Din ve Modernizm

Ali Bulaç

DİN ve MODERNİZM

ALİ BULAÇ

DİN ve MODERNİZM

Editör
Dr. Faruk VURAL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Murat DOĞAN

ISBN
975-6079-26-6

Yayın Numarası
23

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Nisan 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm

Dördüncü Bölüm

Beşinci Bölüm

Altıncı Bölüm

ÖNSÖZ

İnsan, canlı hayat ve eko-sistem, derin bir krizden geçiyor. Gezegenimizin geleceği, üzerinde yaşayan canlılarla birlikte büyük bir tehdit altında. Kimilerine göre, giderek yaklaşmakta olan son, evrensel ölçeklerde felaketten başka bir şey değil. Söz konusu olan yalnızca bir toplumun veya bir ülkenin değil, bütün gezegendeki canlı hayatın sona ermesi. Kimilerine göre, ufukta hiçbir umut yok, kimileri için insan hâlâ elverişli imkânlara sahip ve "kurtuluş" mümkün. Ancak herkesin üzerinde sözbirliği ettiği gerçek, yaşanmakta olan krizin kendisi.

Yeryüzünde bir "Dünya Cenneti" kurma vaadiyle ortaya çıkan modernizm, bütün bir gezegeni cehenneme çevirdi. Bu temel gerçeği hiç kimse görmezlikten gelemez. Ama çözüm ve kurtuluş "hâlâ" mümkün.

Gezegen ölçeğindeki sorunu "Din ve Modernizm" başlığı altında ele almak, bazı kimselere şaşırtıcı gelebilir. İlerleme inancına bağlı olanlara göre, mutlu geleceğe kalkınma, büyüme, üretim artışı, iyi organize edilmiş kurumlar, ekonomik ve teknolojik gelişme, kim vb. araçlarla ulaşılacak; Din tüm bu alanlarda işlevini kaybetmiş. Temelde seküler bir dünya tasavvuruna bağlı kalarak Din'e modern dünyada bir yer arayanlar içinse, bütün bu araçlar tek başına yeterli değil; Din, modern dünyanın manevi boyutudur. İslâm dünyasının bazı kesimlerinde ve Protestan çevrelerde yaygın kanaate göre Din ve Modernizm arasında zaten bir çelişki yok. Son yıllarda geliştirdiği teziyle ünlü sosyolog Peter Berger de, asıl çelişkinin "din ile modernizm" arasında, "din ile sekülerlik" arasında olduğunu söylüyor. Bu hemen kabul edilmesi mümkün olmayan bir görüş olduğu gibi, hemen reddedilmesi de mümkün değildir. Zira mo-

dernite ile sekülerlik arasındaki ilişkinin nerede başlayıp nerede bittiği, hangisinin diğerinde içkin olduğu henüz yeterince belirginlik kazanmış bir konu değildir. Bu belirginleştirici çalışma yapılmadığı, başka bir ifadeyle modernite ile sekülrelik arasındaki yakın akrabalık bağı devam ettiği sürece, Din ile Modernizm'in ortak bir payda altında toplanması mümkün görünmemektedir. Biri diğerine karşıt konumda bulunuyorlar. Bu karşıtlığın özellikle altının çizilmesi, belki modernliğin kendini sekülerlikten kurtarması çabasının da önünü açacaktır.

"Giriş" ve "Modernizme İlişkin Genel Düşünceler" bölümünde modern dünyanın genel bir tasvirini vermeğe çalıştık; modernleşme politikaları, çevre kirliliği ve sürdürülebilir kalkınma modeli üzerinde durduk.

Birinci bölümün konusu sosyoloji ve antropolojinin tasviridir. Cevabını aradığımız sorular şunlar: Bütün toplumlar modernleşmek zorunda mı? Bu, evrensel bir gerçeklik veya beşeriyetin kaderi mi, yoksa yakın tarihin politik bir olgusu mu? Modernizm, kendini teknik ve ekonomik bir zorunlulukmuş gibi sunuyor. Bu alanda kullandığı araçlar devlet, ordu, bürokrasi, aydınlar, üniversite, iletişim vb. kurum ve taşıyıcılardır. İkinci Bölüm bu konulara ayrılmış. Bunun yanında bütün marjinal kesim ve altkültür grupları da bu başlık altında ele alınmış bulunuyorlar.

Üçüncü bölüm, geleneksel şehir ve modern kent'in araştırılmasına ayrılmış. Bunu izleyen Dördüncü Bölüm'ün belli başlı konuları genel kaos ve kargaşa, kurumlar, çoğulculuk ve postmodernizmdir. Beşinci bölüm, sahici bir kurtuluş umudu olan Din'in yeniden gündeme gelmesinin genel bir tasvirinden ibaret. Burada ilk somut işaretler ve Din'e yönelişin anlamı ağırlıklı konulardır. Son bölüm ise, Din ve Modernizm arasındaki temel çelişkinin genel bir analizini veriyor.

Kitabın genel seyrinden de anlaşılacağı gibi, Din ve Modernizm farklı ve karşıt parametrelerin toplamı olduğu halde, evrende, zihinde ve insan hayatında Din ve Modernizm şeklinde iki ayrı mutlak alan (gerçeklik) yok. Çünkü Modernizm, temelde "dinî" olanın tersyüz edilmesi veya eski bilgelerin deyimiyle "Şeytan"ın Allah'ı taklit etmesi"dir.

Tarihin bu kırılma anında insan bir tercihle karşı karşıyadır: Ya gezegenle birlikte yok olacak veya sahici olana dönüp kurtuluşu seçecek.

Çelişki temelde Din ile Modernizm arasında sürüp gidiyor. Bireysel, toplumsal; ruhsal ve entelektüel; ulusal ve uluslararası bütün ekonomik, askeri ve siyasal sorun ve krizler, çevre kirliliği, vb. çağımızın alameti olan bunalımlar, bu temeldeki çelişkinin birer türevidirler.

Umut verici olan bu mutlakmış gibi görünen modernitenin hakimiyetinin şimdilerde derin bir sarsıntı geçiriyor olması; insanoğlunun rasyonalizm, pozitivizm ve ilerleme mitosundan kuşkuya düşüp, Din'in sahici, mümkün ve kurtarıcı paradigmasına yönelmeye başlamasıdır.

Bizim bu araştırma ile vardığımız sonuç şudur: Genelde Din'in ve özelde İslâm Dini'nin Modernizm'e verecek esaslı bir cevabı var. Zaten Din her zaman vardı; ama bu seviyelerde hayatta karşılık bulabilmesi yoğun çabaları gerektiren bir sürecin başlamasını bekliyordu.

Bu arada kendimce önemli bulduğum bir noktaya değinmek istiyorum: Modern dünyaya eleştirel bir zihin perspektifinden bakmak her zaman mümkün olmuyor. Bunu deneyenler ya "bilinçten yoksun gelenekçilik" ya da "kör radikalizm"le suçlanıyorlar. Kurumsal ve akademik seviyelerden bakanlar da irfan ve hikmet boyutundan yoksundurlar. Bu kitabın yazarı söz konusu eğitim kurumlarından geçmiştir, ancak Din ve Modernizm konularında ulaşılan sonuçlarda bu kurumların etkisi yok denecek kadar azdır. Kitabın sonunda "seçilmiş kaynakça"da yer alan çoğu eserin yazarına -bunlardan bir kısmı "bilim adamı" veya "akademisyen" sıfatına sahip olsa da- çok şey borçluyum. Yine kendisine çok şey borçlu olduğum ve bana göre modern zamanlarda bilgece muhalefetin ve sözlü geleneğin iyi bir örneği olan değerli dostum Abdurrahman Arslan'ı anmam lazım. Eğer yıllardır onunla süren tartışma ve müzakerelerimiz olmasaydı, ne ben konuyu bu düzlemlerde düşünebilirdim ne de bu kitap vücut bulabilirdi.

Zamanımızın ruhunu şekillendiren modernitedir. Bununla ilgili kavramları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Modernite, Aydınlanmanın temel felsefi varsayımlarının toplamından ortaya çıkan "insan merkezli" bir "dünya görüşü"dür. Burada merkeze alınmış bulunan insan nefsinin istek ve tutkularıyla (heva) öne çıkmış özel bir profildir. Dünyanın merkeze alınması, "dünya hayatı"nın sevgi ve tutkuyla yüceltilmesi anlamındadır.

Modernlik, 18. yüzyıldan itibaren ve Batıdan başlamak üzere bütün dünyaya yayılan süreci ifade eder. Aynı zamanda "beşeri bir durum"a göndermedir. Yani şu anda insanlık modern bir durumdan geçmektedir.

Modernleşme, Ulus devlet aracılığıyla toplumların modernlik sürecine katılmalarını amaçlayan emredici ve yönlendirici politikalardır. Bunların çoğunun açık veya gizli bir otoritarizme ve dolaylı bir totalitarizme dayandıklarını kitap boyunca görmeye çalışacağız.

Modernzim veya Modernizasyon, moderniteyi içeren modern sürecin ve modernleşme politikalarının ideolojisi ve söz konusu politikaların kendisini ifade eder.

Kitapta "modernleşme, modernizm veya modernizasyon" kavramlarını temel alacağız. "Modernite" ve "Modernlik" kavramlarını "Kutsala, Tarihe ve Hayata Dönüş" adlı çalışmamızda ele almış bulunuyoruz. Son olarak bu mütevazı çalışmamı, toplumsal çarkın en sıkışık yerinde ve yoksulluk içinde hayatta kalma mücadelesini verirlerken, beni önce Kur'ân Kursu'na-hocaya, ardından Okul'a gönderip okutan rahmetli annem Emine ve rahmetli babam Mehmed'e armağan ediyorum. Kadim geleneğin kutsal ruhuna bağlı kalarak yaşayıp ömürlerini tamamlayan bu iki insan, benzerleri gibi hiçbir zaman bu kitabı okuyabilecek durumda olmayan ümmiler idi, fakat iç anlamını her zaman gönüllerinde taşıyan ve telkin eden arif kimselerdi. Çaba bizden, başarı Allah'tandır...

Ali Bulaç

GİRİŞ

İçlerinde bilim adamı, sanatçı, düşünür ve politikacının yer aldığı sayısız gözlemci grubu, dünyamızın evrensel boyutlarda derin bir bunalımdan geçtiğini kabul etmektedir. Bu öylesine bir bunalım ki, bütün organları saran ölümcül bir hastalık gibi, yakından baktığımız veya el attığımız her alanda kendini gösteriyor. Bir canlı varlık olarak organizmanın faaliyetinin durmasına, hayati olan kimi organların şifasız bir hastalığa yakalanmasına yol açabilir ve genellikle bu tür kesin vakalar ölümle sonuçlanır. Sözgelimi artık son safhasına gelmiş kalp yetmezliği, beynin ağır hasar görmesi, akciğer veya mideyi kanserin tümüyle sarması vb. Bütün bu durumlarda diğer organlar yine de sağlıklıdır ve hatta sağlıklı organlar asıl ait oldukları bedenden, başka bir ifadeyle kadavradan alınıp bir başka bünyeye nakledildiklerinde daha uzun yıllar fonksiyon görebilirler.

Geçmişte ömrünü tamamlayıp ölen birçok kültürde benzer bir durumu gözlemek mümkün. Bir medeniyetin varoluşunu sağlayan temel kültürel ögelerin üst-belirleyici ilkesi (paradigma) aşınıp iş göremez hale geldiklerinde o medeniyet ölür, ne var ki medeniyetin kalbini teşkil eden kültürün tüm unsurları ölmez, bir kısmı başka kültürlerin içine karışıp varlıklarını sürdürürler. Ama artık o kültürel unsur özgün değildir, çünkü anlamlı olduğu kendi bütününden koptuğu için bir başka bütünde yabancılaşmaya uğramıştır. Yeni yükselmekte olan medeniyet, eski medeniyetin hayat faaliyetleri durmuş kadavrasından kendine uygun birtakım kültürel unsurları alır, yeniden yorumlar ve anlamlı bütünlüğü içinde yaşatır.

Ancak modern dünyayı ölüme hazırlayan durum bundan farklıdır ve sadece kalbin bütün fonksiyonlarını yitirirken beyin, mide, göz vb.

organların kalbin durması yüzünden durup ölüme boyun eğmelerine benzemez; tam aksine, hayati faaliyetin herhangi bir türünü yüklenmiş her organın diğerleriyle bir eşgüdüm içinde ve aynı şiddette ölümcül hastalığa yakalanması gibi, genel ve toptan bir durumla karşı karşıyayız.

Şunu demek istiyorum; ekonominin enflasyon, işsizlik, devrevî durgunluklar vb. sorunlarla karşı karşıya olması, sosyal hayatta sorunların olmaması veya ekonomiden daha az şiddette seyretmesi anlamına gelmez. Bir yanda haksız kazanç, sürekli büyüme, tüketim çılgınlığı, yüksek enflasyon ve işsizlik gibi sorunlar ekonomik hayatı sarmışken, öte yandan uluslararası dengesizlik, yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki uçurum da büyümekte veya aile parçalanıp bireyler daha çok yabancılaşıp modern dev kentlerde atomize varlıklara dönüşürken, bütün gezegeni bir anda ve birkaç defa toptan imha edecek silahlanmaya milyarlarca dolar harcanmaktadır. Sadece ABD'nin 2004 yılında savunmaya ayırdığı bütçe 430 milyar dolardı. Nüfus, çevre kirliliği, sağlık ve beslenme sorunları, açlık tehlikesi, bölgesel savaşlar, cinsel sapmalar, uyuşturucu kullanımı, yaygınlık kazanan alkolizm, algılama hataları veya yetersizlikleri, toplumsal kargaşa, amaçsız şiddet, terör, ruhsal çöküntü, geleceğe ilişkin yaygın belirsizlikler, sorumsuzca israf, kurumların çeşitliliği ve özerkliği, bürokratik karmaşa, kültürün değersizleşmesi, sanatın ölümü, entelektüel hayatın çölleşmesi vb. artık inkârı mümkün olmayan büyük krizler...

Bazı şeylerin değil, hiçbir şeyin yolunda gitmediği anlaşılıyor; üstelik ilerleme inancının daha mutlu ve sorunları azalmış bir gelecek vaadinin giderek boş bir hayâl, tam bir illüzyon olduğunun anlaşılmasıyla ciddi bir karamsarlık genel bir eğilim halini almaya başlıyor. Fritjof Capra gibi cesur eleştirmenler, bütün her şeyin bir "algılama bunalımı"nın türevleri olduğunu söylüyor ve muhtaç olduğumuz şeyin, yeni bir "paradigma", gerçekliğin yeni bir tasarımı (vision); düşünme, algılama ve değerlerimizde kökten (radikal) bir değişme olduğunu savunuyorlar.

Öyle anlaşılıyor ki, 21. yüzyılda da içine düştüğümüz bu evrensel bunalımdan kurtulmak için modern dünyanın hâlâ sıkı sıkıya sarıldığı modern bilimlerden ve özellikle bilimsel yaklaşımdan hiç bir umut yok. Hatta tam aksine bu bunalımın ortaya çıkıp bu evrensel/küresel boyutlar-

da derinleşmesinden, modern bilim sorumludur. Her şeyden önce indirgemeci yaklaşımıyla modern bilim, modern tıp gibi, hastalığın belirdiği bir organı, organizmanın bütününden yalıtarak ele almakta ve genelde anti-canlı (anti-biyotik) saldırı silahlarıyla düşman varlıkları toptan imha etmeyi geçerli bir tedavi yolu olarak seçmektedir. Oysa ki bir organın rahatsızlanmasına yol açan temel bozukluğun bütün kökleri sadece o organla sınırlı değildir ve düşman varlıklar öldürülürken bu arada düşman olmayan dost ve yardımcı varlıklar da öldürülmektedir. Nasıl modern tıbbın bu teşhis ve tedavi yöntemi kökten yanlış (ve biraz da aptalca) ise, toplumsal, maddi, zihinsel ve siyasal sorunların tespit ve çözümleri için önerilen küresel genel-geçer görüş, kuram, öneri ve uygulama biçimleri de yanlıştır.

Sentetik ilaçlar, gerekli gereksiz cerrahi müdahaleler (bıçaklı saldırı), radyasyon yüklü ışınlar vb. yöntemlerle sözde tedavi edilen bir organın organizmanın bütününden yalıtılmasıyla diğer organlarda başka ve ciddî (yan etkiler) hasar doğurması, yeni hastalıklara yol açması gibi; ekonomik sorunların çözümü için düşünülen önlemler, bu sefer siyasal, uluslararası veya zihinsel ve sosyal alanlarda başka sorunların doğmasına neden teşkil etmektedirler. Bir ekonomist kendi uzmanlık alanı ile ilgili olduğundan, diğer bütün alanların cahilidir ve çoğunlukla neden olduğu sayısız sorunun farkında bile değildir. Bu durum, modern bilimsel indirgemecilik ve meslekî körlüğün elele vermesiyle sürmekte, sorunların karmaşıklığı yüzünden giderek bütün çıkış yollarının tıkanması sonucunu doğurmaktadır.

Bütün bir gezegenin üzerinde yaşayan canlılarla birlikte geleceği nasıl tehdit altında olabilir? Bugün herkesin külahını önüne koyup sorması gereken en temel soru budur. Yüzlerce nükleer reaktörün etrafa saçtığı radyoaktif elementlerin etkisi atom bombasının saçtığı öldürücü radyoaktif serpintisinden daha fazladır. Her yıl 15 milyondan fazla insan Afrika ve Asya'da açlıktan ölürken, gelişmiş sanayi toplumlarında milyonlarca insan kanser ve genetik hastalıklar, inme, kalp, iş ve trafik kazaları, uyuşturucu, alkolizm ve intiharlar sonucu hayatını kaybetmektedir. Enerji için daha çok enerji yatırımı ne ölçüde paradoksal ise, yıllık harcama oranları trilyonlarla ifade edilen silahlanma yatırımlarının dünya barışını koruyacağı

yolundaki önerme de o oranda paradoksaldır. Rudolf Bahro'nun basit tasviriyle, gezegenin bütün hayati faaliyetlerinin bir anda ve toptan stop etmesi, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yaşayan insanların Batılı sanayileşmiş toplumların refah düzeyine bir miktar yaklaşması ve onlar gibi olmasa bile onlara yakın tüketmeleri, araba kullanmaları ve fabrika bacaları tüttürmeleriyle mümkün olacaktır.

1 Mayıs 2004'te 10 ülkenin katılımıyla gerçekleşen genişlemeden önce 16 AB ülkesinde ortalama her bin kişiye 469 otomobil düşüyordu. Bu oran Lüksemburg'da 623, İtalya'da 563, Almanya'da 521, Avusturya'da 463 idi (Milliyet, 6 Eylül 2003). ABD ile mukayese edildiğinde bu ülkenin hemen hemen her alanda ve dünyanın geri kalan bütün ülkelerinden daha yüksek düzeyde tükettiği görülmektedir. Mesela Çin'le mukayese etmek gerekirse, Amerika'da her bin kişiye 759 otomobil düşerken, Çin'de 14; ABD'de her bin kişiye 667 sabit telefon ve 451 mobil telefon düşerken, Çin'de sabit telefon 137, mobil telefon 110'dur. ABD'de her bin kişide 2117 radyo bulunurken Çin'de her bin kişide 399 radyo bulunmaktadır. ABD'de her bin kişide 835 televizyon bulunurken bunun Çin'deki oranı 304'tür. ABD'de her bin kişide 625 bilgisayar varken, Çin'de bin kişide ancak 19 bilgisayar bulunmaktadır. ABD'de kişi başına elektrik tüketimi 12322 kilowat saat iken, Çin'de kişi başına tüketim 827 kilovat saattir.(Deniz Gökçe, Akşam, Ya Tüketirlerse?, 1 Aralık 2003).

Çin ve Hindistan potansiyel büyük pazarlardır. Kimse Çin veya Hindistan'da veya başka ülkelerde yaşayan milyarlarca insanı daha çok araba sahibi olmaktan, daha çok telefon kullanmaktan ve enerji tüketmekten vazgeçirme hakkına sahip değildir. Eğer Almanlar, Amerikalılar, Japonlar gönüllerince araba kullanıyorsa, diğerlerinin de aynı hakkı vardır. Daha doğrusu eğer bu ölçeklerde gezegendeki canlı hayatı tüketmek bir hak değil de yanlış ve öldürücü bir özgürlüğün kullanımı ise, bu zengin ülkeler için de aynı şekilde söz konusudur.

Genel eğilim ve uygulana gelmekte olan modernleşme politikaları, bütün dünyanın Batılı refah toplumlarına erişmesi yönündedir ki, bu bütün insan ırkının kendi ölümüne susamış olduğunun açık göstergesidir. Kuşkusuz bütün ülkeler, Batılı toplumlar kadar tüketemezler; buna ne dünyanın tabiî ve maddî kaynakları yeter, ne de yetse bile dünyanın eko-

lojik yapısı buna dayanabilir. Ancak bu somut gerçeğe rağmen Batılılar çılgınca tüketim alışkanlıklarını sürdürürken, Batılı olmayan toplumlar da onların bu alışkanlıklarını edinmek için çılgın bir mücadele vermektedirler. Her iki durumda da evrensel bir cinnet (anomi) hali yaşanıyor.

Zamanımıza damgasını vuran bu evrensel bunalım karşısında hiç kimse kayıtsız kalamaz. Her alanda baş gösteren ciddî bunalımların çözümü, parçalı bilgileriyle ağaca bakarken ormanı gözden kaçıran uzmanlara da bırakılamaz. Onlar, kendi alanlarında geliştirdikleri kılı kırk yaran akademik disiplinlerinin aptallaştırıcı etkisi altında ufku dar, dünya görüşü sığ bilim teknisyenleridir. Kişi bu bağlamda mensubu olduğu kurumun yerleşik parametrelerini doğrulamak ve pratik sonuçları temel almak durumundadır ki, -istisnalar elbette hariçtir- hemen hemen bütün uzmanların Hakikat Görüşü'ne gözlerini kapayıp kendi alanlarının sorunları karşısında bile çaresizliğe düşmeleri bundandır. Ne tıp uzmanları kanserin gerçek nedenlerini teşhis edebilir, ne ekonomistler enflasyon, enerji bunalımı, işsizlik ve gelir bölüşümündeki dengesizliğin sebeplerini. Sosyologların toplumsal çöküntü, şiddet, intihar, çözülme, aile parçalanması gibi sorunların gerçek sebeplerini anlamadıkları gibi... Bu, bize psikolog ve psikiyatristlerin giderek nevroz, psikoz vb. akıl hastalıklarının niçin genel eğilim haline geldiğine ilişkin ortaya sürdükleri görüşlere veya hukukçuların artan suç sayısının hangi gerçek faktörlerden beslendiğine dair, savundukları tezlere güvenilemeyeceğini de göstermektedir.

Bütün bu alanların tek söz sahibi konumuna oturtulmuş uzmanlar sınıfının ortak bir hastalığı vardır, o da gerçeklik tasarımlarındaki temel bozukluktur. Onlar bilimsel yöntem, kartezyen felsefe ve maddî temel yapıtaşı olarak mekanik evren görüşü ile sınırsız ilerleme yanılsamasına bağlı kaldıkça, çaresizlikleri daha da artıp sürecektir. Gezegeni ve üzerinde yaşayan bütün canlıları ciddi krizlerin eşiğine getirip bırakan gelişme ve etkinliklerin temelinde; Bacon'ın bilimsel yöntemi, Descartes'ın kartezyen felsefesi, Newton'un mekanik evren görüşü ve bunların tam zihinsel, psişik, toplumsal ve maddî hayata egemen kılınması yatıyor. Bilim adamları, akademisyenler, araştırma uzmanları ve aydınlar ne derse desin, modern insanın gerçeklik tasarımını Bacon, Descartes ve Newton zedelemiştir ki, bu, sonunda her şeyin duyumcul bir kültür ve indirge-

meci bir yaklaşımla varlığın bütününden yalıtılıp maddî yapı taşları olarak algılanıp manipülasyona uğratılmasının birincil nedenidir. Bilim üreten merkezler ve bu modern paradigmaya sıkı sıkıya bağlı bilim adamları ve uzmanlar, akıllarını gözlerine indirgeyen bu temel sorunun bir türlü farkına varamadıkları ve varmaları beklenemediği için evrensel bunalım konusunda "sadra şifa" olacak görüş beyan etmeleri mümkün olmayan kişilerdir. Hatta aksine onlar, bunalımın daha çok derinleşmesine çalışıyor, ateşin üstüne benzinle gidiyorlar. Teknolojinin ve ona bağımlı ekonominin gereklerine uygun bir şekilde örgütlenmiş modern devletin dolaylı, ama kesin hakimiyeti altında faaliyet göstermekle yükümlü tutulmuş bulunan üniversitelerin misyonu da genel gidişe meşruiyet ve güç katmaktadır.

Modern bilimin ve onu üreten bilim adamlarının sebep olduğu en önemli sorunlardan biri doğayı kendi hayat kaynağından yalıtarak, ona karşı ve aykırı bir gerçeklik tasarımı geliştirmeleridir ki, bu tam da Çinliler'in Wu-Wei dedikleri doğanın fıtratına aykırı hareket etmekten kaçınmanın gerçekleşmesinin doğurduğu şeydir. İster Çinliler'in Tao, ister Meşşailer'in İlk Akıl (el-Aklu'l-Evvel) şeklinde tanımladıkları şey olsun, varlığın İlahî Düzen'den kopuşu modern bilime ve onun rasyonel ve fonksiyonel kavrayışına temel teşkil eder. Rasyonalizmin bu anlamda ilerleme inancı ve mekanik indirgemecilikle atbaşı yürümesi tesadüfî değildir. Çünkü varlık, kendi özünden koparılmadıkça, çözümleme yoluyla ölçülebilir zihni konuma indirgenemez. Bir kez parçalara ayrılmış temel yapı taşlarını elde ettiniz mi, gerisi kendiliğinden gelir; çünkü artık bu zihinsel kavrayış bölüp parçalara ayırdığı her yapı taşını ve maddî fenomeni kendi başına bağımsız, mutlak ve bütünden kopuk tanımlar. Descartes, başarılı bir şekilde zihin ile bedenin arasını ayırdı, iki mutlak alan fikrini (fizik-metafizik) yani çifte-gerçekliği meşrulaştırdı, arkasından Newton, doğal fenomenleri temel maddî yapı taşlarına indirgeyerek biri diğeriyle zorunlu ilişkisi olmayan nesnelerden müteşekkil mekanik bir evren görüşü geliştirdi. Descartes'ta evren, canlı bir organizmadan çok, parçalı bir makinadır. Öyle ki, ruhların olmadığını düşündüğü hayvanları bile birer makina şeklinde tanımladı. Gerçekliğin bir organizmadan koskoca bir makinaya dönüşümü, Bacon'un bilimsel yöntemi ile tamamlandı. Kendisi

Kraliyet Savcısı olan Bacon, sanıkların konuşturulmasında acımasızca kullanılan işkence yöntemlerini, olduğu gibi bilimlere uyguladı ve açıkça doğaya işkence edilerek onun gizli sırlarının elde edilebileceğini savundu.

Gerçekliğin bu modern (türedi) tasavvuruna egemen olan rasyonalizm; varlığın varoluşu demek olan manevî ve ilahî boyutunu göz ardı edip unutturmuş, mekanik evren görüşü canlı sistem fikrini öldürmüş, bilimsel yöntem de doğanın acımasız ve saldırgan bir tarzla tahrip edilip duyarlı dengesine tecavüzü mümkün kılmıştır. Modernite türedi bir felsefedir; çünkü insanlığın kadim geçmişi göz önüne alındığında, sadece modernizm içinde doğru, meşru ve iyi gibi ahlâkî ve yüksek hukukî idealler, ilk defa yerlerini salt yararlı olana bırakmıştır. F. Capra'nın da belirttiği gibi; modern kavrayışa göre eğer bir şey veya faaliyet yarar sağlıyorsa, daha çok yarar elde etmek ve bu yöndeki çabaları yoğunlaştırmak gerekir. İşte ne olduğu bilinmeyen teknolojik ve ekonomik ilerleme fikrinin tek hareket noktası bu önermeye dayanmaktadır. Mantıksal bakımdan tutarlı olsa da olgusal bakımdan doğru ve meşru olup olmadığı karanlıkta bırakılan bir noktadır bu. Halbuki, eko-sistemle temelde çatışma durumunda olan modern bilimsel faaliyet ve onun sözde meşrulaştırıcı ideolojileri, bu bağlamda sayısız bunalıma neden olmaktadır.

Temelde sıkı denetim, kütlevî üretim ve her şeyi tek biçimciliğe dönüştürme eğilimindeki teknolojinin güdümünde bulunan toplumsal yapı, özünde yarışmacı ve rekabetçidir. Geleneksel tüm kültürlerin tahripkar ve tehlikeli olarak tanımladıkları kişisel hırs, engellenemeyen istek ve tutkular (heva), başkalarına hükmetme gibi nefsin kışkırtıcı eylemleri bu yapıda sonuna kadar tahrik edilir. Böyle bir toplum; herkesi birbiriyle öldüresiye dövüştüren bir arena gibi, her türlü kişisel, manevi ve sosyal birlik ve dayanışma fikrini yok edecek, yerine acımasızlığı, yarar ve fonksiyonel olanın tercihini ikame edecektir.

Rasyonel ve fonksiyonel olanın tercihi, her zaman haklı, iyi ve doğru olanın tercihi anlamına gelmez. Adorno, Hitler örneğinden hareketle, benlik ile ilgili çıkarların totaliter sistemlerde (de) acımasızca egemen oluşu, araçların seçiminde karşıtlarından çok daha üstün olan ve gözü varmak istediği araçtan başka hiçbir şeyi görmeyen bir çeşit rasyonelliği doğurmaktadır, der. Oysa totaliter olmayan rejimlerde Rasyonalizmin

ekonomisi, siyaset ve kurumsal hayattaki tezahürü de bundan başkası değildir. Modern toplumun bireyi, kendini kanıtlamak için ne ölçüde rasyonel ve fonksiyonel olmak zorunda ise, teknoloji de kendine özgü mantığı, araç ve yöntemleriyle kendini kanıtlayıcıdır. Kısaca teknoloji, modern toplumun kurgusunu düzenli bir eşgüdüm halinde meydana getiren bireylerin kolektif mazoşizmlerinin devasa ve somut kanıtıdır. Şu farkla ki, kolektif mazoşizm teknoloji olarak transfer edildikten sonra, bireyi yutuyor ve toplumu özerk ve objektif kurumlarıyla denetliyor, doğayı ve genelde eko-sistemi tahrip edici bir güç olarak her gün biraz daha azmanlaşıyor.

Bugün yaşadığımız dünyada krizden şüphe etmek bile -ki içinden geçmekte olduğumuz küresel bir kriz veya krizin küreselleşmesi olgusudur-, kişinin ya dünyanın dışında yaşıyor veya eksik gözlemde bulunuyor olmasını gerektirir. Çünkü bireyin, toplumun ve ulusların temas halinde bulunduğu her alanda ve bütün boyutlarda derin bir bunalım yaşanıyor. Belki de tarihin en kritik bir döneminden geçiliyor.

Küresel bir krizden geçmekte olduğumuza ilişkin önermeye iki kesimden itiraz gelebilir: Biri yaşadığı dünyaya tanık olmayacak düzeyde entelektüel yani ruhsal ve zihinsel anlamda güçsüz olanlar, diğeri olup bitenleri yakın mesafeden gözlemekle birlikte derinden "ilerleme" inancını taşıyanlar. Kriz yönetiminin başında olup bundan çıkar sağlayanlar veya krize sebep oldukları halde süreci biraz daha uzatma gayreti içinde olanları şimdilik hesap dışı tutuyoruz.

İkincilerin birincilere oranla sayısal anlamda bir avuç kişi olduklarını söyleyebiliriz. Veya birinci kategoriye modern dünyayı sorgulamadan olduğu gibi kabul eden milyarlarca yığınları; ikinci kategoriye ise, bütün bir dünya sistemini belirleyen, ayakta tutan ve yığınlara durmaksızın mutlu bir gelecek vadeden politikacıları, teknokrat, mühendis, bürokrat, bilim adamı, araştırmacı, basın mensupları, aydınlar, askerler ve büyük ekonomik ve ticari firma sahipleri gibi birinci derecede sorumlu azınlıkları yerleştirebiliriz.

Dünya toplumunu bir piramide benzetirsek, piramidin doruğunda merkezi konumdaki ekonomik, askerî ve politik seçkinler vardır. Bunların hemen altında aydın, bilim adamı, teknokrat, bürokrat ve iletişimcilerden

müteşekkil daha geniş bir kitlenin yer aldığı orta katman var. En altta ise, Dr. Ali Şeriati'nin dediği gibi tarihte her zaman görüldüğü üzere etkin olmaktan çok edilgen konumunda, gündelik hayatın yoğun temposu içinden daha uzak ve global (makro) gözle dünyaya bakamayacak durumda olan güçsüz kitleler, geniş halk yığınları bulunuyor. Piramidin doruğundakilerin üniversal sistemlerini en alt katmana taşıyan ve işlerin yolunda gittiğini telkin edenler, ortadakilerdir. Eğer hâlâ ve her şeye rağmen yığınlar ilerleme ideolojisinin mutlu bir gelecek vaadettiğini düşünüyorlarsa, bu, orta katmanlardakilerin üsttekilerle doğrudan veya dolaylı eşgüdüm halindeki çalışmalarının, onların bilincine akıttığı yanılsamanın kuvvetli etkisi dolayısıyladır. Yoksa farklı bir paradigmadan bakabilenler, hiçbir şeyin yolunda gitmediğini ve geleceğin büyük tehlikelere gebe olduğunu rahatlıkla görebiliyorlar.

Tarihin bu safhasına tekabül eden ve diğer zamanlara oranla modern zamanların ayırıcı bir özelliği olan bunalımın iki temel vasfı var: Biri bunalımın evrensel boyutlar kazanması, diğeri insanın beşeri hayat yanında hayvansal, bitkisel ve giderek sonunda gezegenin kaderini yakından ilgilendiren ekolojik yapısını da içine alan ciddî bir tehdidin baş göstermesi.

Pre-historik zamanlar hakkında somut bilgilere sahip değiliz. Burada "pre-historik zaman"dan kastettiğimiz, Batının kendini merkeze alıp bazı toplumları tarih dışı sayması değil, belki yazılı belge ve kayıtların bize geçmiş hakkında nispeten iyi kötü bilgi verdiği dönem öncesi zamandır. Bu anlamda tarih yenidir ve bunun öncesi Kur'ân'ın "gayb" dediği zamana girer ki, bu konuda bize vahy ile ne kadar bilgi verilmişse onunla yetinmek gerekir. Tarih insanın yeryüzü gezegenine ayak basmasıyla başladığına göre, hiçbir beşeri topluluk tarihsiz değildir.

Yazılı tarih, antropoloji, dinler tarihi, medeniyet tarihi vb. bilimler bize ancak kadim Çin, Hind, İran, Babil, Mısır, Yunan, Roma ve daha başka kültür ve medeniyetlere ilişkin sınırlı bilgiler veriyorlar. Ama mitolojiler, kutsal kitaplar, sözlü gelenek ve özellikle Kur'ân-ı Kerim, yeryüzü gezegeninde sayısız insan toplumlarının gelip geçtiğini, içlerinde büyük medeniyetler kuranların çıktığını, öyle ki bilim ve teknikte büyük mesafeler alıp yerin altını üstüne getirdiklerini, ancak kendilerine biçilmiş süreler

(ecel) dolunca yok olup gittiklerini ve yerlerini başkalarına bıraktıklarını haber veriyor. Anlamlı bir tarih felsefesi olarak, her kültüre ve onu varedip yükselten topluma belli bir süre (ecel)nin tespit edilmiş olması tarihsel kadercilik sayılmamalı; tam aksine bireylerin ve toplumların kendi irade ve kararlarıyla yapıp ettiklerinin geleceklerini tayin eden kaçınılmaz bir son şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu anlamda bugün hâkim kültür durumundaki modern Batı'nın da günün birinde son bulacağı ve yerini bir başka kültürün alacağı düşünülebilir. Ne yazık ki, modern dünya ile geçmiş zamanlar arasında önemli bir fark var, o da şudur: Geçmişte bunalımlar yöresel ve spesifikti. Zayıf veya güçlü olsun, herhangi bir toplumda çöküntüye yol açan ciddî bir dejenerasyon baş gösterdiğinde o toplum sonunda çökerdi, ama dünyanın diğer coğrafya parçalarında yer alanlar bundan geniş ölçüde etkilenmez, hatta bazılarının haberleri bile olmazdı. Roma yıkıldığında büyük sarsıntılara yol açtı, ama Orta Asya bozkırlarında at süren Türk kavimlerine ne ölçüde etki ettiği sorulabilir veya Amerika kıtasında yaşayan Aztek, Maya ve İnkalar'ın haberlerinin olup olmadığı sorulmaz bile. Elbette, modernlerin iddia ettiklerinin aksine eski atalarımızın birbirlerinden haberi olurdu. O zaman da telaş ve aceleye gelmeyen, fakat belli bir dinamizm taşıyan toplumlar vardı. Bazan Türkler Çin'in iç bölgelerine giriyor, Batı'da İran ve Kafkasya üzerinden Kuzey Avrupa, İtalya ve Bulgaristan'a kadar gelebiliyordu. İran'ın ilgi alanı içinde Arap Yarımadası'nın güneyi, Anadolu ve Yunanistan-Balkanlar -bugün Kosova sınırları içindeki Prizren İranlılar'ın ismini (firuze) verdikleri ve halkının yüzde 90'ı Türkçe konuşan bir şehirdir- her zaman olmuştur. Büyük İskender başladığı seferini Afganistan'da bitiriyordu. Roma her üç kıtaya yayılmıştı. Daha bu yüzyılın ilk çeyreğinde çöken Osmanlı'nın 4 milyon km^2'lik muazzam sınırları vardı. İlk İslâm fetihlerinin Çin'den Kuzey Afrika ve oradan İspanya ve Güney Fransa'ya kadar yayıldığını biliyoruz.

Ama ister Çin, Hind, İran, Babil, Mısır, Yunan, Roma ve İslâm olsun, hepsi etkilerini sosyal hayat, politika ve kültür alanlarına yayıyorlardı. Belki folkloru, sanatları, mimariyi ve tüm alt-yapı sistemini etkilediler. Ancak hiçbir zaman başta insan olmak üzere bitkisel ve hayvansal hayatın geleceğini tehdit etmediler, gezegenin yapısıyla oynamadılar. Sözgelimi

İslâm girdiği her yere kendi damgasını vurdu, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı etkiledi; ama insanları kendi özgün, tarihsel, yöresel kimliklerinden yoksun bırakmadı. Bir Hindli, atalarının giyindiği gibi giyindi, kurumlarını İslâmileştirerek sürdürdü. Kaldı ki, bu, Müslüman olmayı kabul eden birey ve halklar için söz konusuydu. Hıristiyan, Yahudî, Budist, Brahmanist veya bir Taoist eski gelenek ve alışkanlıklarıyla baş başa yaşadı.

Bugün bütün gezegene hükmetmekte olan modern Batı uygarlığı ise, kültürel, ulusal ve yöresel mozaiği parçalıyor, dünyanın en ücra köşesinde yaşayan küçük kabileleri bile kendi eritici kazanı içinde yok ediyor. Ve girdiği her yere kendi çelişki ve bunalımlarını beraberinde taşıyor. Artık ne Asya ve Afrika, ne Avustralya ve Amerika'dan söz edilebilir; her yer Batı'dır. Bu anlamda kriz evrenseldir ve gezegen ölçeğindedir. Nitekim bu gerçeği bu yüzyılın başlarında gören Spengler'in Batı dünyasına ve adını kendi taktığı Faust ruhuna yakıştırdığı şey dünyaya çoktan yayıldı, sevabı ve günahıyla dünyanın yasası olup çıktı. "İnsanlık ya bütünün kendine doğru dürüst bir çekidüzen vermesine doğru gitmek zorunda veya dünyanın felaketine doğru gidecek." Yazık ki, Spengler'in işaret ettiği ikinci gidiş şimdiki dünyaya egemendir ve gezegen Batı inisiyatifinde toplu bir felakete doğru gidiyor.

Bu sözünü ettiğimiz tek-tipleşme olgusu, "sosyo-ekonomik temele dayalı olan Batı kültürü" ve sisteminin tabii bir sonucudur. Diğer kültürler ve en başta İslâmiyet "sosyo-kültürel temele dayalı bir kültür"dür. Bundan dolayı kendine özgü bir çoğulculuğa, farklı geleneksel, yöresel, ulusal ve kültürel çeşitliliğe açıktır. Eğer İslâmiyet de Batı gibi sosyo-ekonomik bir kültür siyaseti izleseydi -ki bu mümkün değildir- bugün ne Hinduizm kalırdı ne de başka bir din. Modern Batı, ürettiği malları tüketmeğe yatkın ve istekli bir yapılanmayı amaçladığından, başka kültürlere tahammül edemez. Başka kültürlere mensup toplumların estetik anlayışlarını, sanat felsefelerini, zevklerini, dil ve dinlerini değiştirmedikçe ayakta duramaz, ürettiği mallara tüketici pazarlar bulamaz. Bütün kültürel farklılığı ve zenginliği ortadan kaldıran bu siyaset, bireyi olduğu gibi, uluslararası düzeyde bütün toplumları da tek boyutlu kılmaktadır. Herkes bir Batılı gibi giyinir, yer, içer, eğlenir ve yaşar. Batı kendi dışındaki bütün

ufukları kararttı. Çünkü modern kültürü geçerli tek kültür, bilimsel yöntemi mümkün olan tek bilgi elde yöntemi olarak vaz'etti. Modern dünyanın içine düştüğü durum, en azından determine edilmiş bir evrende sadece duyumlanabilir dünyanın tek gerçek kabul edilmesi ve herkesin artık aklının gözlerinde olmasıdır ki, bu ufuk darlığının somut göstergesidir.

Bunalımın birinci derecedeki nedeni, insanın insan olmaktan çıkarılıp fizyolojik ve psikolojik basit gerçeklerden ibaret bir beşer veya açıkçası bir organizma durumuna düşürülmesidir. İnsan, asıl ruhsal, entelektüel, metafizik ve kozmik gerçeğiyle Batı tarafından inkâr edildi, tepki ve davranışları ölçülebilen ve denetlenebilen bir beşer organizması (insanaltı) konumuna getirildi. Bu tanımda beşer, hayvanın bir üstü mertebede yer alıyor ki, onun da geleceğini belirleyen evrimin dikte ettiği büyük yarış ve kavgadır. Bu tabii seleksiyonda güçlü olanlar ayakta kalacak, diğerleri ise yok olmasalar bile altta yaşamayı kabul edeceklerdir. Evrimin bu katı kaderciliğini, ilerleme ideolojileri bir ölçüde gevşetmeye çalışıyor. İlerleme, kökeniyle evrimci kuramın ürünü ise de, bugün uluslararası adil olmayan bölüşümden çok az pay alan "gelişmemiş veya gelişmekte" olan ülke insanlarına, "gelişmişler"in yolunu izleyecek olurlarsa, -ki modern propagandaya göre alternatif bir çıkış yolu yoktur ve olamaz- günün birinde durumlarını daha iyi bir konuma yükseltebilecekleri umudunu aşılıyor. Bu, teorik anlamda sadece bir illüzyondur; pratikte ise gelişmişlerin gelişmemiş veya gelişmekte olanların sömürmesini sağlayan dünya sistemini ayakta tutmaktadır. İşte sözünü ettiğimiz bunalımın iç nedenleri ile geleceğin hazırladığı büyük tehdit bu temel varsayımda gizlidir.

Öncelikle; dünyamızın gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler düzeyinde bütün insanları yaşatmaya elverişli bir gezegen olmadığını anlamak lazım. Eğer bütün ülkeler, Batı Avrupa standartlarında enerji tüketecek olurlarsa, birkaç hafta içinde atmosfere karışacak zehirlerle bütün canlılar ölecek. Bu, sonuçları itibarıyla gelişmenin bir gerçeğidir. Yeraltı ve yerüstü zenginliklerin potansiyel imkânları ve kaynakları ise, bu tüketim hızında ancak birkaç on sene dayanabilir. Bu konuda alternatif çevre uzmanlarının yaptıkları hesaplar yeterince ikna edicidir. Kaldı ki ileri teknoloji ile geri teknoloji arasındaki mesafenin nasıl kapatılacağı, sermaye kaynaklarının nereden temin edilebileceği de ayrı bir konu. Gerçekte asıl yürürlükte olan

politika, her ileri teknolojik aşamada, geri teknolojinin gelişmekte olan ülkelere bırakılması esasına dayanır. Nitekim "gelişmişler"in "gelişmekte olan veya gelişmemiş" ülkelere ağır sanayii bırakması onların elektronik sanayiye geçmesiyle açıklanabilir. Bu işin bir yüzü.

Öbür yüzü ise daha vahimdir. Modern sanayinin yerleşme alanları olan dev kentlerde bireyin atomize hayatı ve toplumun içine düştüğü ruhsal yetersizlik, cinsel sapmalar, ailenin parçalanması, fuhuş, ensest (aile-içi zina) olaylarının artışı, yabancılaşma, uyuşturucu, alkolizm, modernizmin insana gerçekten vaadettiği mutluluğu verip vermediğini göstermektedir. Modernizm, insana dünya cennetini vaadetti, ama gezegeni cehenneme çevirdi. "Dünya cenneti"nde yaşayanlar dünya nüfusunun yüzde 17'sidir, yakın gelecekte her 10 insandan 9'u cehennem hayatı yaşayacaktır. Fakat bu mutlu azınlık, bütün beşeriyete günün birinde kendileri gibi "cennet hayatı" vaat etmektedir ki, bu tümüyle yalandır. Çünkü hakiki cennet sadece ahirettedir ve dünya giderek milyarlarca insan için daha çekilemez, yaşanamaz hale gelmektedir.

Yakın gelecekte, mevcut bunalımdan, mevcut araç ve yöntemlerle bizi kurtaracak sahici bir çıkış görünmüyor. Aksine kriz her gün biraz daha bu kanserli bünyenin diğer organlarına da sıçrayarak yayılıyor. Buna rağmen insanın geçmişte ve bugün temas halinde olduğu kültür imkânları zengindir. Hâlâ henüz her şey bitmiş değil.

Bu konuda cesur adımlar atmalı. Bu, sanıldığı kadar kolay değil. Çünkü modern insanın zihni, Batı paradigmasıyla kitlenmiş durumda. Belki de geçmişte büyük peygamberlerin (sözgelimi Hz. İbrahim, Hz. Muhammed s.a.) yaptığı gibi şok tedavisine başvurmak lazım. Öncelikle bu öldürücü kültüre ve onun bir tezahürü olan modern telâkki ve yaşama tarzına eleştirel bakmayı göze almalı. Çünkü en azından genel gidişe susmak, suça katılmaktır. Sadece politik, askeri ve ekonomik anlamda değil, epistemolojik olarak da. Çünkü temelde sorun epistemoloji sorunudur. Duyumlanabilir fizik evren, yani salt fiziki gerçeklik temel alınıp profan, seküler ve laik bir felsefî telakki varlık âlemini metüal, batın/iç ve öte boyutlarından tecrit etti, insanı da bir "dünya görüşü"nün kapalı sistemi içine hapsetti.

Bir başka gözlem şu: Batı karşısında antik geleneklerin devamı olan Budizm, Brahmanizm, Şhintoizm, Konfüçyanizm ve Taoizm gibi Asya'nın

büyük kültürleri geri çekildiler. Tümden teslim olmadılarsa da direnmiyorlar. Sadece İslâm direniyor. Bundan dolayı Batı, bütün imkânlarını seferber ederek İslâm dünyasını kıskaç altına alıyor. Yahudilik ve Hıristiyanlık modernize olup modern yapılanmaya katkıda bulunuyor. İslâmiyet ise zengin tarihsel mirası, irfan, bilim, sanat ve düşünce birikimi ile, en önemlisi bozulmamış sahici kaynaklarıyla hâlâ güçlü bir alternatif durumunda canlılığını sürdürüyor.

Birinci Bölüm

MODERNİZME İLİŞKİN GENEL DÜŞÜNCELER

Modern dünyaya ilişkin çeşitli rezervleri olan bir kişinin, peşinen modernizm veya modernlikle de arasının iyi olmadığı kabul edilir. Bazı kimselerin bazı şeylerle araları iyi olmaz; ne var ki, bu bazı şeyler arasında mutlaklaştırılmış anahtar terimler varsa, bu terimler bütün bir çağın bütün felsefi temel varsayımlarıyla sorguya çekilmeye açık olacaklarından, göze alınan iş de o nispette entelektüel bir cesaret ister. Bu olgusal bakımdan olduğu kadar kavramsal bakımdan da doğrudur.

Modernlik gibi gerçekten tanımı güç bir kavrama sabit ve herkesçe kabul edilebilir bir anlam verilemeyeceğini bilerek, en azından geçmişle bugün arasında temel bir ayırımı ifade etmek üzere kullanılabileceğini düşünüyorum. Ancak burada bir zorluk var: Zamanda ve yatay anlamda geçmiş ve bugün dediğimizde burjuvazi ile Marksist terminolojinin üzerinde anlaştığı maddi üretimde sağlanan ilerlemeye ve bu yolla hep daha iyiye ve mükemmele doğru gidildiği yolundaki yanılsamaya bizim de katıldığımız zımmen kabul edilebilir. Oysa Ivan Illıch'in "fiziksel kirlenme, toplumsal kutuplaşma ve ruhsal yetersizlik" dediği temel sapma ve bozukluklardan sorumlu tuttuğu modernliğin, hiç değilse artık herkesçe gözlenen bu düzeylerdeki ileriliğin hep "daha iyi ve daha mükemmel" olanı bize sunmadığı bir gerçektir. En başta ilerleme, bize sunduğu

gelecek konusunda ciddi kuşkular yaratmakta olan ve üstelik sadece zihni olmaktan öte gerçeklik değeri olmayan bir tutumdur. Bazı şeylerin objelerin dünyasında değiştiği doğrudur, ne var ki, bu değişimin bize hep daha iyi bir gelecek vaadettiği bir yanılsamadır. Bunun bilincimiz üzerindeki etkisini kolayca tahmin edemeyiz. Şurası açık ki, kullandığımız dil ve insan doğası (fıtrat) ile kurulan ilişki ve bu ilişkinin daha iyi gelecek vadiyle besleyip ayakta tuttuğu kurumlar, modern insanın geçmiştekilere göre "farklı bir bilinç"te algılara sahip olduğunu varsaymamızı mümkün kılıyor. Şu halde belki de modernlik yalnızca farklı bir bilinçten başka bir şey olmamalı.

Tabii her şey "bilinç" dediğimiz soyut bir dünyada sürüp gitseydi, sorunun çözümü bir ölçüde kolaylaşabilirdi. Ne var ki, insana ait (tamamen şahsi) hiç bir değerin kalmaması, ekonomi, siyaset, gizli-militarizm ve dev sosyal kurumlar eliyle her değerin üretilip pazarlanan ve kitlelerin tüketimi için paketlenip sunulan meta konumuna getirilmesi, modern dünyanın modernlik sorununu farklı kılıyor. Neyin kendimiz için gerçekten gerekli veya gereksiz olduğunu bizim tayin etme hakkımız, iktidar seçkinlerinin yönlendirdiği kurumlarca bize dikte edilir; ardından da bizde yerine getirilmediğinde tanımı imkansız bir doyumsuzluk duygusunu tahrik edip adeta kamçıladığı istekler, sonu gelmez ve hiç bir zaman doyurulamaz arzular doğurur. Hiçbir şey varoluşsal anlamında kavranmadığı için, sadece profesyonel pazarlamacıların arz tekniklerine bağlı olarak "istenir", sonra tüketilir. Her şey bir meta olarak paketlenip ambalajlanabiliyor. Ama daha henüz tükettiğimiz bir şeyin modasının geçmiş olmasının ve bu yeni şeyin kendisini yine amansızca bize istetilmesinin yol açtığı doyumsuzluğu nasıl aşabileceğiz?

Dünyanın kozmik düzenle ilişkisinin en önemli unsuru olan istikrara karşı modernizmin beslediği düşmanlığa en iyi örnek onun moda telakkisidir; çünkü moda gelip geçici ve tamamen amansız bir değişime vurgudur.

Felsefi ve politik bir ideoloji olarak modernizmin kendisi bile, temel felsefi varsayımları, kullanıma hazır teknolojik araçları, geliştirilmiş aygıtları, bürokratlar ve teknokratlarca üretilen politikaları, hedeflenen

plan ve tasarımları, kısaca modern kavranışıyla henüz ulaşılamadan yiten, yerini bir başkasına terkeden illüzyonik bir kavrama dönüşmüştür. Hammadde ve tarımsal ürünlere sahip ülkelere modern dünyanın büyülü teknolojik araçlarını, mamül madde ve iyi ambalajlanmış, reklamı yapılıp pazarlanmış mal satan tam modern ülkeler açısından illüzyonik vakalar bir ölçüde "normal" görülebilirken, -çünkü tabiata egemen olma, insanı sistem içinde evcilleştirme, ruhunu zaptetme, dev kurumlar eliyle toplumu yönetme ve denetleme çağdaş insana kendini gerçekleştirmesinin mümkün olan tek yolu olarak dikte edilir- ister GSMH'sı, ister tükettiği enerji, kâğıt vb. şeyleri kıstas seçsin, hiçbir çeşidinde bu ülkelerle kıyaslanması mümkün olmayan yoksul ülkelerinin sözgelimi hayali ihracat, tekstil vb. ürünlerin ihracatını baz alıp "çağ atladık"larını ilan etmesi illüzyondan da öte bir davranış bozukluğu değil mi? Fert başına düşen milli geliri üç bin doları geçmeyen bir ülke, eğer sadece gen mühendisliği araştırmaları için üç milyar dolar ayıran bir ülke ile kendini çağdaşlık ve modernlik alanlarında denk tutuyorsa, burada ciddi olarak ruh sağlığını yakından ilgilendiren bir durum var demektir.

Şu veya bu seviyede, ama bir ölçüde gerçek dünyasından kopmuş sanayileşmiş ülkeler ile modernleşme yolundaki ülkeler; tanımları farklı yapılan benzer sorunları yaşıyorlar. Modernlik aşamasından post-modern aşamaya geçtiği varsayılan ABD gibi bir toplumda, nevrotik bir yaklaşımdan hareketle, eğer varolan sorunlara daha aktif çözümler aranıyorsa; bunlarla ilişkili kurumlar güçlendirilmeli denilmektedir. Benzer yaklaşım olduğu gibi modernleşme yolunda olan dünyanın geri kalan yüzde yetmişlik nüfusu için de geçerlidir. Burada söz konusu olan, güçlendirilmek istenen kurumlar değil, bir an önce bu kurumların yaratacağı düşünülen politikalardır. Her iki durumda da demokrasilerin şaibeli görüntülerine rağmen, temelde insan tekinin özgürlüğü, dev kurumlar veya bir "savaş makinası"na dönüşmüş despotik devlet tarafından adeta gasbedilmektedir. Ayrıntılarına varıncaya kadar merkezden organize edilmiş toplum içinde ehlileştirilen bireyin tamamen aleyhine olarak, gelişmiş ülkelerde de gelişmekte olan ülkelerde de kurumlar ve devlet, sadece kendi alanlarında bilimsel ve deneyimsel yeterliliğe ulaşmış uzman, bürokrat ve teknokratı sistemi koruma göreviyle yükümlü tutmaktadır.

Modern kurumlaşma ve bürokratik yapılanma biçiminin bireye güvensizlik temeli üzerinde yükseldiği açıktır.

Burada kuşkusuz tartışma götürür bir olgu var. O da, aynı yapılanmanın farklı teknolojik ve demokratik gelişme düzeylerine rağmen, nasıl oluyor da aynı tezahürlerde kendini gösterdiği sorunudur.

Postmodern aşamaya geldiği kabul edilen toplumlarla henüz modernliğin eşiğine adım atmış sayılan toplumların bir paydada toplanması şaşırtıcıdır. Nitekim kalkınmanın temel göstergelerinden yola çıkıldığında, her iki toplum biçimi arasındaki fark uçurumlarla ifade edilir. Ama modernleşme mitine bağlı dünyamızda sürüp giden uluslararası düzenin, bu uçurumlarla ifade edilen fark sayesinde ayakta durduğunu, ileri ülkelerin aştığı teknolojilerin ilerleme çabasındaki ülkelere ihraç edildikçe yeni teknolojilere yer açabildiği nasıl unutulabilir? Halen İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma tanklara sahip bir ülkede, Alman teknolojisi ürünü leopar tanklara sahip olmak büyük bir özlemdir. Ancak Türkiye ve Brezilya gibi ülkeler leopar tanklara sahip olabiliyorlar; çünkü tank teknolojisinde elektronik çağa girilmiştir. Elektronik sanayi ancak mekanik sanayiden boşalan yerler olduğu sürece gelişecek; ama düne göre hayli gelişmiş sayılan mekanik tank, elektronik tanka göre Türkiye aleyhine ve Almanya'nın lehine yine de geri bir safhayı teşkil edecektir. Buna rağmen Türk ordusunun daha ileri düzeylerde modernizasyonu, bunun için gerekli olan kaynakların araştırılması telaşı gündemde durmaya devam edecektir. Düşünün ki, ABD'nin 2004 yılında silahlanmaya ayırdığı kaynak 430 milyar dolardır. 10 yıllık bir perspektif için Türkiye'nin savunmaya 150 milyar dolar ayırdığını düşünelim, ABD'nin da aynı süre içinde savunma harcamalarını katlayarak sürdüreceğini hesaba katmamız lazım. Yani pratikte bu yarışta Türkiye'nin ABD'nin veya başka ileri bir ülkenin seviyesini yakalaması mümkün mü? Hiç kuşkusuz hayır. Ama bu, uluslararası düzenin kaçınılmaz olgusu, belki de dikte ettiği bir kader olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tabii yukarıda verdiğimiz örnek modernleşmenin ekonomik boyuta indirgenen kalkınma ve gelişme gibi kavramlarıyla ilgilidir. Buysa Latin Amerikalılar'ın yerinde deyimiyle sömüren-sömürülen ilişkisinin yeni bir

kılığa bürünmesinden başka bir şey değil. Bizim gibi "kalkınmakta ve büyümekte" olan ülkelerin ne zaman kalkınmış ülkeler seviyesine ulaşacağı konusunda kimsenin doğru dürüst bir fikri yok. İyi beslenmiş, yeterince eğitimli ve çekirdekten yetişme bir atletin, kendi kulvarında yüz tur attığını düşünelim; öte yanda ise çelimsiz, deneyimsiz ve henüz kulvarın başlangıç noktasında duran diğer atlet ise, ısrarla profesyonel atleti geçeceğini öne sürerek yarışa katılıyor. Böyle bir yarış aptalca sonuçlar doğurmaktan başka hiç bir anlam taşımaz: Utanç verici seremoniler gülünç duruma düşürücü çırpınmalar ve zaten sınırlı olan hayati bir enerjinin israfı... Kalkınmakta olan ülkeler açısından modernlik yarışı; belki de sadece bundan ibaret bir sürece gönüllüce katılmayı kabullenmekten başka bir şey değil.

Kuşkusuz bu olay, yaratıcı entelektüelizmi öldüren bir teslimiyettir. Bunun temeldeki sosyo-kültürel anlamı çok daha içler acısıdır. Çünkü mümkün olan bütün kültürler, tek bir kültür, hakim modernizm kültürü adına acımasızca katlediliyor. Buysa modern zamanların ruhunu oluşturan paradigmanın tahripkâr ve imhacı karakterine işaret eder.

Kendine ve kişiliğine karşı öz-güvenini kaybetmiş Batılı olmayan toplumların aydınları ve yöneticileri, modernizm adına birkaç insan kuşağını feda etmeye hazırdırlar. Feda etmişlerdir de. Despotizmi, yukarıdan buyurmayı, periyodik askeri müdahaleleri, insan hakları ihlalleri, işkence, baskı, zorba tercihlere başvurma, sansür ve otoriterizmi meşrulaştıran gerekçeler, bu teslimiyetçi zihni tutumların birer tezahürü olarak asker, sivil bürokrat ve aydın çevrelere destek sağlar. Bir kere hakim kültürün genel geçer parametrelerini kullanarak kitlelerin sahip olmadığı "modern aydınlanma" amaçlarına sahip olduğunuza inanmışsanız, kitlelerin baskı ve şiddetle de olsa aydınlatılması politikaları sizce de meşruluk kazanır, hatta topluma karşı yerine getirmeniz gereken "ahlâki bir sorumluluk" kimliğine bürünür. Bu, bir doktorun hastalığının teşhisi konulmuş hastasına ilacı vermek isterken aptalca bir tutumla reddetmek istemesi karşısında doktorun onun elini kolunu ranzaya bağlayarak ilacı zorla ona vermesine benzer. Doktora göre hastaya böyle davranılması hastanın yararına olan meşru ve zaruri bir tutumdur. Bu lanetli felsefeyi sözde "haklı" kılan da pozitivizimdir.

Bütün Batı-dışı toplumlar, kendi aydınlarının gözünde bile bile karanlıkta kalmak için aptalca direnen "geri-ilkel" yığınlar konumundadır. Bu durum ancak derece farkı ile değişiklikler gösterir. Bizde bunun birebir karşılığı "halka rağmen halk için" formülüdür. Aydınlar, bilim adamları ve gazeteciler, bunun meşru gerçeklerini yığınların bilincine aktarır, bürokratlar ve teknokratlar, politikacılarla çizdikleri çerçeve için icrada bulunur, askerler de bunun bekçiliğini üstlenir; tıkanmalar olursa müdahale eder. Batı-dışı toplumlarda ve İslâm dünyasında modern yapılanmanın siyasi, kültürel ve maddi üç sacayağı bundan ibarettir.

Gerçekte modern toplumlarda durum bundan farklıdır. İktidar seçkinleri, toplumsal piramidi yukarıdan aşağıya doğru tröst, tekel, kartel, çok uluslu şirketler, güçlü lobiler, iletişim, iyi örgütlenmiş bürokrasi, okul vb. aracı kurumlarla bütün toplumsal hayata hükmedebildiklerinden, üstelik alternatif bir kültür olmayıp, hiç değilse pratikte akıntıya karşı olanlar her zaman marjinal kalma gibi lanetli bir kadere mahkum olduklarından, sistem sınırsız bir demokratik görüntü içinde askerleri dışarıya karşı bir tehdit ve psikolojik bir korkutma unsuru olarak kullanmakta, bunun yanı sıra üretimi, silah teknolojisini geliştiren fonksiyonlarla sınırlayabilmektedir. Bilim adamlarının ve büyük mali kaynakların çoğunun askeri alanlara transfer edilmelerine rağmen, sözgelimi ABD'de askeri müdahale ihtimalinin olmaması bu açıdan önemlidir. Bu toplumlarda devlet ve bürokrasi modernizmin birinci; modern kent, sosyo-kültürel kurumlar, sınıf, özel hayat, bilimsel ve teknolojik icatlar ve iletişim ikinci derecede taşıyıcılardır. Berger'e göre bunların özerk ve objektif yaygın faaliyetleri olmadan modernizm olamaz.

İlerlemiş modern toplumlar karşısında bizim gibi ülke insanlarının paradoksal bir konumu var. Bunun ne kısa ne uzun vadede giderilmesi mümkündür. Mamül mal satıp büyüme hızlarını arttıran ülkeler, refah toplumu kapsamında özel bir yaşama tarzı geliştirmişlerdir. Her ne kadar, onlar da birinci elden üretmedikleri malları tüketerek fiziksel hayatlarını sürdürüyorlarsa da, uluslararası hakim ekonomik ve ticari düzenin dikte ettiği mübadele daima onların lehine, bizim ise aleyhimize işlemektedir. Bu da, Ricardo'dan bu yana "Mukayeseli Üstünlükler Teorisi" adı altında, sözde bilimsel bir olgu olarak iktisada ve oradan uluslararası siyasete böy-

le sürüp gitmektedir. Görece ve tamamiyle saymaca kültürel kavrayışlar sonucu, her zaman mamül madde (endüstriyel ürün), tarımsal ürüne ve kaynağı sınırlı hammaddeye, tabii kaynağa, mesela petrole veya doğal gaza oranla her nedense "daha değerli" telakki edilip yüksek fiyatlarla mübadeleye konu olmaktadır. Belli başlı enerji kaynağı petrol olmaksızın endüstrinin bir çarkı dönemez, ama yine de dünya piyasalarında petrol fiyatları bazan 12 dolara kadar düşebilmektedir.

Kuşkusuz insan hangi doğal çevrede olursa olsun, tarımsal ürünlerin tümüne karşı tam bağımsız olamaz, onlarsız bir hayat sürdüremez. Temel besin maddeleri proteinler, vitaminler, karbonhidratlar, mineraller toprakta yetişen tahıl ürünleri, sebze, meyve ve hayvansal ürünlerdedir. Ama TV, buzdolabı, bilgisayar, deterjan, ütü vb. teknolojik ve elektronik araçlar olmaksızın da canlılar yaşayabilir. Daha 1960'larda-70'lerde Türkiye'nin birçok yerinde insanlar doğal yollarla soğuk su içer, buzdolabı olmaksızın et, sebze ve meyvelerini bozulmalara karşı koruyabilirlerdi. Buzdolabının mutfağa girmesi, gündelik ihtiyaçtan fazla alımları ve günlerce saklanıp sonunda bir kısmını çöpe atma, kısaca stoklama alışkanlıklarını beraberinde getirdi. Bu, bilinen yararları yanında tüketimi arttırmak ve fiyatları suni olarak yükseltmek gibi sonuçlara da yol açtı. Çamaşır makinasının -beyaz ve renklilerin ayrı yıkanması dolayısıyla- ihtiyaçtan fazla alımı kaçınılmaz kıldığı inkar edilemez.

Modern toplumun öngördüğü çekirdek aile biçimi geliştikçe, konut ihtiyacı, dayanıklı tüketim mallarındaki tüketim oranları da o nispette arttı. Geleneksel ailede 8-10 kişiye bir buzdolabı yeterken, çekirdek ailede iki kişiye ayrı bir buzdolabı, çamaşır makinası, ütü, elektrik süpürgesi, TV, radyo, teyp vb. pahalı araçlar gerekir oldu. Modern toplum, bu anlamda kendi özel yapılanması içinde kendini, tüketime dayalı yepyeni bir hayat tarzını üretip duruyor. Bütün bunlar için bulunması gereken kaynaklar, olağanüstü efor ve bugün tüketimi ve fiyatları arttırmak yanında ozon tabakasının delinmesine yol açan elektronik aletler olmaksızın yaşayabileceğimizi düşünmüyoruz. Bunun gibi önceleri kimyasal maddelerin yol açtığı kanser ve benzeri hastalıklara neden olan deterjan olmaksızın kadınlar bulaşıklarını toprak, kil veya külle rahatça yıkayabiliyorlardı. Şimdi Üçüncü Dünya ülkelerinde sülfrik asit, kostik vb. tahriş edici, de-

rinin hücrelerini öldürücü maddelerin bol miktarda kullanıldığı temizlik maddeleri olmaksızın, plastik ve alüminyum kaplar temizlenemez oldu. Sadece Türkiye'de ve bir yılda (1987) insanlar asgari 50 ton deterjan yutuyorlar. Lab'ın zorunlu kılınması ile kostik ve DDB'nin tümüyle imalatta yasaklanması daha yüksek meblağlarda yatırımları gerektiriyor. Bu maddelerin üretimi yine sanayileşmiş ülkeler eliyle olduğuna göre, geleneksel temizlik biçimini terkedip yerine modern olanını benimsemek adına kaynaklarımızın büyük bir kısmını, yine ileri ülkelere aktarmaya devam ediyoruz.

Daha trajik olanı, dünyada gıda üretiminde kendi kendine yeten bir ülkenin zamanla -Türkiye gibi- Batıya bağımlı hale gelmesidir. İlaç, suni tohum, gübre ve teknik aletler, makineler olmaksızın geleneksel ülkeler tarımlarını yapamaz oldular. Sanayiye bağımlı tarım modern çağın en büyük paradoksudur. Yetiştirdiğimiz sebze ve meyveye karışan kimyasal maddeler, ilaç ve suni gübre yoluyla geçen zehirler, bir yanda sayısız hastalığa yol açarken öte yandan toprağın verdiği hiçbir üründe tat ve lezzet bırakmadı.

İşin ilginç yanı şu: Tarımsal ilaçları üreten ülkeler bu ilaçları kendi ülkelerinde yasaklarken, bizim gibi ülkelere ihraç edip duruyorlar. Daha çok tarım için daha çok su, daha çok suni gübre, ilaç, tohum ve makina! Bütün bunlar baraj, ithalat ve dış borçlarla temin edilen yüksek maliyetlerdir. Şimdiden Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir ilçe (Samsat) ve onlarca köy sular altında kaldı. Sular altında kalacak olan toprak ve yüzeyindeki onlarca yerleşim birimi, ağaçlar, verimli topraklar, tarlalar değil, Hasankeyf ve civar yörelerde ilk antropolojik dönemlerden bu yana tarihin gelişmesine tanık olan binlerce yıllık bir tarihtir. Kalkınma ve modernizasyon adına insan nesilleriyle birlikte bunları da seve seve feda ediyoruz.

Hiç kuşku yok, bundan sonra dünyanın en kadim kültürleri Babil, Sümer, Asur, Mezopotamya, Pers, Bizans, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı adına söylenecek he rşey eksik kalacaktır. Kazma vurulduğunda toprağın hemen bir metre altından fışkıran tarih o bütün görkemi ve maddi verileriyle yok olup gidecek.

Peki, bütün bunlara karşı ödenecek bedel nedir? Daha çok suni gıda, sentetik yiyecekler, daha çok plastik, kablo, alüminyum, emaye, asfalt ve

beton... Daha çok apartman, daha kalabalık kentler ve umutsuz kalabalık bir nüfus.

Bizim modern dünyayı kavrayışımız modern dünyayı tanımlayanlar tarafından belirlenmiştir. Bize telkin edilen sadece bir umuttur. Gelecekte, onlar gibi gelişmiş bir düzeye ulaşacağımız ve modernlerle dünyanın fizik, ekonomi ve kültürel kaynaklarını paylaşacağımız hülyasını yaşıyoruz. Bu, gerçekte hiçbir gerçeklik temeli olmayan bir zümrüd-ü anka düşüdür. Mevcut dünya sistemi, işleyen ve kendini güvenli araçlarla koruyan statüko içinde işlemeye devam ettikçe, yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki mesafe kapanma yönünde değil, aşırı kutuplaşma yönünde daha da büyüyecektir. Küreselleşme ölçek büyüttükçe, ülkeler, sınıflar ve bölgeler arasındaki eşitsizlik daha da derinleşecektir. ABD'nin yüzde üçlük büyüme hızı eğer Hindistan'ın büyüme hızıyla kıyaslandığında 25 kat fazlalık gösteriyorsa, gelecekte kutuplaşmayı giderecek hakiki etkenlerin bulunabileceğini ümit etmemiz için hiç bir makul neden yok demektir. Kaldı ki, zengin modernler, yoksulları kalkındırma adı altında sadece ölmeyecek kadar beslemeyi yeğliyorlar. Dış yardımlar, hibe, destekleme kredileri, yabancı sermaye yatırımları, askeri üs ve tesislere karşılık verilen paralar, yoksulları içinde bulundukları gerçek durumdan kurtarmak bir yana, tam aksine dünya sistemini belirleyen üniversal/küresel sömürü çarkına daha sıkı bağlamayı amaçlamaktadır.

Yoksul ülkeleri şaşkına çeviren, onları amansız bir telkin ve hipnoz altında tutan yerli elitlerdir. Onlar gerçekte kendi ülkelerinin çıkarlarını değil, zengin modernlerin ajanlığını, gönüllü pazarlamacılığını üstlenmiş bulunuyorlar. Eğitim ve medya aktörleri ile aydınlar modern şamanlar kimliğiyle fonksiyon görüyorlar. Kuzey'de veya Batı'da piyasaya yeni sürülmüş bir ürünün Güney'in veya Doğu'nun pazarlarını bir an önce istila etmesi için, yerli elitin öncülüğünde batılılaşmış azınlık bir zümrenin bunun tanıtımını yapması ve kendisinin kullanması yeterlidir. Bundan dolayı dünya sistemi, bu ülkelerde daima kendi sözcülüğünü yapacak elit ve yabancılaşmış zümrelerin olmasını ister, bu zümreleri destekler.

Çoğunlukla insan hakları ve özgürlükler dendiğinde bu batılılaşmış zümrelere yönelen tehditler kastedilmektedir. Bu zümreler, bir bakıma top-

lumsal düzeyde yeni moda malları ilk tanıtan mankenlere benzerler. Üretici zihinler değil, taşıyıcı araçlardır. Bunun ardından politikacılar, yöneticiler ve bürokrat çevreler gecikmeden idari sistemi bu yeni malların pazara girmesini sağlayacak şekilde düzenlerler. Bazen bu, Londra'nın soğuk iklimine göre geliştirilmiş devlet dairelerinin sentetik halılarla döşenmesinin, aynen, bir ekvator bölgesinde, sözgelimi Kenya'da da devlet dairelerinde kullanılması şeklinde gülünç boyutlarda tezahür edebilir. Veya artı elli derece sıcaklıktaki Tel-Aviv Üniversitesi'nin mimari modelinin, eksi yirmi derecedeki soğuk Erzurum Atatürk Üniversitesi binasına uygulanması şeklinde de kendini gösterebilir. Taklit ve bilinçsiz uyarlamacılığın gülünçlüğü yanında, Tel-Aviv'de binanın özel yapısı tabii havalandırma yoluyla ekonomik tasarrufu amaçlarken, Erzurum'da bu, hiçbir şekilde bir türlü ısıtmaya elverişli olmayan yapısıyla yakıt ve kaynak israfına yol açar.

Bu örneklerde refah ve kalkınmanın, hatta gündelik yaşama biçiminin modernlerce nasıl belirlendiği açıkça gözleniyor. Yine de hiç bir zaman ulaşılamayacak bir hedef, kitlelere tatlı bir düş olarak telkin edilmekte devam ediliyor. Modernzede toplumlar, üretemedikleri malları tüketme tutkusuyla kamçılanıyorlar. Bu tutku, tepeden tırnağa kitlesel bir anomiye yol açmanın birinci derecedeki nedenidir. Zengin ülkeler, zenginliğin kendilerince daha çok arttırılmasıyla, bundan zaman içinde yoksulların da yararlanacağını öne sürüyorlar. IMF, Dünya Bankası ve Bankalar Konsorsiyumu aracılığıyla Üçüncü Dünya ülkelerine reçete üstüne reçete veriyorlar. Ancak bütün bu reçetelerin ortak paydası aynıdır: İşçi ve memur ücretlerinin düşürülmesi, verginin arttırılması, paranın değer kaybetmesi ve çok üretim ile üretilen malların zengin ülkelere ucuz fiyatlarla ihraç edilmesi.. Bu şu demektir: Bütün var gücünüzle çalışın, ama siz değil zengin ülkeler yesin. Karşılığında alınan ise, yoksul ülkelerde milli gelirin büyük bir bölümünü alan küçük bir kesimin lüks taleplerine cevap verecek pahalı tüketim maddelerinin ithal edilmesi, siyasal istikrarın korunup anarşi ve terörün dünya sistemi tarafından engellenmesi şeklinde özetlenebilir.

Yoksul ülkeler bu büyük paradoksa daha ne kadar dayanabilecekler? Üstelik her gün TV'den hem kendi mutlu elitlerinin hem de zengin modernlerin refah ve bolluk içinde geçen özendirici, kışkırtıcı hayatlarını

büyük bir hayranlıkla izleyip dururken ve hep bu hayata ulaşma tutkusuyla yanıp tutuşurlarken... Şartlanma yoluyla yemeğe karşı kışkırtılan hayvanların kendilerine gösterilen, vaadedilen yemekten sürekli engellenmeleri durumunda ya hırçınlaşıp çevrelerini tahrip etmeleri veya intihar yoluyla kendi hayatlarına son vermeleri gibi, yoksul ülke insanları da modernizm, ilerleme, kalkınma, refah, tüketim, marka, moda, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma/hatta üstüne çıkma, çağı yakalama, çağ atlama türünden yalancı vaadlerdir. Milyonlarca insan, medya ve geçerli politik söylemlerin ağır baskısı altında acımasızca tüketime ve yiyiciliğe kışkırtılıyor; ama fiilen onlara önerilen mahrumiyet, sıkıntı, sabır, yüksek enflasyon, kemer sıkma vb. can sıkıcı, umut kırıcı, çatışmalara yol açıcı düzenekler oluyor. Duygularında parçalanmaya uğrayan, motiflerin çatışması içinde giderek ruhsal dengesini yitiren bu şartlı-tepki kurbanları, birkaç merkezden yönetilen, denetlenen ve programlanan yığınlara dönüşüyorlar. İç patlama nedenlerini yaşayan bu yığınların bir gün nasıl gerçek tepkiler koyarak boşalmaya yöneleceklerini kestirmek güç değil.

Henüz endüstrileşmemiş ve endüstrileşmesi de kuşkulu olan ülkeler modern bir yoksulluk yaşıyorlar. Bunun sebebi sahip oldukları kaynaklarını kendi geleneksel yöntemleriyle kullanma becerisini kaybetmeleri, kendi imkânları ve zenginlikleriyle yetinemeyip hep başkalarının, modernlerin hayat tarzına karşı aşağılık duygusu ölçüsünde derin hayranlık duymalarıdır. İkinci önemli sebep de, bu modern refah seviyesinin, insanoğlunun ulaşması gereken ve mümkün olan tek yaşama biçimi konumunda algılanmasının doğurduğu, ruhsal ve zihinsel sapmadır. Bu sapma pahalı ve yabancı ürünlere aşırı talebi yaratır. Ancak arz herkese yetecek kadar değildir. Zaten gelir seviyesi bir şeyi almaya yetecek düzeye geldiğinde, mesela belli gelirli bir aile araba alabilecek duruma geldiğinde, zengin sınıflar otomobili bırakır jeep kullanmaya başlar, böylelikle jeep sahibi olmak kitlelerin özlemi haline gelir.

İnsanın hayatını idame ettirmesi; gerçekte sadece toprakta yetişen ürünlere bağlı basit bir sürecin adil, kanaatkâr, dengeli ve uyumlu yaşanmasıyla mümkün iken, modernlerin ürettiği ve pazarladığı malların endüstriyel törensel kimliği, ilerleme, çağdaşlık ve uygarlık türünden en hafif deyimiyle saymaca, fakat aslında uydurma değerlerle birleşince pahalı bir mali-

yete dönüşüp uluslararası pazarda, kapitalizmin yarattığı küresel piyasada ulaşılması güç bir değer konumuna yükseltilir. Şu halde endüstrileşmenin bizatihi kendisi yoksulluğun gerçek nedenidir. Kalkınma ve daha çok üretim ya da kendi başına ekonomik büyüme sorunların hiçbirini çözmez. Zira temeldeki sorun, büyüme ve üretim, dolayısıyla kalkınma değil, bölüşüm sorunu, yani adaletin tesis edilmemesidir.

Bu bağlamda süreç sonsuzdur. Çünkü neyin gerçek ihtiyaç olup olmadığını tüketiciler olarak bizler, tayin edebilecek durumda değiliz. Onlar bize sunar, biz alır ve tüketiriz. Bu dolaylı yoldan "zorba tercih" bilinçaltımıza yerleştirilen bir kumanda merkezinden bütün hayatımızı denetler, bizi nesnelerin peşi sıra durmamacasına koşturup durur. Alır tüketiriz, susuzluğumuz gitmez, gidermek için bir kere daha tuzlu su içmeye devam ederiz.

Bu süreçte en büyük yarayı gelenek alır. Çünkü eğer Paris modacılarının elinden geçen elbise modelleri, mümkün olan tek ve en üstün estetik ve uygarlık değeriyle bütünleşmişse, bu, geleneksel her türlü üretim sonucu dikilen bütün elbiselerin kullanım değerini sıfırlar, onları pazar dışı folklorik bir konuma iter. Modernizm ideologları için başörtüsü, şalvar, cübbe, cepken, kuşak vb. giyim türleri, sırf modanın değişken sürecine karşı dayanma gücü gösterdikleri için modern olmayıp çağdışıdırlar. Bunun gibi şerbet, meyan kökü, limonata, ayran veya sadece su içme alışkanlıkları terkedilip bunun yerini mümkün olan ve tek arzu edilen/ettirilen Cola alıyorsa, bu uluslararası despotik anlayışın, reklam ve telkin yoluyla sağlanan zorba tercihlerin yol açtığı yıkıcı tekel, Cola'nın dışında kalan bütün geleneksel meşrubat türlerinin kullanım değerini yok eder. Henüz "aydınlanmakta" olan bir gencin gözünde ise Cola içme ile hoşaf arasında kültürel açıdan herhangi bir ilgi olmayabilir; ama o daima Coca Cola'nın bir Amerikan yaşama tarzının sembolü olduğunu ve Amerikalılar'ın da bunu böyle görmekten özel zevk aldıklarını unutur. Kişi eğer, hoşaf veya ayrandan değil de Cola'dan zevk alıyorsa, artık onun damak zevki değiştirilmiştir. Cola'nın başına veya sonuna Mekke, Turca veya başka dini-milli-yerli bir şey koymanız onun temel işlevini zayıflatmaz aksine güçlendirir. Türkiye'de Cola Turca'nın piyasa sürülmesinden iki sene sonra Cola hanelerin yüzde 60'ına girmeye başladı ve Coca Cola veya Pepsi

Cola'nın piyasa payları azalacağına arttı. Çünkü Cola Turka, genelde Cola içmeyen kesimleri bu mide, şeker, kanser vb. hastalıklara yol açan içeceğe alıştırdı. Geleneksel mutfağın karşı karşıya bulunduğu tehdit de bu türdendir. Köfte, döner, kebap ve lahmacuna karşı pizza, hamburger ve cizburger savaş vermektedir. Kuşkusuz bunlar mevzii, küçük gibi görünen, ama aslında önemli örneklerdir. Elbette modernizm bağlamında sorun çok daha büyük ve tehditkârdır.

Reklâm, telkin ve şartlanma yolu ile endüstriyel değerler temel ihtiyaçlar konumuna yükseltildiklerinde, insanın o sadece kendisine ait kişisel ve kültürel özgürlüğünün ortadan kalkmasıyla birlikte, yoksullaşması da kaçınılmaz hale gelir. Şu bir gerçek ki, çoğunluk her endüstriyel ürünü satın alma ve tüketme imkânlarına sahip değildir. Esasında buna ne bir ülkenin ne de üzerinde yaşadığımız gezegenin kaynakları yeter. Ancak uluslar düzeyinde düşünüldüğünde, herkesin aynı seviyede tüketme haklarına sahip olması gerektiği yolundaki telkinler ve politikalar, endüstrileşmiş ülkeler lehine, yoksul ülkelerin ekonomik ve beşeri kaynaklarının yağmalanması sonucunu doğurmaktadır. Bugün modern dünyada olan da bundan başkası değildir.

Tabii en dramatik olanı, yoksul ülkelerin, üzerlerinde kurulan bu acımasız tekelin bir türlü farkına varamamaları, modernizmi illüzyonik bir çerçevede algılama zaafına uğratılmalarıdır. Galiba Kur'ân-ı Kerim'in zaafa uğratılmış, zayıf düşürülmüş, güçsüzleştirilmiş dediği "müstaz'af" kesimler, bu zihnen ve ruhen çeşitli davranış bozuklukları gösteren ve modernizm tarafından determine edilen insan yığınlarıdır...

Modernleşme Politikalarının Anlamı

Endüstriyel ürünlerin yaygın, etkili ve zorba tercihler yaratılarak tüketime sunulduğu modern dünyanın yaptığı en büyük yıkımların başında, çeşitli zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yüksek kültür ve medeniyetler kurmuş insan ırkının genelde artık kültür ve medeniyet kurma yeteneğinin elinden alınması gelir.

Bütün ülkelerin insanları endüstriyel kavrayış ve yaşayış tarzının zorba tercihleriyle karşı karşıya bırakıldıklarından, diğerlerinden farklı, zengin,

anlamlı ve tamamen kendilerine özgü kültür yaratma güç, meleke ve yeteneklerini hızla kaybetmektedirler. Londra'da üst sınıfa mensup bir ailenin oturduğu evin iç düzeni ile Çin'de ve Japonya'daki aynı sınıfa tekabül eden ailenin evi arasındaki temel farklar giderek sıfırlanmaktadır. Bu durum, genel kültürel etkinliklerden sanata, folklardan basit gündelik hayata ve alışkanlıklara kadar kendini ağır ve dikte edici tarzda hissettiriyor.

Batılı limit ve standartlaştırma; bütün farklılıkları ve kültürel zenginlikleri metal tabutlar içine koyup toprağa gömüyor. Dünya derinlemesine nüfuz edici bir totalitarizm süreci yaşıyor. İşte bu kültürün, çeşitliliğin ve hakiki zenginliğin ölümüdür.

Endüstri olgusunu arkasına almış bu modernleşme sürecinin kaçınılmaz sonucunda "tek tip insan, tek tip toplum" modeli var. Öyle ki, yakın bir gelecekte insanlar ve toplumlar bir tornadan çıkmış gibi eşitlenme tehlikesiyle karşı karşıya gelecekler.

Bu; zihni, entelektüelizmi, kültürü ve yaratıcılığı temelden yok eden öldürücü bir süreçtir.

Bugün bütün dünya için söz konusu olan modernizm, Batıya özgü bir kavram olarak kendini diğer kültürlerden üstün olma özelliğiyle ayırt eder. Kültürler arasında kimi farkların olduğu harici bir gözlemle ve bazan deneysel olarak açıkça olmasa bile bir ölçüde görülebilir. Modernizm de bu farkı özellikle vurgular ve bunun kendi üstünlüğünde yattığını öne sürer. Bu üstünlüğü makul kılan temel varsayımlar ise, 18.yy.dan bu yana tabiat ve sosyal bilimlerin hareket noktalarını teşkil eden "gelişme, büyüme, kalkınma ve ilerleme" gibi kavramlardır. Kimi ekonomik, kimi toplumsal-kültürel ve çoğunlukla politik ve ideolojik olan bu kavramlar evrim kuramına dayanırlar. Bu anlamda ekonomik, sosyal, askeri-kültürel anlamda gelişme gösteremeyen ulus ve toplumlar, Batıda izlenen gelişmeye kıyasla evrimin geri bir safhasında bulunmaktadırlar.

Biyolojinin tarih felsefesi ve siyasete armağan ettiği evrim kuramına göre, evrimleşme ve ilerleme mutlak ve doğrusal bir çizgi izlediğinden ve bunun dışında hiç bir alan kalmadığından, ilerleme ve dolayısıyla modernlik kaçınılmaz bir kaderdir: İnsanlık bir otobana girmiştir, geri dönüşü imkansızdır.

Her ne kadar modernizmin tarihsel köklerini 18. Yüzyıla kadar uzattıysak bile, ekonomik gelişme'nin sosyal ve kültürel muhtelif fakülteleri de içine alan modernizme dönüşmesi fikir olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül eder. Bu tarih, önceleri "asrileşme, medenileşme ve batılılaşma" şeklinde ortaya çıkan aynı maddi ve siyasal yapılanma ideolojisinin, yerini modernlik kavramına terkettiği zaman diliminin başlangıcıdır.

Bu tarihin özel bir anlamı olabilir. Çünkü De Gaulle'un deyimiyle "Batı, sömürgeciliğin kârlı olmaktan çıktığını görmüş ve böylece sömürgelere siyasal bağımsızlık vermeyi kabul etmiştir." Ancak sömürge döneminde Batı lehine kurulan dengenin korunması ve uluslararası düzeyde pekişerek sürmesi için, bu kez, eski sömürgelerin yeni ideoloji ve siyaset şekilleriyle bunu kabullenmeleri gerekiyordu. Kimilerinin yeni sömürgecilik dediği bu dönem, modernizmin eski sömürgelerde ve Batı-dışı bütün toplumlarda lineer çizgiyi Batının gerisinden ve ancak onun gösterdiği yön ve biçimlerde izleme taraflısı aydın, devrimci ve bürokrat-asker bir kuşağın fiilen Batı ve fakat görünürde bağımsızlık adına her şeye el koydukları ve zorba/otoriter yöntemlerle geleneksel toplumları tepeden tırnağa seferber ettikleri bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Güney Amerikalı yazarların modernizmi ve modernleştirme politikalarını sömürü ve bağımlılığın diğer bir adı şeklinde görmelerinin anlaşılır bir yanı var.

Ancak şunu özellikle vurgulamakta yarar var; benzerlerine çokça rastladığımız bütün Üçüncü Dünya ve İslâm ülkelerindeki kimi rejimlerin kapitalist ve Batı yanlısı veya Sosyalist ve Doğu yanlısı karakterleri, temelde modernizmin dışında veya iki karşıt kutupta algılanması değil, tam aksine bizzat modernizmin kendisidir. Bugüne kadar hiçbir siyasal rejim, modernizm dışında herhangi bir ideoloji ve politikaya cesaret etmiş değildir. İhtilaf; modernizme ulaşılırken izlenecek yöntem ve tutumlara ilişkindir. Yine de bu yöntem ve tutumların ortak vasfı, gerektiğinde milyonlarca insanın hayatı pahasına da olsa, modernizmin "kutsal bir hedef" olarak seçilmesi ve ona ulaşmak için her yol ve aracın meşru görülmesidir. Bu anlamda Nasır'ın Arap sosyalizmi ile Irak ve

Suriye'nin Baasçı Sosyalizmi, İran Şahı'nın Akdevrimi ile Suharto'nun reform programları, Turgut Özal'ın ekonomik liberalizm tedbirleri ile Demokratik Yemen'in politikası, Cezayir'in kalkınma programı ile Afganistan Komünist Partisi'nin amaçları arasında temelde ve ulaşılmak istenen hedefler konusunda fark yoktur. Fark içerik ve hedeflerde değil yöntem ve araçların seçimine ilişkindir.

Bu ülkelerde rejimlerin halkçı, demokrat, Cemahiriyeci, millet iradesinin üstünlüğüne dayalı felsefe ve sloganları modernizmin özüne zarar vermemekle sınırlıdır. Bu konuda Batılı ülkeler ise tam bir ikiyüzlülük içindedirler. Bütün dünyada siyasal katılım, çoğulculuk, insan hakları ve özgürlüklerin şampiyonu ve kutsal havarileri olan Batılılar, modernleşme politikalarının geleceği söz konusu olduğunda, modernleşme yoluna koydukları ülkelerde olup bitenler konusunda vurdumduymazdırlar. Bir ülkede yüz binlerce insanın işkence görmesi, tutuklu olması veya toplu imhalarla rejim muhaliflerinin yok edilmesi, sanki onlar için varid olmamış veya sıradan olaylar hükmündedir.

Eğer bir ülke demokratik yollarla, modernleştirme politikalarını yürütecekse, Batılılar bu ülkede demokrat kesilirler. Bir başka ülkede askeri rejim desteklenir veya sosyalist ya da kapitalist ekonomik kalkınmayı yürüten ekipler korunur. Ama demokratik ülkelerde bile en gülünç anti-demokratik uygulamalara modernizmin selameti için başvuruluyorsa, sözgelimi Türkiye ve Tunus'ta başörtülü kızların okullara gidişi, "devletin rejimi ve milletin ve ülkenin bütünlüğünün tehdit altına girmesi" gerekçesiyle yasaklanıyorsa, buna da ses çıkarılamaz. Bazan insan hakları havarisi Batılılar, Hindistan'da olduğu gibi kolluk kuvvetlerinin evlere ani baskınlar düzenleyip hayvan gibi ele geçirdikleri zavallı kadın ve erkeklerin kısırlaştırılmasını veya Brezilya'da modernleşmeye karşı direnen orman içi kabilelere zehirli gömleklerin dağıtılmasını teşvik ederler. Bu olgu tam "Modernleşme ve Bilinç" kitabının yazarlarının (Peter ve Brigitte Berger, Hansfried Kellner) "Hem kapitalist hem sosyalist sistemlerle yönetilen rejimler içerisinde bir, hatta birden fazla kuşağın tamamını kalkınma için kurban etmeğe hazır olanlar mevcuttur." dedikleri şeye uyar.

Temelde ilerlemeci ve evrimci bir tarih görüşünden beslenen modernleştirme politikaları, özünde fizik çevreyi veya daha yerinde bir deyimle eko-sistemi tahrip edici olduğu gibi, kültürel sistemleri ve geleneği de tahrip edicidir.

Eko-Sistem ve Sürdürülebilir Kalkınma

Bugün bütün bir gezegenin (eko-sistem) karşı karşıya olduğu temel sorunlar "çevre kirliliği" şeklinde ifade ediliyor. Çevre kirliliği, kozmik ve ekolojik gerçekliğin bilincinde olmayan insanın sorumsuz etkinlikleri sonucunda tabiatın yakalandığı kanser hastalığıdır. Gerçekte ise sorun, çok daha derin ve kapsamlı boyutlarda kavranmayı gerektirir. Salt çevre kirliliği sorunu ifade etmeye yetmez. Çünkü kirlilik sadece bir sonuç veya tezahürdür.

Modern uygarlık beton, plastik ve alüminyum yığınından ibaret. Bunlara kablo, demir, çelik, duman, sanayi artığı ve gürültüyü ekleyebiliriz. Ancak nükleer enerji depolayan dev santrallerin kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı yollarla çevreye yaydıkları radyasyon, kitlesel zehirlenme ve ölümlere yol açıyor. Artık bu bütün gezegeni ve canlı hayatı tehdit eden müthiş olgunun farkında olmayan yok. Hindistan ve eski Sovyetler Birliği'nde meydana gelen kazalar buna canlı örnekler oldu. 1984-Aralık ayında Hindistan'da bir Amerikan firmasına ait tarım ilaçları üreten bir fabrikada meydana gelen feci kaza, tam 2.800 insanın ölümüne ve 20 bin insanın da sakat kalmasına yol açtı. Çoğu kişi, Hindistan'daki bu geri teknolojinin böyle sonuçlara yol açacağının önceden tahmin edildiğini, kazanın bir sürpriz olmadığını söylemekle yetindi. O günlerde kazanın sorumluluğu, ABD'ye ve teknolojinin her an böyle sonuçlara gebe yapısına değil de, neredeyse Hindistan'a ve geri teknolojiye yüklendi. Geri teknolojinin yol açtığı katliam, Hindistan'ın geri kalmışlığına uygun düşen imajıyla birleştiğinde -haber ajansları bunu başarıyla sağlamışlardı- olay yatıştırıcı öğeler kazanıyordu; ama iki yıl sonra 1986-Nisan ayında Sovyetler Birliği'nde meydana gelen Çernobil kazası; dev bir santralin sanayileşmiş ve ileri sayılan bir ülkede ne dehşet verici boyutlarda sonuçlar verdiğini yakinen göstermiş oldu. Sovyetler'den başka Doğu Avrupa'nın

bir bölümü ile Türkiye gibi yüzölçümü geniş bir ülkenin kuzey-batı ve kuzey bölgeleri birkaç gün içinde kazanın öldürücü etki alanına girdi. Batılı haber ajansları yine el çabukluğuyla aslında suçun teknolojinin kendisinde aranamayacağını, sorumluluğun doğrudan Sovyetler'deki geri ve hantal sanayiye ait olduğunu, hatta buna yeni gelişmelere karşı inatla direnen komünist rejimin yol açtığını dünyaya yaymaya başladılar ve tabi hemen bu olayı politik çıkar hesaplarına tahvil etmeyi ihmal etmediler. Ancak durum ne olursa olsun, 1988'e gelindiğinde Çernobil'in etkisiyle sakat bebek doğumları oranı % 46'ya çıkmıştı. 21. yüzyılın ilk yıllarında Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde gözlenen kanser hastalıklarındaki artışın bu kazayla ilgili olmadığını söylemek mümkün değildir. Hâlâ bu sakat bebek doğumların, birkaç sene sonra ölmek üzere vücudu radyasyonla dolan masum insanların uğradığı mağduriyetin, hukuki, insani ve ahlâki suçun kime ait olması gerektiğini kimse kestiremiyor.

Temel ihtiyaç ürünleri tarıma dayalı bir ülkede et, yumurta, süt, çay, fındık, balık vb. besin maddelerinde bekeretin 7.000'e ulaşmış olması işin cabası. İnsanlar on-onbeş yıl sonraki bir zamanda organizmalarını tahrip edip hayati faaliyetine son verecek radyasyonu, hiçbir dahilleri ve suçları olmamasına rağmen vücutlarına şimdiden ve zorunlu olarak depo ediyorlar. Ana rahminde ceninler sakatlanıyor, çocuklar ve büyükler ise kaçınılmaz ve artık kendilerince dahi kestirilebilen feci bir ölüme sürükleniyorlar. Suni gübre, tarımsal ilaç ve hormonlu maddeler, yol açtıkları çeşitli hastalıklar (sözgelimi spermleri öldürme, kısırlık, nefes darlığı, mide bulantısı, zehirlenme, kanser, deri hastalıkları vs...) yanında, insanoğlunun cinsel şifresini bozup kimliğini değiştiriyor, şimdiden gelecek nesillerin hayatı ipotek altına alınıyor.

Bilim ve teknoloji yardımıyla gezegenin her karış toprağına el koymaya kararlı görünen insan, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bitki ıslahı, tarımda makina, suni gübre, tarım ilaçları, hormonlar, drenaj, sulama yöntemleri, toprak ıslahı vb. agrokimyasallar ve kültürteknikle köklü devrimler yaptı. Temel gerekçe, giderek artmakta olan dünya nüfusuna yeterli besin sağlamak, açlık ve yoksulluğun önüne geçmek.

Ne var ki, bu gerekçenin ikiyüzlü bir politikaya dayandığı gün gibi or-

tada. Çünkü Afrika ve Asya'da milyonlarca insan ya yoksulluğun en alt sınırında büyük bir mücadele veriyor ya da herkesin gözü önünde açlıktan ölüyor. 2005 yılındaki rakamlara göre her sene 5 yaşına gelmeden ölen çocukların sayısı 10,6 milyondu. İşin acıklı tarafı bu çocukların başta zatürre, ishal, kan enfeksiyonu, doğum sırasındaki hatalar ve sıtma gibi önlenebilir hastalıklardan hayatlarını kaybetmesi. Çocuk ölümlerinde Afrika ön sırada, ikinci sırada Güneydoğu Asya ülkeleri gelmektedir (Zaman, 29 Mart 2005). Buna karşılık Batı ülkelerinde Erciyes dağı büyüklüğünde et ve tereyağı depolanmasına rağmen, yine de ihtiyaç fazlası üretim veya gıda ithalatı büyük sorunlara neden oluyor.

Agrokimyasallar ve kültür teknikle üretimin arttığı doğrudur. Ancak yakın vadedeki bu üretimin sağladığı "kazanç"ın orta ve uzun vadede yol açacağı büyük ve telafi edilemez zararların yeterince hesaba katıldığı söylenemez. Bugün hemen herkes çevre sorunlarından söz eder hale gelmiştir; ama teknoloji ve modern tarımın çevre üzerinde yarattığı etkiler çok daha geniş boyutlardadır: "Bu etkiler, toprak erozyonu, yeraltı suları, akarsular, göller, körfezler ve açık denizlerin agrokimyasallar, özellikle suni gübrelerden fosfat, nitrat ve tarım ilaçları ile kirlenmesi, içme sularında nitrat ve ilaç düzeylerinin artması ve besinlerde sentetik kimyasal madde kirlenmeleridir." Uçakla tarım ilaçları aplikasyonunun neden olduğu hava kirliliği başka sorundur. Kış aylarında büyük şehirlerin sorunu olan hava kirliliği, örneğin Çukurova bölgesinde yaz aylarında yaşanmaktadır. İlaçların büyük bölümü hava hareketleri ve yüksek sıcaklık nedeniyle bitki ve toprağa ulaşmadan atmosfere karışmakta ve çok uzak bölgelere taşınabilmektedir.

Modern tarımın tüm bu olumsuz yönleri yalnız çevresine zarar vermemekte, aynı zamanda tarımsal üretimin kendisini de olumsuz etkilemektedir. Nitekim bunu ülkemizde en çarpıcı olarak modern tarımın tüm girdilerinin yoğun kullanıldığı Çukurova bölgesinde görmek mümkündür. 1970'li yılların başında dekardan 400 kg. kütlü alan pamuk üreticisi, bugün bu ürünün yarısı ile yetinmek zorundadır. Yeterince üzerinde durulmayan bu konuda, sorunun kaynağına indiğimizde karşımıza çıkan olgu, tüm canlıların hayatını tehdit eden çevre kirliliğidir. Yoğun agrokim-

yasal kullanımı, uzun yıllar mono-kültür dediğimiz tek ürüne bağımlılık, bu bölgede ekolojik dengeleri altüst etmiştir. Bu nedenle trilyonların harcandığı GAP bölgesinde izlenecek olan aynı yöntemler, 20 yıl gibi kısa sürede, adı geçen bölgede de biyolojik tarımı ve çevreyi Çukurova bölgesinde olduğu gibi tamiri güç bir statüye sokacaktır."

Bu tablo, kalkınma projesinin görünmez ve fakat maliyeti hayli yüksek girdiler olmaksızın gerçekleşemeyeceğini, gerçekleştiğinde ise uzak geleceği kapsayan ciddi zararlara yol açtığını göstermeye yeter. Üstelik bu görünmez yüksek maliyet eko-sistemden alınıp topluma ve gelecek nesillere ödetilmektedir. Zamana karşı dayanıklı plastik türü cola ve su şişeleri vb. ambalajların çöpe atıldıktan sonra izlenen süreçte benzer bir durum var. Şu halde bunların üretimine, ücret ve hammaddeye eklenmesi gereken görünmez bir maliyetleri söz konusu. Diğer maliyetler yanında bu sosyal maliyet kime ödetilecek? Kaldı ki, bu ürünlerin üretiminde kullanılan maddeler, çoğunlukla ikame edilemez maddeler türündendir; bunlar tabiattan önemli şeyleri alıp götürmektedirler.

1987 yılında Birleşmiş Milletler'in "Ortak Geleceğimiz" adı altında yayınladığı Çevre ve Kalkınma Raporu bu gerçeği ilk defa gündeme getirmiş oldu. Rapor, geleceğe ilişkin karamsar bilgi ve analizleri sıraladıktan sonra, bütün ülkelere "Sürdürülebilir Kalkınma" başlığı altında daha mütevazı ve sınırlı bir kalkınma modeli öneriyor. Rapora göre, tabiatı tüketmeyen, gelecek nesillerin hak ve imkanlarını gözeten, en önemlisi eko-sistem ile ekonomi arasındaki dengeyi koruyan bir model kabul edilmedikçe, pek uzak olmayan bir gelecekte bütün insanlık evrensel felaketlerle yok olup gidecektir.

"Brundtland Raporu" adını da alan söz konusu rapor ismini koyduğu Sürdürülebilir Kalkınma'nın bütün bu hayati önlemleri nasıl alacağını söylemiyor. Söyleyemez, çünkü bizatihi "kalkınma"nın kendisi, temel parametreleri ile eko-sistem arasında paradoksal bir ilişki var. İşi kelle uçurmak olan bir cellada işinden vazgeçmeyi önermek gibi bir şey bu. Bütün ülkelerin temel hedefi, izledikleri politikalarının başarı ölçüsü, gayrı safi milli hasılayı arttırmak iken, raporun önerileri nasıl kabul edilebilir. Şüphesiz, insanın temel ve masum ihtiyaçlarını karşılamak üzere katılması

gereken ekonomik faaliyet türü ile temelde sınırsız büyümeyi hedefleyen modern ve kalkınmacı ekonomik faaliyet türü arasında herhangi bir ilişki yok. İnsanoğlu belki de binlerce yıldır, ekonomik faaliyete katılıyor, tabiattan bir şeyler alıyor, yüksek medeniyetler kuruyor; ama bu, kadim hiçbir medeniyette insan, bugünkü gibi eko-sistemin dengesini sarsacak gayri tabii, imhacı ve tahripkâr faaliyete girişmiş değil. Eğer ilk defa böyle bir durumla karşı karşıya gelinmişse, burada çok ciddi bir sorun var demektir ve elbette sorunun kaynağı çevreyi tüketen, kaynaklarını tahrip eden ve duyarlı sistemin dengesini değiştiren bugünkü ekonominin yöneldiği kalkınma, gelişme, büyüme vb. parametrelerde aranmalıdır.

Bugün varolan teknik üretimin doğurduğu temel sakıncaların daha henüz yeni farkına varılıyor. Üretim sürecinde üçüncü şahıs ve birimlerin (insan, doğa ve bütün canlılar) gördüğü zararı açıklamak üzere ekonomiye "dışsallık" terimi girdi. İlk defa Alfred Marshall tarafından ortaya atılan bu terim, karşılığı ödenmeden başkasına maliyet yükleme demektir. Ekonomik olarak dışsallık, ekonomik birimler arasında bedeli ödenmemiş bağıntılardır. Bu olayda dışsallık, ekonomik birimlerin davranışlarının tüm sonuçlarına katlanmadıkları ve faaliyetlerinin başkaları üzerindeki etkilerini hesaba katmadıkları zaman ortaya çıkar. (Dr. C. Necat Berberoğlu, Ekonomik Açıdan Çevre Kirliliği Sorunu, s. 5).

Buna hemen hemen her alanda dehşet verici örnekler bulunabilir. Örnek olarak kâğıt üretimini zikredebiliriz: Kâğıt üretiminde, en gelişmiş teknolojiler kullanıldığında bile, bir ton kâğıt hamuru için 70 ton su kullanılmakta ve kirletilmektedir. Kağıt tüketiminin sadece kırtasiye, kitap veya medya ilişkisi yoktur, bizim temizlenme kültürümüzle de ilgilidir. Mendil yerine peçete kullanımı kağıt tüketimini katlamış, bunun ormanlara maliyeti bir kat artmıştır.

Mevcut teknik üretimin belli başlı sakıncaları dışsallık'tan ibaret değil. Bunun yanında artık herkesin kabul ettiği gibi, yerine ikâme edilemez kaynakların tüketilmesi, yok edilmesi gerçeği var. Roma Klubü'nün Meadows Raporu, bu ekonomik ve teknik davranış tarzının kesin olarak küresel ölçeklerde ekonomik ve ekolojik felaketlere yol açacağını kesin bir dille haber veriyor. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki üretim ve büyüme hızı

buna yönelmiş durumda. Sanayileşmiş ülkelerdeki üretim, savaş sonrası ilk onyıllarda yüzde 7 arttı. Üstel bir artış olduğu için bu demektir ki, enerji üretimi 10 yıl içinde 2'ye, 20 yıl içinde 4'e ve 100 yıl içinde 1000'e katlanarak sürecektir. Hesap, 2077 yılında her şeyin sonuna gelineceğini gösteriyor. (R. Havemann, Yarın, s. 8) Havemann'ın iyimser tahminlerle hesapladığı kaynakların tablosu şöyle:

Alüminyum	55 yıl	Çinko	50 yıl
Demir	173 yıl	Doğalgaz	49 yıl
Nikel	96 yıl	Volfram	72 yıl
Kömür	150 yıl	Krom	154 yıl
Manganez	94 yıl	Kurşun	64 yıl
Platin grubu	65 yıl	Petrol	50 yıl
Bakır	48 yıl	Kobalt	148 yıl
Molibden	65 yıl	Cıva	41 yıl
Kalay	61 yıl	Gümüş	42 yıl

Havemann'ın bize sunduğu tablo her haliyle tehdit edici bir geleceği haber vermektedir. (R. Havemann, Age. s. 12-13.)

Bugünkü petrol rezervleri 110-140 yıllık görünüyor; bir görüşe göre İran ve Suudi Arabistan'da bu rakam 500 yıla çıkar. Ne var ki zaman içinde bugünkü üretim hızı 10 katına çıkacak olsa-ki çıkması kuvvetle muhtemeldir- söz konusu süre hızla azalacaktır. Bu üretim alışkanlığı daha henüz gezegen ölçeğinde bir yaygınlık kazanmadı. Sanayileşmiş ülkelerde yaşayan ve dünya nüfusu içindeki payları yüzde 16.9 olan insanların üretim ve tüketim modeline geri kalan milyarların da katıldığını bir düşünelim; durum ne olacak? Aşağıdaki tablo, yoksul veya gelişmekte olan ülkeler ile sanayileşmiş ülkelerin genel bir karşılaştırmasını veriyor: Ülke Gruplarına Göre Nüfus Hacmi ve Kişi Başına düşen GSMH(Gayri Safi Milli Hasıla):

Ülke Grubu	Nüfus mil-) (yon	Kişi Başına GSMH (l984, dolar)	Kişi Başına GSMH'nin ortalama yıllık büyüme (hızı, 1965-84(yüzde
Düşük gelir ekonomileri (Çin ve Hindistan hariç)	611	190	0,9
Çin ve Hindistan	1778	290	3,3
Aşağı orta-gelir ekonomileri	691	740	3,0
Yukarı orta-gelir ekonomileri	497	1950	3,3
Yüksek gelir-petrol ihracatçıları	191	1250	3,2
Sınai Piyasa Ekonomileri	733	11430	2,4

Kaynak: Dünya Bankasının Dünya Kalkınma Raporu (Ortak Geleceğimiz. s.57)

1985-86 verilerine göre hazırlanan bu tabloda açıkça görüldüğü gibi sanayileşmiş ülkelerin genel dünya nüfusu içindeki payları yüzde 16.9'dur. Ancak kullandıkları kaynaklar yüzde 80'dir. GSMH açısından da uçurum giderek büyüyor. Biz, çalışmamızın son bölümünde "Mümkün ve Sahici Hedefler" alt-başlığı altında bunun niçin öyle olduğunu daha ayrıntılı göstermeye çalışacağız. Ancak şu kadarını söyleyelim: 1960 yılında yoksul ülkelerde GSMH kişi başına 100 dolar iken, ABD'de 4000 dolar idi. Şimdi ise ABD'nin bu rakamı katladığını biliyoruz.

Bu açıdan bakıldığında uluslararası eşit ve adil bir düzen için de "Sürdürülebilir Kalkınma" modelinin de mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bir örnek olarak Endonezya üzerinde yapılan bir araştırma, bunu açıkça göstermiştir. 1971 ila 1984 yılları arasında Endonezya'nın kalkınma hızı yüzde 7 olarak hesaplanmıştır. Oysa görünen kalemler yanında görünmeyen maliyetler de hesaba katıldığında -örneğin tükenen petrol, toprak erozyonu, orman kaybı, mercan adalarının yok edilmesi vs. -söz konusu kalkınma yüzde 4'lere düşer. Çevre ekonomistleri "doğal sermaye ve sosyal maliyet de hesaba katılmalıdır", derken haklıdırlar. Ormanlar, deniz ürünleri, tabii sular, nehirler, otlaklar, yeşillik alan, hayvanlar birer doğal sermayedir. Üretim işlemi süresince ortaya çıkan kayıplar var ki, bunlar hiçbir şekilde hesaba katılmıyor. Oysa doğal sermayenin tüketilmesi, bir yandan çevrenin tükenmesine yol açarken, öte yandan gelecek nesillerin hayat kaynaklarının kurutulmasına da yol açmaktadır.

Bugünkü refah uğruna eko-sisteme ve geleceğe ağır maliyetler ödetilmektedir.

Bütün bu ağır maliyetlerin bedeli; kuşkulu birtakım nimetler, ilerleme ve teknolojinin vadettiği "refah ve uygarlık." Bu refah ve uygarlığın sağlayacağı umulan yalancı mutluluğun ise basit göstergeleri var: Daha çok TV, daha çok soğutucu, daha çok deodorant, daha çok araba, daha çok cep telefonu vb. şeyler.

İnsan kendi ellerinin ürünü araçlar ve yöntemle, başta kendi organizması olmak üzere çevresini ve doğayı acımasızca tahrip ederken, fıtrat ve doğa da misillemede bulunarak ondan aynı acımasızlıkla intikam alıyor. Delinmiş bir gök, zehirlenmiş bir çevre, kirletilmiş su kaynakları, solunumu imkânsız bir hava, tahammülü güç gürültü ortamları ve annelerin döl yataklarında iken bile sakatlanmış bebekler... Bu, geleceğimizin bugünkünden çok daha feci ve yıkıcı unsurlara gebe olduğunun somut göstergesi. Sanki insan bu düşüncesiz tutumu ve imha edici araç üretme eylemiyle, kendi türünün geleceğine kendisi son vermek istemekte, yeryüzü gezegenini "fesad"a çevirmektedir.

Şunu sormak lazım: Daha çok ve sorumsuzca araç kullanımı bize sahici bir mutluluk sağlar mı?

Seküler felsefe, temelde "dini" olan bir ideali laikleştirip yeryüzünde bir "dünya cenneti"nin kurulacağını bize telkin ediyor. Oysa bu batıl ve boş bir inançtan başka bir şey değil.

Gündelik hayatta kullandığımız araçlar; kendi özgür tercihlerimizin ve mümkün olan ihtiyaçlarımızın doğal sonucu olan araçlar bile değil. Bu, dışarıdan ve bir bakıma objektif gibi görünen ve kendini "belirleyici" konumda gösteren teknolojinin ağır baskısı, dikte edici gücü altında olduğumuzun kanıtıdır. Ancak pek farkında olmadığımız bu güç, acaba gerçekten belirleyici mi? Çağdaş refah toplumunun politik ve ideolojik savunucularına bakılırsa, 80'lerin ortalarından itibaren çözülmeye başlayan Marksist rejimler, ideolojilerin teknoloji karşısındaki yenilgisini ifade ettiler.

İdeoloji teknolojiden soyutlanırsa, bu varsayım doğru gibi görünebilir. Gerçekte ise teknoloji ideolojiden bağımsız ve kendi başına objektif

ve özerk bir olgu değil, ideolojinin ta kendisidir. Bu bakımdan teknoloji üzerine kurulu bir dünyayı değiştirmeye kalkışmak sanıldığı kadar kolay değildir; çünkü insanlar temel ideolojik varsayımlarını, evrene ve insana bakış açılarını ısrarla korumaya devam ediyorlar. Teknolojinin gelişme ve "ilerleme" seyrini tayin eden, bütün dünya üzerinde etkin bir denetim kuran bir avuç iktidar seçkinin öngörüleri ve bu seçkinlerin öngörülerine göre dünya ölçeğinde yığınlarda yaratılan ve sürekli tahrik edilen beklentilerdir.

Kişisel ve toplumsal hayatımızın derinden bağlı olduğu eko-sistemin, doğal çevreyle uyumunu görmezlikten gelip derinden zedeleyen teknolojinin bizi artık iyiden iyiye kuşatan araçları, her biri kendi içinde otonom, ama diğerleriyle karşılıklı bağımlılığı sürdürerek her yeni aşamada yeni ve daha karmaşık, ama o oranda da imhacı faktörlere dönüşmektedirler. Neyin kendimiz ve doğal çevremiz için gerçekten gerekli olup olmadığı konusunda akıl almaz bir belirsizlik halini yaşıyoruz. Bu belirsizliği besleyen de bütün dünyayı saran bilgisizliktir. Araçların yeni istekleri, isteklerin yeni araçları doğurduğu böylesine kısır döngüye, kapalı sisteme hapsedilmiş bir dünyada, araçlara karşı gelindiğinde bir anda yıkıcı, sarsıcı daha feci belirsizliklere ve engellenmelere düşmemiz mümkündür. Kışkırtılmış her yeni istek, yeni bir engellenmenin nedenidir ve her yeni engellenme ruhsal ve derin bir çatışmaya yol açar. Bireyin iç dünyasını, psişik ve zihinsel hayatını tahrip eden çatışmaların bir benzerini, refahı temel hedef olarak seçmiş bir toplumun sosyal, siyasal ve maddi hayatında izlemek mümkündür. Çatışma olgusu bireysel ve sosyal alanlarda kendini göstermekle kalmaz, uluslararası platforma biçim veren kalkınmış ülkelerle kalkınma yolundaki ülkeler arasındaki ilişkilerde de kendini gösterir. Savaşları, şiddet ve terörü besleyen en önemli faktör budur. Şu halde modern dünyanın içine itildiği temel rahatsızlığın, güdümlü teknolojinin kışkırttığı isteklerin yol açtığı engellenme ve çatışmalardan kaynaklandığını söylemek pek abartma olmasa gerek. Bireyin iç dünyasından uluslararası ilişkiler alanına kadar çatışmaların böyle bir kimlikte tezahür etmesi olgusu, tamamiyle modern dünyaya özgüdür.

Parametrelerin İllüzyonu: Nostalji ve İlerleme

Belki burada geçmiş adına teknik ve teknoloji kavramlarını yeniden gözden geçirmemiz gerekebilir. İnsanoğlu dünyaya adımını attığı ilk günden başlamak üzere, daima eşya dünyası ve araçlarla içiçe yaşamıştır. Vahşi hayvanlara karşı kullanılmak amacıyla yontulmuş bir taş, elle örülmüş bir ağı pek derin olmayan sulara daldırıp balık toplamak veya uzunca bir sopa yardımıyla yüksek dallardaki olgunlaşmış meyveleri yere düşürüp almak sonuçta bir tekniktir. Eğer teknik basit anlamda araç kullanımı ise, tekniğin tarihini ilk insan toplumuyla başlatmak mümkün.

Ama kuşkusuz teknoloji basit veya karmaşık araç kullanımı olan teknikten farklı bir şeydir. Salt teknik olayında araç, meşru ve doğal bir fonksiyon görmektedir. Teknoloji olgusunda ise esas olan insanın kendi dahlini asgariye indirmesi, seri üretimi gözetmesi ve tabiata hükmederek onu hoyratça tüketmesidir. İnsan bu parametrelerle ve ürettiği araçlar yardımıyla tabiata müdahale ettikçe, araçlara meşru ve doğal sınırlar, fonksiyonlar tayin etmede giderek belirsizliğe sürüklenir. Birkaç merkezden bize sunulan araçlar, çevrelerinde oluşturulan törensel kimlikleri içinde hayatımızın şimdikinden daha farklı -ve tabii daha mutlu- olacağını telkin etmektedirler. Oysa araçların hayatımıza girdikleri her yeni durumda bizler, bütünleşmiş bir sistem karşısında daha çabuk programlanan ve programlandıkça kişiliği parçalanan varlıklar haline geliyoruz; böylelikle tercihlerimiz ve özgürlüğümüz elimizden alınmış oluyor. Modern hayat şekillerine dahil olmamış toplumların bu konumları dolayısıyla "ilkel ve geri", modernizme uyum sağlamış toplumlarınsa "gelişmiş ve ileri" sayılması yanılsaması, ancak özgürlük sorunumuzu önemsizleştirebildiği oranda bizi Hakikat Dünyası'ndan uzaklaştırabilir.

Gerçeklik dünyasıyla ilişkilerimiz "bir ölçüde koptukça" korkularımız artar ve giderek endüstriyel toplumun üzerinde yükseldiği araçlar olmaksızın bu gezegende normal varlıklar olarak yaşayamayacağımız yolunda, nevrotik birtakım saplantıların sebep olduğu davranış bozukluklarına düşeriz. Ancak her nevrozda gözlendiği gibi, modern insanda da gözlenen, fobiye dönüşmüş gelişmiş araçlara mutlak bağımlılık ve onlar olmaksızın yaşanamayacağı saplantısına dayanan, yersiz korkunun bilincinde olmayışı halidir. Çünkü teknolojik kültür, bizim gerçeklik

dünyasıyla olan ilişkilerimizi kesmiş, bizi ve çevremizi çelikten, kablodan, beton, enerji ve plastikten sayısız araçla kuşatmıştır. Mutlaka dışarıdan birilerinin, güçlü ve bereketli bir elin bu kuşatmayı yarması, bizi gerçeklik dünyasıyla karşı karşıya getirmesi lazım. Geçmişte bu görevi, insanı kendi ürettiği kültürünün hapsine atıp onu Hakikat'ten tümüyle kopardığı kritik ve bunalımlı zamanlarda peygamberler üstleniyordu. Her peygamber tebliği, insana, kendini kapattığı zindandan dışarı çıkması, özgürlüğüne kavuşması, adeta yeniden doğmasına yönelik bir çağrıydı. Bugünse yeni bir peygamberin gelmeyeceğini kesin olarak biliyoruz. İnsan, bu kadim geleneğin bıraktığı Nebevi mirası yeniden keşfederek, özgürlüğün sahici yollarını arayıp bulabilir. Bunun mümkün olan tek yolu da, Hz. Peygamber'in referans kaynaklarından hareket edip modern dünyaya bir süre yabancılaştıktan veya modernite karşısında zihnini ümmîleştirdikten sonra tekrar ona dönmek ve kuşatmayı dışarıdan alternatif donanımlarla yarmaktan geçer. Modern dünyaya karşı tutum yıkıcı ve tahripkar değil, Mesih'in hayat üfüren nefesi gibi olmalı.

Modern dünya kendi imkân ve araçlarıyla bu kurtuluşu sağlayamaz. Araçların sağladığı verimlilik ile araçların yaygınlaşmasını hedef alan endüstriyel toplumun vaadettiği mutlu gelecek, doyum peşinde koşanın, nesneleri tükettikçe elde ettiği faydanın her ileri aşamada azalma göstermesinden başka bir sonuç vermez. "Marjinal fayda" dediğimiz bu sonu belirsiz süreçte; yediğimiz ilk portakalın bize tam fayda ve zevk verdiğini, ikinci ve üçüncüsünden itibaren faydanın azalıp nihayet onuncusunda sıfırlandığını modern iktisatçılar da kabul eder. Tüketim toplumlarında nesneleri tüketmeye, daha çok ve hep tüketmeye alıştırılan veya şartlandırılan bireyler sıfırlanmış noktayı çoktan geride bırakmış, acı ve ıstırap içinde kıvranma aşamasına geçmişlerdir.

Buna rağmen illüzyonik bir bağlamda ilerleme inancı, bize bugünden daha farklı ve görece mutlu bir gelecek vaat etmekte devam ediyor. İlerleme inancının bize taahhüt ettiği şeylerin hangi oranda niteliksel bakımdan sahici bir gelecek vaat ettiğini anlayabilmek için, şimdiki acılı durumumuzun geçmişle bir mukayesesini yapmak yeterlidir. Modern insan, bütün ümitlerini mevhum ve kurgusal bir geleceğe adamakla birlikte, her zamankinden daha çok geçmişe karşı derin bir özlem duymaktadır.

Modernler, nostaljinin, ilerleme karşısında dayanma gücünü kaybeden kimselerde ve geçmişin her döneminde görüldüğünü iddia ediyorlar. Gerçekte ise nostalji yüzyılımıza ait zihinsel bir sapmadır.

Kuşkusuz Konfüçyüs'ten beri bütün büyük bilge ve filozoflar, kendilerinden önceki tarihin kültür ve hikmet mirasına, geçmişin olumlu kazanımlarına ve geleneğe karşı saygılı davranmışlar. Ama bunların hiç birinde zamanımızda gözlenen nostaljik sapmalara rastlanamaz. Tarihin akışında kutsal bir geleneğin hükmünü icra ettiği doğrudur. Ancak "Ben geleneği size aktarmaktan başka bir şey yapmıyorum" diyen Konfüçyüs veya "Gelenek ise doğrudur" diyen Yahudi rabbileri bile, kendi çağdaş/zaman konumunda ve şartlarında geleneği yeniden üretmekten geri kalmıyordu. Açıktır ki, yeniden üretilmeyen gelenek, sonunda bir yerde fosilleşir ve geleceğe intikal edemez. Modernizm, başlangıçta geleneksel olan her şeye karşı köktenci bir savaş açtı, ama insanı getirip bıraktığı noktada birey köksüzleşti, yersiz yurtsuz bir kimlik bunalımına düştü.

Gelenek, insanı belirsizliğe, devlete ve başka tehlikelere karşı koruyordu. Modernlik insanı "birey" konumuna düşürerek onu bunlar karşısında yapayalnız ve savunmasız bıraktı.

Modern insan geleneğe bütünüyle sırtını çevirdiğinden "şimdi ve an"lık yaşamaktadır. Geleceğe, geçmişten devralıp yeniden ürettiği ve bırakmayı tasarladığı bir şey yok; her şeyi ile şimdinin insanı ve geleceğin belirsiz bekleyicisidir. Bu, kişiyi, içinde bulunduğu anı, zamanı yoğunlaştırıp anlamlandırarak yaşamasının ona tattıracağı büyük mutluluktan mahrum eder. Şimdinin insanı aylak bir zamanedir. O, bir yandan günlük, saçma (absürd), boş, beyhude ve anlamsız yaşarken, öte yandan ya geçmişe karşı derin bir özlem duyar veya tam aksine geçmişin bütün değerlerini kökten inkâr eder. Böyle bir insan aslında tam anlamıyla bir hafıza kaybına uğramıştır. Ne kendi geçmişini hatırlar ne de geleceğe ilişkin bir tasarıma sahip olabilir. Nostaljik eğilim ise muhafazakâr (tutucu) bir bataklıktır. Bu iki eğilim modern insanın en başta gelen sapmaları arasında yer alır.

İşte nostalji dediğimiz şey, insanın büyük ve mevhum bir gelecek adına ve fakat daima belirsizlikler içinde kalarak düş kurma, tasarı geliştirme gücünü ve yeteneğini kaybetmesinin doğurduğu dramatik bir sonuçtur.

Geçmişi kökten inkâr etmek kadar, onu yüceltmek, idealize etmek de nevrotik belirtilerden sayılır.

Şu halde öncelikle modern insanın geçmiş ve gelecekle ilgili düşünce ve tasavvurlarını ciddi olarak gözden geçirmek gerekir. Programlanmış sosyal gruplar ve kitleler ile iletişim teknolojisinin zorba baskısı altında aptallaştırılan, kapalı sistem içine alınıp determine edilen insan, kendisinin tayininde hiç bir dahli olmayan mevhum bir gelecek için paketlenmiş olarak hazırlanmaktadır. Oysa bazan bir konserve kutusunun bile insandan daha uzun ömürlü olduğunu biliyoruz. İlerleme ideolojisinin bize telkin ettiği sahici bir gelecek değil, bir "tûl-u emel"dir.

Öyleyse salt değişime karşı duyulan derin bir korku sonucu çok eski bir geçmişe sığınma duygusundan başka bir şey olmayan nostalji eğer bizim ilk ve kadim, aynı zamanda asıl yurdumuz olan Cennet'e karşı duyulan bir özlem ise, manipüle edilmiş bir duygu olarak ilerleme de bizatihi Cennet'e bir vurgudur. Ne var ki, her iki durumda, burada yaşayan ölümlüler (fani) olarak bizim için dünyada cennet mümkün değildir.

Bugün ve şimdi hayatını yoğunlaştırıp anlamlandırmadan tüketen endüstri toplumunun bahtsız insanı, hep kendini geçici, eksik, yarın mükemmele ulaşacak, gelecekte tamamlanacak bir sürecin kurbanı olarak görür. Bugünkü insan, iki yüzyıl öncesinde yaşayan insana göre daha mutlu olduğunu düşünür, ama iki yüzyıl sonraki insana göre daha mutsuz yaşadığını düşünmekten de kendini alamaz. Aslında bu yatay ve lineer zaman kavrayışı mutsuzluğun gerçek nedenidir. Çünkü herkes kişisel ömrünün 60-70 sene veya biraz daha fazla olduğunu kabul eder. Peki, ilerleme inancının ona telkin edip vaadettiği sonsuz hayat ve ebedi mutluluk ne zaman gerçekleşecektir?

Modernliği yaygın kılan etkenlerden biri; lineer çizgi izlediği varsayılan tarihsel yürüyüşte bugün ulaştıkları ekonomik ve teknolojik seviyeleri baz alınarak endüstrileşmiş toplumların, dünün toplumlarına göre çok daha "ileri" olduklarına ilişkin bir kabuldür. Modernler, bunun dün ile bugün arasında yaptıkları çeşitli seviyelerdeki mukayeselerle deneysel olarak kanıtlanabileceğini söylemekten pek hoşlanırlar. Gerçek ise Berger'in dediği gibi, gelişmenin deneysel olarak kanıtlanması mümkün değildir. Elbette kantitatif olarak bugün varolan toplumlarla sanayileşmiş toplum-

lar arasında bir mukayese yapıldığında, ortada önemli bir fark olduğu görülür. Gayrı Safî Millî Hasıla, üretim hacmi, fert başına düşen millî gelir, kâğıt, enerji tüketimi vb. ölçütler bu konuda hemen öne sürülür. Ancak bütün bunların görece değerler ötesinde ve içlerinde özel bir kabulü barındırma dışında, gerçekten evrensel üstünlük ölçütleri olup olmayacağı tartışmaya açıktır.

BM, ülkelerin hayat kalitesini bu maddi/kantitatif kriterleri temel alarak ölçmekte ve her ülkeye bu çerçevede puan vermektedir. Oysa bazı toplumlar, maddi kriterler açısından son sıralarda yer alsalar bile, manevi değerler, toplumsal dayanışma, kişiler arası ilişkilerdeki yüksek kalite açısından modern toplumlara göre çok daha üst sıralardadır. Başka bir bakış açısından bir günlük yiyecek ve içecek ihtiyacının ötesindeki nicel fazlalık eğer zenginlik sayılırsa -ki Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zenginliği böyle tarif etmektedir-, bir insanın iki yüz yıllık yiyecek ve içeceğe tekabül edecek mal ve servete sahip olması artık bir üstünlük olmaktan çıkar. Zira gündelik ihtiyacı 10 dolar olan 11 doları servet hanesine yazarken, diğeri de 200 milyon doları yine aynı servet kategorisine yazmaktadır.

Burada objektif durumlardan çok, kişilerin yer aldıkları özel hayat telakkilerinde rol oynayan farklı bilinçler söz konusudur.

Birinci durumdaki insan haklı olarak bir modernleştirme misyonerine -"Niçin modernleşmem gerekir?" sorusunu sorabilir. Kuşkusuz hemen alacağı cevap "-Çünkü daha iyi bir hayata kavuşacaksın" olacaktır. Ama aynı kanaatkâr insan "-Ben zaten iyi ve mutlu bir hayat yaşıyorum" derse, modernleştirmeyi zorunlu bir çaba görenin bütün gerekçe ve varsayımları bir anda geçerliliklerini yitirir. Demek oluyor ki, belki de: "-Nasıl modernleşmeli?" sorusu yerine, "-Niçin modernleşmeli?" sorusu sorulmalı.

Modernizasyon yanlıları bize hep daha iyi ve daha mutlu bir hayat vaadinde bulunurlar ki, bu Cennet'ten kovulduğundan beri, insanoğlunun bu yeryüzündeki Cennet arayışına birebir tekabül eden kadim bir hedefidir. Şu farkla ki, modernizm kaybedilen Cennet'in "insanın düştüğü bu dünya"da bulunabileceğini öne sürer.

Bu temel bakış açısından hareket edildiğinde, modernizmin ve ilerleme felsefesinin gösterdiği görünür hedefe kimse itiraz etmez. Çünkü

tür olarak hangi ırka ve coğrafyaya mensup olursak olalım, hepimiz ait olduğumuz ve fakat geçici olarak yitirdiğimiz asıl yurdumuzu, cenneti zaten arıyor ve ona ulaşmak için sonsuz bir istek duyuyoruz. Ama, acaba modernizm bize gerçekten aradığımız şeyi veriyor mu? Bütün acı ve ıstıraplarımız bitip sonsuz bir huzur ve sükûna, son sınırında tam doyuma, ebedî, korkusuz, güvenli ve bütün varlıkla sahici bir uyuma geçip Gerçekliğin Bilgisi'ne ulaşıyor muyuz? Modern dünya üzerinde yapacağımız yüzeysel bir gözlem, bize ilk anda bunun burada ve özellikle modern dünyanın araç ve sunduğu yöntemlerle gerçekleşmesi şöyle dursun, büsbütün düşürdüğünü gösterecektir.

İlerleme ideolojisinin doğal bir tezahürü olan modernizm, bize mevhum bir gelecekte bütün her şeyin tam mükemmelliğe ulaşacağı sonsuz bir hayat vaadinde bulunur. Evrimin bu sonu hiçbir zaman kestirilemeyen zaman sürecinde doyum ve mutluluk gerçekleşecektir. Aslında bu sonsuz hayat vaadi ile dinlerin bir gerçek olarak haber verdikleri Öteki Dünya Cenneti arasında tam bir örtüşme vardır. Eğer arada birebir tekabül etmeyen bir şey varsa, o da modernizmin Ahiret Cenneti'ni bu dünyaya taşımak istemesi olan imkânsızlıktır. Hayatımızı cennete benzetebiliriz, mesela ailemizi, yuvamızı cennet köşelerinden bir köşe gibi yapabiliriz -tıpkı mutsuz bir evdeki hayatın cehennem çukurlarından birine benzemesi gibi-, ama asla hakiki cenneti veya cehennemi buraya taşıyamayız.

Bu açıdan bakıldığında Din ve en başta İslâmiyet, özünde ilerlemeci olan bütün modern telakki ve felsefelerden daha gerçekçidir. Çünkü işin başında Dünya Cenneti'nin imkânsız olduğunu söylemektedir. Buna rağmen bu önerme, özünde insanın statik ve hareketsiz olmasını içermez. Tam aksine daha farklı ve fakat sahici bir düzeyde dünyada Kemâl'e ulaşmanın mümkün olduğunu söyler ve bunun mümkün olan yöntemlerini açıklar. Dikey anlamdaki tekâmülün doğal sonucu felahtır. Bu da hemen, şimdi ve burada mümkündür. Tathir, tezkiye, takva, zikir, marifet, sevgi ve Hakikat Bilgisi'ne ulaşmak için ilk adımı atma cesaretini gösterebilen insan, bu dünyada Cennet'e ulaşamaz, ama Cennet olgusunu da aşan yüksek bir mertebeye, Huzur Mertebesi'ne ulaşır. Bu mertebede itminan, sükûn ve her türlü hareket, eylem ve çabanın engelleri aştığı Ebedi Vuslat vardır.

Bir Müslüman şimdiki hayatını yoğun yaşar, anlamlandırır ve sonsuz hayat vaadi ile ebedi mutluluğun mezarın öte tarafında olduğunu düşünür. Bu durumda asıl olan Ân-ı Vahid'tir. An-ı Vahit, yani zamanın çocuğu (İbnü'l-Vakt) olmak "zamane çocuğu" olmak, "asri" yaşamak demek değildir. Manen yoğun, sorumluluk ve takva bilinciyle her anın dolu dolu yaşanması, manevi ve ahlaki kemal yolculuğunda her bir anın diğerine göre bir basamak yüksek olması demektir. Bu zaman kavrayışında ne bugün geçmiş tarafından belirlenir ne de her şey mevhum bir geleceğe ertelenir. Modern insan ise şimdiki hayatının boş, beyhude, görece eksik ve anlamdan yoksun olduğunu bilir, fakat mezarın öte yanında bir başka hayatın varlığına da inanmaz. Bir Müslüman kendisine Allah tarafından bağışlanmış kutlu bir ömrü yaşar, Allah'a sırtını çevirmiş modern insan ise aynı ömrü tüketir.

Peki, bu iki farklı beşeri durumda kim büyük bir dram yaşamaktadır!

İkinci Bölüm

ZORBA YÖNTEMLER VE TAŞIYICILAR

Sosyoloji ve Antropoloji'nin Kurgu Toplumları

Gerek geçmişte yaşamış, gerekse bugün yaşamakta olan toplumları bazı ölçütleri temel alarak tasnif edebiliriz.

Sosyolojinin "Toplumların Sınıflandırılması" başlığı altında ele aldığı bu konuyu, tek bir faktöre indirgemek mümkün değildir. Bizim topluma ve toplumsal değişmeye uyguladığımız bakış açısı, toplumları çeşitli sınıflara ayırmamızın da açıklamasıdır.

Sözgelimi İbn Haldun, insan toplumlarını göçebe halinde yaşayan "bedeviler" ile yerleşik hayat yaşayan "haderiler" olmak üzere ikiye ayırır ve toplumsal değişmeyi, devletlerin yükseliş ve çöküşlerini bu ayırım çerçevesinde açıklar. Osmanlı'da İbn Haldun'un iyi bir takipçisi sayılan Ahmet Cevdet Paşa da benzer düşüncelere sahiptir. Tönnies ise basitlik ve karmaşıklıktan hareketle insan toplumlarını "cemaat ve cemiyet" halinde yaşayanlar olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre "cemaat" halinde yaşayan toplumlar, kan ve akrabalık bağına dayalı olup henüz farklılaşmamışlar. Buna karşı iş bölümü ve ekonomik çıkarın ön plana çıktığı "cemiyet"lerde ise farklılaşma alabildiğine gelişmiştir. Pozitivizm'in önde gelen temsilcilerinden Auguste Comte da, zihinsel gelişme ve evrimi temel alarak, toplumları "teolojik, metafizik ve pozitivist" olmak üzere üç ana gruba ayırır. Alman filozofu Hegel'de de benzer ilerlemeci görüş var. Hegel'in

tasnifine göre ilerlemenin temsilciliğini yapan Batı'yla karşılaştırıldığında bugünkü İslâm dünyası ve Afrika; tarihin "çocukluk" dönemine tekabül ederler. Üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki temel çelişkiyi baz alarak insanoğlunun tarihini komün toplum, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum olarak tasnif eden Karl Marx, Hindistan, Osmanlı ve Doğu toplumlarına nasıl bir yer bulacağına karar veremez, sonunda onları neredeyse "tarih-dışı" garip bir kategoriye yerleştirmek ister. Bu toplumların "tarihsel gelişmeleri"ni tamamlamaları için de sömgürgeciliği tolere eder.

Durkheim'dan bu yana evrimci temele dayalı genel-geçer bir sınıflama yaygınlık kazandı. Buna göre tarihin şafağında görülen ve ilk toplumsal nüveyi teşkil eden klanlar, zaman içinde özler ve kentlere dönüşmüş, bunu imparatorluklar dönemi ve feodalite izlemiş, sonunda insanoğlu ulus -devlet aşamasına gelip dayanmıştır. Durkheim vb. sosyolog ve antropologların bu efsanevi ve geriye doğru gidildiğinde kurgusal bir kimlik kazanan toplum sınıflamaları, sonunda "ilerleme" temeline dayalı bugünkü tiplemeyi besleyerek geliştirdi. Buna göre toplumları genelde ilkel, feodal ve ilerlemiş toplumlar olarak üç ana gruba ayırabiliriz. Ancak 1960'lardan itibaren "ilerleme" ölçütü yerini sistemli bir biçimde "gelişme" ölçütüne bıraktı.

Ekonomik ve teknolojik büyüme ölçütüne dayanan bu tasnife göre bugün dünya üzerinde yaşayan toplumlar üç ana grupta toplanabilir:

a) Gelişmemiş toplumlar: Afrika, Asya ve kimi Latin Amerika toplumları,

b) Gelişmekte olan toplumlar: Türkiye, İran, Pakistan, Mısır vb..

c) Gelişmiş toplumlar: Sanayileşmiş Batı toplumları.

Burada geçen "Batı" terimini artık coğrafi olmaktan çok, ekonomik ve teknolojik gelişme seviyesi olarak anlamak lazım ki, buna Kıta Avrupası ülkeleriyle birlikte başta ABD olmak üzere, Kanada, Rusya, Japonya ve Güney Kore'yi dahil edebiliriz. Elbette bu saydığımız ülkeler arasında önemli ve görece farklar var. Ama genel tasnifte hepsi ortak bir grupta toplanabilirler.

1980'lere kadar "Batı, Doğu ve Üçüncü Dünya" ayrımı vardı. Şimdi

bunun pek kullanışlı olmadığı anlaşılıyor. Başından beri saydığımız bütün tasnifler "batı-merkezli"dir. Kullanışlı olmaktan çıkan Doğu-Batı ayrımı, yine aynı ölçütleri ve Batı'nın üstünlüğü varsayımını muhafaza ederek yerini "Kuzey-Güney" ayrımına bırakıyor. Gerçekten de dünya haritasını şöyle bir göz önüne getirdiğimizde, Avrupa'dan başlayarak Rusya, Güney Kore ve Japonya'ya, oradan da Kanada ve ABD'ye kadar uzanan "kuzey" kuşağındaki ülkelerin sanayileşmiş zengin ülkeler olduğunu, buna karşılık Latin Amerika, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve Ortadoğu üzerinden Afrika'ya geldiğimizde "güney" kuşağında yer alan ülkelerin ise yoksul olduğunu görürüz. Bu kuşakta yer alan Ortadoğu ve İslâm dünyasındaki petrol üreticisi ülkeler; her ne kadar ekonomik bakımdan "zengin" sınıfına giriyorsa bile, teknolojik gelişme seviyeleri ile yine de kuzeylilerin grubuna giremezler. Çünkü petrol üreticisi ülkelerin zenginlikleri doğrudan petrol ve doğal kaynaklarına bağlıdır, reel ekonomik ve teknolojik gelişmelerinin ürünü değildir.

Ekonomik ve teknolojik gelişme seviyesinin tayin ettiği bu toplumsal sınıflamanın elbette uluslararası siyasal düzenin teşekkülünde de bir karşılığı vardır. Nasıl fiilî olarak bir toplumun "ileri" veya "geri" oluşu doğrudan ekonomik ve teknolojik güçle belirleniyorsa, tam bunun karşılığı olarak uluslararası siyasal dengenin belirlenmesinde de aynı güç temel alınmaktadır. 17. yüzyılın ikinci yarısından beri uluslararası dengeyi tayin eden güç kavramı Avrupa tarafından tanımlanmış ve ilişkiler biçimi Batı ve Batının ekonomik, siyasi ve askeri çıkarları temel alınarak tespit edilmiştir.

21. yüzyılın başlangıç yıllarında uluslararası denge politikalarının yeniden tespit edildiği doğrudur. Her yeni denge kuramı kendisiyle birlikte köklü değişiklikleri öngörür. Şimdi dünya "iki kutuplu" olmaktan çıkıp "çok kutuplu" bir ilişkiler düzenine kayıyor. Bazı gözlemcilere bakılırsa, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemin denge kuramına doğru ilginç bir dönüş var. 1648'de Westfalya anlaşmasıyla kurulan düzen, İkinci Dünya Savaşı sonrasının Yalta anlaşmasına kadar yaklaşık üç-buçuk yüzyıl sürmüştü. Westfalya barış anlaşmasına göre, Avrupalı ülkeler, dünya üzerinde kendi nüfuz alanlarını genişletmekte, elde ettikleri sömürgelerin tabii, maddi ve beşeri kaynaklarını kontrol edip buradaki zenginlikleri kendi

anavatanlarına aktarmakta tamamen özgür olacak ve bir ülke bir yeri sömürge kılmışsa diğerleri bu bölgeye karışmayacaklardı. Bu, Avrupa dışında kalan dünyanın yepyeni bir teknikle, yani emperyalizm ile yağmalanması ve kontrol altına alınması demekti. Bu uzun dönemde ortaya çıkan devletler hukuku da Batı emperyalizminin bu yayılmacı ve yağmacı faaliyetini uluslararası düzeyde meşrulaştırmak üzere teşekkül etti.

Savaş sonrasında düzenlenen Yalta konferansı Avrupa merkezli bu çok kutupluluğa son verdi, yerine dünyanın iki kutuplu yeni bir sisteme geçişini sağladı. Yalta'ya kadar dünya üzerinde kontrol sistemini kuran Avrupa, bundan sonra Batı'sıyla ABD'nin, Doğu'suyla SSCB'nin etki alanına girmişti. İşte 45 sene süren dünyanın bu iki kutuplu sistemi 1989'da fiilen sona erdi ve iki süper gücün lideri ABD ve SSCB devlet başkanları Aralık-1989'da Malta'da bir araya gelerek İkinci Dünya Savaşı sonrasının "soğuk savaş" döneminin bittiğini açıkladılar.

Yeni dönemde dengenin nasıl kurulacağı, hangi aktörlerin tayin edici rol oynayacağı, kimlerin kimleri tasfiye edeceği veya kendi iradesine tabi kılacağı kesin değildir. ABD, Afganistan ve Irak'ı işgal ederek yeni dünya düzenini kendi başına kurma kararında olduğunu beyan etmiş bulunuyor. Amerika tek başına güç kullanarak irade beyanında bulunuyorsa da, burada dikkati çeken önemli nokta, dünyanın hâlâ Batı-merkezli bir paradigma içinde algılandığı gerçeğidir. Her ne kadar Doğu-Batı çelişkisi siyasal düzlemde anlamını kaybetmiş gibi görünüyor ve yerini Kuzey-Güney çelişkisine bırakıyorsa da, bu ayırımda taraf olan "kuzey" kavramına anlamını veren Batı ekonomik gelişmesi ve teknolojik üstünlüktür.

Şu halde belki de geçmişteki geleneksel kavramları şimdiki şartlarda, "Kuzey-Batı" ve "Güney-Doğu" şeklinde yeniden belirlemek daha doğru olacaktır. Ancak biz Kuzeyden Batıyı anladığımız için, Batı bir yana bütün dünya bir yana gerçeğinden hareketle hâlâ dünya sistemine yön veren temel dinamiklerin Batı'nın ekonomik, teknolojik, siyasi ve askeri çıkarlarını ifade etme anlamında temel çelişkinin bir yanında yine de "Batı"yı görmekte devam edeceğiz. Çünkü bugün genel-geçer literatürde Batı sadece ekonomik ve siyasal bir içerik ifade etmez, aynı zamanda kültürel, felsefi, ahlâki, kısaca beşeri, maddi ve zihni bir tavır alış biçimini de içerir.

Bugün Japon kalkınma modeli veya Brezilya'nın Amazon ormanlarını imha etmesi olguları üzerinde düşünme durumunda olan bir kişi, sonuçta Batı modeli ve temel varsayımlarını dikkate almak durumundadır. Bir bakıma Batı, modern dünyanın bütün ağır sorun ve kriz belirtileriyle gelip dayandığı dramatik karmaşa ve çelişkilerin simgesidir. İster Afrika'da ister Latin Amerika veya Sibirya'da olsun, bütün dünyanın karşı karşıya olduğu ciddi bir "Batı sorunu" vardır. Modern dünyayı tehdit eden hayati sorun ve krizler Batı'nın önerdiği, dayatıp yaygınlaştırdığı temel varsayım ve politikalardan ayrı düşünülemez.

İster siyasal, askeri ve ekonomik, ister sosyal, felsefi ve kültürel olsun, bütün gezegen ölçüsünde karşılaştığımız bir tek yanılsama var, o da Batının kendini merkeze koyup bütün tarihsel ve toplumsal olayları kendine göre bir yerlere oturtmasıdır. Bu yanılsama, tarihsel yürüyüşün iki ana kulvarda sürdürüldüğünü kabul ettirmeye çalışır:

1) Tarih içine katılan toplumlar: Bunlar Batının tarihsel yürüyüş ve gerçek ilerlemesini temsil eden toplumları ile Batıyı tarih içinde geriden izlemek durumunda olan İslâm dünyası, Çin ve Hint toplumları.

2) Tarih-dışı toplumlar: Bunlar da Afrika, Latin Amerika ve Avustralya toplumları. Bu kıtalarda yer alan yerli halklar ve kavimler, sömürgeci olarak topraklarına gelen Batılı beyaz adamın öncülüğünde, tarih içine katılmaya çalışmaktadırlar. İslâm dünyası, Çin ve Hint her ne kadar tarih içi toplumlar ise de, bunlar Batı'nın gelişme evrelerine göre "geri, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler ve toplumlar" kategorisine girerler. Oysa şu iki nokta itiraza açıktır:

a) Batının tarihsel yürüyüşünün kesin olarak gelişme ve gerçek ilerlemesini temsil ettiğini kanıtlayan genel geçer ve evrensel ölçütler nelerdir? Varsa, bu ölçütleri kim tespit ediyor?

b) Tarih-dışı bir toplum tasarlanabilir mi? Bugün kendi özgün kültürü, toplumsal alışkanlıkları, gelenek ve örfü ile geçmişten devraldığı kurumların sürekliliği içinde yaşayan kabile ve topluluklar nasıl tarih-dışı olabilir?

Özünde somut ve tarihsel bir gerçekliği ifade etme amacını değil, sö-

mürgeci yayılmayı taşıyan bu ayırımı kabul etmek mümkün değil. Bu açıdan ele alındığında, Batı sosyolojisi ve antropolojisinin tarihte ve günümüzde öngördüğü toplum sınıflamaları yatay ve dikey kurgusal roman türü siyasal tasarımlardır. Sosyoloji ve antropolojinin desteklediği bu tasarımlar, özünde bugünkü bütün dünya toplumlarını Batı sistemine entegre edip bağımlı kılma gibi siyasal, ekonomik ve askeri hedefleri gizlemektedir. Sömürgecilik tarihi boyunca Batı, gittiği her yere uygarlık, kültür ve Hıristiyan hidayetini götürdüğünü söylüyor, bunun barbar ve vahşi kavimleri uygarlaştırmanın, onları tarih sahnesine çıkartmanın mümkün olan tek yolu olduğunu öne sürüyordu. Ama Kenyalı Kamkenyatta'nın deyimiyle nasıl ilk gittiği Afrika ülkelerinde elinde sadece İncil varken, sonraları İncil'i yerlilere verip onların toprağını aldıysa, Batı kültürü ve uygarlığının girdiği her yer tabii, maddi ve beşeri kaynakları da beyaz adamın kontrolüne girdi; bu kontrolün sürekliliği için tarihin en acımasız despot rejimleri kuruldu, bu uğurda milyonlarca insan ya öldürüldü veya köle olarak Avrupa ve Amerika'ya taşındı. Batı'nın kendini merkeze alarak yaptığı bu tarihsel ayırım, gerçekte sömürgelerde işlediği kanlı cinayetlere, sömürü ve yağmalara sözde meşru gerekçeler aramanın dışında bir değer taşımaz.

Batı, sömürgeciliği mazur göstermek için bilimleri de kullanmaktan çekinmedi; öyle ki "yerliler"in "Avrupalı Beyaz Adam"a göre yaratılıştan geri ve düşük olduğunu kanıtlamaya kalkıştı. Fanon'un aktardığına göre (Frantz Fanon, Siyah Deri Beyaz Maske, s.36), Nairobi'de Mathari Akıl Hastahanesinde görevli Dr. H.L. Gordon, The African Medical Journal'de (1943) yayınlanan bir yazısında şunları öne sürüyor:

"100 adet sağlıklı yerlinin beyninde çıplak gözle ve mikroskopla yapılan, teknik olarak son derece ileri ve hassas bir dizi araştırma sonucu, yerli beyninin kantitatif geriliğini gösteren ciddi kanıtlar elde edilmiştir. Bu geriliğin normal insan beynine göre yüzde 14 dolayında olduğu tespit edilmiştir."

Bilimin bu açık ve utanmazca suistimali cinayetleri örtbas eden sözde kılıflardı.

Herkes tarafından az bilinen bu tarihin yüz kızartıcı cinayetlerinden

burada birkaç örnek zikretmek gerekir.

Kıtanın bakir toprak, altın, gümüş ve maden yataklarını yağmalamak amacıyla Avrupa'dan gelen açgözlü beyazların Amerika'da kaç milyon masum yerliyi katlettiklerini tam olarak bilmiyoruz. Ama Batılı antropologların verdiği bilgilere göre, bir yüzyıl içinde yüksek kültürler kurmuş yerli nüfusun yüzde 95'i imha edilmiş, geriye yüzde 5'i kalmıştır. Afrika'dan zorla tehcir ve tenkil edilen 100 milyon zenciden belirli bir periyotta ancak 20 milyonu taşınabilmiş, tam 10 milyonu ise yolda ölmüş veya öldürülmüştür. İspanyol ve Portekizliler'in Güney Amerika'da öldürdükleri yerli sayısının 30 milyon olduğunu bugün artık kesin olarak biliyoruz. Avrupa'nın sömürgeci beyaz adamları, And dağlarının yüksek bölgelerinde yaşayan ve bize göre ciğerleri bir kat daha kapasiteli olan yerlileri kitleler halinde sahillere indirerek orada yaşamaya mecbur ediyor, böylelikle ciğerlerini patlatarak öldürüyorlardı. Bazan İspanyollar öldürücü mikroplarla donatılmış battaniyeler dağıtarak aynı işi görüyorlardı. Bir ara Meksika'da insan kellelerinden bir tepe inşa edilmişti. Bu utanç verici soykırım sonunda Aztek, Maya ve İnka kültürleri tamamen yok edilmiş, Batı ve onun kendi dışındaki dünyaya götürdüğü modernizmi şiddet, terör ve jenositle kıtaya yerleşebilmiştir.

İngilizlerin Hindistan'da yaptıkları ise çok daha dehşet vericidir. İngiliz tekstil mallarına karşı yerli Hint kumaşının üretimini tamamen yasaklamak için sömürge valisinin emriyle 40 bin Hintli ustanın kolları kesilmiştir. Fransızlar ise, sömürgeciliğe karşı direnen Cezayirliler'i cezalandırmak için çoluk çocuk on binlerce insanın kulağını kesip içki fıçılarına doldurmuştur. Bu trajik olayın canlı tanığı F. Fonun'u okuyarak anlıyoruz ki, 1789 İnsan Hakları'nı ortaya çıkarmış ve Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne imzasını atmış Fransa'nın kendi bağımsızlığını isteyen Cezayirlilerden öldürdüklerinin sayısı 1,5 milyondur.

Batının sömürgelerdeki utanç verici politikalarından Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline ve orada 1,5 milyon insanı katletmesine, ABD'nin Japonya'ya attığı iki atom bombasından Vietnam'daki katliamlarına, Güney Afrika'nın yüz kızartıcı ırkçı rejiminin Batı tarafından destek-

lenmesinden, İsrail'in ırkçı politikasının veya Bosna-Hersek'te Sırplar'ın Müslümanlara reva gördüğü katliamın anlayışla karşılanmasına kadar, bütün bu olayların gerisinde Batı'nın ekonomik ve teknolojik gücünün kendisine sağladığı imkânları kullanarak dünya üzerinde hegemonya kurma yoluyla isteklerini kabul ettirmesi amacı yatmaktadır. Yukarıda saydığımız örnekler askeri karakterde açık cinayet ve jenositlerdir. Ancak sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Batılı olmayan toplumlarda yürütülen modernleştirme politikalarının da, farklı bir amaca yöneldiklerini düşünmemek gerekir. Modernizmin politik dayatma ve yöntemlerle yürümediği yerlerde ve zamanlarda başvurulacak yöntem; kesin çözüm getiren askeri müdahale ve katliamlardır.

Geleneksel Toplumlar-Modern Toplumlar

Daha önce bir vesile ile Batı'nın geliştirdiği ekonomik modelin sürekli büyümeye dayandığını ve ekonominin mal ve hizmetler üretiminde tüketim ve değişim (mübadele) hacminde büyüme oldukça istikrarın da sağlandığını söylemiştik. Bu modelin dünyayı karşı karşıya getirdiği temel sorunların ne ölçüde vahim ve yıkıcı olduğunu ileride tekrar ele alacağız. Biz burada modelin Batı tarafından Batı-dışı toplumlara dayattığı modernizm politikaları ile ilişkileri üzerinde duracağız. Bu konu, modernizmin gerçekte nötr bir olgu ve kaçınılmaz bir süreç veya geri dönülmesi imkansız bir "kader" olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Modernleştirme politikaları (modernizm veya modernizasyon) ile Batının büyüme modeli arasındaki kaçınılmaz istikrar ilişkisi yeni bir olgu değildir. Sömürgecilikle birlikte başlayan siyasi ve askeri yayılmanın özünde başka toplumların ekonomik, tabii ve beşeri kaynaklarını yağmalaması olayı eğer kültür ve uygarlık taşıyıcılığı adı altında 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürülmüşse, bu, sömürgecilik ve emperyalizm olan yayılma ve yağma düzeninin masum ve sözde nötr kavramlarla örtbas edilmesi sayesinde mümkün olmuştur.

1648'den itibaren sömürgecilik ve emperyalizmin işlediği yüz kızartıcı cinayetler, kültür ve uygarlık taşıyıcılığı iddialarının bütünüyle yalan olduğu gerçeğini ortaya çıkarınca, bu kez, batılılaşma, muasırlaşma/asrileşme, çağdaşlaşma vb. daha ortadan ve fakat yine Batı tarafından içi

doldurulmuş kavram ve sloganlara bıraktı. Bu durumda batılılaşma ve çağdaşlaşma sürecine dahil edilmiş ülkeler, ilk iş olarak Batının ekonomik modelini izleyeceklerdi ki, bu da kendi başına ve tam anlamıyla bağımlılıktı. De Gaulle'ün deyimiyle "artık sömürgeler pahalı olduklarından onlara siyasi bağımsızlık verip ekonomik bakımdan bağımlı kılmak daha kârlı idi". Tabii bu yeni-sömürgeci politikalar, sadece sömürgeler üzerinde değil, hiç sömürge olmamış Türkiye ve İran gibi ülkelerde de uygulanıyordu. Bu ülkelerde ve diğer her yerde farklı formlarda ortaya çıkan batılılaşma ve "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" türünden politikaların Batı'nın geleneksel yayılma modeliyle kesişen ortak paydaları buydu. Ancak, sonuçta Batılı ekonomilerin büyüme ve istikrarını amaçlayan bu politikalar, evrensel gerçekliklermiş gibi sunuldu ve bütün dünya ülkelerinin eninde sonunda modernleşmeleri gerektiği savunuldu.

1960'lara kadar Batı ve onun izleyicileri Batıcı Jakobenci kadrolar tarafından sürdürülen batılılaşma politikalarının bu tarihlerden sonra yerini doğrudan "çağdaşlaşma" veya tümüyle evrensel bir gereklilik ve gerçeklikmiş gibi "modernizasyon" ya da "modernleştirme politikaları"na bıraktığını görüyoruz. Oysa geriye doğru gidildiğinde modernleşme çağdaşlaşmaya, çağdaşlaşma batılılaşmaya, batılılaşma Batılı formatlarda kültürleşme ve uygarlaşmaya, bu da Batının izlediği maddi ve tarihsel sürece katılmaya, yani modernizme irca edilebilir. Modernizm ise Batıya zihinsel teslimiyet ve maddi bağımlılığın günümüzdeki evrensel formülü ve yöntemidir.

Söz konusu bağımlılığın siyasi, ekonomik ve askeri boyutları hayli önemlidir. Biz burada sadece zihinsel ve sosyolojik boyutlarını besleyen temel varsayımları üzerinde durmakla yetineceğiz.

Batının kendi ekonomik büyüme modeli için kaçınılmaz gördüğü istikrar ve geleceğinin temel güvencesi olan modernleşme (veya modernizasyon) kuramı şu üç temel varsayıma dayanır:

1) Bütün dünya için öngörülecek tek bir sistem vardır, o da Batı sistemi ve endüstriyel gelişme modelidir.

2) Bu alanda Batının üstünlüğü ve öncülük rolü tartışılamaz.

3) Doğu ve diğer Batılı olmayan toplumlar bu sistemle bütünleşmek

ve onu izlemek zorundadırlar (İsmail Coşkun, Modernleşme Kuramı Üzerine, Sosyoloji Dergisi, İst. 1989, s. 295).

Bu özünde evrimci ve ilerlemeci olan temel varsayımların bütün itirazlara kapalı somut gerekçesi Batının ekonomik ve teknolojik üstünlüğü ve bunu geriden besleyen bilimsel birikim gücüdür. Modern hayata katılmak Batının domine ettiği sisteme katılmak demektir. Batı tarihin kurucu öznesidir. Gelişmenin seyrini, hedefini, anlam ve amacını o tayin eder. Batıdış, toplumlar onu geriden takip ederler. Batılı olmayan toplumların aydınlarına düşen halklarını bu çerçevede aydınlatmaları, siyasetçi ve yöneticilerine düşen görev de, sistemi uygulamalarıdır.

Yukarıda gördüğümüz gibi, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın yarısına kadar modernleşme, antropolojik kurgusal devirlerin lineer (doğrusal) çizgi üzerinde birtakım kabile ve toplulukların, Batı eliyle ilkellikten uygarlığa doğru evrilmeleri veya değişime uğratılmalarının bir yöntemi iken, bu tarihten sonra "geleneksellik"ten modernliğe doğru evrilme ve kaçınılmaz bir değişme şeklinde yeniden tanımlandı. Yani tarımcı ve kırsal toplumların sanayici ve kentsel toplumlara transformasyonu politikası.

Aslında bu politikanın veya temel varsayımların hiç bir makul ve genel geçer bir nedeni yok. Çünkü şöyle sorulabilir: Bu geleneksel tarımcı ve nüfusunun çoğu köy, kasaba ve orta büyüklükteki şehirlerde yaşayan toplumlar, niçin Batının izlediği çizgi üzerinde mutlaka sanayileşmek ve metropollere taşınarak kentlerini hormonla şişirmek zorundadırlar? Modernistlerin şöyle bir cevabı olabilir: Modernizm insana bol araçlar sağlar. Ama Roger Garaudy'nin diliyle biz de şöyle sorabiliriz: Araç bolluğunun deneysel olarak gözlenen en açık sonucu amaç yokluğu ve büyük mutsuzluk değil mi?

Hiçbir somut ve geçerli gerçekliği olmayan bu varsayıma haklılık kazandırmak için illüzyonik bir yöntem kullanılıyor. Söz konusu illüzyonik yöntemin esası da doğrudan belli bir perspektiften yapılmış tasvir ve tanımlamadır.

Sosyal bilimler, oryantalizm vb. disiplinler, bilimsel tasvirler yaparak, resimler çizerek Batılı olmayan toplumları geri, ilkel ve modernizm-dışı tanımlıyorlar. Bu tasvire göre geleneksel toplumlar, genelde sosyal mobilitesi zayıf, durağan, ekonomileri tarıma dayalı, okuma yazma oranları

düşük, kurumsal gelişmeleri sınırlı, insan ilişkileri sık ve yüz yüze ve kurallardan çok gelenekler ve töreler, örf, adet ve dini inanışların hakim olduğu, kaderci toplumlardır. Bu toplumlarda geleneksel ve büyük ölçekli aile sağlam ve geniş bir yapıya sahiptir.

Modern toplumlar ise endüstrileşme seviyelerine göre kent hayatları gelişmiş, çevre üzerindeki denetimleri yaygın siyasal ve sosyal kurumlaşma yetenekleri artmış, okuma-yazma oranları ve fert başına düşen milli gelirleri yüksek toplumlardır. Bu toplumlarda yönetim ve bürokratik alanda fonksiyonel bir farklılaşma, çoğulculuğa dayalı bir siyasal katılım, din-dışı, laik, profan ve seküler düşünüş biçimi yaygın olarak gözleniyor. İnsanlar arası ilişkiler yüz yüze olmaktan çok fonksiyonel ve rasyoneldir. Çoğulcu yapıya rağmen merkezileşme eğilimi baskındır. Aile ise çekirdek bir kimlikte adeta atomize olmuş gibidir.

Şimdi bu iki tasvir biçiminden insanın hakiki mutluluğu ve yeryüzündeki hayatı adına, hangi kategoride yer alanların daha iyi konumda olduklarını sorabiliriz? Modernist paradigmaya göre, ekonomileri tarıma dayanan, dolayısıyla toprağa ve doğal çevreye daha yakın yaşayan insanların daha mutsuz olmaları gerekir. Ama biz şimdi, toprakla ilişkisini kesip eko-sisteme aykırı bir gelişme gösteren sanayileşmiş toplumların, gezegenimizi ölümcül bir tehdit altına soktuklarını somut olarak gözlüyoruz. İnsan ilişkilerinin yüz yüze olması, ilişkilerin çıkar ve fonksiyonel olmaktan çok, hasbi, insani ve dayanışmaya dayalı olmasının "geri" bir aşamada kalmanın göstergesi olabileceğini, paradan ve kârdan başka hiçbir değere inanmayan modernistlerden başka kimse öne süremez. Gelenek, örf ve törelerin nasıl bireye dünya üzerinde kendi evindeymiş gibi güvenli bir konum biçtiğini anlamamız için, yersiz yurtsuz, köksüz bir sürgün gibi yaşayan modernlere bakmamız yeter. Dini inanışların bir toplumda yaygın olarak bireylerin hayatında kök salmış olması, bireyin ve dolayısıyla toplumun bir amaç ve anlam için yaşamasının birinci derecedeki şartıdır. Amaçtan ve anlamdan yoksun yaşayan modernler, salt üreten ve tüketen organizmalar olarak artık hiçbir şeye inanmıyorlar, absürd (saçma) bir hayatı zoraki omuzlayarak adeta tüketmeye mahkûm ediliyorlar. Batıda geniş ve geleneksel ailenin yerini çekirdek dediğimiz modern aile biçiminin yer alması başlı başına büyük bir felakettir. Çocuk

doğurmayan ve hasbelkader ya da kazara doğurduğu tek çocuğa fetiş anlamlar yükleyip ona tapınan kadın ve erkekler, daha ergenlik çağına gelmeden onu da kaybediyorlar. Batı'da ailelerin çocuklardan çok köpeklerle iç içe yaşaması, bir yandan sevgilerini aktaracak, öte yandan hükmetme duygularını besleyecek varlıklar olması dolayısıyladır. Bugün Batıda köpek endüstrisi vardır ve bu endüstriye ayrılan kaynak, Afrika'daki açları doyurmaya yeter. Çekirdek ailenin sergilediği cinsel sapmalar, aile içinde gözlenen ve artık saklanması mümkün olmayan aile-içi zina (ensest) olayları bazı toplumlarda yüzde 20'lerin üstüne çıkmış bulunmaktadır.

Kaldı ki çekirdek ailenin çekirdeği de ikiye bölünüyor ve yeni bir aile tipi, Tekil Aile ortaya çıkıyor ve artık aile kavramının tümden ortadan kalktığı geçici beraberlikler yaşanıyor. Bu ise başka bir felakettir.

Deneysel olarak henüz modernizmin tam sürecine girmemiş toplumların; modernizmi yaşayan ve tecrübe eden toplumlardan daha dayanıklı, mutlu ve istikrarlı olduğu görülmektedir. Bu toplumlarda da sosyal dejenerasyonlar, toplumsal çöküntüler ve sapmalar görülüyorsa, bu, bu toplumların modernizme katılışları oranındadır.

Bütün bu makro değerlendirmeler dahi, tasvirin ve tanımlamanın bir başka şekilde de yapılabileceğini göstermeye yeter. Kısaca modernizm, bütün toplumlar için kaçınılmaz bir kader veya mümkün olan tek tarihsel süreç değildir. Modernizm bizi daha çok insan yapmak ve mutlu kılmak için değil, Batı ekonomilerine bağımlı kılmak için üretilmiş, ortaya atılmış ideolojik ve politik bir kavramdır. Daha önce değindiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin son bulmasıyla eski sömürgeci ilişkilerin bir başka biçimde sürmesini sağlayan bir politikadır. Bu da doğrudan veya dolaylı yollarla Batılı olmayan toplumların Batı sistemine entegre olmasını; bağımsızlığını kazanan ve kazanmakta olan ülkelerin yalnız askeri alanla yetinmeyip bütün alanlarda, ekonomik, sosyal, kültürel, entelektüel ve pratikte de bu bağımsızlığı yayıp Batı için birer tehdit faktörü olmaktan çıkmaları hedefini gütmektedir. Bir başka deyimle otoriter ve emredici modernleşme politikaları olan modernizm, Batının geleneksel sömürgeci ilişkilerinin bir devamı ve genelde batılılaşmanın vardığı son aşamadır.

Bu politika; bilimler bağlamında birtakım gerekçelere dayandırılırken,

Batı illüzyonik bir yöntemi maharetle kullanır. Buna göre gelenek, ilkelliği hemen izleyen bir aşama şeklinde bir yere oturtulmakta, dolayısıyla "ilkellik" ile "gelenek" arasında garip özdeşlikler kurulmaktadır. Bir başka önemli nokta şudur: Modernizm, mutluluğu vaadeden bir yapılanma olarak "gelenek-karşıtı" tanımlanmış, dolayısıyla "mutluluk" ile "araç üretimi ve bolluğu" arasında zaruri ilişkiler, özdeşlikler kurulmuş. Oysa yukarıda işaret ettiğimiz gibi, geleneksel toplumlar ile modern toplumlar birbiriyle karşılaştırıldığında, geleneksel toplumlarda mutluluğun daha sahici, doğrudan, nitel insan yüzlü ve sürekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu, deneysel olarak da böyledir, kuramsal olarak da.

EMREDİCİ ARAÇLAR DEVLET-ORDU-BÜROKRASİ

Batılı olmayan toplumlarda, politik toplum ile sivil toplum arasındaki çelişki tahmin edilenden çok daha derindir. Batı, "batılılaşma" adı altında emperyalizmin kapitalizmi ihraç etmeye başladığı geçen yüzyılın ikinci yarısından beri bunun farkındadır. Devletin bütün toplumsal piramidi tepeden tırnağa kontrolünde tuttuğu İslâm dünyasında, modernizm için en kullanışlı yöntem, doğrudan politik toplumu ve onun vazgeçilmez kurumlarını ele geçirmek şeklinde belirlenir. Esasında bu yöntem, toplumun gerçek sivil dinamiklerine karşı geriletici bir rol üstlenmiş olan devletin muhkem konumu ile modernizmin dönüştürücü amaçları arasında bir örtüşme noktasını teşkil eder. Yapılacak iş, devleti modernizazyon politikaları çerçevesinde uyarlamak, ardından onun politik ve maddi kurumlarını birer taşıyıcı araçlar şeklinde kullanmaktır. Bir başka deyimle, eğer toplum veya halk yukarıdan önerilen politikaları gönül rızasıyla benimsemiyorsa, "halka rağmen halk için" formülü ile onu benimsetmektedir. Geçmiş tarihi dönemlerde yönetilenler yöneticilerden çok çekmişlerdir. Ağır vergiler, haksız uygulamalar, krallara veya hanedana karşı olanların sindirilmesi vs. Ama geleneksel toplumların hiçbirinde herhangi bir proje halka zorla benimsetilmiş değildir. İlk defa dünya Aydınlanma ile emredici ve nüfuz edici bir totalitarizmle tanışmış, bu totalitarizmin gizli veya açık biçimleri insanlara kendi yönetimleri, devletleri tarafından dayatılmıştır.

Bir toplumda "halka rağmen" bazı şeylerin yapılması geleneksel bir arka planla destekleniyorsa, "halk için" nelerin yapılması gerektiğine mo-

dernizm ve onun etkili taşıyıcı acentesi politik toplum karar verebilir. Bu olay, ilk batılılaşma akımlarının niçin devlet eliyle Mısır, İran ve Osmanlı saray çevrelerinde ortaya çıkıp yukarıdan, otoriter ve zorba yöntemlerle topluma önerildiğini de yeterince açıklar. Rusya'nın modern tarihi de bundan farklı değildir.

Devlet

Tarihsel karşılaşmada sivil dinamiklerin politik toplum karşısında zayıf düştüğü her toplumda nihai karar mercii devlettir. Böyle toplumlarda devleti ele geçirmek toplumu ele geçirmekle aynı şeydir. Bu yeni ele geçiriciler veya devletin yeni sahiplerine karşı tepki gösterecek olan güçler, ister geçmişte devlet içinde örgütlenmiş olsunlar (Osmanlı ulema sınıfı gibi) ister sivil ortamlarda kök salan halk temsilcileri olsunlar (tarikatler, tekkeler, resmi olmayan medreseler, vakıflar, loncalar, camiler vb.), eninde sonunda modernizm tarafından harekete geçirilmiş güçlü devlet tarafından tasfiye edilmek isteneceklerdir. Bunların şu veya bu yöntemle, -sözgelimi emredici otoriter politikalar, insanların sivil hayatına mekanik müdahaleler- olması önem arzetmez. Bundan dolayı ister 20. yüzyılın sosyalist Doğu ülkelerinde, ister batılılaşma sürecine dahil edilmiş İslâm dünyasında olsun, modernizm uğruna birkaç kuşağı feda etmeye hazır yönetici kadroların olması şaşırtıcı değildir.

Türkiye vb. ülkelerde devleti kurtarmak, devleti ele geçirmektir ve bu her zaman kârlı bir iş olmuştur. Geleneksel Osmanlı toplumunda devlette derin, büyük bir nüfuz sağlamanın en önemli tarafı kişiye etkili bir statü, yüksek bir prestij ve elbette bir miktar maddi çıkar sağlamasıydı. Modern zamanlarda devlet içinde etkili olmak, etkinin oranına göre bütün toplumsal hayat üzerinde etkili olmak demektir. Bu yüzden "siyaset" kazançlı bir meslektir, devlet cazibe merkezidir. Çünkü devlet kendi zengin ve aydın sınıflarını kendisi yaratmak zorunda olduğundan, devlet bir zenginlik ve bir sosyal statü aracıdır. Devlete sırtını dayayabilen zengin olur, yüksek bir statüye yükselir ve eğer bürokraside görev alabilmişse toplumu kontrol etme imkânlarını ele geçirmiş olur. Kendi halkına güvensiz devletler, bürokrasiyi güçlendirmek zorundadırlar. Somut bir örnek ola-

rak 1923 İzmir İktisat Kongresi hayli açıklayıcıdır. Bu Kongre'nin gündeme getirdiği iki ana konu var: Biri, Batı'daki benzerine uygun bir kapitalist sınıf rolünü üstlenecek "devlet zenginleri"ni yaratmanın imkânlarını araştırmak, diğeri de ekonomiyi kontrol ederek toplumun inisiyatifini elde tutmak. Ancak devlet eliyle yaratılacak bu zenginler sınıfının misyonu sadece "maddi kalkınma"nın öncülüğünü üstlenmekle bitmeyecek, buna paralel ve belki de zorunlu sonucu modern-batılı yaşama tarzınının da öncülüğünü üstlenecektir. Başka bir deyişle geleneksel, dindar kesimlerin zengin olması, batılı-modern yaşama tarzını benimsemedikleri sürece önleri kesilmelidir. 28 Şubat 1997 postmodern darbe bunu apaçık bir biçimde ifade etti.

Türkiye'de "devletçilik" politikalarının ne anlama geldiğini çok iyi bilen Ahmet Ağaoğlu, olayların canlı tanığı olarak 1930'ların devletçiliğini şöyle tanımlıyor: CHP devletçiliği, halkın üzerinde bürokrat hegemonyası kurmak anlamına geliyor. Bunun yanında devletin sanayileşme atılımına katılmak isteyen özel teşebbüsü teşvik ve himaye etmesi de "devlet eliyle zengin yaratmak" için bürokrasiye bağlı çeşitli yolsuzlukların ortaya çıkmasına ve bu yolsuzluklara göz yumulmasına neden oluyor. Dolayısıyla 1930'larda uygulanan biçimiyle devletçilik, bireysel özgürlüğü ortadan kaldıran ve bürokrasinin yolsuzluklara düşmesine izin veren bir nitelik gösteriyor. (Levent Köker, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 1990. İst., s. 99). Türkiye gibi ülkelerde "devletçilik" veya devletin etkin olması, sadece kanun kuvvetini ayakta tutmak değildir, doğrudan veya dolaylı yollarla ekonomi, eğitim, sosyal hayat ve mümkünse insanların zihin dünyalarını denetim altında tutmaktır.

Bu bağlamda modernizmin politik toplumu ele geçirmek suretiyle toplumun bilinç yapılarına ve davranış sistemi ile sosyal normlarına sızması, devletin elverişli ve emredici konumu ve sahip olduğu belirleyici araçları dolayısıyladır.

Bilindiği gibi ister Batı'da ister Doğu'da olsun, politik toplumun hiyerarşik düzeninde devlet dorukta oturan birinci derecede bir aygıttır. Batı toplumlarında tarihsel olarak devletin yetki ve faaliyet alanlarını, sivil toplumlarının kurum ve kuruluşları sınırlandırırken -ki bunun kökeninde Hıristiyanlık ve Katolik olmayan mezheplerin payı olmakla birlikte asıl

feodaliteye, aristokrasiye ve monarşik yönetimlere karşı güçlenen burjuvazi var-, Doğu toplumlarında ise özellikle son üç yüz yıl içinde politik toplum, bütün sivil (cami, tarikat, vakıf ve merkezi otoriteden uzaktaki medreseler, eğitim kurumları, Kur'ân Kursları, tekkeler vb.) kurumlara karşı güçlenerek tam belirleyici konuma geçtiğinden adeta rakipsiz bir güç olmuştur. Tanzimat sonrası başlayan batılılaşma, sadece devleti ve devletin denetimindeki kurumları değil, toplumu da bütünüyle ele geçirme ve dönüştürme amacını da taşıdı. Osmanlı'da devletle ilgili (kamu) düzenlemeleri Örfi hukuk, sivil düzenlemeleri Şeriat yapıyordu. Batılılaşma taraftarları toplumu ele geçirmek ve dönüştürmek için Şeriatı bütünüyle tasfiye etmekten başka çıkar yol bulmadılar. Şeriatın tasfiyesi Osmanlı'da toplumun gücünü, sivil inisiyatifini kaybetmesiyle sonuçlandı. Bu, aynı zamanda batılılaşma veya Türk modernleşme projesinin niçin doğası gereği sivil ve demokrat olamayacağının da açıklamasıdır. Çünkü sivil ve demokratik talepler geliştikçe halk kendi inançlarına göre sivil düzenlemeler isteyecek, kendini politik topluma karşı İslâm dini çerçevesinde koruyacaktır. Tarihte de fertleri ve sosyal grupları devletin keyfi uygulamalarına karşı koruyan İslâm çerçevesinde teşekkül eden sivil ulema, tarikatlar, cemaatlar, loncalar, ahi teşkilatları, vakıflar vb. ara mekanizmalar, güçlü sivil korunaklardır.

Kuşkusuz İslâm toplumlarında sivil geleneğin olmadığı öne sürülemez. Yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında Muaviye'nin iktidara gelişine kadar süren Asr-ı Saadet tam bir sivil dönemdir. İlk büyük sapma Beni Ümeyye ailesinin iktidarı ele geçirmesiyle başlamış olsa dahi, devletin politik toplum kimliğine bürünüp sivil toplum karşısında yabancılaşması sürecinin tamamlanması, Abbasiler'in orta zamanlarına kadar sürer. Bu tarihe kadar bütün çaba ve sapmalara rağmen yine de sivil İslâmî güçler devlet karşısında kendi özgürlük ve bağımsızlıklarını koruyabilmiş, bütün çabaları devlete karşı toplumu güçlendirmek, ümmetin sürekliliğini sağlamak olmuştur. Bunun en çarpıcı kanıtı Ebu Hanife ve diğer mezhep kurucuları başta olmak üzere, İslâm tarihinde oluşan İslâm hukukunun (fıkıh), tefsir, hadis, tasavvuf, kelam vb. ilimlerin devletin dışında gelişen sivil kimlikleri, bu dönem boyunca Müslüman ulemanın politik toplumda görev almayı reddetmesi ile vuku buldukça siyasal iktidara karşı başlayan

ayaklanmalara destek vermesidir. Zeyd b. Ali'nin, Said b. Cübeyr, Şa'bi vb. ayaklanmalarda ön saflarda fıkıhçı ulemanın rol almış olması bunun kanıtıdır. Ebu Hanife gibi deha hukukçular bu ayaklanmaların her zaman yanında olmuşlardır. Hasan Basri ve İmam Cafer es-Sadık gibi diğer bir ulema grubu, "temkin" yolunu seçip eğer ayaklanmalara fiili destek vermemişlerse, bu, onların siyasal iktidar yanında yer almaları değil, konjonktürel şartları yeterli bulmamaları, "fitne" çıkar ve ümmetin gücü zayıflar korkusu dolayısıyladır. Nitekim bunlar ve diğerleri, konumları itibariyle her zaman sivil tercih yapmış kişiler olarak politik topluma eklemlenmemek, onun bürokratik yapısında görev almamak ve yeri geldiğinde iktidarın uygulamalarını eleştirmekle ün salmışlardır.

Abbasiler'in orta zamanlarında iki önemli gelişme var ki, bu Müslüman sivil hareketin politik topluma karşı gerilemesine yol açmıştır. Bunlardan biri Ebu Hanife'nin öğrencisi büyük hukukçu Ebu Yusuf'un Abbasi adli sisteminde görev almayı kabul etmesi; diğeri de toprak sisteminde köklü değişimlerin vuku bulmasıdır.

Ebu Yusuf, ulemanın sonraki tarihlerde halktan kopup devlet içinde örgütlenen bir sınıf konumuna geçmesinin sembolik olayıdır. Hz. Ömer'in statüsünü tayin ettiği toplumsal (sivil) mülkiyetin temeli olan Fey toprak düzeninin, devlet mülkiyetine ve bu mülkiyetin beylere, askeri güç ve nüfuzlu ailelere devri ve temliki yönüne değiştirilmesi olayı da, bu gelişmenin maddi temelini teşkil etmiştir. İslâm'da temelde ya sınırlı özel mülkiyet veya toplumsal mülkiyet varken, bu tarihten itibaren toprak üzerinde güçlü devlet mülkiyeti ortaya çıkmış, devlet böylelikle ekonomiyi tek bir merkezden kontrol edebilen güçlü bir otorite konumuna yükselmiştir.

Fey sonuç itibariyle toplumsal mülkiyettir, yani ne özel mülkiyet ne devlet mülkiyetine girer. Eğer sistem Hz. Ömer'in tayin ve tespit ettiği şekilde sürseydi, toplum/ümmet her zaman güçlü olacaktı. Fakat çeşitli gerekçe ve yollarla sistem suistimale uğratıldı, inisiyatif devletin eline geçti. Miri arazi zamanla gelir sağlayacak gücünü kaybedince iltizam usulüne başvuruldu, iltizam sadece toprak düzeninde değil, toplumsal hayattaki bozulmanın da temelidir.

Bu temel gelişmeye bağlı olarak Abbasiler'in orta zamanlarından 18. yüzyıla kadarki süre boyunca devlet daha baskın bir rol üstlenmiş, hemen hemen tam belirleyici ve emredici güce ulaşmıştır. Her ne kadar toplumun kontrol ve tasarrufunda olması gereken topraklar üzerinde kişilerin özel mülkiyetine geçiş (temlikî ikta') ile vergi iktaı olan iltizam uygulamasına ilk defa Emeviler'de başlanmışsa bile, siyasal rejimi (Abbasi halifesini ve sarayı) koruyan rejim ordularının ortaya çıkması ve bunların besleyecekleri asker karşılığında toprak sahibi olmaları; Abbasiler'in orta zamanlarında görülür. Bu, fiili yönetimi elinde tutan Sultan ile sembolik konumda oturan Halife ikileminin de başlangıcıdır. Abbasiler'i izleyen Selçuklu ve Osmanlılar'da ise Halife'nin yerini Sultan alacak, bütün yetkileri ele geçirecek ve Fatih'in İstanbul'u fethiyle de din, reorganize edilen Şeyhülislâmlık kurumuyla devlete bağlı bürokratik bir kuruma dönüştürülecektir.

Batılılaşma akımlarının her şeyin tek belirleyicisi olan devlet eliyle başlatılması tarihine kadar, Osmanlı'da ulema yine de devletin bir sınıfı olmakla birlikte, Seyfiye'nin (asker) desteğinde siyasal iktidar üzerinde belirli bir nüfuza sahiptir. Özellikle 19. yüzyılda başlayan batılılaşmanın ilk tasfiyeye yöneldiği kurum, Yeniçeriler'in desteğindeki ulema sınıfıdır. II. Mahmut, bu zor işi başarmış bir padişah olarak tarihe geçer. Tanzimat Fermanı'nın ilanından başlamak üzere sivil İslâmi güçler tam anlamıyla geriletilmiş, onların politik toplumdaki yarı sözcüsü ve aracısı ulema sınıfı tasfiye edilmiş, böylelikle toplum tepeden tırnağa sivil karşıtı politik bir kimliğe bürünmüştür. Bundan böyle artık devlet üzerindeki denetim asker, sivil bürokrat ve aydınların eline geçecektir. Bu tarihten sonra ulemanın açtığı boşluğu doldurmak üzere kurulan modern okulların, tamamen askeri nitelikte olması anlamlıdır.

İşte batılılaşma da bu etkili kanalları kullanarak topluma sızma faaliyetlerine girişecektir. 1838 Ticaret Sözleşmeleri, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ve kararları, bu gelişme ve faaliyetlerin birer kilometre taşıdır. Politik toplumun mutlak belirleyici olduğu Osmanlı sisteminde katı bir askeri ve bürokratik hiyerarşinin doruğunda oturan devletin (saray, asker ve bürokratlar) Batı kapitalizmi tarafından ele geçirilmesi

ve ancak devlet gücünün kullanılması ile toplumun batılılaşma yönünde zorlanması arasında ilginç bir kesişme noktası vardı.

II. Mahmut'un başlattığı sürecin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesi (1908) ile pekiştiğini, 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle normal mantıki sonuçlarına ulaştığını görüyoruz. Bu açıdan bakıldığında 20. yüzyılın son yıllarına kadarki, uzun tarihsel süreç boyunca Türkiye'de "politikanın mayasında İttihat ve Terakki'nin yer almış" olması doğru, ama eksik bir tanımlamadır. Çünkü 600 yıllık bir imparatorluğu 10 yılda dağıtan İttihat ve Terakki'ye de intikal eden Osmanlı ve hatta ondan öncesinin politik toplum mirası ve onu besleyen güçlü devlet geleneğidir. Bu gelenek, "devlet ebed müddet" ya da "nizam-ı âlem için kardeş katli vaciptir" veya halkın teb'a konumunda Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi "Zillullah" olan sultana bir "kul" ve "kulluk" telakkisiyle beslenerek ifade edilmektedir. Padişah'ın "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olması" bir Bizans geleneğidir ki, Jüstinyen'in de sıfatı buydu. Bundan dolayı Nebevi devlet geleneğini (Medinetü'n-Nebi) gerileterek siyasal iktidarı gasbeden sultan ve halifelerin egemen olduğu İslâm toplumlarında, devlet her şeydir, bireyin ve toplumun üstünde kutsal, mutlak ve karşı konulamaz bir otoritedir. Sultanlar ve padişahlar iyi olduğu zaman sistem işlemiş, muasırlarına göre iyi sonuçlar vermiştir, ama yanlış ellere geçtiğinde de toplumun aleyhinde işlemiştir.

Batı'nın yayılma ve sömürü emellerini gerçekleştirme aracı olarak geliştirdiği bütün tanzimat, ıslahat, batılılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme vb. politikaların öncelikle politik topluma ve onun vazgeçilmez kurumları olan orduya, bürokrasiye benimsetilmesi, kısaca devletin ele geçirilmesi şeklinde tezahür etmesi, boşuna ve tesadüfî değildir. Çünkü bu toplumlarda; devleti ele geçiren, toplumu ele geçirir kuralı hakimdir. Eğer Osmanlı'da devlet bu kadar güçlü ve merkezi bir konumda olmasaydı batılılaşma bu kadar rahat gerçekleşemezdi.

Ordu

Devlet merkezli kuvvetli bir politik toplum geleneğine sahip İkinci Dünya Ülkeleri'nde (eski deyimiyle Üçüncü Dünya Ülkeleri veya gerçekçi

deyimiyle Aşağıdakiler) orduların üstlendikleri iki ana rolden söz edilebilir: Biri modernizmin taşıyıcı bir acentesi olarak ordu; diğeri modernleşme politikalarının istikrarını sağlayan emredici bir güç olarak ordu. Bu roller, ordulara ülkenin toprak bütünlüğünü, savunma ve bağımsızlığını üstlenmiş doğal bir kimlik yerine, istikrar içinde ülkenin modernleşmesine yönelik tehditlere karşı caydırıcı bir kimliği kazandırmıştır. Bu anlamıyla ordular, modernizmin ve modern hayata geçişin somut güvenceleridir. Sözgelimi asker eşlerinin modern stile göre giyinmesi, orduevlerinde düzenlenen toplantı ve partilere gitmesi adeta zorunludur. Üst kademelere doğru tırmanma söz konusu oldukça, rütbe alacak subayın yerel kimlik ve geleneksel yaşantısını hangi ölçülerde aştığına özenle dikkat edilir. Bu bağlamda uzun bir süre kırsal kesim ve küçük yerleşme birimlerinde subay evleri ve aileleri modernizmin bir taşıyıcısı olarak tasarlanmışlardır.

Bu durumun tespiti, modernizasyona tabi tutulan ülkelerde Savunma Orduları'ndan çok Rejim Orduları'nın belirleyici olduğu olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kimlikleri; orduları, "iç düşmanlar", "kötülük, bozguncu ve fesat odakları", karşısında daima uyanık (tayakkuz halinde) tutmaya yeter.

Bir rejim ordusunun doğal görevi rejimi korumak ve kollamaktır. Kuşkusuz bir ülke içinde iç düşmanlardan söz edilebilir. Sözgelimi her zaman bir başka dış güç adına faaliyet gösteren ve ülkenin bağımsızlığını tehlikeye sokmak isteyen işbirlikçi çevre ve gruplar buna örnektir. Ancak burada bahsi geçen, herhangi bir dış güçle ilişkisi olmayan, ama modernleşme politikalarına eleştiri yönelten yurtsever entelektüellere, sosyal ve politik gruplara karşı orduların takındığı tutumdur. Ana sorun, rejimin halk kitlelerinin desteği ve özgür siyasal katılımı ile mi, yoksa halka rağmen orduların güç ve desteğiyle mi, korunacağı konusuna açıklık getirme sorunudur.

Orduların rejimi koruyan güç rolünü üstlenmelerinin tarihi çok eskidir ve İslâm toplumlarının tarihsel gelişmesi izlendiğinde, bunun da başlangıcının Muaviye'ye uzandığı tespit edilebilir.

Bilindiği gibi Asr-ı Saadet uygulamasında profesyonel savaşçı gücüne rastlanmaz. Hz. Peygamber'in Nebevi denetiminde kurulan toplum, aynı

anda üretici, sivil ve savaşçıdır. Cihada çıkmak gerektiğinde merkezden yapılan bir çağrı üzerine -ki İslâm'da devlet başkanının sınırlı yetkilerinden biri savaş (cihat) ilan etmektir- ümmetin savaşabilme yetenek ve gücüne sahip bireyleri silahlarını kuşanır, orduyu meydana getirirler.

Bu dönemde askerlik profesyonel bir kurum, bir geçim aracı ve rafine olmuş bir meslek değil, sivil -dini bir görevdir. Savaş (cihad) Müslüman toplumun yalnız bir bölümü üzerinde değil, savaşma gücüne sahip bütün erkek bireyleri üzerinde farzdır. Müslümanlar "iki güzellikten" birine (Şehidlik veya zafer; 9/Tevbe: 52) ulaşmak amacıyla savaşa çıkar, savaş sonucunda elde ettikleri ganimetleri Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (s.a.)-in gösterdiği şekilde aralarında paylaştırırlar. O dönemde ganimetlerin önemli bir gelir kaynağı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, ganimetlerin merkezi hükûmete değil de savaşçılar arasında dağıtılmasının niçin sivil toplumu devlete karşı güçlendiren bir fonksiyon olarak özel bir statü ile tespit edildiği daha iyi anlaşılır.

Dört Büyük Halife zamanında gözlenen teamül böyledir. "Silah taşımak sünnettir", dolayısıyla sivil halk silah taşır. Bu, rejimi koruma ve kollama görev ve yetkisinin halkın elinde olduğunun da somut göstergesi, hatta güvencesidir. Rejimin halkın istekleri doğrultusunda sürmesini sağlayan işte bu ganimet paylaşımı ve silah taşıma hakkıdır. Çünkü halkın elindeki silah alınıp toplumun bir zümresi eline verildiğinde, rejim üzerindeki inisiyatif silahlı kuvvetlere geçer, silahsız halk da onlara boyun eğmek zorunda bırakılır.

Halk tarafından başarılmış haklı bir devrimi korumanın veya sivil siyasal katılımı güvence altına almanın etkili yollarından biri, siyasal mekanizmanın kamu hukuku çerçevesinde halka, yönetilenlere geniş yetkiler vermesi yanında, asıl toplumun iktisadi kaynaklarını kontrol etme yetkisi ve imkânlarının yine halkın inisiyatifinde olmasından geçtiği unutulmamalıdır. Eğer bir toplumda iktisadi kaynaklar, bir zümre veya ayrıcalıklı bir sınıf tarafından kontrol ediliyorsa, o toplum hangi ölçülerde "demokrat" olduğunu iddia ederse etsin, gerçekte tam anlamıyla sivil değildir. Bugünkü Batı demokrasileriyle yönetilen ülkelerde banka ve kredi sistemiyle iktisadi kaynaklar kapitalist bir sınıf tarafından kontrol edilmekte, dolayısıyla parlamentolar ve karar mekanizmaları bu büyük

mali güçler tarafından rafine yöntemlerle denetlenmektedirler. Mesela Türkiye'de "2 milyon 300 bin hesap sahibi, yani yüzde 3'lük bir kesim hesapların yüzde 84'ünü elinde tutuyor. 1 trilyon liranın üzerinde mevduatı bulunanların 4 bin 705'i yurt içi, 9 bin 930'u yurtdışı adresi gösteriyor" (Yeni Şafak, 24 Aralık 2004).

İslâmiyet, daha ilk dönemlerinde ganimet, fey, zekât ve faiz yasağına ilişkin getirdiği hükümlerle toplumun iktisadi kaynaklarını kontrol yetkisini topluma devretmiş, mal ve hizmetlerin bir sınıf tarafından ele geçirilmesine karşı çıkmıştır (59/Haşr, 7). Belirtmek gerekir ki, milyonlarca insanın küçük tasarruflarını bir araya getirip bir sınıfın kullanımına sunan modern banka-kredi sistemi (faiz), özgür siyasal katılım ve sivilleşmenin önündeki en büyük engeldir.

Faiz, halk yığınlarını, politik toplumla organik bağları olan büyük mali güçler karşısında güçsüz duruma düşürmektedir. Genelde rejim ve sivil hayat büyük mali güçler ve lobilerin tehdidi altında olduğu gibi, zaman zaman askeri güçlerin de tehdidi altına girer.

Hz. Ömer zamanında, askeri gücün yükseliş kaydetmesinin rejimin geleceği açısından ciddi bir tehdit oluşturması yönünde ortaya çıkan bir gelişmeye karşı ilginç bir önlem ve uygulamaya rastlıyoruz. Bu da, girdiği bütün savaşları kazanan büyük komutan Halid b. Velid (r.a.)in dirayetli Halife Hz. Ömer (r.a.) tarafından tam zamanında görevinden alınmasıdır. Her ne kadar tarihler, buna bir kadın olayı dolayısıyla Müslüman olmuş birinin öldürülmesinin yol açtığını yazıyorlarsa da, bizce gerçek neden, giderek büyük bir güç, prestij ve etkinlik kazanan "asker" Halid'in yasal rejim açısından tehdit olabilecek önlenemez yükselişini, yerinde bir kararla durdurmaktır. Çünkü Allah'ın yardımı ve İslâmi mesajın haklılığından çok, savaşta kazanılan zaferlerin yüceltilen kişisel yetenek ve başarılarına bağlanan Komutan Halid, hiç de öyle bir niyeti olmadığı halde, istese emrindeki orduyu harekete geçirip sivil toplumun yasal Halifesini iktidardan alarak askeri bir darbe ile başa geçebilir ve gelecek tarihlere rejimlerin askerler tarafından denetlendiği kötü bir gelenek (bid'at) bırakabilirdi.

Hz. Ali'nin (r.a.) şehadeti ve Muaviye'nin iktidara gelişiyle yazık ki, böyle bir gelenek (veya Militarist Bid'at) hemen hayata geçirildi. Muaviye, İslâm topraklarının fazlasıyla genişlediğini ve artık sivil ordu yerine dü-

zenli ve profesyonel bir ordu sisteminin ancak fetihleri sürdürüp sınırları koruyabileceğini öne sürerek, silahı halkın elinden aldı ve savaş geliri ganimetleri merkezi hükümetin hazinesine aktararak profesyonelleştirdiği askerleri maaşa bağladı. Sözde masum gerekçelerle başvurulan bu uygulama, aslında büyük bir sapmaydı.

Bütün İslâm dünyasını kapsama gücüne ulaşamayan bu uygulama, Abbasiler'in orta zamanlarına kadar sürdü. Bu zaman zarfında yine de ulemanın önderliğinde halk zorba rejimlere karşı ayaklandı, ama her defasında isyanlar, halifelerin profesyonel silahlı kuvvetleri tarafından acımasızca bastırıldı.

Abbasiler, yine de bu durum devam etseydi halk direnişi karşısında gerileyebilirdi; onlar Emeviler'den farklı bir yöntem izlediler ve İran ve Türk asıllı ailelerden müteşekkil Hassa orduları kurarak baskı rejimlerini sürdürme yolunu tuttular. Saray içinde ve yönetimde giderek güçlenen bu ailelere halifeler bürokraside kilit mevkiler, görevler verdi, geniş toprak parçaları dağıttı. İşte bu, artık İslâm dünyasında rejimlerin ancak askerler tarafından korunduğu uzun tarihsel geleneğin kök saldığı kurumsal dönemin başlangıcıdır. Ancak, kendi rejimlerinin geleceğini ve güvenliğini yönettikleri halkın gönüllü itaati ve desteğine değil de, yabancı kökenden gelme imtiyazlı hanedan ve askerlerin gücüne bağlayan Abbasi halifeleri, sonunda bu askeri güçler tarafından yutuldu, sembolik hilafetleri de ortadan kaldırılıp tarihe karıştı.

Selçuklu dönemi boyunca tam anlamıyla düzenli ve yaygın bir ordu kurumundan söz etmek hayli güçtür. Düzenli ordu sisteminin etkili ve köklü bir kurum olarak ortaya çıkışı, tarihsel misyonu fetihçi kimliğiyle ön plana çıkan Osmanlı devletinin sağlam bürokratik yapılanmasında görülür. Osmanlı hakimiyet dönemi, hemen hemen tepeden tırnağa toplumun militarizm tarafından biçimlendiği uzun bir zaman dilimidir. Bu dönemde rejim ve asker adeta birbirleriyle özdeşleşmiş, devlet kendini doğrudan askeri bir kimliğe bürümüştür. Diğerlerine göre Osmanlı'da farklı bir uygulama var ki, o da saray muhafızlığı ile Yeniçeri ordusunun ilginç konumudur.

Çoğunlukla sayıları 16 bini geçmeyen bu askerlerin devşirme usulü Müslüman olmayan aile çocuklarından ve Rumeli kökenden seçilmesi,

doğrudan sarayı ve tahtı korumakla yükümlü tutulması ile asıl Avrupa'ya düzenlenen seferlerin çoğunda, Anadolu'dan askeri sevkiyatların yapılması bu açıdan anlamlıdır. Bir bakıma Osmanlı tarihi boyunca Rumeli, ordu ve saray bürokrasisine hakim olmuş, yönetmiş, Anadolu ise bir yandan üretmiş öte yandan savaşlara asker vermiştir. Anadolu harap, Rumeli mamur; Anadolu üretiyor ve savaşıyor, Rumeli yönetiyor. Enderun'un görevi, devşirme çocuklardan ordunun başına gelecek komutanlar, bürokrasinin kilit noktalarında görev alacak bürokratlar yetiştirmektir.

Şüphesiz devşirme usulüyle yetişenler içinde çok sayıda yetenekli asker, bilim adamı, sanatçı, edebiyatçı ve yönetici çıkmış ve bunlar İslâm'a büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Ancak burada üzerinde durulması gereken sistemin iç yapısını oluşturan temel felsefe ve mantığın yol açtığı sonuçlardır. Osmanlı saray çevresinin saltanatın geleceği ve güvencesi adına izlediği bu politikanın en dramatik sonucu, bürokrasi ve ordu ile halk kitleleri arasında koyduğu mesafenin sebep olduğu yabancılaşmadır. Eğer Osmanlı yönetim tarzında bir siyasal yabancılaşmadan söz edilecekse, bunun birinci nedeni babadan oğula bir "mülk" gibi saltanat ve hilafetin devri ise, ikinci önemli nedeni bu sözünü ettiğimiz yapısal durumdur. Bu yabancılaşma halen süregelmekte olan asker, sivil bürokrat ve aydınlardan oluşmuş yönetici zümre (Merkezdeki Çekirdek) ile halk arasındaki derin kopukluğun tarihsel gerçek nedenidir.

Bu tarihsel gerçek ve toplumsal fenomen, batılılaşma ve modernleşme politikalarının niçin hemen yönetici çevrelerde rahatlıkla karşılık bulduğunu ve ancak emredici yöntem ve araçlarla halka benimsetilmek istendiğini de yeterince açıklar.

Tanzimat'ı izleyen yıllarda ordu, batılılaşmanın öncüsü ve etkili taşıyıcısıdır. Daha sonraki dönemlerde idare amiri yetiştirmek üzere kurulan Mülkiye (bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi) ile dil öğrenimi için açılan Sultani (Galatasaray Lisesi) de aynı toplumsal idealleri paylaşan sivil-bürokrat yetiştiren kurumlar olarak görev yapmış, böylelikle bu sacayağına sivil bürokrat yanında azınlıklar ve sonraları ulemanın yerini alacak aydınlar eklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında asker, sivil-bürokrat ve aydınların halka karşı kuşkucu, güvensiz ve mesafeli bir tutum takınmalarının anlaşılır bir sebebi vardır. İşte modernizm bu zümrelerden

oluşan politik toplumu ele geçirerek, onların ideolojisi olacak ve toplum bu dieolojik çerçevede değişime zorlanacaktır.

Birinci görevi modernleştirme olan ordunun doğrudan veya dolaylı yollarla siyasete karışmadığını veya görevinin sadece ülkenin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak olduğunu öne sürmek hayli zordur. Türkiye'de görev yapmış 6 Cumhurbaşkanı, 3 Senato Başkanı, 7 Meclis Başkanı, 13 Başbakan ve 107 Bakan; Harp Akademileri'nden gelmektedir ki, bu bile ordunun, ülkenin siyasal hayatında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri ile 28 Şubat 1997 postmodern darbe dışındaki fiili askeri rejimlerden sivil demokrasiye geçildiği zamanlarda bile, kimi çevrelerin askere yüklemek istediği belli bir zümrenin çıkarlarıyla bütünleşmiş bulunan belli dönem siyasetlerinin korunması ve sürdürülmesi rolüdür. Bu rolün askerler arasında da bazan karşılık bulduğunu tespit etmek mümkündür. Nitekim Harp Akademileri'nde okuyan bazı öğrenciler, İslâmi akımların güçlenmesi durumunda bu akımları "ezip geçecekleri"ni söylemektedirler (Milliyet, 12 Ocak 1990). Bu yapıda tasarlanan tablo şudur: Ordu gerektiğinde toplumsal muhalefete karşı "zinde bir güç" olarak caydırıcı bir rol oynayacak, bürokrasi de devletin karmaşık hiyerarşik düzenini elinde tutarak toplumu kontrol edecek. Aydınlara düşen görev ise ideoloji taşıyıcılığından başka bir şey değil.

Askerlerin üstlendiği görevin tarihsel bir temeli yanında anayasal bir dayanağı da var. 1924 Anayasası "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir, millet hakimiyeti meclis aracılığıyla kullanır" derken, 1961 Anayasası "hakimiyetin yetkili organlar aracılığıyla kullanılacağı"nı söyler ki, sözgelimi MGK veya askerlerin genel siyasi gidişat üzerindeki etkilerinin bu türden bir yasal dayanağı vardır. Askerlerin siyasi hayatı yakından izlemesi, zaman zaman siyaseti aktif olarak yönlendirmeye kalkışması, askeri toplumla sorunlu ilişkiler içine sokar. Bunun doğal sonucu, yabancılaşmanın artması ve giderek halkın askerlere karşı güvenini tümden kaybetmesi olur. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde, bütün toplumsal ve politik güçlerin üstünde mutlak ve caydırıcı bir güç olduğu sanılan orduların, aslında

hiç de öyle olmadıkları açıkça görüldü. İran İslâm Devrimi, Filipinler'de Markos'un devrilmesi, Nikaragua'daki ayaklanma ve özellikle kimi ülkelerde Müslüman ve hıristiyan din adamlarının katıldığı olaylarda orduların sonuna kadar halka ateş açmayı reddettiklerini ortaya koymuştur ki, bir görüşe göre, ABD gibi bir süper gücün askeri ihtilal ve diktacı rejimlere destek vermekten vazgeçmesinin, bundan böyle rejim değişikliklerini medya ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmek istemesinin en önemli nedeni budur.

Osmanlı geleneksel mirasının belirgin bir şekilde bugün de kendini hissettirdiği Türkiye'de askerlerin vesayetinde bir rejim sorunu, sanıldığının aksine sadece kurumsal veya siyasal bir sorun değil, temelde tarihsel ve kültüreldir. İnsanların alışkanlıkları olduğu gibi toplumların da alışkanlıkları vardır ve alışkanlıklardan kolayca vazgeçilemez. Askerlere atfedilen belirleyicilik veya vasilik faktörü toplumsal bilincin derin tabakalarına kök salmış bulunmaktadır. Bu, bir bakıma kültürün militarist bir kimlikte teşekkülüdür. Sözgelimi askerlikle uzaktan yakından ilgisi olmayan konularda ve alanlarda bile, zihinsel faaliyetlerin nasıl salt askeri terimlerle ifade edildiğini gözlemek mümkün. Spor, bu konuda ilginç bir örnek olabilir. Türkiye'de yayın konusu tamamiyle sportif faaliyetlerden ibaret olan gazeteler bile maç anonslarını savaş ve askeri terimlerle verir. Söz konusu gazete İstanbul'un üç büyük futbol takımlarının maç haberlerini şu manşetlerle verebilir ve bu haberlerdeki militarist unsurları okuyucuları hiçbir zaman yadırgamaz:

"1. Haber: Fenerbahçe'nin imha planı"

"2. Haber: Beşiktaş 50. Gol İçin Pusuda"

"3. Haber: Galatasaray Ali Sami Yen'de Sarıyer'le kapışıyor." (Foto Spor,13 Ocak 1990).

Bu üç haberde yer alan "imha, pusu ve kapışma" savaş ve askerlikle ilgili terimlerdir.

Toplumsal bilincin dip bölgelerinde kök salan bu eğilimi daha bir çok alanda gözlemek mümkün. Sözgelimi, öğretmenler toplumun zihinsel ve kurumsal alanlarda sivilleşmesini öğütlerken, öğrencilerine ulusal bayram-

larda askeri kıyafetler giydirmekten pek hoşlanırlar. Üstüne üstlük saçını dört numara ile traş etmeyen, düzenli kravat takmayıp şapka giymeyen -ki bu uygulama askeri çağrışımlarla yüklüdür- öğrencileri kapıdan içeri almazlar. Öğrencilere tek tip kıyafet giydirilmesi, 1970'li yıllara kadar orta öğrenimde okuyan öğrencilere okul dışında da şapka giyme mecburiyetinin konulması kültürün militarist dokusuna işaret eder. Üniversite bürokrasisinin tutumu da bundan farklı değil. 1980'lerden itibaren başlayan başörtüsü dramı bunun en çarpıcı göstergesidir. Aynı üniversite görevlileri 11 Eylül akşamı demokrasiden, sivil toplumdan ve özgür siyasal katılımdan dem vururlarken, 13 Eylül günü askeri müdahalelerin erdemlerinden, ülkeye getirdikleri huzur ve güven ortamından söz ederler. Sanki iki gün önce demokrasi üzerine nutuk atanlar kendileri değilmiş gibi.

Toplumun askeri vesayetten kurtulamamasının suçu sadece orduya fatura edilemez. Belki zaman zaman rejimi askıya almak isteyen kimi askeri çevreler olabilir. Ancak Türkiye'de gerçekleşen üç açık ve bir örtük müdahalede de gözlenmiştir ki, her ihtilal öncesinde sivil bürokrasi ve aydınlar, hatta kimi politikacı ve işverenler, ordunun üst kademelerindeki generalleri askeri müdahale için teşvik etmişlerdir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin lideri Kenan Evren, orduya karşı eleştirilerin yoğunlaştığı dönemlerde, sivillerin kendilerini müdahalede bulunmaya teşvik ettiklerini, gerekirse isim vererek bunu ispat edebileceğini söylemiştir ki, doğrudur.

Medyanın bu konuda oynadığı rolün önemini kimse görmezlikten gelemez. 27 Mayıs 1960'ta ihtilal yapan subaylar, haftalık bir derginin etkisinde kaldıklarını itiraf etmişlerdir. Türkiye'nin en çok satan gazetesi Hürriyet'in sahibi Erol Simavi ise, kendisiyle yapılan bir konuşmasında açıkça, "Türkiye'de sanıldığının aksine asıl büyük baskı grubunun ordu değil, basın olduğunu, çünkü orduyu askeri ihtilallere basının hazırladığını" söylemiştir. Simavi'nin darbe gerekçeleri arasında gösterdiklerinden biri ve hatta en önemlisi "irtica"dır. Simavi, genelde "doğru haber" verdiklerini, ancak irtica söz konusu olunca, "gerilimi arttırmakta" herhangi bir sakınca görmediklerini de sözlerine eklemektedir ki, bunun anlamı "Askerleri bir darbeye hazırlamak ve teşvik etmek için gerektiğinde irtica konusunda abartma yapılıyor, yalan haber de yazıyoruz" demektir.

Bürokrasi

Alexis Tocqueville; “Rejimler güç kaybettikleri zaman şiddete başvururlar” der. Bu, sosyolojik anlamda genel bir kuralı ifade eder. Sivil geleneğin kuvvetli olmadığı toplumlarda devlet, ordu ve bürokrasi, denetleyici güçlerdir. Burada toplumun denetlenmesi konusunda bürokrasi ile ilgili birkaç önemli noktaya dikkat çekmek gerekir.

Max Weber haklı olarak bürokrasiyi modern toplumun merkezine yerleştirir. Bürokrasi yapısı ve konumu gereği muhafazakârdır. Bu onu, denetleme gereği duyduğu halk kitlelerine karşı güvensiz kılar. Askeri müdahaleler ise, bürokrasinin güven kaybına uğradığı ve denetimin elden çıkma istidadı gösterdiği tarihsel zamanlarda ortaya çıkar. Amaç daima politik toplumun sürekliliğini sağlamaktır. Ancak bürokrasinin oynadığı bir başka rol var, o da bir sosyal statü aracı olmasıdır. Bu, bürokrasiyi, daima cazip kılar. Bürokraside hiç eksik olmayan rüşvet olaylarının gerisinde psikolojik ve sosyolojik bir faktörler yığını yatar. Rüşvet alan bir bürokrat, bir yandan sınırlı bütçesine bir katkı sağlarken öte yandan ve aynı zamanda kendi toplumsal kökeninden olan bireylere ve gruplara karşı devletin üst hiyerarşik kademelerine yükselip belli bir güce ulaştığını da hissettirir ve bundan özel bir iç tatmin alır. Bu, statüsüyle özdeşleştirdiği kendi kişiliğini doğrulama aracıdır.

Refah toplumlarında bürokrasinin kazandığı kimlik tahmin edilenden fazla karmaşık ve baskıcı bir karaktere sahiptir. Robert Dewey’e göre, insan hakları ve özgürlüklerinin en yaygın olduğu sanılan Batı toplumlarında tam anlamıyla bir haklar ve özgürlükler sorunu vardır. Çünkü Batıda insan hakları ve özgürlüklerin gerçekten yaşanması ve kullanılmasından çok, bunların korunması için oluşturulan kurumlar, araçlar ve yasalara tapınma ve bunlar arasında sıkışma olgusu var. Batı uzun süren tarihinde yetki ve iktidarı monarşilerden alıp parlamentoya, parlamentodan da anayasalara devretmeyi başardı. Ne var ki, bugün bu yetki ve iktidarı bürokrasi ele geçirmiş bulunmaktadır. Yürütme, yasama ve meclislerin önüne geçmiş yetki ve güçlere sahiptir. Dr. Kennith A. Megill, hem liberal demokrasilerde hem de komünist düzenlerde, politik bürokrasinin çalışanlar, meslek kuruluşları ve sivil dernekler üzerinde neredeyse mutlak bir hakimiyet kurduğuna işaret edip şunları söylüyor: “Stalin’in izinden gidenler ve

liberal demokratlar, demokrasiyi ister çok partili ister tek partili sistem şeklinde olsun, siyasi partilerin seviyesine indirdiler. Halkın yerini parti aldı. Parti ise ona hakim olanlar demektir."

İşlerin pratize edilmesi ve ilişkilerin düzenlenmesi düşüncesiyle toplumların hayatında yer eden bürokrasi, her türlü sahici amacı yok eden bir araçlar ve işlemler -bunlara laik seremoniler de diyebiliriz- hakimiyetine dönüşmüştür. Bu gidişle bürokrasi, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler kanalıyla bütün bir dünyanın yönetim ve denetimini ele geçirmeye niyetli olduğu söylenebilir. Siyasal sistem farklılığına rağmen, modernizmin en güçlü unsuru olan teknoloji gibi, bürokrasinin de evrensel bir kimliğe bürünmüş olması, gelişmesinin böyle bir hedefe yönelebileceğini göstermez mi? C. D. Kernig, bu temel olgunun altını çizer:

"Doğu ile Batı ülkelerini kesin bir değerlendirmeye tabi tutarsak, aralarındaki farkın pek büyük olmadığını anlarız. Ülkelerin özgür ve özgür olmayan iki gruba ayrılmasının bilimsel bir yönü yoktur. Her iki gruptaki ülkelerde çeşitli düzeyde bürokrasinin yarattığı düğümleri ve karmaşayı görmek mümkündür. Ve tüm parti, teşkilat ve kuruluşların kontrol altında tutulması için sade vatandaş, seçmenler, tüketiciler ve teknik uzmanlar arasında yaratılan uçurum da kolayca görülebilir. Bugünkü sanayi toplumunda ve modern refah devletinde, tam anlamıyla özgürlüğün mümkün olamayacağı yolundaki eski anlayış tekrar gündeme getirilmiştir. Siyasi düzenlerin hepsinde özgürlüğe prangalar vuruluyor. Özgürlük, gerek sosyalist gerekse sosyalist olmayan bütün ülkelerde tehlike ile karşı karşıyadır. Bu sebeple, ister bireysel sosyal gruplar, ister toplumun tümü olsun, özgürlüğü savunmaya hazır olmalıdır." (Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Selahaddin, Özgürlük Arayışı ve İslâm, s. 11-20).

Ancak ne olursa olsun, modern bürokrasinin en karakteristik niteliği onun giderek soyut bir güce ulaşmasıdır. Gayrı şahsidir, ama herkesi denetler, işleme sokar. Bölgesel düzeydeki gelişmesi ve yeni örgüt zihniyeti ulusal olanın ölçek büyütmesinden başka bir şey değildir. AB'ye üye onlarca ülkenin Brüksel'den yönetildiğini düşünün; devasa, dehşetengiz bir bürokratik işlemler seremonisi küçük insanın hayatını derinden derine denetlemeye başlar. Ulus devlet, temel örgütlenme zihniyetini bölgesel entegrasyon ölçeğinde büyüterek, devasa bir totalitarizme kapıları açıyor.

İleride "Kurumların Kaosu" başlığı altında uzun uzadıya göstereceğimiz gibi, elle tutulmayan, gözle görülmeyen ve belli bir merkezde somutlaşmayan bürokrasi, birey ve sosyal gruplar üzerine bir kâbus gibi çöker ve her kurumda bunaltıcı etkisiyle kendini kanıtlar, varlığını duyurur. Bu emredici, yönlendirici ve bunaltıcı kimliğiyle oldukça karmaşık ilişkiler yığını içinde her kurumda ve etkinlikte karşımıza çıkar. En ilgisiz görünen alanlarda, sözgelimi tıp, hukuk, bilim ve sporda bile etkili bürokrasi vardır ve bürokratik işlem ve yönlendirmeler olmaksızın hiçbir etkinlik yürütülemez. Kısaca bürokrasi insani ve toplumsal etkinlik alanlarının toplamı olan bütün sosyal hayatın demirden örülmüş bir çatısıdır. Bu anlamda bürokrasi kapalı sistem olan modernizmin iç tüzüğüdür.

TAŞIYICILAR:Aydınlar

Son olarak modernizmin bir taşıyıcı aracı (acente) olarak aydınlar üzerinde de kısaca duralım.

Batı-dışı toplumlarda aydınlar da devletin koruyucu kanatları altında varlıklarını sürdürmektedirler. Kendi ülkelerinin münbit topraklarında, özgün kültür ikliminde yetişmeyen bu batılılaşmış aydınlar, modernizmin birer taşıyıcı araçları olarak politik toplumla bütünleşmek zorundadırlar. Çünkü bu turfanda aydınların yetiştiği serayı devlet kurmuştur. Aydınlar, kendi varoluş amaçlarına uygun, modern Batının birer ajanı, sözcüsü ve taşıyıcı rolünü benimsemekte, halkın kültüründe ve gündelik hayatında derin kök salmış geleneksel unsurları çözmek, vandalist duygularla darmadağın etmek için topluma ve halka karşı saldırı üstüne saldırı düzenlemektedirler. Bu saldırılarını yoğunlaştırıp başarı kazandıkça, hem politik toplumlar tarafından korunur, hem de Batı tarafından ödüllendirilirler. Halkın yaşayışını aşağılayan, onun Batının gelişme seviyesi karşısındaki geriliğini ortaya koyan romanları Batı dillerine çevrilir, Nobel'e aday gösterilir, çevirdikleri filmler Batılı kuruluşlar tarafından ödüllendirilir.

Aydınların yüklendikleri bir başka görev de kendi halklarını politik toplumun koruyucu güçlerine ve Batılı merkezlere ihbar etmektir. Halkın açık ve örgütlü bir siyasal talebi olmasa bile, modernizme ve politik toplumun dayatmalarına karşı kültürel ve sosyal sığınma ve direnme odakları geliştirdikleri her durumda, aydınlar ülkede "irtica"nın

hortladığını ve ilerlemeye, modern hayata karşı olan güçlerin toplumu "ortaçağın karanlığına geri götürmek" istediğini bağırarak söyler; özgür bir dünya, kanalları açık siyasal katılım ve temel haklar adına savundukları bütün demokratik ve özgürlüklere ilişkin söylediklerini bir anda unutup, gerektiğinde "rejimin zinde kuvvetleri"nin yani ordunun müdahalesine davetiye çıkarırlar.

Kuşkusuz bu toplumlarda geniş ölçüde insan hakları ve özgürlükler sorunu vardır. Haksız tutuklamalar, haysiyet kırıcı sorgulamalar, işkence, anlamsız yasaklar, hukuk ihlalleri vb. Bunlar aydınların dilinden düşmüyor. Ancak aydınlar, devletten bu hakları sadece kendileri için isterler. İnsan hakları ve demokrasinin dünya ölçeğinde havariliğini kimseye bırakmayan Batılı devletler, kurum ve kuruluşlar da, bu ülke aydınları için hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi için çalışırlar. Çünkü ister sağcı ister solcu olsun, Batılı olmayan ama batıcı aydınlar sonuçta modernizmin birer taşıyıcı aracıdırlar. Batıcı ve modernleştirici aydınlara gelecek bir zarar, dolaylı olarak Batı'nın istikrar politikalarına, kısaca modernizmin kendisine yönelen bir zarardır. Herkes, başka bir yerdeki doğal müttefikini kollar ve korur; kaldı ki, bizim gibi ülkelerdeki aydınlar Batının doğal müttefikleri değil, gönüllü müttefikleridir.

Batılı eğitimden geçmiş aydınların bu konumları, onların kendi toplumlarının sözcüleri ve yol göstericileri olmadıklarını açıkça göstermektedir. Onlar kendi acılı halklarının şarkısını söylemiyorlar, aksine ondan nefret ediyorlar.

Bu analizler bizi şu sonuca götürüyor:

Doğu-İslâm toplumlarında batılılaşma ve modernleşme politikaları, uygun ambalajlanmış paketler halinde topluma yukarıdan emrediliyor, devlet tarafından (Saray, bürokrasi vb.) önerilip otoriter yöntemlerle adeta dayatılıyor. Bu olgunun bizdeki en canlı ifadesi "Halka rağmen halk için" formülüdür. Bu formül, Fransız devriminden devralınan Jakobenci geleneğin meşru temeli olmuş, siyasal iktidarı elinde tutanların "iktidarda oluşları" dolayısıyla, kendilerine halk adına konuşma ve başkalarını susturma hakkını vermiştir.

İkinci önemli olgu, Doğu-İslâm toplumlarında yürürlüğe konan batılılaşma ve modernleşme politikalarının Batının siyasal ve ekonomik

çıkarlarıyla örtüştüğü oranda Batının her zaman bizdeki politik topluma, otoriter yöntem ve sivil karşıtı uygulamalara arka çıkması olgusudur. Bu açıdan bakıldığında, Batının bizdeki sivilleşmeyi, insan temel hak ve özgürlükleri desteklemesi mümkün değildir. Batı, istediği kadar ilkesel davranıp dünya ölçüsünde insan hakları, özgürlükler ve demokrasi havariliği yapsın, eğer kendi yayılması, ekonomik büyüme modelinin istikrarı söz konusu ise, savunduğu bütün ilkeleri unutur, faşist, diktacı, askeri rejimleri destekler. Çünkü ekonomik büyüme (sınırsız sermaye ve kazanç elde elde etme, stratejik bölgeleri kontrol etme) modelinin kendisine dikte ettiği zorunluluklar dolayısıyla Batı; kaçınılmaz olarak otoriter rejimler yanında yer almak durumundadır.

Batı, kültürümüzün imhası, kişilik ve kimliğimizin inkârı, politik toplumun devamı, sivil taleplerin geriletilmesi, insanın temel hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesidir. İnsanlar, Batı sistemine kendi ülkelerini eklemlemeyi savundukları oranda Batı tarafından korunmaya hak kazanırlar. Batının egemen sistemine karşı gelen tanım gereği "gerici, mürteci, fanatik, entegrist, barbar, fundamentalist ve ebedi suçludur." Bu türden suçluların ne özgürlük ve hakları olur, ne de talepleri "demokratik talepler" bağlamında ele alınır. Bunlar gerektiğinde hapsedilir, işkence görür, gerektiğinde ülkelerine Amerikan Şerifi'nin savaş gemileri gönderilip bombalanır.

Modernizm ve modernleşme politikaları işte bu sömürgeci, asimile edici temeller üzerinde yükselen ve sözde tarih felsefesi, antropolojik ve sosyolojik verilerle desteklenen politika ve dayatmalardır. Ancak her zaman modernizm fiziki dayatma araçlarıyla değil, çoğunlukla etkili "taşıyıcılar"la taşınır, bir bilinç yapısı ve yaşama biçimi olarak empoze edilir.

Politik toplumun üç sacayağı devlet, ordu ve bürokrasi ile onun doğal uzantısı ve yardımcısı aydınlardan söz ettik. Ama kuşkusuz modernizm sadece bunlardan ibaret değildir. Daha alt katmanda üniversite (okul) ve kitle iletişim araçları (yazılı ve görsel basın/medya, TV, radyo, reklam şirketleri, sinema, tiyatro vb.) gelir. Son olarak modernizmin etkili taşıyıcıları konumunda modern kenti, köksüz, hoşnutsuz zümreleri ve kimi marjinal kesimleri de ekleyebiliriz.

Üniversite

19. yüzyılın ilk yarısında; fiziği sosyal olaylara uygulayan yöntemi, pozitivizmin kurucusu ve ünlü Üç Hal Kanunu kuramıyla bugün bize hayli eğlendirici gelen Fransız Auguste Comte, fabrikalar için "evrensel kiliseler" deyimini kullanmıştı. 20. yüzyılın son yıllarında ise bizler, asıl evrensel kiliseler olmaya üniversitelerin kendilerini aday gösterdiklerini ve bu konuma geçtiklerini anladık.

Modernizasyon temelde bir aydınlanma projesidir. Bu sürecin aktörleri konumundaki sınıflar, yöneticiler ve aydınlar, bir yandan kültürel olarak kendi toplumlarını bir "aydınlatma işlemi"ne tabi tutmuşlar, diğer yandan Batı-dışı toplumları da bir "uygarlaştırma süreci"ne zor kullanarak -ya doğrudan veya batının desteğindeki rejimler üzerinden- dahil etmişlerdir. Ancak projenin "sivil, kurumsal ve yapısal" boyutları da var.

Zymunt Bauman, "Avrupa toplumlarının yüzyıllar öncesinden derin doğum / soy ve servet ayırımlarına sahne olduğunu" hatırlatarak, modernlikle birlikte bu sınıfsal ayırımın doğasının ve aktörlerinin değişmeye başladığını vurgular ve "mevcut düzenin bekçileri" olarak adlandırdığı üç ayrı sınıfın ve aktörün belirginleştiğine dikkat çeker: Birincisi, toplumu yöneten, toplumun kaderini belirleme otoritesinin kendilerinde olduğunu düşünen seçkinler; ikincisi, "ham, uygarlaşmamış, aydınlanmamış... ve seçkinlerin Öteki'si" olarak tanımlanan, "cahil, kaba, irrasyonel, acımasız, insanlığı bozuk, hayvani doğasından yeterince kurtulamamış, uysallaştırılması ya da evcilleştirilmesi gereken tutkuların pençesindeki kitleler" ve son olarak da "kitleleri rafineleştirecek, uygarlaştıracak ve aydınlatacak misyonerler" olarak tarif edilen eğiticiler veya "öğretmenler" işlevi gören entelektüeller. Bauman, şunları diyor:

"...Egemen sınıflar kendi yaşam biçimlerini 'kültürlü' (rafine, cilalı, uygar) ve dolayısıyla da doğru ya da üstün olarak tanımlıyorlardı. Bunlar artık üstün değerleri yaymak adına yönetiyorlar; bunları ya alçalma ve kirlenmeden kurtarıyor ya da nüfusun aşağı (kaba, rafineleşmemiş, uygar olmayan) kesimleri asında yayıyor ve dolayısıyla da yönetici / denetçi rolünü öğretmen rolüyle birleştiriyorlardı. Böyle bir öz-tanımama, mevcut tahakkümü -siyasal, ekonomik ve toplumsal tahakkümü- kültürel bir hege-

monya projesine dönüştürüyordu. Bu ise tahakküm altındaki kitleyi [...] ya uzatmalı uygarlaştırma cihadının ya da sıkı denetim, gözetim ve nezaretin nesnesi yapıyordu. Bu stratejilerden hangisi seçilecek olursa olsun, 'kitleler'in insanlığı, bazı önemli bağlamlarda nâtamam olarak ve kitlelerin kendisi de bu noksanlarını kendi başlarına tamamlamaktan aciz varlıklar olarak düşünülüyordu." (Zymunt Bauman, Parçalanmış Hayat, 293.)

Ernest Gellner, "modern toplumsal düzenin temelinde cellat değil profesör bulunuyor. Devlet gücünün ana aracı ve simgesi giyotin değil, yerinde bir ifadeyle, devlet doktorasıdır (doctorat d'etat). Bugün artık meşrû eğitim tekeli, meşrû şiddet tekelinden daha önemli ve daha merkezîdir." Bilim adamları, akademisyenler ve finansörleri (işverenleri) durumundaki devlet arasında tanımlanmış bir işbirliği vardır. Bauman, bilim adamları ve devletin birbirlerine muhtaç olduğunu belirtir: "Bunlar, birbirine muhtaçtı; çünkü bilgisiz güç, tanımı gereği başsız; güçsüz bilgi ise dişsizdi. Yöneticiler ve öğretmenler, dünyaya aynı yönetsel açıdan, ekilip biçilecek ve biçimlendirilecek biçimsiz ve bakir bir toprak olarak bakıyordu. Bunlar, kendilerini de benzer bir biçimde algılıyordu: Biçimlendiriciler, tasarımcılar, mimarlar, yasamacılar, bahçıvanlar. Biri ötekisiz nâtamamdı. Bunlar sadece birlikte düşündüklerinde kendilerini bir bütün olarak toplumun sözcüleri ve bekçileri, toplumun yüksek değerleri ve kaderinin taşıyıcıları-pratisyenleri olarak görüyorlardı."

"Bauman, Batı toplumlarında bu şekilde kurulan seçkinler, entelektüeller ve bilim adamları arasındaki işbirliği ilişkisinin, Batı-dışı toplumlarda daha travmatik ve şiddet yüklü şekillerde kurulduğuna dikkat çeker ve Batı-dışı toplumlardaki entelijansiyayı, "uygarlaştırıcı bir ajan, bir mürebbiye ve bir yasamacı" olarak tarif eder. Ve entelijansiya ile halk arasında "zihinsel bir mesafe" olduğunu, entelijansiyanın "kendisini, yerel gerçekliği dönüştürmekle ödevli uygarlaştırıcı bir misyoner"; halkı, toplumsal değerleri ve dinamikleri ise "böyle bir dönüşümün önündeki engel" olarak gördüğünü vurgular ve bunu sorgular. O yüzden, Bauman, Batı-dışı toplumlarda halkın entelijansiyaya kuşkuyla baktığını hatırlatır ve bunun nedeninin entelijansiyanın halka bakışındaki şu sorunlu algılama biçimi olduğunu özenle vurgular: "[Halk], enerjik karşısındaki uyuşuk / tembel, eğitimli karşısındaki hurafeci, aydınlanmış karşısındaki

eğitilmemiş, bilgili karşısındaki cahil; kısacası ilerici karşısındaki gericidir. Halk, henüz biçimsiz fakat entelijansiyasının bilgili ve becerikli hareketlerinin lûtfedeceği herhangi bir biçimi almaya hazır bir yığındır." (Yusuf Kaplan, Düzenin Bekçileri, Yeni Şafak, 11 Nisan 2005).

İster Batıda ister Doğuda olsun, üniversite modernizmin en etkili taşıyıcılardan biridir. Bugün teknolojinin somut törensel göstergeleri durumundaki fabrikalar, nasıl Batı standartlarına uygun mal üretiyorlarsa, bürokrasinin modernizmin zemininde hizmet üretmesi gibi üniversiteler de Batı bilimini ve modern hayat kavrayışını üretmektedirler. Modern dünyada hiçbir şeyin gerçek bağımsızlığından söz edilemeyeceği gibi, üniversitelerin de bilimsel ve kurumsal (dolayısıyla ideolojik, felsefi, kültürel ve politik) bağımsızlıklarından söz edilemez. Üniversite, kurulu düzene hizmet etmek, teknolojinin yönlendirdiği ekonomiye ve ekonominin örgütleyip programladığı modern toplumun gereklerine, kısaca devlete, objektif ve özerk kurumlara lojistik destek sağlamakla yükümlüdür. Bu kutsal ve tartışılmaz görevini; bilgi üretmek ve kurumlara eleman yetiştirmek üzere iki alanda yerine getirir. Üniversite modern paradigması gereği "din-dışı" ve profan bir kurumdur, ama "dini" bir titizlikle görev yapar, modern bilimsel dogmaya bağlılığını sürdürür.

Üniversite diğer kurumlar gibi bağımsız olmayan, ama özerk ve objektif bir kurumdur; ordu, bürokrasi, iletişim, sağlık, hukuk vb. objektif kurumlar kategorisinde bir kurum. Üniversite, kendisi için tayin edilmiş bir paradigmayı veya "din-dışı bir dogma"yı doğrular, ona süreklilik kazandırır. Yüz binlerce yetişmiş, iyi eğitilmiş veya ehlileştirilmiş uzman, bilim adamı, araştırmacı eleman, kendi uzmanlık alanlarının çizili sınırları içinde kalmak şartıyla statükonun, kurulu sistemin daha da güçlenerek sürmesine katkıda bulunurlar. Bu kurumda üretilen saf bilgi değil, modernitedir.

Uzman, bilim adamı, akademisyen ve araştırmacıların yaptıkları işler fonksiyonel ve önemlidir; bunun karşılığı olarak büyük şirketler, ulus devletler ve uluslararası merkezler, vakıflar, bol para, seyahat imkânı ve yüksek bir sosyal statü armağan ederler; bu onların hak ettikleri ödülleridir. Sağlık, alışveriş, tatil vb. alanlarda kendilerine tanınan başka ayrıcalıklar da var. Ama en büyük ayrıcalık, onların kendi alanlarının birer yetkin

uzmanı olarak modern devlet tarafından tanınmaları ve zaman zaman bir konunun tek söz sahipleri konumunda, kamuoyu önünde görüşlerine başvurulmasıdır.

Bir bilim adamı, uzman, araştırmacı veya bir akademisyenin görüşü "dini dogma" kadar kutsal, mutlak ve tartışılmazdır. Aynı alanın uzmanları tarafından eleştirilebilir, ama başka alanların uzmanları veya kurum-dışı kişiler, hele ortalama insanlar tarafından asla tartışılamaz. Her ne kadar kendileri de çoğunlukla vardıkları sonuçlardan pek emin değillerse ve aralarında gizli fakat çetin bir mücadele içindeyseler bile, yine de kamuoyunu ilgilendiren bir görüşü belirtecek bir uzmanın kesin konuşması gerekir; bu bir kuraldır. Aksi halde kamuoyu, uzmanlardan ve üniversiteden kuşkuya düşebilir. Kuşku ise alınacak politik kararlar konusunda tereddütlere yol açar.

Modern devlet, üniversiteden kolayca görüş alır. Aldığı görüş uzmanların bilimsel gerçekliği kesin olarak ifade ettiğinden, hukuki, sosyolojik sonuçları ne olursa olsun, uygulamada referans teşkil eder, kısaca meşruiyet temelini oluşturur. Diyelim ki, çok çocuk doğurmak veya evde çocuk yapmak ya da modern tedavi yöntemleri yerine geleneksel tedavi yöntemlerini kullanmak, eğer tıp uzmanlarının görüşleri çerçevesinde "zararlı" ise, devlet kurumsal faaliyetini o yönde ayarlar ve hemen etkili iletişim araçları ve diğer kurumlar aracılığıyla geleneğe karşı şiddetli saldırılar düzenler. Bu olayda devlete, geleneğe karşı zorba bir tutum takınmaya meşruiyet kazandıran modern tıptır. Modern tıp ise kendi paradigmasını doğrulayan deneylerden hareket ederek gelenek karşıtı bir sonuca ulaşmıştır. Deneysel olarak farklı bir paradigmadan hareketle aykırı sonuçlara ulaşılabilir, ancak modern paradigmadan başka bir paradigmaya, üniversite hastahanelerinde ve tıp fakültelerinde yer yoktur. Bu örnek, en tarafsız gibi görünen modern tıbbın dahi aslında temelde ne kadar ideolojik ve politik olduğunu gösterir. Ne var ki, bu ideoloji bilimsel tarafsızlıkla örtbas edilmiştir. Bilimsel tarafsızlığın kılıfı ise koskoca bir yalan olan; sözüm ona "değerden bağımsız bilimsel yöntem"dir. Oysa kendini mutlaklaştıran bilimsel yöntem bizatihi değer-bağımlıdır.

Tabi her zaman bilimin ve bilim adamlarının devletin temel politikasını ve uygulamalarını yönlendirdikleri söylenemez; genelde aksi mümkündür

ve hatta daha çok görüleni budur. Sözgelimi devlet geç evliliği temel bir politika haline getirmişse, bilim adamları ve uzmanlara düşen görev, 20 yaşından önce evlenip çocuk doğuranların trajik durumlarını anlatmak ve bunu bilimsel olarak kanıtlamaktır. Ya da geleneksel çocuk eğitiminin terkedilmesi istenip modern endüstrinin gereklerine göre yeni bir yöntem önerilecekse, toplumu ikna etmek ve devlete yardımcı olmak yine bilim adamlarına düşen bir görevdir. Bir bakarsınız, TV programlarında altıncı çocuğunu doğuran 40 yaşındaki bir kadına henüz daha evlenmemiş, çocuk doğurmamış, ancak Sağlık Koleji'nden mezun 20 yaşındaki bir genç kız, çocuğunu nasıl besleyeceğini öğretmeye kalkışır. Bu programda altı çocuk doğurup büyüten geleneksel kadın "bilgisiz ve geri" bir konuma, ukalâ genç kız modern bilimsel bir konuma oturtulmuştur. Çünkü modern yapılanma içinde her şeye bilimsel bir gerekçe ve açıklama bulunabilir.

Üniversite ve onun ürettiği bilimin gördüğü en önemli fonksiyonlardan biri, devlete, toplumu ve bireyi kontrol ederken gerekli desteği, yardımı ve araçları sağlamasıdır. Modern devlet, bilim sayesinde bireyi bütün alanlarda tam bir kuşatma altına almış, onun bilincinin köklerine kadar inebilmiştir. Cinsellik başta olmak üzere bireyin bütün yapıp etmeleri, temel davranış ve kararları, bilimlerin desteğinde giderek etkinlik alanını ve gücünü genişleten devletin tam denetim ve etkisi altındadır. Modern bilim ve devlet yatak odalarımıza kadar girmiş, eşimizle nasıl yatacağımız işine bile karışır olmuştur. Psikoloji, psikiyatri vb. bilimler ruh dünyamızın o karmaşık, o tamamen bize ait olması gereken mahrem alanını devletin denetim ve müdahalesine açmıştır. Bu anlamda tarihte görülen hiçbir devletin modern devlet kadar bireye ve topluma bu kadar etkili, nüfuz edici mahiyette müdahale ettiği söylenemez. İnsanoğlunun tanık olduğu en ceberrut devlet modern devlettir, ancak bu devlet zorbalığını modern bilim ve bilimsel tekniklerle rafine etmiş bulunmaktadır.

Modern devlet, bilimler ve bilim adamları yardımıyla birey ve topluma ait bütün alanlarda hükmedici ve tam egemen bir güç olarak ortaya çıkar. G. Deleuze ve F. Guattari'nin deyimleriyle, modern devlet koskoca bir savaş makinasıdır. Onun kapitalizm sisteminde somutlaşan denetim alanı dışına çıkmak, şizofren olmayı göze almak demektir. Çünkü modernist bakış açısına göre, şizofrenler sistemin dışında duran ve ona

boyun eğmeye karşı direnenlerdir. Öyleyse psikanaliz gibi modernizmi de yaşatan krizlerdir. "İktidarın hastalıklı kişilere ihtiyaçları olduğu gibi" modernizmin de hastalıklı kişilere ihtiyacı vardır. Deleuze ve Guattari için kapitalizm çelişkilerden yıkılmaz, tersine çelişki ve bunalımları sayesinde kendini yeniler ve aşar. Tıpkı psikanalizin bunalımlı insanlara ihtiyacı olması gibidir bu. Sistemin dışında kalan şizofrendir (G. Deleuze, F. Guattari, Kapitalizm ve Şizofreni, Çev. A. Akay, 1990, İst., s. 6).

Bu paradoksal önerme, bütün umutlarımızı şizofrenlerin sürüp gidecek direnişlerine veya sayısal artışlarına mı bağlamamızı istiyor? Öyleyse, bu boş bir umut olur. Ama şizofrenlerin modern dünyada giderek artış gösterdikleri ve genelde sistemin kendine aykırı düşüncelere şizofren teşhisi koyup onları tecrit etmek istediği de doğrudur. Burada önemli olan bu değil, psikanalizm başta olmak üzere bütün bilimlerin, üniversitenin ve bilim adamlarının nasıl ekonomik ve siyasal iktidarla bir eşgüdüm içinde modern dünyaya süreklilik kazandırmaya çalıştıklarıdır. İleride modernizmin yumuşak karnına, temel çelişkilere değineceğiz; ne var ki, burada üniversitenin ve bilimlerin anayurdunda modernizme sağladıkları sürekliliğe, bizim gibi toplumlardaki taşıyıcılık görevleriyle yükümlü tutuldukları olgusuna dikkat etmelidir.

Yukarıdan genel çerçevesi çizilmiş modern politik taleplere göre görevlerini eksiksizce yerine getiren bilim adamı, akademisyen ve uzmanların herkesin gözünden kaçan bir özelliklerine daha dikkat etmek gerekir. O da, hemen hemen hepsinin "mesleki körlük" hastalığına yakalanmış olmaları olgusudur. Bu özellikleri, tek tek ağaçlara bakarken koskocaman bir ormanı gözden kaçırmalarına yol açmaktadır. Ancak bu, modern konumlarına bir zarar getirmemektedir; çünkü birer bilim teknisyenleri olarak uzmanlar fonksiyonel bir iş görürlerken, mesleki körlükleri sistemin sürmesine engel olmuyor, tam aksine yardımcı oluyor.

Üniversitenin nihai seviyedeki fonksiyonu, modernizmin yeni bilinç yapıları üretmesine ve kurumsal alanlarda sürmesine yardımcı olmaktır. İvan İllich'in de açıkça gösterdiği gibi, üniversiteden aşağıya doğru izlediğimizde bütün bir eğitim kurumunu okul, lise, ortaokul, ilkokul ile anaokullarını da aynı sistemin fonksiyonel acenteleri şeklinde konumlandırabiliriz.

Bu sistemde bilimsel araştırma ve gelişme teknolojik ilerlemeyi besler, teknoloji ekonomiyi yönlendirir, böylece ekonominin gereklerine uygun modern toplum yeniden örgütlendirilip bir veya birkaç merkezden kumanda edilir. Bu, programlanmış ve özgürlüğü elinden alınmış olan insanın hiç bir kaçış imkânı bulamadığı can sıkıcı modern hapishanesidir.

İnsanın özgürlük arayışında bilim adamları ve aydınların yol gösterici bir konumda çaba göstermeleri beklenir. Oysa modern dünya söz konusu olduğunda durum tam aksinedir. Başta bilim adamları olmak üzere, aydınlar ve kültür üreten merkez ve kuruluşlar, bu hapishaneyi çeviren duvarların daha da kalınlaştırılıp yükselmesine yardım ederler; çünkü onlara verilen görev modernizm taşıyıcılığıdır.

Üniversite ve aydınların bir konu tamamen uğraşı ve ilgi alanları dışındadır; o da Hakikat'i arama, büyük acılar içinde kıvranan insanoğluna sahici çıkış yolları gösterme konusudur. Bu, "bilim-dışı" ve asla onaylanması mümkün olmayan bir girişimdir. İnsanın modern zihin çerçevesinde her türlü kavram ve araçlarla düşünmesine izin verilir, ama Hakikat'i arama ve Hikmet'le düşünmesine hiçbir şekilde izin verilmez. Hakikat ve Hikmet duyumlanabilir dünyanın ötesine uzanma çabası olduğundan, daha işin başında bilim dışı, yani "gerçeklik-dışı" kabul edilmiştir. Bir bilim adamı veya bir aydın da, böyle bir konuyu kendine uğraş alanı seçip çağdaşları önünde küçük düşmek istemez.

Üniversite "insan merkezli bir dünya görüşü"nün meşruiyet çerçevesidir, Allah merkezli bir âlem tasavvurunun tezahür ettiği; hikmet, irfan ve Hakikat sevgisinin çiçeklendiği bereketli bir bahçe değildir. Ancak üniversite ve aydınların, bu tamamıyla pragmatik ve fonksiyonel rollerinin modernizmi besleyen konumları, silahlanmadan çevre kirliliğine, ruhsal çöküntü ve akıl hastalıklarından, kaynakların israfına ve dünya üzerinde tek-tip bir sistemin mutlak ve zorba bir egemenlik kurmasına kadar, her alanda ve durumda birinci derecede etkili olduğu gerçeği her nedense gözden kaçırılır. Şu kesin bir gerçek ki, eğer modern devlet ve dev şirketler olmasaydı milyonlarca araştırmacı ve bilim adamı işsiz kalırdı; bu araştırmacı ve bilim adamları da olmasaydı modern devlet de bu kadar rafine bir tahakküm kurmaz, şirketler bu devasa ölçeklerde büyüme gösteremezdi.

Modern dünyada bu her iki taraf, karşılıklı örtüşme noktasında birbirlerini besleyip duruyorlar.

Medya/iletişim

Modern dünyada medyanın üstlendiği fonksiyonun gerçek boyutlarını kestirmek mümkün değil. İletişim (medya) genelde bilgi ve haber akışını sağlayan kanalların ve gördükleri işlevin toplamına denir. Modern bağlamında ele alındığında söz konusu olan salt aracılık değil, bilinç aktarımıdır.

Bu, bizi iletişimin modern olan ve olmayan kimliği sorununa götürür. Şüphesiz iletişim olgusunun sadece çağımıza özgü olduğu söylenemez. İnsanlar kadim zamanlardan beri iletişime başvurmuşlardır. Mağaralarda çizilen resimler, kuşların habercilikte kullanılması, yol kavşaklarında dikilen resimli veya rumuzlu yassı levhalar, ıslık, ilkel aletlerin titreşim düzeni, tamtamlar, bugünkü alyans veya yüzüğün ilk biçimi olan halkalar, bele sarılan kuşaklar, duman, desen, kilim ve halı motifleri, mimari figürler, hiyeroglifler, ideogramlar birer iletişim aracıdırlar.

Batı antropolojisinin iddia ettiklerinin aksine, insanın tarihinin başlangıcı sayılan yazının icadı ile ilk medeni hayata adım atmasının kolaylaştırıcı öğesi sayılan ateşin keşfi yakın zamanlara değil, kadim zamanlara dayanır. Kur'ân, insana "Yazı ile yazmayı öğretenin Allah olduğunu" (96/Alak: 4) belirtir ki, insanın yazılı sahifeler (suhuf) üzerinde mesajlar alması ile yine Allah tarafından Âdem'e öğretilen isimler (esma) arasında yer alan ateşin de bulunup insanoğlunca bilinmesi, insanın tarihi kadar eskidir.

Gerçekte varlık kendi içinde iletişim halindedir. Burada söz konusu olan iletişim, insanlar arasında vuku bulur ve insandan insana doğru gerçekleşir. Ama insandan insana iletişimden daha eski (kadim) olanı Allah ile insan arasındaki iletişimdir. Bizce ilk iletişim de budur. Cennette Âdem'in yaratılması, kendisine ruh üfürülmesi (nefha) ile başlayan yaratılış süreci, ona isimlerin (varlık bilgisi) öğretilmesiyle, yani iletişimle tamamlanmıştır. Yine cennetten kovulmanın (hubût) hemen ardından ilk insan ve ilk peygamber Adem'in Allah'tan aldığı mesajlar, bi-

rer iletişim kanalından geçerek kendisine ulaşmıştır. Bu safhada kurulan iletişimin, Adem'in asıl ait olduğu yurttan uzaklaşmasıyla içine düştüğü yabancılaşmayla yakından bağlantılı olduğu söylenebilir.

Bu genel anlatımda Allah ile peygamber arasında doğrudan veya melek aracılığıyla kurulan iletişime Vahy, peygamberden insanlara mesajın aktarılması olayına da Tebliğ denir. Peygamber, Risalet görevinin en esaslı parçası olarak bir elçi sıfatıyla Allah'tan aldığı mesajı insanlara tebliğ etmek zorundadır. Aksi halde görevini yerine getirmiş sayılmaz.

Sözlük anlamıyla da tebliğ, mesajın (ileti) bir yerden bir başka yere ulaştırılması, iletilmesi demektir. Bu iletişim olayında peygamber aldığı mesajı olduğu gibi aktarır. Her türlü günah, kir ve sapmalardan korunmasının (ismet) gerçek nedeni de iletişimin şu veya bu tıkanma ve karışımadan salim olarak gerçekleşmesidir. Peygamber, beşer olarak kendi dinamiklerine veya Şeytan'ın eklemelerine karşı Allah tarafından korunur. Vahy, bu açıdan, geldiği gibi aktarılan ilahi mesajdır. "O, kendi hevasından konuşmaz. O(na inen Kur'ân), kendisine vahyedilen vahyden başka bir şey değildir." (53/Necm: 3-4).

Bazı uzmanlar, bu söylediklerimizin uygun olmayan bir analoji olduğunu, konuyla ilgili teknik terimler arasındaki gerekli farka yeterince özen göstermediğimizi öne sürebilirler.

Gerçek şu ki, iletişim iki taraf arasında karşılıklı katılımı öngörür. Peygamber, edilgen bir konumda Allah'tan vahy alırken, kendisine başkalarına aktarılmak üzere gelen şeyin "ileti" olduğu söylenebilir. Ne var ki bu, Nübüvvet'in gerçek misyonuna uygun olmayan bir iddiadır. Çünkü Hz. Peygamber, bazılarının sandığının aksine eline tutuşturulan ilahi metni okuyan bir televizyon spikeri değildir. Tam aksine o, aldığı vahyi kendi kişisel hayatında manevi olarak tecrübe eder ve her zaman Allah'ın koruması, murakabesi ve yol göstermesi altında mesajı öncelikle kendisi pratiğe aktarır. Vahyin tam kaynağına en yakın konumdaki peygamberin Allah ile daimi ilişki halinde olmadığını düşünmek, onu salt alıcı ve verici konumuna indirgemektir. Oysa kalbine vahy (kutsal bilgi ve hikmet) ilka edilen peygamber bütün öğrenme süreçlerinin aktif bir öznesi durumundadır. Modern iletişim teknolojisi ise, asıl bu karşılıklı ilişki ve katılımı yok edip bilgi ve haberi salt bir ileti durumuna düşürür. Bu

açıdan mesajı alan yığınlar edilgen, bilgi ve haberin kendisi ise üretilen ve tüketilen bir nesnedir. Bunun yanında vahy kesilmişse bile, Allah'ın kendisi ile kalbi arasına girdiği mü'min kişi dua kanalıyla daimi ve hakiki bir iletişim halindedir. "İlham" olayını da göz ardı etmemek gerekir. Dua, ilham, sadık rüya vb. manevi haller ve tecrübeler insan ile Allah arasında tarih boyunca işleyen kanalları kıyamete kadar canlı tutar. Buna işaret olmak üzere bir hadiste buyurulmuş ki: "Mümin bir Müslümanın gördüğü rüya nübüvvetin kırkta biridir." (Buhari, Ta'bir, 2.4; Tirmizi, Birr, 66). Yine de hem peygamber ve hem dua eden ya da başka yol ve yöntemlerle kalbini Allah'a açan mü'min ile Allah arasında kurulan manevi derin ilişkiyi "iletişim" terimiyle ifade etmenin hayli yetersiz olduğunu kabul ediyorum.

Bu iletişim biçimi Allah-insan, insan-insan, insan-toplum bağlamındadır. Burada gözlenen iletişim kanalı melek ve insan arasında kurulan vahydir. Melek (Cebrail aleyhisselam veya Ruhü'l-Kudüs ya da Namus-u Ekber), mesajı kaynağından (Allah veya Levh-i Mahfuz) alır, peygambere aktarır. Hz. Peygamber de kendisine indirilen (inzal/tenzil) mesajı olduğu gibi insanlara iletir. Şu halde kanal vahy ise ve "Allah-Melek-Peygamber" arasında kuruluyorsa, muhatap da tek tek insanlar ve toplumdur (en-Nas).

Bugün tanık olduğumuz iletişim teknolojisinden ayrı olarak, bütün bu süreçte hedeflenen, insan ve toplumun Hakikat'e göre ve Hikmet'le düşünmesi, bunun da davranışlarını değiştirici bir fonksiyon görmesidir.

Modern iletişim ise bundan farklı bir olgudur. Temeldeki amacı, hızlı bir çalışma temposuna zorlanan insanın hızlı düşünme ve bunu sistemli bir alışkanlık haline getirerek bir veya birkaç merkezden kendisine iletilen mesaja uygun eğitim, sanat, iş, yönetim vb. alanları kapsayan gündelik hayatta davranışlar ortaya koymasıdır.

Her iletişim olayı temelde bir değişikliği öngörür. Eğer tutum ve davranışlarda köklü bir değişiklik yapamıyorsa, iletişim amacına ulaşmış sayılamaz. Modern iletişim duyu organlarının sistemli kullanılmasını, bunun yanında insanın diğer insanlar, sosyal grup, toplum ve çevre karşısında belirli bir tutum ve davranış kazanmasını, iletişim kanallarıyla edindiği bilgi, haber ve değerler düzeniyle kendini güçlü ve güvenlik

içinde hissetmesini amaçlar. Ancak salt psişik ve fizyolojik bir organizma konumunda tasarlanan insanın bu süreçte her zaman birtakım manipülasyonlara (suistimal) açık olduğu unutulmamalıdır. Bir iletişim kaynağından çıkıp türlü kanallarla akan mesaj yüklü sembol, ses, görüntü ve yazılar organizmanın dış uyarıcılar karşısında önceden kestirilebilen muhtemel tepkimelerini özenle hesaba katar. Organizmanın bu tepkisine besleme, yansıma veya cevap denebilir. Bir bakıma bu tasarımda insanın biyolojik-doğal duyu organlarına, iletişim araçları, ilave organlar veya araçlar olarak düşünülmüştür. Çünkü modern iletişim, doğrudan insani duyusal tecrübe dışında bir bilgi edinme aracıdır. Manipülasyona ve insana karşı konumu da bu işlevi dolayısıyladır.

İletişim araçları karşısında modern insan çaresizdir. Çaresizliği onun edilgen bir alıcı konumuna indirgenmesi olgusundan kaynaklanmaktadır. Paketler halinde sunulan TV, radyo programları ile yazılı basının haber ve yorumları ne ölçüde çeşitlilik arz ederse etsin, bütün çeşitliliğin gerçek anlamını kaybettiği ortak bir payda var. O da kurumun sabit bakış açısı ve bizi kendisine yöneltmek istediği hedeftir. Çok masum, sıradan görünen bir resim, yazı veya görüntü, aslında objektif değildir, özel zamanlama ve sıralamasıyla bile olsa o bir mesajı içinde taşır.

Modern bir taşıyıcı olarak reklam en etkili yöntemlerle mesajın taşındığı bir paket olarak örnek gösterilebilir. Üretilmiş ve tüketicisine sunulmak üzere paketlenmiş bir malın TV'de yapılan sözde reklamı salt kendi başına bir tanıtım değil, aynı zamanda kurgu ve sembollerle "yeni", yani modern bir yaşama biçiminin vurgusudur da. Diyelim ki elle çamaşır yıkayan yorgun, bitkin, üstü başı dağınık bir kadın görüntüsünün hemen ardından, çamaşırlarını otomatik makinaya atmış ve fakat elde ettiği boş zamanını makyaj yapmakla geçiren kadın arasında anlatılmak istenen, çamaşır makinasının modernliği, elle çamaşır yıkamanın ilkelliği vurgulamasının yanında modern kadının aynı zamanda kozmetik malzemelerle süslenen, kısa etek giymiş, dekolte ve bacak bacak üstüne atmış mutlu bir kadın olduğu fikridir. Şu halde geleneksel kadın otomatik çamaşır makinası almakla modernleşemez, beraberinde kozmetikle süslenmesi, geleneksel kadınlık kimliğini değiştirmesi gerekir. Bu reklamda geleneksel olan her şey "geri ve ilkel", modern olan her şey "ileri ve uygar (ya-

ni modern)" bir konuma oturtulmuştur ki, bu, masum bir tanıtım değil, bir yaşama biçimi ve ardından özel bir felsefenin empoze edilmesidir.

İster haber ve bilgi akışında olsun ister tanıtım ve eğlence türünde olsun, iletişim teknolojisi dönüştürücü bir role sahiptir. Bu açıdan bakıldığında:

1) Yeni bir bilinç yapısı,
2) Özel bir dünya tasavvuru,
3) Modern bir yaşama biçimi sunan işleviyle iletişim, etkili bir taşıyıcıdır.

Bu olayda sözlü gelenek aleyhinde görsel geleneğin kazandığı bir üstünlükten söz edilebilir.

İletişim alanındaki görüşleriyle tanınan Marshall Mc Luhan'a göre, elektronik devrim dünyayı "küçük bir köy"e dönüştürmeyi başarmıştır. Gerçekten de baskı teknolojisini izleyen elektronik teknolojisinin başardığı bu ikinci devrim, sözlü kültürü adeta bastırdı, yerine görsel kültürü ikame etti.

Gözün kulağa baskın çıkması, acaba Batının varlık dünyasını duyumlanabilir maddi bir evrene indirgemeye yatkın olmasıyla açıklanabilir mi? Herhalde eskilerin "aklı gözlerinde" şeklindeki özdeyişleri Batı ile diğer kültürler arasındaki farkı yeterince açıklar. Bizim geleneksel kültürümüzün tümüyle sözel olduğu elbette söylenemez. Nitekim kültürümüzde "kitap" merkezi bir öneme sahiptir. Allah tarih boyunca peygamberlere Kitap (el-Kitap) ve sahifeler (Suhuf) göndermiş, insanlar kitap yazmışlardır. Ama İslâm kültüründe kitap, -salt gözle ilgili görünse bile- sözlü geleneği tamamlayan veya doğrudan sonucu olan bir üründür. İslâm dahil kadim geleneklerde bir kişi kitap yazmak için oturup kitap yazmaz. Verdiği dersler çoğunlukla öğrencileri tarafından ya kendisi hayatta iken veya ölümünden sonra bir araya getirilir, kitaplaştırılır. İslâm geleneğinin en canlı olduğu Abbasiler'in orta zamanlarına kadar ki dönem boyunca belli başlı mezhep imamları ve bilginlerin kitapları, hemen hemen bu tarzda yazılmıştır. Bu sistemde kitap, tek kişi tarafından yazılan ve tek tek insanlarca tüketilen bir nesne değil, paylaşılan, birlikte vücud bulan ortak bir çabanın ürünüdür. Yine de İslâm kültür tarihinde yazılan milyonlarca kitabın sadece bu

yollarla yazıldıkları söylenemez. Ama bireylerin çabasının ürünleri olsa bile kitap geleneğe uygun konumunu korumuştur.

Baskı teknolojisi kültür geleneğini köklü değişikliklere uğrattı. Endüstriyel üretim, yaygın okuyucu/tüketici pazarı ve ticari mübadeleye konu olan kitap bu yeni kimliğiyle yazarından ve okurundan yalıtılıp üretilen ve tüketilen bir nesneye dönüştü. Buna rağmen insanın kültür hayatına en büyük darbeyi baskı teknolojisinden çok elektronik devrimin indirdiğini söylemek gerekir. Televizyon ve bilgisayar, bu devrimin en çarpıcı örneği ve somut sonucu olarak köklü değişiklikler yapmaya hâlâ devam ediyor.

Daha önce de değindiğimiz gibi kitle iletişim araçları veya genel ifadesiyle medyanın bireyin ve toplumun yapısında manipülasyon (suistimal) yoluyla meydana getirdiği yıkıcı etkilerin gerçek boyutlarını tahmin etmek güçtür. Kamuoyu araştırması yapan kuruluşların yayınladığı sonuçlardan, sözde bilimsel istatistiklerle yapılan tasvirlere kadar toplum tek tek güçsüzleştirilmiş bireylerin toplamından ibaret bir sürüymüş gibi ele alınıyor, bu yöntemlerle adeta güdülüyor. Bir olayın "iyi veya kötü" olması medyanın özel anlatımına ve sunuş tarzına göre değişir. Bir anda iyi olan kötü, kötü olan iyi, önemli önemsiz, önemsiz önemli olabilir ve pekâla kitleler kolayca buna inandırılabilir. Bir olay medyada yer almadıkça kamusal bir değer kanazamaz, kamusal değeri olmayanın gerçeklik değeri de yoktur. Mesela aylarca Doğu Anadolu'da kar yağar, köy yolları kapanır, ama İstanbul'a kar yağıp da medyada haber olmadıkça Türkiye'nin gündeminde kar yağışı yer almaz. Zenginlerin ekonomisine zarar gelmediği sürece "ekonomi iyi"dir, makro dengeler yerinde seyreder ve hiçbir zaman 18 milyonu yoksul, 1 milyonu açlık sınırında yaşayan insanların kötü giden ekonomilerinden söz edilmez. Hatta "olmamış bir olay"ın vukuu isteniyorsa, medyanın olayı olmuş gibi göstermesi yeter. Çünkü bu durumda ya olay vukubulmuş gibi sonuç alınır veya gerçekten medyanın tasvirine yakın bir biçimde vukubulur. Bu manipülasyona BBC başta olmak üzere hemen hemen bütün medya kuruluşları başvuruyor.

Medyanın bireyin psişik dünyasını zaptetmesinin görünmez, ama en vahim sonucu insanın; salt beşeri (hayvani) güdüleriyle herhangi bir ta-

rafa yönlendirilebilir basit bir varlık durumuna indirgenmesidir. Bu olayda tekrar, basitlik ve güdülere hitap özel yöntemlerle gerçekleştirilir. Sorgulayan, eleştiren ve kuşkuya düşen insanın bu en esaslı yetilerine karşı, doğuştan tepkiler, otomatik ve türe bağlı davranışları ön plana çıkaran medya, bunu başardığı oranda bireyi sürü içinde güder. Medyanın bilgi, haber ve kesintisiz yayın bombardımanı altında bunalan bireyde ilk görülen tepki, büyük bir şaşkınlık, olayları anlamlandırmada karşılaşılan güçsüzlük ve bunların sonucunda trajik boyutlarda gözlenen yaygın aptallaşmadır. Bu işleviyle TV'ye "aptal kutusu" yerine "aptallaştırıcı kutu" denmelidir.

Şu bir gerçek ki, ister Doğuda ister Batıda olsun, bilgi ve haber kaynakları belli başlı birkaç merkezin tekelindedir. Sözgelimi Batıda sayıları üçü beşi geçmeyen büyük haber ajansları, dünyada meydana gelen binlerce olay içinden sadece kendi seçimleri sonucunda haber değeri olanları ön plana çıkarırlar. Diyelim ki bir merkeze dünyanın her yanından 30 bin haber akıyorsa, bunlardan ancak 500'ü habere değer bulunur ve duyurulur. Geri kalan 29.500 olayın niçin "habere değer" bulunmadığı bilinmez. Burada seçimleri etkileyen politik durumlar, ulusal tercihler, yakın veya uzun vadeli ekonomik, askeri çıkarlar, dini-kültürel alışkanlıklar, yerleşik-hakim paradigma vb. faktörlerdir. Sözgelimi ABD'nin Panama'da iki çavuşunun dövülmesi büyük bir haber konusudur, ama Halepçe'de 5.000, Hama'da 30.000 Müslümanın imha yoluyla öldürülmesi haber değeri olmayan olaylar türündendir. Haberin politik değeri onun sunuluş tarzını doğrudan etkiler. Örneğin Glasnost ve Perestroika döneminin sonucu olarak Sovyetler Birliği'nin Baltık Cumhuriyetleri'ndeki Moskova'dan ayrılma istekleri, Batı basını tarafından "saygılı ve kibar milliyetçilik" olarak tanımlanırken, Müslüman Azerbaycan'ın, topraklarını işgal eden Sovyet birliklerine karşı kendini savunması, dünyaya "haydutluk" (The Economist, 20 Ocak 1990) olarak takdim edilir. Diyelim ki işgal dünya kamuoyuna haklı gösterilmek isteniyor, hemen Ermeniler'in geçmişte uğradıkları haksızlıklar peşpeşe sıralanır ve hatta Ermeniler'in öldürdükleri Azeriler'in cesetleri "Ermeni kurbanlar" olarak TV ekranlarına getirilir. Veya Irak'ta asılan rejim aleyhtarı kişilerin fotoğrafları, sanki olay Tahran'da vuku bulmuş gibi İran İslâm devrimiyle gündeme gelen

"İslâm vahşeti"ne örnek olarak gösterilir. Ve bir anda aynı ifade biçimleri ve fotoğraflar bir anda binlerce haber kanalından akıp milyarlarca insana sunulur.

Afganistan işgal edilecekse televizyonlar, kadınların niçin Burka giydikleri, Taliban'ın Buda heykellerini nasıl havaya uçurduğunu günlerce anlatır. Irak'ın işgali için yalan da olsa, Saddam'ın kitle imha silahları, terörle kurduğu ilişkiler anlata anlata bitirilmez. Bir süre sonra bunların tümünün yalan va asılsız olduğu açığa çıksa bile, önemli değildir.

Medyanın Batı toplumlarında özgür ve tümüyle sivil olduğu söylenemez. Bu toplumlarda demokrasi ne ölçüde bağımsız ise medya da o ölçülerde bağımsızdır. Global politikanın doğrulayıcı ve taşıyıcı bir unsuru olarak medya, modern dünyanın genel çerçevesini zorlamadan, aksine pekiştirerek faaliyetlerini sürdürür.

Doğuda veya Batılı olmayan toplumlarda ise doğrudan haber tekeli devletin elinde olduğundan durum Batıdakinden farklı görünüyor. Aradaki fark benzerler içinden tercih imkanının son derece sınırlı oluşudur. Türkiye gibi ülkelerde resmi ve sivil TV kanal sayısı 50'ye çıksa bile, bütün kanallar aynı yerleşik görüş ve kaynaktan beslenmek, bilinen sabit ilkeleri doğrulamak zorundadırlar. Bu ülkelerde lider kültü, açık ideolojik dayatma ve kaba propaganda ve telkin yöntemleri olduğundan resmi kanallardan akan bilgi ve haberler fazlasıyla bunaltıcıdır. Çoğunlukla TV ve radyonun dışında bu ülkelerde etkili bir konumda olan basın, "haber" ile "ihbar veya muhbirlik" arasında ince bir çizgide faaliyet göstermektedir. Batıda ise aynı propaganda, telkin ve fonksiyonlar, daha rafine, sözde sivil ve özgür bir ortamda ince teknik ve yöntemlerle yerine getirilmektedir.

Medya ile ilgili bu bölümü özetlersek şunu diyebiliriz:

Nasıl modern bilim Kopernicos'la birlikte yepyeni (seküler, mekanik ve ilahi amaçtan yoksun) bir evren görüşü geliştirdiyse, bu bilimsel görüşün beslediği bilimsel üretim ve teknolojik gelişmenin ürünü olan iletişim araçları da, yepyeni bir dünya tasavvuru yarattı. Daha doğrusu modern bilimin dünya görüşünü, üniversitelerin soğuk duvarlarından çıkarıp kendi etkili yöntemleriyle vülgarize etti, geniş bir alanda hat-

ta dünya ölçeğinde ona bir yaygınlık imkanı kazandırdı. Bilim, politika (devlet) ve iletişim; karşılıklı işbirliği içinde bu yaygın ve yeni dünya tasavvurunu, günün yirmidört saatinde taşıyıp pekiştirerek modern bilinç yapılanmasını gerçekleştirmektedirler. Eskiden modernizmin koruyucusu askerlerdi, yeni dönemde medyadır.

Bu yepyeni ve özel, ama aynı zamanda türedi (bid'at) modern bilinç, seküler, din-dışı, profan, anlamdan ve amaçtan yoksun absürd bir dünya tasavvurunu besler, yeniden üretir. Böyle bir dünyada modern kent içinde modern devlet tarafından tutuklanan insan, modernizmin etkili taşıyıcı iletişim araçlarıyla sürekli olarak manipüle edilmekte, her geçen gün biraz daha insani yetileri kullanılamaz hale gelmekte, bu arada salt organik tepkiler düzeyinde güdüleriyle hareket eden, dış etki ve uyarıcılar karşısında tepki ve davranışlar gösteren, güçsüz, iradesiz, şaşkın, aptal bir organizma olmaya doğru sürüklenmektedir. Postmodernist toplumlarda yaşayan bireyler tekil varlıklar olarak birer müstaz'af varlıklar, merkezi güçler tarafından güdülen sürülerdir.

Modern insanın bu kölece bağımlılılığına son vermenin mümkün olan tek yolu vardır. O da modern bilinç yapılanmasının kökten reddi ile modern dünya görüşüne alternatif sahici bir alem tasavvurunun keşfedilmesidir. Haber kutsal, bilgi hikmettir. Bütün peygamberler birer haber taşıyıcı ve bilgi öğreticisidirler. Şu halde nübüvvet temeline dayalı eşya ve varlık dünyasının üst ilkesiyle bağı olan yeni bir paradigma besleyici ve belirli konuma geçmedikçe, bu kölece bağımlılık sürecektir. Bir haberi en iyi ve doğru aktaran onun şahididir. Fasık'ın haberine güvenilmez, yeni baştan araştırılır, tahkik edilir. İnsanların iç sırları, gizlilikleri, mahremleri deşifre edilemez. Gıybet, dedikodu ve tecessüs, başkasını aşağılama, tahkir ve iftira gibi habere konu olmayacak şeylerdir. (Bkz. Hucurat sûresi). Bu alanların ihlali, insanın doğuştan sahip olduğu hakların ihlali suçlardandır. İnsan zihnini saptıracak tasvirler entelektüelizmi öldürür. Özellikle modern iletişim araçlarında yaygın olarak kullanılan seks, şiddet ve haberlerin sansasyonel anlatımlarla ön plana çıkarılması, her konuda ve her şey için kadın bedeninin kullanılması kültürü erotize etmekte, pornografik bir toplum tasavvuru insan ruhu üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Kışkırtıcılık (fitne) öldürmeden beterdir. "Bir şeyin

şüyuu (söylenti halinde dolaşması), vukuundan beter" olduğundan, yalan ve karalama da aynı kapsama girer. Zan ise asla kesin bilgi ve doğru haberin yerini tutamaz.

Şu halde yukarıda ana çerçevesini çizdiğimiz bu kutsal, aşkın ve yüksek ahlâki sınırlar (hudut) içinde kalındığı sürece iletişim mümkündür ve gereklidir. Sorun, iletişimin, kendi başına özerkleşmiş objektif ve manipülasyonlara açık kurumlara, modern bilim ve modern iktidar yapılarıyla örtüşen zorba iletişim araçlarına karşı korunmasıdır.

MODERNİZME AÇIK ALT KÜLTÜR GRUPLARI

Batılı olmayan toplumların hayatında köklü dönüşümlere yol açan modernizmin, diğerlerine oranla etki alanı yaygın olmamakla beraber önemli sayılan başka taşıyıcıları da var. Bunları "Alt-Kültürel Kategoriler" olmak üzere dört ana grupta toplayabiliriz. Sosyolojik anlamda gruplar örgütlü ve amaçlıdır, dolayısıyla bir araya gelişleri tesadüfî değildir. Kategorilerin ise genellikle birbirleriyle ilişkileri yok denecek kadar azdır. Böyle bir tanımlamaya başvurmamızın nedeni her grubun kendine özgü bir içyapısı olmakla beraber diğerleriyle genellikle ilişkisiz olmasıdır. Belki ateistler, feministler, eşcinseller ve zaman zaman çevreciler kolayca bir araya gelebilirler. Nitekim biz de bu özelliklerinden dolayı onları "marjinal" genel başlığı altında topladık. Ama ayrıcalıklı sınıflardan olan sosyete kesimi, bunların çocukları; bohem yaşayan gençler veya toplumun her kesiminden bulunabilen hoşnutsuz zümreler ile özellikle lümpen takımının düzenli olarak bir araya gelmesi, hemen hemen imkansız gibidir.

Marjinaller

Robert Park, 'Kıyı Adam' adlı eserinde marjinal kümeleri araştırma alanına sokarken, endüstri olgusunun kıyıya attığı insan kümeleri üzerinde duruyordu. Chicago Okulu'nun kurucularından Park'a göre, giderek artış gösteren suçluluk olgusu iki dünya arasında kalan bu sosyal kesimlerde gelişiyordu. Park ve izleyicilerine göre, politikaların tespitinde şu yol izlenmeliydi: Eğer marjinal kümelerin sorununa eğilinecekse, sonuçta bunların sistemi meydana getiren ana akıma katılmaları da sağlanmalıdır.

Bu anlamda konu sosyolojik bir sosyalleşme sorununda toplanıyordu.

Ancak 60'lı yıllarda marjinallik kavramı yepyeni bir anlam kazandı ve Marksizmin devrimci öncü sınıf şeklinde tanımladığı sanayi proleteryasından umudunu kesen Herbert Marcuse, bu köklü değişimi marjinallerin yapabileceğini söyledi. Marcuse, yabancılaşma ve sanayii toplumunun temel sorunlarının artık işçi sınıfı tarafından aşılamayacağı inancındaydı. Çünkü bu sınıf refah toplumunun doğal (ve uyumlu) bir parçası olmuştu. Bu durumda öğrenciler, etnik azınlıklar ve sıra dışı kalanlar böyle bir misyonu yüklenebilirlerdi.

Ne var ki, Avrupa'daki gelişmeler Marcuse'u doğrulamadı. "Çünkü marjinal kesimler bir araya getirilmesi ve ortak bir çatı altında toplanması güç heterojen bir yapıya sahiptirler. Dahası bu kesimler, ne eleştirel bir kültüre ne de eleştirel bir bilinç düzeyine ulaşmışlardır. Bundan dolayı, modern devlet kolayca sahip olduğu donanım ve manipülasyon sayesinde onlara karşı koyabiliyordu." (Kadir Canatan, Göçmenlerin Kimlik Arayışı, s. 34,35).

Biz marjinalleri kendi toplumumuzu göz önünde bulundurarak daha farklı bir çerçevede ele almaya çalışacağız. Bizdeki marjinallerin göze çarpan ilk özelliği, modern topluma karşı derin ve köklü bir muhalefet yerine, tam aksine modernizm adına bir taşıyıcılık rolü yüklenmeye pek yatkın, hatta istekli oluşlarıdır.

Söz konusu taşıyıcılar için "alt-kültür" deyimini kullanmamızın özel bir anlamı var. Öncelikle bunlar Batılı sanayi toplumlarında görülen "alt-kültür" gruplarından ayrı bir kimlik sergilerler. Bilindiği gibi sanayi toplumlarında kültürün ana çerçevesini modernizmin kendisi çizer; siyasal kurumlar, devlet, bürokrasi, ordu, iletişim, eğitim, sağlık, spor, eğlence vb. bütün kurumsal etkinlikler modernizme anlam veren ortak bir paradigmanın birer türevi, yaşatıcısı durumundadırlar.

Ancak bu genel sistemin yaygın etkisi ve dayatmacı bunaltıcı varlığına karşı çıkan çok sayıda grupların da olduğu bir gerçek. Nitekim anti-modernist, de-modernist, anarşist, aktivist, radikal tepkiciler vb. grupların varlığına sanayileşmiş bütün Batı toplumlarında rastlanır. Çevrecilerden Yeşiller'e, feministlerden eşcinsellere, hippi, heavy metalcilerden anti-

militarist veya karşı-kültür hareketlerine kadar oldukça renkli bir kuşak üzerinde muhalif grup ve söylem biçimlerine rastlamak mümkün. Bu grupların geliştirdikleri eleştiri ve muhalefet gerçekten dikkate değer. Bunlara Katolik, Protestan veya Ortodoks gibi ana Hıristiyan mezheplerin dışında faaliyet gösteren marjinal mesihçi, mehdici vb. dini akımları da ilave edebiliriz. Bunlar da yaygın ve etkili kitlesel desteklere sahiptirler ve hatta çoğunlukla ön plana çıkmış flaş politikacı veya sinema, TV sanatçılarından, futbolculardan daha çok kitleleri etkileyebilmektedirler.

Ancak tüm bu somut olgulara rağmen söz konusu marjinal grup ve akımlar yine de "alt-kültür" tanımını zorlayan bir konum dışında ele alınamazlar. Çünkü modern paradigma ve toplumun kurumsal yapılanması, katı hiyerarşik düzeni bu grupların tepki ve taleplerinin üstündedir. Marjinal grup ve muhaliflerin hareket özgürlükleri bir yere kadardır. Gündelik hayatın pratik, zorunlu ve öncelikli taleplerini karşılamak, daha doğrusu bireylerin ve sosyal grupların fiziksel varlıklarını sürdürmek, toplumsal yapıyı var kılan temel ilke ve gereklerin yerine getirilmesine bağlıdır. Öyle ki birey kendini istediği kadar özgür ve muhalefete açık bir ortamda hissederse hissetsin, son tahlilde gelişmiş araçlar, özerkleşmiş kurumlar ve inceltilmiş bilimsel yöntemlerle modern devletin çepeçevre kuşatması altındadır. Fişleme, nüfus sayımları, kamuoyu araştırması yapan kuruluşlar, bilgisayarlar, internet siteleri, istihbarat örgütleri, organize güvenlik kuvvetleri ve sayısız araştırma merkezi; bir anda kaç kişinin hangi eylem ve düşünce biçiminde nasıl bir tutum ve konumda tepkilere sahip olduğunu tespit eder ve gerektiğinde denetim gücünü gösterir. En önemlisi hayatın kavranış düzenekleri ile davranış kalıpları, bütün aykırılığına rağmen modern toplumun versiyonuna uygun tamamlayıcı (onu yıkıp yok edici değil) roller üzerine konumlandırılmışlardır. Birey aykırı konumunda bile merkezden kumanda edilen sürünün bir parçasıdır.

Bundan dolayı modern toplum dendiğinde akla ilk gelen aykırı söylem ve muhalif tutum fikri olmasına rağmen, bütün aykırılık ve muhalefetler topluma ciddi bir zarar vermeden yürütülebilirler. İşte bundan dolayı modern devlet, kendi kurumsal ve toplumsal egemenlik ve varlığını sürdürmenin geçerli bir yöntemi olarak bireye "özel hayat" adını verdiği yalancı

ve sözde kendine ait "özgür bir alan" tanıdığı gibi, bu marjinal kesim ve alt-kültür gruplarına da belirli bir hareket serbestisi ve özgür bir alan tanımıştır. Zaten böyle bir alan tanımayacak olsa bugün yaygın bireysel şizofrenik vakalar, geometrik artış gösteren kitlesel boyutlar kazanacaktı. Sosyologlar, muhalif grupların bir alt-kültür kimlik ve özelliklerini korudukları sürece hoşnutsuzlukların ifade edildiği elverişli kanallar olarak modern toplumu tehdit edemeyeceklerini kabul etmektedirler.

Modernizasyon politikalarına tabi tutulan İslâm toplumlarında marjinal ve alt-kültür grupları iki temel faktörden dolayı bir tehdit oluşturamazlar:

1) Modern paradigmaya alternatif olabilecek sahici bir paradigmaya sahip olmamaları.
2) Modern devletin zengin, etkili ve yaygın kurum, araç ve yöntemleriyle sıkı bir denetim altına alınmaları.

Buna rağmen marjinaller ve alt-kültür grupları küçümsenmemeli. Çünkü onlar modern toplumda hiçbir şeyin yolunda gitmediğinin şahitleri ve somut göstergeleridirler. Kurumlar tarafından muhkem bir dayanıklılık kazanmış statükonun reddi, aykırı ve muhalif söylem ve pratikler geliştirme çabaları, bu grupların aslında insani düzlemde ne ölçüde duyarlı olduklarını göstermektedir. Said Nursi'nin güzel deyimiyle "İnsanlar ya Ehl-i Taharr-i Hakikat veya Ehl-i Rahat" olmak üzere iki gruba ayrılır. Marjinaller, Hakikat'i arayan, araştıran veya hiç değilse yokluğunun farkında olan, bunun derin entelektüel, ruhsal ve toplumsal rahatsızlığını su yüzüne çıkaran kimselerdir. Bu konumlarıyla saygıya, modernizme yönelttikleri eleştiri, tepki ve şikayetleriyle izlenmeye değerdirler. Modern toplumun rahat ehli kitleleri ise, zihnen ve ruhen güçsüzleştirilmiş ve güçsüzlüklerini kabullenmiş "müstaz'af" yığınlardır. Marjinaller Hakikat Bilgisi ve İlahi Hikmet'i arayışları oranında dünyayı yüksek bilgi ve ahlaki çerçevede dönüştürme amacındaki Müslümanların potansiyel müttefikleridir. Onlar, kendilerini sürü içinde güçsüzleştiren sisteme karşı var güçleriyle direnip muhalefet etmektedirler. Belki de evrensel ve kurtarıcı İlahi Mesaj ilk önce bu gruplar arasında bir yankı bulabilir. Çünkü marjinallik, özünde verili olandan hoşnutsuzluk ve uzak mesafeden de olsa haniflik vardır.

Bu anlamda ateistler bile dikkatle izlenmelidir. Belki de onlar, iyice düşünüp taşındıktan sonra esaslı bir tercihin sonucu olarak Tanrı'nın varlığını inkar etmiyorlar, aksine kendilerine bilimler, politika ve seküler bir hayat telakkisi içinde sunulan "Tanrı'sız bir dünya" tasavvuruna isyan ediyorlar. Heavy Metalciler'in sinirleri ayağa kaldıran gürültülü müziklerinde geniş kapsamlı bir protesto ruhu var. Hippilerin o hırpani, aldırışsız ve edilgen (katılımsız) yaşayışları, her şeyi denetim altına almaya pek istekli modern topluma karşı pasif bir muhalefeti içeriyor. Feministler, uç söylemleriyle güç gösterisi, yarış, üstünlük ve her şeye zorba yöntemlerle hükmetme eğilimindeki erkek egemen kimliğe bürünmüş dünyanın bu sevgi, şefkat ve incelikten yoksun genel gidişine isyan ediyor, kadının bir seks objesi, basit bir tüketim ve reklam aracı olarak kullanılmasına, çocuğundan, sıcak yuvasından koparılmasına, erkeği doğanın, kadını kültürün ürünü konumuna koyan manipülasyona kadınca sezgi ve güçlü bir karşı koyuşla tepki gösteriyorlar.

Kabul etmeli ki, dünyanın azgın teknoloji ve ekonomik büyümesi sonucunda doğal dengenin bozulduğunu, insan ile doğa arasındaki derin çelişkinin canlı hayatı tehdit ettiğini, bütün bir gezegenin ihtiras azgını ve açgözlü sınıflar eliyle yağmalandığını ilk gündeme getiren, yeşiller, çevreciler, ekolojistlerdir. Cinsel sapkınlıkların uç örneklerini sergileyen eşcinsellerden travestilere kadar, toplumun geleneksel ahlâkına karşı çıkanlar, aslında bu toplumun (Batılı Hıristiyan) nasıl geçmişte cinselliği itiraf edilecek bir suç olarak gördüğünü, şimdi de tam bir ikiyüzlülük ve içten çürüme geçirdiğini en iyi kendi pratiklerinde gösteriyorlar. Ya modern bilimin despot, indirgemeci, mekanik ve tekçi (monist) içyüzünü cesaretle sergileyen anarşist bilim yöntemcilerinin bilim felsefesi ve epistemoloji tartışmalarına sağladıkları katkıları kim görmezlikten gelebilir?

Marjinaller temeldeki bir rahatsızlığı, içerde bir şeylerin değil, hiçbir şeyin yolunda gitmediğini su yüzüne çıkarmaktadırlar. Ama suyun yüzeyinde görünen sadece aysberglerdir. Rahatsızlığın nedeni olan krizler ise çok daha derinlerde ve devasa boyutlardadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, marjinaller bu krizin birer canlı tanığı, somut göstergeleri olarak bizim için önemlidirler. Ancak onlar için daha ötesi yok, bu konumlarıyla umutsuz bir çırpınışı sürdürüp duruyorlar.

Kuşkusuz ki bizim gibi toplumların da marjinalleri vardır. Ancak bizim marjinallerimiz konusunda önemli bir sorun var, o da şudur: Acaba bizim toplumumuzun marjinallerini hangi kategoriye koyabilir, toplumun tarihsel, kültürel ve şimdiki sosyal ve maddi realitesine göre nasıl konumlandırabiliriz?

Önce şöyle bir gözlemde bulunuyoruz:

Batı toplumlarındaki marjinallerin konumu ile bizdeki marjinaller arasında; uygunsuz ve tümüyle maddi ve sosyal temeli olmayan basit bir idantifikasyondan (özdeşim) başka hiçbir ciddi ilişki yok. Bu özdeşim, feministlerden çevrecilere, ateistlerden eşcinsellere kadar her alanda kusursuz bir savunma mekanizması olarak kendini gösteriyor. Bu konumları onları Batı marjinallerinin kötü bir kopyacısı, sıradan bir izleyicisi durumuna düşürür. Batıda marjinaller -en azından bir kısmı- bireyi ve toplumu sıkı sıkıya denetleyen modernizme, bilimsel despotizme, devletin yaygın ve fakat ceberrut konumuna, özerk ve objektif kurumlara karşı çıkarken; teknoloji, bilim, ilerleme ve ekonomik büyüme gibi modern hurafe ve yıkıcı araçlara muhalefet ederlerken, bizdeki marjinaller tam aksi bir konumda bunlar adına ve bunların topluma dayatılması için toplumun kendisine, geleneksel değerlerine, kültürel zenginlik ve özgün birikimlerinin sürdürülmesine karşı çıkıyorlar. Batıdaki marjinallerin yakınma konusu yaptıkları bütün temel sorunları bizde karşılayıp topluma direnme gücü verecek olan sivil kurumlar geleneksel kültür ve değerlerden (İslâm ve tarihsel pratiği) beslenmektedirler. Toplumun geleneksel değer ve kurumlarını zayıflatmak demek, onu, modernizmin çözücü saldırılarına karşı savunmasız bırakmak demektir.

Oysa Türkiye ve benzeri İslâm ülkelerindeki marjinaller, modernizmin militanları ve kendi toplumlarının düşmanlarıdır. Batıdaki marjinaller ise modernizme ve onun etki ve belirtilerine karşı muhalefet içindedirler.

İkinci gözlemimiz şu: Bizdeki marjinaller ve alt-gruplar, toplumsal varlıklarının sayısal anlamda azınlık olmasına rağmen, politik toplumu ele geçirdiklerinden etkileyici ve belirleyici konumdadırlar. Kendisi Doğulu, Asyalı ve Müslüman olan geleneksel bir toplumun politik, sosyal, ekonomik ve kültürel kurumları batılılaşmadan yana olan, üstelik bunu "Halka rağmen halk için" gibi garip formüllerle çoğunluğa dayatmak isteyen bir

avuç elit politikacı ve işbirlikçi zümrenin elinde ise, böyle bir toplum, çoğunluğuna rağmen azınlığın yani marjinallerin hükmü altında demektir.

Bu temel olguyu geçen bölümlerde devlet, ordu, bürokrasi, aydınlar ve üniversiteleri anlatırken yeterince görmüş, bunların marjinal kimliklerine rağmen nasıl modernist taşıyıcılar olduklarını göstermiştik.

Tekrar etmekte fayda var ki, toplumsal çoğunluğa göre, sayıları hayli az olan bu elit tabaka ve ayrıcalıklı sınıfların ortak özellikleri, sömürgecilerin çekilmesinden sonra onların yerlerini doldurmaya aday kökenlerden gelmeleri ve yeni uluslararası ekonomik ve politik düzeni belirleyen Batılılar tarafından geniş destek görmeleridir. Bunlar da; işbirlikçi zenginler, eğitimlerini Avrupa'da yapmış aydınlar, toplumlarını aşağılayarak ödül toplamaya çalışan romancılar ve sinema sanatçıları ile geleceklerini Batıda gören politikacı ve bürokratlardır.

Burada asıl üzerinde duracağımız marjinaller, politik toplumun kurum ve imkanlarını kullanarak zaman zaman politik topluma ve fakat her zaman çoğunluğu teşkil eden toplumun kendisine ve onun değerler sistemine karşı militan bir muhalefet yürüten gerçek gruplardır.

Türkiye ve İslâm dünyası bağlamında bunlar da ateistler, feministler, eşcinseller ve ayrıcalıklı sosyete çevreleridir. Bunlara ayrı bir bağlamda hoşnutsuz zümreler ile kentleşmenin olgusu lümpen takımlarını da ekleyeceğiz.

Ateistler

Daha önce de değindiğimiz gibi ateizmin veya materyalizmin özel bir dünya görüşü, Batı düşüncesinde tarihsel, maddi ve kültürel bir temeli varken, Doğuda ekstrem bir akım olarak batılılaşmanın yaygın bir özentisi olarak ortaya çıkmış ve modernleşme yönünde köktenci önlemler alan eğitim kurumları ve iletişim araçları yoluyla temsil edilmiştir. Kendi düşünce tarihinde idealizm olgusuyla karşılaşmamış, evreni salt fikir, ruhsal ve metafizik türünden bulanık kavramlarla açıklamanın paradoksuna düşmemiş, kartezyen felsefenin ruh-madde veya numen-fenomen ikilemini tanımamış bir toplumda materyalizm veya ateizm nasıl tarihsel bir kök, zihinsel ve kültürel bir temel bulabilir? Olsa olsa "Komşuda gör-

düm, hoşuma gitti, şu halde iyi bir şeydir" cinsinden basit bir özenti ve özdeşim (idantifikasyon) veya entelektüel derinlikten yoksun zihinlerin rağbet edeceği marjinal bir düşünce olarak ortaya çıkar.

Düşünce geleneğimizin beslendiği ana kaynak olan İslâm tefekkürü ve irfanı, varlık-bilgi ve değer görüşüyle kozmik düzeni ve varlık dünyasını içindeki bütün maddi (materyal) ve tabii (natürel) olgularıyla Hakikat'in Birliği'ne yani Tek Yaratıcı ve Varedici Mutlak Varlık'ın kudret, irade, güzellik, ilim ve niyetine birer somut tanık, belge, işaret ve kanıt gören kimliğiyle idealizm hatasına düşmez, maddi varlığı, gerçeklik dünyasını inkâr etmez. İdealizm de materyalizm de manipülasyona uğrayan insan zihninin içine düştüğü trajik ikilemdir. Maddi varlık bir gerçekliktir, ama üst veya kök ilkesi olan İlahi Öz ve Niyet'ten de soyutlanıp mutlaklaştırılamaz. İdealizm, her biri birer ayet (delil, burhan, kanıt, anlamlı sembol, sırlı şifre) olan maddi gerçeklik ve tabii fenomenin reddi ise, materyalizm de maddi gerçekliği kendi ilahi, manevi, aşkın ve içkin boyutundan, Evrensel Hakikat ve İlahi Öz'den soyutlayıp mutlaklaştırmadır.

Materyalizmin yanılgısı oranında idealizm de bir yanılgı ve bilgisizliktir.

Düşünce tarihimizde varlığı; İlahi Hakikat'in bir tecellisi gören Tasavvuf'tan, onu Allah'tan neş'et ve sudur eden varlık şeklinde gören Meşşai (peripatetik) felsefeye, evreni atomların sonlu ve sınırlı birleşmesinden ibaret gören Kelam öğretilerinden onu ilahi aydınlanmanın tezahür eden nur ve şuaları kabul eden İşrakiliğe veya Allah'ı Mutlak Yaratıcı (Halık), eşya dünyasını O'nun sonsuz kudreti ve "Ol" emriyle yaratılmış (mahluk) gören Selefi öğretiye kadar hiçbir düşünce akımı, idealizm veya materyalizm paradoksuna düşmemiştir. Şu halde rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İslâm düşünce tarihinde ateizm veya materyalizmin geleneksel bir temeli yoktur. Her ne kadar İbnu'r-Ravendi ve Ebu Zekeriya er-Razi gibi ateist ve deist damgasını yiyen kişiler görülmüşse bile, onlar bu düşünce geleneğinin marjinalleri değil, birer istisnaları sayılır. Kaldı ki bu kişilerin gerçekten ateist veya deist oldukları tashihe muhtaç bir iddiadır.

19. yüzyıldan sonra özellikle tıp ve askeri okullarda okuyan öğrenciler arasında görülen pozitivizm ve materyalizm eğilimleri köklü bir düşünce

geleneğinin değil, siyasal ve kültürel batılılaşmanın sonucudur. 20. yüzyılda ise bir yanda laiklik, sekülerizm ve pozitivizmi artık bundan sonraki insanlık tarihinin tek geçerli düşünce biçimi sayan yönetici ve aydınların eğitim kurumlarını ele geçirmesi, Batıda gelişen bilimcilik ve teknokrasinin sağladığı kesin hakimiyet, iki dünya savaşı öncesinde ve sonrasında hayatın hiçliğini, özgürlüğün mümkün olmadığını ve her şeyin anlamdan ve amaçtan yoksun, absürd ve boş bir süreç olduğunu savunan Nihilist ve Egzistansiyalist felsefenin roman, sinema, tiyatro vb. sanatlar yoluyla düşünce hayatımıza adeta boca edilmesi, 1917 Bolşevik devrimiyle Sovyet Rusya'da ateizmin resmi görüş (din) kabul edilip topluma zorla dayatılması ve bu arada dine karşı yaygın bir mücadelenin başlatılması ve bunun bizdeki sol, sosyalist ve Marksist çevreleri etkilemesi ile en önemlisi aydınların kendi zengin kültür, düşünce, sanat ve bilim miraslarıyla aralarındaki bütün köprülerin atılması Türkiye ve başka yerlerde ateist-materyalist marjinal bir aydın grubunun yetişmesine yol açtı.

Pozitivist temel varsayımları dolayısıyla siyasi rejimler, ateist/pozitivstlerin yetişmesine elverişli eğilimleri desteklemektedirler. Bu marjinal gruplar eğitim kurumları, üniversite, iletişim araçları, sanat vb. alanlarda politikasını Batı yönüne çevirmiş devlet tarafından öylesine desteklendi ve teşvik edildi ki, neredeyse "aydın" olmakla, tanrıtanımaz "ateist" olmak özdeş hale getirildi, birbirlerinin zorunlu şartı sayıldı. Bu durum, ülkede "okumuş-aydın"ın sanki mutlaka "dinsiz veya ateist" olması gerekiyormuş gibi garip bir paradoksun yaygınlaşmasına ve halkın zihinsel kavrayışında bu tarzda algılanmasına da sebep oldu. Kim ne derse desin, toplumsal kökenleri, aldıkları eğitimin niteliği yanında aydınları halka yabancılaştıran en önemli faktörlerin başında bu temel faktör gelir. Tanrı'ya inananlar bile, böylesine baskıcı bir kültür atmosferinde inançlarını saklamak zorunda bırakıldılar. Bugün hâlâ aynı durum sürüyor, bir bilim adamı veya aydın Allah'a inandığını açıklayacak olsa sert tepkilerle karşılaşıyor. Kibar kültür ve bilim çevrelerinde her şeye karşı engin bir hoşgörü var; ama bu hoşgörü tek bir istisna ile "Allah'a inanma"ya ve "inancının gereklerini yerine getirmek isteyenler"den esirgenir.

Bu durum, Batıdan ithal edilen demokrasi kavramını da zedelemekte gecikmedi. Bizim gibi ülkelerin demokrasi kültüründe, lezbiyen veya

eşcinsel grupların kendilerini siyasal hayatta temsil etmeleri temel bir hak olarak savunulur -AB hukuk mevzuatında bu kesimleri koruyucu hükümler hergün biraz daha artmaktadır- ve fakat İslâmî temelde Müslümanların örgütlenip siyasal hayata katılma taleplerine şiddetle karşı çıkılır.

Bunlara ek olarak, modern dünyayı derin bir entelektüel bunalıma sokan ve aslında Beyaz Adam'ın sömürgeci eylemlerini sözde bilimsel açıklamalarla meşrulaştıran, ardından 20. yüzyıl faşizminin yükselişine arka plan teşkil eden Darwinizm, insanın eylemlerini ve anlam arayışlarını libidoya indirgeyen Freudizm, dinin bir afyon olduğunu söyleyen ve tarihi materyalist bir temelde açıklayan Marksizm, klan, fratri, totem vb. hurafeleri roman kurgu yöntemiyle sosyal bilimlere sokan Durkheimizm vb. daha ne kadar ekstrem materyalist ve ateist görüş ve kuram varsa, sanki bunlar gerçekliğin tek açıklama ve anlama biçimleriymiş gibi ders müfredatından yayınlanan kitap, dergi ve gazetelere kadar her kademede insana adeta dayatılarak okutuldu, bu paradigmaya uygun olarak yapılmış filmler, diziler, tiyatro oyunları seçilip insanların önüne konuldu. Oysa aynı zamanda, üstelik Batıda bu görüşleri eleştiren başka bilim adamları, sosyolog, araştırmacı ve düşünürler de vardı. Ancak toplum bilinçli olarak bu bilimsel ve kültürel enformasyondan yoksun bırakıldı, bu görüşlerin yansıtılmaması için adeta terör havası estirildi. Hatta iş öyle bir noktaya getirildi ki, kim cesaretini toplayıp sözgelimi "Darwinizm'in sadece bir kuram olduğu"nu, bunun bilimsel olarak ispatlanmasının mümkün olmadığını, okul kitaplarına aksi görüşlerin de alınması gerektiğini söyleyecek olsa, bir anda "basın kiliseleri" tarafından aforoz edilir, daha ileri gidecek olsa bunun "irtica"nın hortladığına kanıt gösterilip ihtilal çağrıları yapılır oldu. Nitekim Türkiye'de 1983'ten sonra bu yönde görüş belirten bir Milli Eğitim Bakanı görevinden alındı.

Toplumun düşünce hayatının ateizm ve materyalizme zorlandığı böyle bir ortama ilişkin iki gözlemde bulunmak mümkün:

1) Bu bakış açıları politik toplum tarafından genel kabul gördüğünden ve zamanla aydınların basit dogmaları yerine geçtiğinden, bu görüşlerin bilimsel bir çerçevede dahi tartışılmasına elverişli bir zemin yoktur ve esasında böyle bir zeminin oluşmaması için, her

türlü önleme sistemli bir şekilde başvurulmaktadır. Gerçekten bugünkü durum, Ortaçağ Katolik Kilisesi'nin her türlü eleştiri ve tartışma dışı tutulan dogmalarına karşı özgür düşünce ve eleştiri haklarını savunan filozof ve düşünürlerin karşılaştıkları trajik durumu çağrıştırmaktadır.

2) Bizim gibi toplumlarda herhangi bir felsefi görüşün kapsamlı bir siyasal ve ekonomik anlamı da var. Nitekim bizde ateizm ve materyalizm, bir düşünce ve salt bilgilenme olayı değil, uzun vadeli hedefler gözetilerek, özellikle geleneksel kültür ve düşünce hayatının çözülmesi, çökertilmesi; insanların inançlarından şüpheye düşürülerek, derin bir boşluğa sürüklenerek özgün kimliklerinin erozyona uğratılması yolunda bir araç olarak kullanılmaktadır. Bütün geleneksel toplumlar özgün kimliklerini kaybetmedikçe modernizmi kabul edemezler. Modernizm kök salabilmek için insanların estetik duygularını, beğenilerini, dil ve damak zevklerini, ev-mutfak kültürlerini, kısaca onların dünya görüşlerini, giyim-kuşamlarını ve inançlarını sarsıntıya uğratmak zorundadır. İşte o zaman uluslar, halklar ve toplumlar, çaresizlik ve zavallı birer av gibi modernizmin tuzağına düşerler. Açık ki, ekonomik ve sayısal bağımlılık, kültürel, felsefî ve manevî bağımlılıkta tamamlanamadıkça sürekliliğini koruyamaz.

Türkiye ve İslâm dünyasında ateistler, kimi zaman bilerek kimi zaman farkında olmaksızın konumlandırıldıkları şekilde ve kendilerine telkin edilen rollerine uygun davranarak bir yandan toplumun kültürel, felsefi, entelektüel, ahlâki ve manevî dayanak noktalarını yıkmaya çalışıyor, bu kalelere saldırı üstüne saldırı düzenleyerek sarsıyor; öte yandan boş, tüketici, yiyici, amaçsız ve kendisine modernizm tarafından her önerileni kabule hazır, kişiliksiz, dayanıksız, sorgulama, şüphe etme yeteneklerini kaybetmiş insanların sayısını arttırma ve bunların toplumun kilit noktalarını ele geçirme mücadelesini veriyorlar.

Sağlam bir entelektüel ve manevi kökü, temeli olmayanlar, Batının boş hayat biçimine karşı nasıl ve hangi kültürel araçlarla karşı koyacak, kendini ve toplumunu savunacaktır? İşte bu konumlarıyla ateistler modernizmin birer militan taşıyıcıları, etkili acenteleridir. Üstelik bu rollerini gö-

nüllü olarak üstlenmişlerdir. Bu anlamda devrimci, alternatif bir hareket eğer Batının eşitliksiz, yoksullaştırıcı ve bizi bağımlılaştırıcı düzenine karşı çıkacaksa, bu saf, otantik ve İslâmi derin bir düşünceye, zengin bir entelektüel mirasa, kapsamlı bir alem tasavvuruna sahip olmak zorundadır.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Ateizm insanı özgürleştirici değil, tam aksine yabancılaştırıcıdır. Bizdeki İlahi Öz'e, Allah'ın varlığımıza kendi ruhundan üfürmesi gerçeğine karşı çıkan bir düşünce, insana özgürlüğün gerçek yollarını değil, dünyevi tabiatının onun manevi, aşkın ve ilahi özünü inkar etmesiyle daha çok kendine yabancılaşıp bağımlılaşmasına yol açar. Ateizm özgürlük değil seküler tutsaklıktır.

Feministler

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, daha çok sesini duyurmaya başlayan feminist akımları da benzer bir bağlamda ele almak durumundayız. Batıdakinden farklı olarak bizde feminizm, ateizmi yedeğine alarak Batı modernizminin kadınca militanlığını üstlenmiş marjinal bir akımdır. Batı-dışı toplumlarda feminizmin destekçisi devletin son tahlilde öngördüğü ideoloji, emredici kurumlar ve Batı dünyasının politik, mali ve kurumsal gücüdür. Kuşkusuz bu anlamda Batıdaki kadın hareketlerini bizdeki feminist akımlardan kesin olarak ayırmak lazım.

Feminizm Batıda, daha çok bugün daraltılan anlamıyla "maçoluk" denilen ve kadının erkek karşısında mutlak üstünlüğünü savunan bir düşünce biçimine dönüşmüştür. Asıl kadının tarihsel ve bugünkü toplumsal konumunu yeniden ele alan kadın hareketleri ise daha yaygın ve erkekle eşit şartlarda katılımı savunan "emansipasyon"u öngörürler.

Bu çerçevede; temelde kadının toplum içindeki haklarını ve rollerini genişletmeyi amaçlayan feminist hareketlerin, Batıda ortaya çıkışını anlaşılır kılan önemli tarihsel ve maddi sebepler var. Modern zamanların feminist analizcilerinin öne sürdüğü gibi, bundan 12 bin yıl önce orta neolotik dönemde tarımın gelişmesi, nüfusun artması, ilk köy ve sitelerin çıkması, sınıf, devlet, savaş ve yağmacılığın kurumlaşması ile, kadınların da ikinci sınıf bir konuma itildikleri yolundaki kurgusal antropolojik tasvirleri bir kenara bırakacak olursak, -ki bu görüşler Batılı sosyal bilim-

lerin sıkça başvurduğu geriye doğru kurgusal tasvirlerin bugünkü görüş ve doktrinleri haklılaştırma amacıyla kullanılan uydurma varsayımlar ve tarihsellik türünden antropolojik efsane ve safsatalardır-. Batı tarihinde, kadının başından beri din, kültür, gelenek ve siyaset bağlamında gerçekten de yanlış konumlandığını ve geniş boyutlu haksızlıklara uğratıldığını görebiliriz.

Avrupa'da kadının durumunu kökten sarsıntıya uğratan ilk büyük gelişme, geçmişteki antropolojik devirler değil, 11. yüzyılda Kilise bünyesinde bir dizi reformu öngören Gregoryen hareketiyle başladı. Görece durumu daha önce iyi olan kadın rahiplere cinsel perhizi şart koşan, ruhban sınıfından olmayanları dini görevlerden uzaklaştıran bu reformlarla birlikte, kadın daha önce Kilise bünyesinde üstlendiği önemli görevlerini kaybetti. Reformlar çok geçmeden eğitim, kültürel faaliyet, cerrahlık, geleneksel tıp ve tedavi ile berberlik gibi görevlerini de elinden almış oldu. Ardından kadim bir Frank aşiret geleneği diriltildi ve krallığın kadın soyundan devamını önleyen katı bir yasa kabul edildi.

Hıristiyanlık bünyesinde başvurulan bu değişiklikler, başlangıçta bu dinin halk arasında yayılması için bir tür militanca faaliyetleri üstlenen kadının konumuna yönelik ağır bir darbeye dönüştü. Her ne kadar 12 ve 13. yüzyıllarda Hıristiyanlığın ilk saf şekline dönüşünü savunan Cathare akımlarına kadınlar büyük destekler verdiyse de Kilise, Kral ve Soylular'ın işbirliği sonunda üstün geldi. Artan baskılar karşısında kadınlar bir ara kentlerin çevresinde oluşturdukları sivil manastırlara çekildiler. Rahibe olmak için yemin etmek zorunda olmayan, ama topluca ibadet eden ve aralarında yardımlaşan kırsal kesimden kadınlar, dullar, evde kalmış veya evlenmek istemeyen kızlar, bu yolla (Beguinage) erkeklerin ve Kilise'nin baskısından kurtulmaya çalıştılar.

Ancak kadınların bu direnişine karşı Kilise Engizisyonla cevap verdi. Ardından kadını hukuki yönden kısıtlı hale getiren yeni bir Aile Hukuku'nu kabul etti. Böylece, Kilise'ye ve evde kocalarının mutlak otoritesine boyun eğmeyi reddeden kadınlar, cinsel sapık (Herezi) veya büyücü (Cadı) ilan edilerek ateşte yakılmaya başlandı.

Bir görüşe göre Engizisyon, 1258'de Papa'nın büyücü kadınları öl-

dürme ve ateşe atma kararı ile başlamıştır. Yani Engizisyon, kadınları cezalandırmak üzere kurulmuştur. Kilise, büyücüleri erkeklerin cinsel gücüne saldırmak, kadınların doğurma yeteneklerini köreltmekle suçluyor, böylelikle ölüme mahkum ediyordu. Çünkü Kilise'ye göre kadının bir tek görevi vardı, o da cinselliğini kendisi de katılarak yaşamadan çocuk doğurmaktı. Yine buna göre doğumda kadının hayatı çocuğun hayatına feda edilmeliydi. Ama bu yasağa kadın ebeler uymayı reddetti ve binlerce kadın doğumcu ebe ve hayatı kurtulan anne ateşe atılıp diri diri yakıldı. Kilise'nin büyük teologlarından St. Augustinus, "ruhun kurtuluşu için her türlü bedeni ceza, işkence ve hatta ölümün şart olduğunu" söylüyor, Kilise'nin bu tür cezaları, ruhun kurtuluşunu isteyen insanı "bir babanın evladını sevdiği gibi sevdiği için" uyguladığını ifade ediyordu. Sapık inançlı ve suçluların ateşte yakılarak öldürülmelerinin sebebi, papazların, "kilise kandan nefret eder" ilkesine bağlı olmasıydı.

Kilise ve burjuvazinin elele verip Roma Hukuku'nun "Zayıf Cins (fragilitas sexas)" kavramını dirilterek kadınlara toplum içinde biçtikleri konum, "Medeni Açıdan Ölü (civil death)" anlamına geliyordu. Bu tanıma göre kocası ile birlikte veya ondan uzakta olan kadın, kocasını ve dolayısıyla mal varlığını temsil hakkına sahip değildi.

Kilise-kadın ilişkisi yeterince bilinen bir konu değil. Başlangıçta, Hıristiyanlığın yayılmasında büyük katkılar sağlayan kadınlar, sonraları yaydıkları din tarafından adeta inkar edildiler. Modern zamanlarda feminist akımların ateizme yakınlık duymalarının bir nedeni de, Avrupa tarihine özgü bu tarihsel büyük trajedidir. Bizdeki feministlerin bilmediği bir başka önemli gerçek var. O da, feminist yazar Andree Michel'in "Feminizm" adlı kitabında (sh. 64) itiraf ettiği bir gerçektir. Avrupa'da feminist hareketlerin ilk filiz vermesi ve kadınların insan olarak kendi haklarının bilincinde arayışlara geçmesi, 8. yüzyıldan itibaren kadınlara kendilerini kanıtlama imkanını tanıyan parlak bir Müslüman kültürün etkisi altında kalan İtalya'da, feminist bir geleneğin kültürel planda yaşayabilmesi ile mümkün olabilmiştir.

Avrupa'da "Aydınlama çağı"nın başlaması ve sanayi devrimi, kadının durumunda bir iyileşme yerine tam aksine kötüleşmeye yol açtı. Bu sefer

topraktan kopup sanayi merkezlerinin izbe semtlerinde çalışmak zorunda kalan kadınlar, yükselen kapitalizmin bütün alanlarda sömürü nesnesi oldular. 20. yüzyılın ortalarına kadar bir çok Avrupa ülkesinde kadın, "eşit işe eşit ücret" hakkını elde edebilmiş değildi. Sendika kurma, sendikaya üye olma, seçme ve seçilme haklarının ise ne kadar geç tarihlerde elde edildiğini hepimiz biliyoruz. İkinci Dünya Savaş'ından sonra Batıda kadın hareketleri nitel bir değişime uğradı ve bugünkü noktaya gelmiş oldu.

Bütün bunlar bize şunu gösteriyor: Batıda feminizm veya kadın hareketlerinin ayağını üzerine bastığı maddi, tarihsel ve toplumsal bir zemin var. İster Kilisenin cinselliği, itiraf edilmesi gereken bir suç ve günah telakki etmesine karşı bir isyan olsun, ister erkek-egemen bir dünyanın güç gösterisinin belirtisi teknolojik saldırganlık ve hakimiyete ya da kadının kapitalizmin yükseliş dönemlerinde ezilmişliğine, eşitsiz ücret ve kötü kullanımına karşı bir direnme olsun, feminizmin -hiç değilse bazı bakımlardan- Batıda haklı ve anlaşılır gerekçeleri vardır.

Bizdeki feministlerin aksine Batı'da kadın sorunları ve kadın haklarını kendine mesele yapan kuruluş ve hareket; kadının bir seks objesi şeklinde kullanılmasına, modern sanayi toplumunun onu tüketici bir nesneye dönüştürmesine, porno yayınlara, çocuğunun elinden alınıp yuvalara, kreşlere kapatılmasına, modern tıbbın doğum işlerine karışmasına anlamlı protestolar yöneltiyorlar. Bizdekiler ise tam aksine; geleneksel ailenin çözülmesi, evinden kopması; kadının geleneksel kimlik ve rolünün kapitalizmin gelişmesi yönünde değişmesi; dünyadaki demografik denge Batı aleyhinde bozulmasın diye çocuk doğurmaması; erkekle ontolojik bir çatışma, çelişki ve rekabete girişmesi; özgürlük, sosyal ve ekonomik hayata aktif katılım adına tüketici bir nesneye dönüşmesi; namus, iffet ve eşine karşı sadakat duygusunu kaybetmesi; ailesinin, evinin ve eşinin isim ve onurunu önemsememesi için militan bir muhalefet yürütüyorlar. Onlar da ateist/modernist paradigmadan beslenerek, kadını sözde tarih boyunca ikinci sınıf konuma indirenin İslâmiyet olduğunu söylüyor, ulusal veya uluslar arası kuruluşların teşvik ve finansman desteğiyle bu temayı esas alan kitap, dergi, film, televizyon programı, sempozyum, bilgilendirme, kurs vb. etkinliklerin baş aktörü durumunda çalışıyorlar.

Benzerlerinde olduğu gibi bu konuda da İslâm ile Hıristiyanlık, İslâm tarihi ile Batı tarihi birbiriyle karıştırılmakta, bir toplumsal olaya ilişkin gözlemden çıkan sonuçlar genelleme usulüyle bütün toplumlara uygulanmaktadır. Her şeyden evvel kadının Batıda ontolojik-dini ve sosyal konumu ile İslâm'daki ontolojik-dini ve sosyal konumu arasında hiçbir benzerlik bulunamaz. Yunan'dan beri kadın ontolojik yönüyle erkekten daha aşağı ve ancak çocuk doğurma, erkeğe cinsel zevk sağlama ve ona hizmet etme fonksiyonlarıyla ele alınmıştır. Eflatun ve Aristo, köleler düzeyinde kadına da değer vermiyorlardı. Kitab-ı Mukaddes (Tekvin bölümü) onu insanın işlediği ilk günahtan birinci derecede sorumlu tutar. Kadın Descartese'a kadar ruhuyla değil, teniyle ön plandadır. Yine Kitab-ı Mukaddes'in anlatımına göre Hz. Davud'un haremi kadınlarla doludur. Hz. Süleyman'ın ise 700 karısı yanında 300 cariyesi vardır.

Elbette bu eski Ortadoğu yaşayışı ve geleneğinin pekiştirdiği ataerkil kavrayış düzeni İslâm dininin kendisini değilse bile, Müslüman toplumu ve pratiğini bir ölçüde etkileyecekti. Buna rağmen durum hiçbir zaman Batıda olduğu kadar vahim olmamıştır. Nitekim daha İslâmiyet'in ilk başlangıç yıllarından beri kadın; kendi malları üzerinde hukuki tasarruflarda bulunma haklarına sahip iken, bu hak Fransa'da ancak 20. yüzyılın başında kadına tanındı. Hıristiyanlık'ta ve Batıda kadın ile erkek arasında ırk ayrımcılığına (apartheid) dayalı kesin ve tözsel bir ayırım vardır. Kur'ân ise açıkça erkek ve kadının bir varlık olduğunu, ayrı tözlerden gelmediklerini, hatta aksine kadının erkeğin nefsinin, özvarlığının bir parçası olduğunu söyler. Bu tanım içinde kadın fizyolojik ve psişik yeteneklerini doğrulayan bütün alanlarda eşitlik haklarını savunur. Ama farklılığını koruması ve bunu değerli bir boyut olarak hayata katması da gereklidir.

Bugün Batıda kadın cinselliğe indirgenmiş bir metadır. Cinsellik de bedende somutlaşmış, onun aşkın boyutu, ruhu inkar edilmiştir. Bundan dolayı modernizm kadını cinsel tüketime kolayca sunulabilen bir objeye dönüştürebilmektedir. Başka bir ifadeyle modern telakki çerçevesinde kadın "kişiliği"yle değil, "dişiliği"yle ön plândadır.

Pornodan reklama, pazarlamadan sekreterliğe ve sanata kadar kadın yazık ki entelektüel, derin, manevi ve toplumda doldurulmaz sosyal

fonksiyonlarından çok, bedeninde somutlaşmış cinselliğiyle toplumsal ve sektörel hayatın figürü durumundadır. Bugün kadın; erkek- egemen bir dünyaya karşı kadının sevgi, incelik ve yumuşaklık boyutuyla karşı koymak zorundadır. Belki de bu, gezegendeki hayatımızla bağlantılı, anlamlı bir çaba olacaktır. Bu onun yeteneklerini doğrulayan bütün alanlarda kendini duyurmasıyla başarı da kazanabilir. Ama erkeği tamamlayan ve hayatı zenginleştiren kimliğini reddedip erkek karşısında dikilen eli sopalı bir kimliğe bürünürse, çürüme sürecini hızlandırmaktan başka bir şey yapmış olmaz, erkekle beraber geleceğimizin son bulmasına çalışmış olur.

Elbette İslâm tarihi boyunca kadının her zaman hak ettiği yerini aldığı söylenemez. Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in öğretileri, Emeviler zamanında Bizans, Abbasiler zamanında İran'ın yerleşik kültür ve diğer Ortadoğu geleneklerinin sızmasıyla kirletildi ve binlerce yıllık mutlaklaştırılmış teamüllerin derin etkisinde kadın yer yer mağdur edildi. Ancak burada söz konusu olan kötü bir geleneğin tashihi değil, kadının İslâmi ontolojik, varoluşsal, toplumsal, cinsel ve kültürel sahici kimliğinin kökten bir saldırıya uğramasıdır. Çoğunluğuyla feministlerin Müslüman toplumun kadını hakkındaki bilgileri uluorta Batı kültüründen söz eden yarı aydınlarımızın bilgileri oranındadır. Ama yine de bu, Batı modernizminin ve yerli kapitalizmin bundan rahatsız olmasına engel teşkil etmez. Çünkü bizi asıl evlerimizde, mutfağımızda avlamak isteyen Batı modernizmi, Müslüman kadının geleneksel kimliğini kökten değiştirmedikçe, ürettiği yararlı yararsız her ürünün kolay kolay alıcı bulamayacağını ve evlerimize sokamayacağını çok iyi bilir. Yine o bilir ki bizim geleneksel toplumumuzda S. Hüseyin Nasr'ın güzel deyimiyle "kadın evin kraliçesidir ve erkek eve bir konuk" gibi gelir. "Yuvayı yapan dişi kuştur" özdeyişi derin ve kapsamlı bir toplumsal rol ve sorumluluğu ifade eder. Sapma ve bozulmalara rağmen İslâm genel tarihi içinde erkek sorumlu fakat kadın merkezli bir aile ve ev modelini geliştirip hayata geçirdi.

Kadın erkeğin kalbidir. Mevlana Celaleddin'in deyimiyle, erkek her akşam gerdeğe girer gibi yatağına girer. Erkek hanımıyla yatakta yatarken bir gözü onda, öbür gözü aşkın hakikatin yurdunda evrensel, kozmik ve ebedi varoluşu yaşar. Bir erkeğe varoluşun derin ve sahici sırlarını bu bilinçte olan bir kadından başka hiçbir şey taddıramaz.

Bizim kültür geleneğimizde kadın ve erkek iki ayrı ve karşıt töz (cevher)den değil, tek bir kökenden gelmedirler, çünkü kadın erkeğin nefsinden, özvarlığından yaratılmıştır (4/Nisa, 1). Kadın olmasa erkek eksik ve yarım bir varlıktır. Onun daimi yalnızlığını ve yabancılaşmasını kadınla el ele aşmak mümkündür. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz "Allah rızası için ve sevgiyle el ele tutuşan kadın ve erkeğin bütün küçük günahlarının parmaklarından döküldüğünü" söylemiştir. Erkek sükûnetini, dinginliğini kadında bulur. Erkek taşan, kabaran bir nehir, kadın onu kabul eden kutlu bir denizdir. Erkeğe merhamet ve sevgiyi telkin edip tattıran kadındır. Erkek-egemen bir dünyanın güç gösterisi, yarış ve ölümcül bir arenaya dönüşmemesinin tek yolu, kadının kendini erkeğe hissettirmesi, aktif olarak ona katılmasıdır. Gelenekte kadın paylaşılmaz, erkekle paylaşır. Kitab-ı Mukaddes'te yazıldığının aksine, kadın (Havva) Adem'le ilk günahı paylaştı ve yine onunla tevbe etti, ikisinin tevbeleri birlikte kabul edildi. Kadın günahı da nimeti de, acıyı da mutluluğu da erkekle birlikte paylaşır.

Ve nihayet kadın, yalnızca çocuklarından, eşinden değil, toplumundan, çevresinden ve dünyanın genel gidişinden sorumludur. Bizim ruhen özgür kadınımız cinselliğin nasıl baskı altına alındığını, cinselliğin niçin bir suç ve günah olduğunu bilmez. Onun gözettiği nikah, iffet ve sadakattir, ama aynı şeyleri erkekten de bekler. Bu üç parametre içinde kadın cinselliğini özgürce yaşar. Onun toprak gibi, tabiat gibi üretken ve doğurgan vücudu kapitalizmin kirli ticari pazarlarında, reklam setlerinde bir cinsellik objesi değildir. İntihar etmek haram olduğu gibi zina etmek de haramdır. Beden bize ait değildir ki, onu istediğimiz gibi kullanalım. Erkek olsun kadın olsun, insan kendisinin yaratmadığı vücudu, bedeni, eti üzerinde nasıl olur da tek maliki ve sahibi olabilir? Beden, ruhumuzun yuvasıdır, bize belli bir süreliğine emanet olarak verilmiştir. Onu yanlış kullandığımız veya suistimal ettiğimiz takdirde Büyük Gün'de her bir organı aleyhimizde şahitlik edecektir. İnsan vücudu üzerinde bir sorumludur.

Müslüman kadının bedeni bir araç değil, eyleme konu bir emanettir. O tattığı cinselliğin meşru meyvesi olarak göz aydınlığı olan kutlu çocuklarla ödüllendirilir ve kendi elleriyle, ninnileriyle, emek ve özverisiyle, kadınca

seziş ve engin irfanıyla -ki kuşkusuz irfan zengin bir bilgi ve eğitimi gerektirir- yetiştirdiği ve toplumuna, halkına ve yurduna armağan ettiği çocuklarla kendi merkezi konumuyla temel yapı taşıdır.

Şimdi farkına varıyoruz ki, bizim kurtuluşumuz sadece geveze erkeklerin değil, kutlu ve saliha kadınlarımızın elindedir. O, bir yandan Hz. Peygamberin sade sünnetini, hayat tarzını evine taşıyarak modernizme, ürettiği araçlara karşı çetin bir mücadele verip kapitalist pazarları tıkarken, Müslüman dünyanın en büyük serveti ve dinamizmi olan nüfusla da gücümüze güç katacaktır.

Peki, Beyoğlu'nun kahve köşelerinde işsizlikten biçare düşmüş veya toplumsal çöküntünün somut ürünleri olarak pinekleyen erkeklerin arasına karışıp onlara entel nutuklar atan, bu zavallı ve utanç içindeki erkeklere başarısızlıklarını, eğitimsizliklerini yüzlerine vuran ve fakat onlar gibi bacak bacak üstüne atıp bira yudumlayan, sigara tüttüren feministlerimiz; bu yukarıda portresini çizmeye çalıştığımız Müslüman kadını anlamaları çok güç. Ama varsın onlar öyle yapsınlar. Bizim soluğumuz uzundur ve güler yüzlü bir geleceğe yaşama sevincimizi her gün biraz daha yoğunlaştırarak hazırlanıyoruz. Çünkü erkeğimiz herhangi bir eylem için adım attığı zaman, üretken ve kararlı karısının, arkasında bir kal'a gibi durduğunu bilir.

Eşcinseller

Kur'ân, Hz. Lut'un kendilerine peygamber olarak gönderildiği kavmin diğer bozulma ve sapkınlıklarından söz ederken şöyle bir ifade kullanır: "Hani Lut onlara şöyle demişti: - Sizden önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasız ve çirkin bir şey mi yapıyorsunuz? Kadınları bırakıp erkeklere yaklaşıyorsunuz." (A'raf: 80-81).

Bu acaba eşcinsel ilişkilerin ilk defa Hz. Lut'un kavminde görüldüğünü mü gösterir? Tarihsel olarak eski Yunanlılar'da da eşcinsel ilişkilerin görüldüğünü biliyoruz. Hz. Lut, Hz. İbrahim'in çağdaşı (ve yeğeni) olduğuna göre yaklaşık bundan 5.000 yıl önce yaşamış olması gerekir ve muhtemelen Kur'ân'ın dediğine uygun olarak bu ilişki biçimi önce Mezopotamya'da, ardından Yunan'da görülmüştür.

Eşcinsel ilişki biçimi ister Mezopotamya'dan Yunan'a geçmiş olsun, ister ilk defa Yunanlılar arasında ortaya çıkmış olsun, şu bir gerçek ki, eski Yunan'dan beri Batı kavrayış düzeninin cinsellik imajı diğer kültürlerden esaslı bir farklılık gösterir. Promete hümanizmiyle Yunan'da sanatların ortak objesi çıplak insan vücududur. Şiirden tiyatroya, heykelcilikten kabartmaya kadar güzelliğin, hoşa giden biçimlerin estetik arayışları, insan bedeni ve cinsellik üzerinde odaklanmıştır. Protogoras'ın felsefi değer tanımlamasıyla "İnsan her şeyin ölçüsü" olunca, güzelliğin simgesi de, mükemmelliğin ifadesi de insan bedeni olmuştur. Antik Yunan heykellerinin günümüze kadar gelen örneklerinde güçlü adaleleriyle erkek, ince kıvrımlı dairevi çizgileriyle cinselliği ön plana çıkan kadın, sanatın merkezi konumunda ele alınmıştır.

Çoktanrıcı Yunan din ve sanat anlayışı, Hıristiyanlık'la, kesin olmamakla birlikte yine de büyük bir kopuşa uğradı, cinsellik, bilincin derin tabakalarına itilerek bir bakıma bastırıldı. Hıristiyanlık kendi yaratılış felsefesi ve ilk günaha sebep olan özel kadın tanımıyla cinselliği bütünüyle negatifleştirme yolunu seçti. Ortaçağlar boyunca insanın en doğal ve masum cinselliğini yaşama isteği, Kilise'nin ağır ve bunaltıcı baskısı altına alındı. Bu arada tarihin devamı, kaçınılmaz olarak "üreme" yoluyla mümkün olduğundan, itiraf edilmesi gereken aşağılık bir istek ve hayvani arzu kategorisinde kabul edilmesi şartıyla, Kilise azizleri ve papazları dışındaki seküler kişilerin cinselliğine izin verildi. Bu, çok katı kuralların Kilise tarafından hayata geçirilmesi gerekiyordu. Nitekim Sezar'ın Roma'sında teşekkül eden hukuki uygulamayı olduğu gibi sürdüren Kilise, buna sadece faiz ve boşanma yasağıyla iki noktada ilavede bulundu. Ama ne Kilise'nin kendisi uzun vadede faiz yasağına uydu, ne kendilerini İsa'ya adayan ruhban sınıfı cinsel perhize sadık kaldı. İçlerinde sonuna kadar kararlı davranan rahip ve papazlar olmakla birlikte, yine de cinsel perhiz el altından bozuldu.

Buna rağmen kadının suç ve günah objesi olma durumunda köklü bir değişiklik olmadı. İtiraf edilmesi gereken ve utanılan cinselliğin potansiyel sebebi olan kadın, aynı zamanda kötülüklerin de sebebiydi. İlk defa Adem'in ayağını kaydıran ve Şeytan'la işbirliğine giren kadın olduğundan, işlenen "ilk günah" sonunda "Tanrı'nın biricik oğlu İsa"yı insanlığın

günahından arındırmak için bir keffaret olmak üzere feda etmek durumunda bıraktığından, ebedi olarak suçlu ve günahkârdı. Bilhassa "yeşil gözlü ve kızıl saçlı kızlar-kadınlar" şeytan ve ateşin kıvılcımlarını üzerlerinde taşıdıklarından hemen ateşe atılıp yakılmaları gereken büyücülerdi. Kadının başka sebeplerle de ateşe atılıp yakıldığını geçen bölümde anlatmıştık.

Yine geçen bölümde değindiğimiz gibi Descartes'a kadar, kadının ruh sahibi bir varlık olup olmadığı bile tartışmalıydı. Kadın vakıa doğum esnasında acı çekiyordu ve bu onun "can"lı bir yaratık olduğunu gösteriyordu, ama bu, ilk günaha sebebiyet verdiğinden Tanrı tarafından kendisine verilmiş bir cezaydı. Çünkü kadının cennetteki Şeytanla giriştiği işbirliği; "Tanrı'nın biricik oğlu"nu feda edip acı çekmesine sebep olmuştu. Hıristiyan toplumda bu inanç, Avrupalılar'ın başka kıtalara gidip başka halklara mensup kadınların doğum esnasında Avrupalı kadın kadar büyük acılar çekmediklerini gözlemelerine kadar sürecekti. Çünkü sözgelimi dayanıklı Afrika'lı kadınlar, yoldan geçerken nehir kenarında doğum yapıyor, ardından bebeklerini yıkayıp yollarına devam ediyorlardı.

Bu dini kavrayış ve telakki Kilise bünyesinde günah çıkartma ve itirafı kurumlaştırdı. Bastırılan cinsellik, utanılacak bir duygu ve eylemdi. Özellikle Katolik Kilisesi'nin boşanma yasağıyla katı bir şekilde öngörülen tek-eşli evliliğin (monogami) getirdiği sakıncaların sonucu olan gayr-ı meşru cinsel ilişkilerin yaygınlaşması, Kilise'ye zengin bir iş pazarı açıyordu. Kısaca Kilise doktrini şu postulalara dayanıyordu: Cinsellik günahtır, kadın cinselliktir, öyleyse erkeği tahrik edip uyaran kadın potansiyel olarak suçlu ve günahkârdır.

Cinselliğini yaşamasına değil, sadece üremeyi sürdüren bir araç olmasına izin verilen kadına çocuk düşürme yasaklanmıştı. Ancak halk tıbbını ve cerrahiyi elinde tutan ebeler, bu yasağa uymayıp çoğunlukla anneyi tercih edip çocuğu feda ettiler. Nitekim bu kararın en sert yöntemlerle uygulandığı 15. yüzyılda, on binlerce kadın Kilise tarafından ateşe atılıp yakıldı. Kimi araştırıcılara göre bu olay, tarihin kaydettiği en büyük soykırımlarından biridir. Bu arada, ta başından beri İslâm hukukunun, doğum esnasında eğer kadının hayatı ile çocuğun hayatı arasında kesin

bir tercih durumunda kalınacak olursa, annenin hayatını tercih ettiğini söylemeliyiz.

Genel bir yasa olarak her zorlu etki benzer şiddette bir tepkiyle karşılaşır. Uzun tarihi boyunca cinselliğini böylesine haksız ve doğal olmayan yöntemlerle baskı altına alan, hatta inkar eden Kilise'ye karşı sanayi devrimi ve sonrasında geniş çaplı tepkiler gösterildi. Bugün Batıda sevicilikten eşcinselliğe varan doğal olmayan çizgide cinsel sapmaların sebeplerini araştırırken, bu tarihsel geçmişi göz önüne almamız gerekir.

Sanayi toplumu sosyal hayatın temel yapı taşı olan aileyi dağıttığı gibi cinselliği de kirletti ve onu meşru ve doğal konumundan çıkarıp bir başka kimliğe bürüdü. Kim ne derse desin, iki şeyin kesin olarak entelektüel derinliği olamaz; bunlar da ateizm ve cinsel sapma biçimleridir. İnsanın varoluşsal aşkın ilkesini, onun gerçek entelektüelizminin boyutu olan İlahi Özü'nü inkar eden ateizm nasıl entelektüel sahici bir boyuttan söz edemezse, cinsel sapkınlıklar da toplumsal, maddi ve kültürel dejenerasyonun ürünleri olarak herhangi bir entelektüelizmden söz edemezler.

Erkekleri iktidarsız, eşleri tarafından ihmal edilen, orta malı cinselliğe kolayca ulaşabilen bir kültürün kadınları sevici, erkekleri de eşcinsel olur. Buna en büyük katkıyı sağlayan da kuşkusuz cinselliği bir metaa dönüştüren kapitalizmdir. Cinsellik faktörünün kendi doğal ve meşru sınırlarına çekildiği bir ortamda kapitalizmin can pazarları kan kaybeder, giderek kurur. Ama insanın kurtarılmasına dönük böyle bir teşebbüse girilebilmesi için öncelikle Endülüslü bilgin İbn Hazm'ın perspektifinden kadın ile erkeği birbirine çeken sevgi gücünü yeniden tanımlamak lazım. Ona göre, sevgi daha önce ve ruhlar aleminde bölünmüş iki ruhun dünyada birbirini araması ve tekrar birleşmesidir. Mutlu ve doğru evlilik, birbirine ait iki parçanın bir araya gelmesi, meşru çerçevede birleşmesi (izdivaç etmesi)dir. Cinsellik böyle bir birleşmenin yaşanması, kadın ve erkeği zaman öncesi birliğe çağırmasıdır.

Fakat modern insan yazık ki cinsel entelektüelliği bu aşkın/müteal, manevi ve bedeni derinlikte kavrayabilecek güçte değildir. Teknolojinin saldırganlığı yoğunlaşıp çevreye müdahale arttıkça ve ekolojik kirlilik yayıldıkça cinselliğe yönelen suistimaller ve kirlilikler de o oranda

artacaktır. Modern dünyada özgür ilişki, cinsel serbestlik, moda, medyanın cinselliği tüketime sunan faaliyetleri ile reklam ve pazarlamada kadının basitçe kullanımı, pornoyla birlikte sayısız türde cinsel sapkınlıklara yataklık etmektedir. Kapitalist toplum, kadını kişiliğiyle değil, dişiliğiyle öne çıkardığı için kültürü de kendine benzetmektedir.

Erkeklikten kadınlığa dönenler, kadın kıyafetine bürünen erkekler. lezbiyenler, vücutlarını teşhir edenler (teşhirci sapkınlar), vb. cinsel sapkınlık örnekleri, salt kişilerin özgür ve aynı zamanda masum tercihleri anlamına mı gelir, yoksa daha derinlerde seyreden toplumsal çürümeye mi işaret eder? Doğuştan taşıdığı ve bir türlü içinden atamadığı eğilimlere sahip insanları bir kenara bırakırsak -ki bunlar elbette istisnadır ve tedavi edilebilirler- asıl kültürel olarak medya ve başka araçlarla eşcinsel olmaya özendirilenlerin sayısındaki artış -kabul edilsin edilmesin-, modern toplumun beşeri geleceğinin nasıl trajik bir kesintiye uğrama tehdidiyle karşı karşıya olduğunun somut göstergeleridir. Bu insanlara "evlilik hakkı" tanınması, evlilik kurumunun doğasına ve anlamına aykırıdır. Çünkü "evlilik" karşıt iki cins arasında olur ve ahlaki amaçlarından biri üremedir. Aynı cinsten iki kişinin bir araya gelmesi evlilik değildir, evlilik kurumunu suistimal ve yozlaştırmadır.

Ancak bu kendi sosyal ve kültürel çevrelerinin birer ürünü olan, gerçekten hasta marjinallerin üzerine devlet tarafından geleneksel ahlâk adına eli sopalı gitmek bir çözüm değil, aksine yangına körükle gitmektir. Çünkü bu aşamada olay, salt cinsel sapma olmaktan çıkmış, modern devletin ceberrutluğu karşısında geleneksel ahlâka ve hatta ahlâki değer ve normların bizzat kendisine karşı çıkmaya dönüşmüş olur ki, bu siyasal bir protesto aracının yanlış olarak cinsellikle yer değiştirmesidir.

Nitekim şunu gözlüyoruz: Marjinal cinsel sapkınlar herhangi bir kültürel ve entelektüel derinlikten yoksun olduklarından, siyasal iktidarın baskılarına ve geleneksel ahlâkı savunan ikiyüzlü tutumuna karşı kendi marjinal cinselliklerini ortaya koyarak mücadele verdiklerini düşünüyorlar. Oysa onları, toplumsal dini ve geleneksel ahlâkı çözmede, modernizme karşı en etkili direnme ve dirilme yeri olan aileyi dağıtmada bir siyaset aracı olarak kullanan, Batı modernizminin desteğindeki ileti-şim araçları ve kimi elit gruplarıdır.

Belki de bu kesimler yardıma ve tedaviye muhtaç birer hastadırlar. Ama daha fazla bir anlamları da var; o da modernizmin toplumu çürüten, kokuşturan soysuzlaştırıcı etkisinin en somut göstergeleri oluşlarıdır. Bu, bize aile kavramını yeniden ele almamızın, gözümüzü eve ve çocuklara çevirmemizin ne kadar hayati bir şey olduğunu gösterir. Onlar kentsoylu semtlerde cinsel sapkınlık, alkol ve uyuşturucu ile çürüme geçirirken, bizler bir yandan onlara bu trajik gidişin nasıl ölümcül olduğunu anlatıp sahici kurtuluşun yollarını göstermeli, öte yandan ailemizi modernizmin bütün tahrip edici etki ve saldırılarına karşı koruyup, onu bir direnme ve dirilme ocağı haline getirmeliyiz. Bu bizim ve belki onların da kurtuluşudur.

Ancak bu, bizim cinselliği İslâmi öğretime uygun olarak doğru tanımlayıp onun hangi ölçülerde aşkın, manevi ve insani boyutlara sahip olduğunu gösterme gücümüzle bağlantılıdır. Tarihsel tecrübemiz, geleneğimiz ve onun şekillendirdiği aile düzeni bize geniş ufuklar açar, ama belirleyici olamaz. Biz Kur'ân'ın evrensel ilke ve ruhunu günümüz şartlarında ve modern kentte yaşadığımızın bilincinde yeniden keşfetmek ve yepyeni bir pratik geliştirmek durumundayız. Modern insan trajik bir çürüme geçiriyor. Aşkın boyutunu unutan ve sonra kendisine hatırlatılınca inkar eden insan, sonunda hayvan türlerinde bile görülmeyen çarpık ve sapkın bir ilişki biçimini geliştirerek, gerçekten "hayvanlardan da aşağı" bir dereceye inebileceğini gösterdi. Temel varsayımları dine dayanmayan hiçbir ahlâki veya felsefi öğreti, bu sapmaların önüne geçip insana sahici bir çıkış yolu gösterme gücüne ve imkanlarına sahip değildir. Bu alanda da mümkün olan tek kurtuluş yolu, İslâmiyet'in cinselliği aşkın ahlâki boyutuna yükselten manevi ve entelektüel bir derinlik katan İlahi Öğreti'sine dönmektir. Hıristiyanlık bu konuda kötü bir tecrübeye sahiptir.

Hoşnutsuz ve Köksüz Zümreler

Her toplumun fiili ve potansiyel marjinalleri vardır. Açık marjinaller bilinir, belli ölçülerde tolere edilir, hatta toplumun pusulasını şaşırma tehlikesine karşı marjinaller 'olumlu rol' oynar. Topluma, marjinaller üzerinden referansları, doğru yaşama kuralları ve ulvi hedefleri hatırlatılır.

Toplumun hiyerarşik katmanlaşması içinde gizli marjinalleri belli bir yere oturtmak hayli güçtür. Güçlük bu kesimlerin potansiyel (gizli-güç) özelliklerinden kaynaklanır. Bunların marjinallikleri dışarıdan güçlü bir şekilde uyarıldıklarında zaman içinde ortaya çıkar. Bu zümrelerin tarihsel, sosyolojik ve maddi temeli olmaktan çok demografik ve psikolojik bir temeli var. Toplumun zaman içinde türeyen marjinallerini, genelde hoşnutsuzluğun (gayr-ı memnunluk psikolojisi) ve köksüzlüğün besleyebileceğini düşünmek mümkün. Burada sözünü ettiğimiz "köksüzlük"ün görece soy, şeref vb. itibari-saymaca değerlerle herhangi bir ilişkisinin olmadığını belirtmek gerekir.

Potansiyel marjinallere, toplumun kendi değerler sisteminden kuşkuya düşürülüp otoriter yöntemlerle modernizme doğru evrildiği zamanlarda daha yaygın rastlanır. Bir bakıma gelecekte kendi beklentileriyle örtüşecek bir imkan ve araç olması dolayısıyla modernizm hemen bu zümreler arasında kolayca taraftar bulur. Böyle zamanlarda toplumun sosyal norm ve kontrol mekanizmaları gerileme içine girdiğinden, marjinallerin kendilerini kuvveden fiile çıkarmaları daha da kolaylaşır.

Şüphesiz bir toplum ve onu kapsayan sosyal sistem hangi ölçülerde ekonomik bölüşüm düzeni adil, sosyal statü dağıtımı kolay, siyasal katılım kanalları açık ve kültürel çerçevesi sağlam olursa olsun, bütün sınıf, zümre ve katmanları tam olarak memnun edemez. İnsanlar kendi realitelerinin gereği olarak hep daha fazlasını isterler. Elde edenler yeni isteklere yönelirken, elde edemeyenlere kalan, isteğin türüne göre bir düşkırıklığıdır. Her düşkırıklığı derin bir çatışma ve engelleme ile sürer. Bunun toplumsal davranış düzeneklerindeki yansıması hoşnutsuz zümrelerin, içinde yaşadıkları sosyal çevre, politik sistem veya kurumlar tarafından haksızlıklara uğratıldıklarına inanmalarıdır. Elbette bu hoşnutsuzluğun haklı ve geçerli nedenleri olabilir. Nitekim adaletsizlikler, hukuk ihlalleri, kayırma ve sosyal grup dayanışması kimi gerçek hak sahiplerini mağdur edebilir. Bizim burada sözünü ettiğimiz, varolan hukuk düzeni içinde hakların aranıp elde edilmesi durumu değil, tam aksine dışarıdan kendilerine yönelen bir etkinin içeride psikolojik tepkileri besleyip derin düşkırıklıklarına, ardından çatışma ve davranış bozukluklarına yol açması, grup veya zümreyi sürgit "hoşnutsuz" bir konuma itme-

si durumudur. İşte modernleşme arefelerinde, çevreleri tarafından ya yeterince anlaşılmadıklarına veya haksızlığa uğratıldıklarına inanan bu hoşnutsuz zümreler, köklü bir paradigma değişimini herkesten önce kabule hazır görünürler. Bu kabul olumlu veya olumsuz yönde olabilir. Olumlu olanına, Hz. Peygamber'in Mekke'nin köleci ve aristokratik düzenine karşı çıkarken, ona hemen ilk cevabı kölelerin ve yoksulların vermesini örnek olarak gösterebiliriz. Bilal, Süheyb ve Ammar gibi mağdur ve hoşnutsuz zümrelerden gelen insanların, Mekke'nin müşrik düzenini ve putlarda somutlaşan ideolojisini kabul etmek için hiçbir sebepleri yoktu. Bu olay, hemen hemen bütün peygamberlerin çağrılarında tekrarlanır, çağrıya o toplumun refah sahibi (mütref) kesimleri ile yöneticileri (mele') karşı çıkarken köleler, yoksullar, yabancılar, dışlananlar olumlu cevap verir. Olumsuz örnek olarak bizde, ilk Batılılaşma akımları karşısında geçen bölümlerde sözünü ettiğimiz kesimlerin dışında potansiyel hoşnutsuz ve köksüz zümrelerin verdiği olumlu cevap üzerinde durulmaya değer.

Bilindiği gibi her göç hareketi bir sosyal transfer olayıdır. İsteğe bağlı (beyingöçü, serbest tercih sonucu yerleşim, işçi göçü vb.) veya zorunlu (kuraklık, afetler, soykırım korkusu, savaştan kaçma vb.) sebeplerle olsun, herhangi bir göç, insanları asıl ait oldukları yerden koparır, bir bakıma başka bir yere savurarak atar. Yerleşiklerin kuvvetli olduğu toplumlarda, dışarıdan gelenler, eğer belirli süreler içinde yeni toplumun sosyal normlarına uyum sağlamayıp üstelik kendilerine psikolojik tecritte güçlü bir kültürel kişilik verecek normlardan, arka-plan lojistik desteklerden yoksunsa, işte böyle durumlarda "köksüzlük" dediğimiz olgu ortaya çıkmış olur. Bu sosyolojik anlamda zümresel köksüzlüktür.

Bu, kendisine yeni intisap ettikleri topluma ailevi, kültürel ve sosyal anlamda kök salamayan zümreler, iyi bir resmi statü veya ekonomik zenginliğe ulaşsalar dahi, onları toplumun yerleşik sınıf ve katmanları kabul etmekte isteksiz davranır. İşte "sonradan görme" veya "görmemiş" türü nitelemeler en çok bunlar için kullanılır. Bu deyimlerde bir red, küçümseme ve anlamlı bir protesto var. Bazan köksüzlük, uzun yüzyıllar bir yerde yaşamakla beraber o yerin referans sistemini benimsememekle de ilgilidir. Böyleleri modernizmin yerleşik değerlere karşı saldırılarını fırsat bilirler.

Bu zümrelerde bir yandan yaşadıkları köksüzlüğün neden olduğu psiko-kültürel sürgünlük, öte yandan topluma karşı duydukları hınç, onları çözücü nitelikteki modernizmi hemen kabule hazır potansiyel adaylar kılar. Türkiye'de ilk batılılaşma akımlarının bürokrat, yönetici, saray çevresi, asker, uluslararası sermayenin işbirlikçisi ve Avrupa'da eğitim görmüş aydınlar yanında, bu köksüz ve hoşnutsuz zümreler arasında karşılık bulması anlamlıdır.

Sömürgecilik dönemlerinde Batılılar, ilerde terketmeyi düşündükleri sömürge ülkelerinin halkı arasından böyle zümreleri özenle arayıp keşfetmeyi ihmal etmediler, onlarla diyaloglar geliştirdiler, adeta onlara yatırım yaptılar. Sömürgecilerin dikkatle yaptıkları bir başka şey de, her bölgenin kilit noktalarına o bölgenin yerli halkından olmayan başka bölgelerden gelme aile ve grupları yerleştirmeleri oldu. Tabii söylemek gerekir ki benzer bir uygulamaya, Abbasiler'in orta zamanlarında sarayın İran ve Türk kökenli aileleri getirip bürokrasi ve askeriyenin başına geçirmesi olayında da rastlanır. Yine Osmanlılar'da Anadolu'ya karşı Rumeli faktörü bu konumda ele alındı, yönetimden bürokrasiye, ekonomiden askerliğe sistemli olarak kaydırıldı; Osmanlılar'dan sonra da benzer alanlar yanında basından spora kadar güçlü lobiler, grup dayanışması özendirilmeye devam edildi. Bu anlamda batılılaşma akımlarının en hararetli savunucu ve öncülerinin çoğunlukla Selanik veya Rumeli kökenli kişi ve çevrelerden çıkması acaba bir tesadüf olabilir mi? Büsbütün bir tesadüf de olsa, Rumeli-Anadolu ikileminin yakın zamanlara uzanan bir olgu olmadığını, politik kökeninin Osmanlı geleneğinden beslendiğini, Saray'ın Enderun'una daha çok Rumeli ailelere mensup devşirme çocuklarının seçildiğini ve burada iyi bir eğitimden geçtikten sonra ordu ve bürokrasinin kilit noktalarına getirildiğini hatırlatmamız lazım. IV. Murad'a idari bozukluğun nedenlerini rapor eden Koçi Bey, kaleme aldığı "Risale"sinde sıraladığı nedenler arasında, "Son zamanlarda Rumeli'den çok Anadolu kökenlilerin istihdamına önem verilmesi" faktörünü eklemeyi ihmal etmemekte, hatta altını çizmektedir.

Osmanlı'da modernizmin etkili taşıyıcılarından biri de kuşkusuz, herkesten önce Batı kapitalizmine olumlu cevap veren gayr-ı müslimlerdir. Yahudi ve Hıristiyan olan bu zümreler, bir yandan Batının o gün-

kü güçlü ülkeleriyle aralarında dini-duygusal bir bağ kurarken; öte yandan gelecekteki konumlarıyla Batı kapitalizminin "Hasta Adam" olarak tanımladığı İmparatorluk için geliştirdiği planları arasında örtüşme noktaları buluyorlardı. Avrupa da azınlıklarla hem kendine Osmanlı içinde doğal yandaşlar bulmuş hem de Osmanlı'nın içişlerine karışacak geçerli bir araç keşfetmişti. Mısır'da Kıptiler, Irak'ta Nasturiler ve Suriye ile Lübnan'da Hıristiyan Araplar da batılılaşmayı hızlandıran bir rolü seve seve üstlendiler.

Bizde bütün bunlara etkili bir acente olarak "Dönmeler (veya Sabataistler)" de eklenmektedir ki, bu garip sosyal zümre dini kökeni ile Yahudi-Hıristiyan, legal görünüşüyle Müslüman ve fakat psiko-kültürel ve toplumsal kökeniyle hoşnutsuz, köksüz marjinal zümre olarak tahmin edilenden fazla yaygın bir etkiye sahip olmuştur. Gerek Selanik, gerekse Dönme zümreleri etkili kılan, yabancı kökeniyle Anadolu'nun tarihsel ve toplumsal kültür ve geleneksel mirasıyla aralarında ciddi bir duygusal bağ ve yakınlık kuramamaları faktörüdür. Selanik dönmeleri, coğrafi kökenleri gibi kendilerini modern Avrupa'ya Müslüman Anadolu'dan her zaman daha yakın hissetmişlerdir.

Lümpen Takımı

Hoşnutsuz ve köksüz zümreler gibi hemen hemen her toplumda lümpen takımına da rastlanır. Sosyolojik anlamda lümpenlerin "takım" kavramıyla yanyana getirilmesi, onların toplumsal kökenleri konusundaki belirsizlikten ileri gelmektedir. Lümpenler konusunda farklı açıklamaları içeren çok sayıda sosyolojik görüşe rastlamak mümkün.

Bizce lümpen takımının göze çarpan iki gözelliği var:

1) Üremelerinin konjönktürel şartlara bağlı olması,
2) Sosyal rol üstlenme konusunda gösterdikleri performans eksikliği ve bunun doğal sonucu olarak gözlenen isteksizlik.

Üremelerin konjönktürel değişme ve dalgalanmalara bağlı olması ya hoşnutsuz ve köksüz oluşlarının sosyal konumlarına kalıcılık sağlaması veya hızlı göç ve ardından adil paylaşılmayan sosyal statülerin ortaya çıkardığı eşitsizliktir. Bundan dolayı eğer bir lümpen ilk nedenden

dolayı lümpen olmuşsa bu, her toplumda rastlanan türden bir olgu olarak karşımıza çıkar. Geleneksel toplumlarda istisna kabilinden olan bu lümpenlerin geniş bir etki alanına sahip oldukları söylenemez. Toplumun yerleşik sosyal norm ve geleneksel kurumları onları nötralize eder. Hatta varlıkları marjinallerde olduğu gibi, bir "su-i numune" (negatif örnek) telakki edildiğinden, toplumun kendi değerler sistemi yönünde motive edilmesi ve pekiştirilmesi yönünde bir araç olarak fonksiyon dahi görebilir.

Çoğunlukla geleneksel toplumların yerleşik lümpenleri olur. Bunlar aykırı tutum ve konumlarına rağmen, toplumun genel değerler sistemini çözücü bir fonksiyon yüklenmez, hatta tam aksine "mahallenin namusu kendisinden sorulan" kişiler olarak, kendi özel tarz ve üsluplarıyla değerleri korur. Bu anlamdaki lümpenlik modernizmin taşıyıcısı değildir, hatta bilinçli olarak uzağındadır.

Bizim sözünü etmek istediğimiz lümpenlik ise toplumsal göçler sonucu büyük kentlerde yeni yeni görülmeye başlanan yepyeni bir sosyal olgudur. Tarihte de bu toplumsal şartlarda görülürler. Hızlı toplumsal göç ve adil olmayan gelir ve statü paylaşımının yarattığı düşkırıklığı sonucundaki lümpenliğin toplumsal etkileri tahmin edilenden farklıdır. Bu anlamda İslâm tarihinin bu tür bir olaya iki defa tanık olduğunu söyleyebiliriz: Biri, İslâmiyet'in bir şehir -devlet olmasıyla kabile hayatı yaşayan konar-göçerlerin (bedeviler) İslâmiyet'in teşvik ve yönlendirmesiyle yerleşik hayata geçmeleri, şehirlere taşınmalarıyla ortaya çıkan lümpenlik; diğeri, şimdilerde tanık olduğumuz küçük kent, kasaba ve köy toplumundan büyük kentlere taşınan kitlelerin bünyesinden ortaya çıkan ve büyük kentlerin gecekondu ya da çevre semtlerinde neşv ü nema bulan lümpenlik.

Bilindiği gibi Kur'ân, bedevi göçerlerin (A'rab) İslâmiyet karşısındaki tutumlarının pek övgüye değer olmadığını söyler. İstisnalar yapmakla birlikte Kur'ân, bedevilerin yaşama biçimleri dolayısıyla az söz dinlemediklerinden, infak etmeyi cimrilik telakki ettiklerinden söz eder. Bu elbette konar-göçerlik sonucu ortaya çıkan ve fizik çevrenin, tabiatın sert şartlarına kendini adapte etme gibi yapısal durumlardan kaynaklanan konjöktürel bir durumdur. Burada yapılacak şey, evrensel bir mesajın onlara da iletilmesi ve mümkünse zaman içinde bedevilerin yerleşik hayata geçmelerinin

sağlanmasıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.) de İslâmiyet'i bir şehir-devleti (Medine)nin sosyal, politik ve maddi şartlarında hayata geçirme yolunu seçti ve bu arada bedevilerin yerleşikliğe geçmeleri için bazı tedbirler aldı. İleride büyük sorunlara yol açacaklarını tahmin etmekte güçlük çekmeyen Hz. Ömer de benzer bir politikayı aktif olarak izledi. Çünkü Hz. Peygamberin vefatının hemen ardından Hz. Ebu Bekir'in temsil ettiği merkezi hükümete karşı ilk ayaklanan bedeviler olmuştu, Taif, Mekke ve Medine dışındaki bütün kabileler yeni yönetimi tanımayacaklarını söylemişlerdi. Bu olay, konargöçerliğin İslâm'ın şehir dini oluş tabiatına ne kadar uzak olduğunu veya onunla uzlaşmakta büyük zorluğa düştüğünü gösteriyordu.

Ancak zamanla bedeviler yerleşik hayata geçtiler ve Hz. Ömer ile birlikte bu transformasyon iyice hızlandı. Ne var ki Hz. Osman'ın iktidara gelişi ile Benî Ümeyye'nin ticari ve bürokratik hayatı ve buna bağlı fetihlerle elde edilen ganimette en büyük payı ele geçirmesi, yeni şehirlilerin ikinci plana itilmesine yol açtı. Benî Ümeyye eski cahiliyye geleneklerini dirilterek, kendi üstünlüğünü vurgu konusu yaptı, özellikle dünün göçebe Araplarını aşağıladı. Bu, geniş boyutlu bir rahatsızlığın doğmasının da önemli nedenlerinden biridir. Hz. Osman'ın şehadeti ardından kan davası, kabile teamülleri ve kanlı gömleğin şehir şehir dolaştırılması gibi geleneksel cahiliyye adetlerini ön plana çıkaran Muaviye'nin yükselişi, daha yeni yerleşik hayata geçmiş eski göçebeleri iyice tedirgin etti. Hz. Ali-Muaviye çatışmasında Hz. Ali'nin safında yer alanların çoğunluğunun bu toplumsal kökenden gelmesi hayli önemlidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın yerinde tespiti ile, Hariciler arasında hatırı sayılır lümpen takımlar da vardı. Aslında Hz. Osman'ın orta zamanlarına kadar bu kesimler göçebelikten yerleşikliğe geçip sosyal statüleri ile onurlandırılmış, yeni ve evrensel dinin getirdiği takva temeline dayalı kardeşliği içinde olumlu roller üstlenmiş iken, Benî Ümeyye'nin iktidarı ile birer 'taşralı' olarak aşağılanmış, Hz. Peygamber'in kendilerine verdiği sosyal rolleri (bürokratik görevler, ekonomik refah, siyasal katılım, kültürel etkinlikler vb.) ellerinden alınmıştı. Pek uzun süren Benî Ümeyye iktidarı sonunda onlardan büyük bir kesimin lümpenleşmesine yol açmıştı.

Emevi ve Abbasi zamanlarında da bedevilerin yerleşik hayata geçmesi ve lümpen takımların nötralize edilmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Bu

kimi zaman şehir planlamacılığı, şehir-kır arasında kurulan dengeli ilişki şeklinde olurken; kimi zaman zorba yöntemlerle oluyor, ayaklanan kabileler ikna edilip yatıştırılacakları yerde siyasal iktidar tarafından kılıçtan geçiriliyorlardı.

İslâm dünyasının geçirmekte olduğu ikinci büyük ve köklü değişim, bu yüzyılın ortalarından itibaren başlayan köyden kente göç olgusudur. Üstelik yüzyılın son çeyreğine doğru göç, artık köy veya kırdan kente değil, küçük kentlerden büyük kentlere doğru temel bir nitelik değiştirmiştir.

İşte modern zamanların lümpenleri geleneksel büyük kentlerin eski lümpenleri üstüne eklenerek, yepyeni bir sosyal olgu şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Bu kent lümpenlerinin toplumsal kökenleri taşra-köy, yaşadıkları çevre gecekondu veya yoksul semtler, tuttukları mekan ise bütün kenttir. Ve özellikle kentin bohem hayata elverişli mekanlarıdır.

Bu öylesine hızlı bir değişim ki, daha 1940'larda nüfusun % 30'u kentlerde yaşıyorken şimdi bu rakam % 65-70'lere çıktı. 12 il mıknatıs gibi insan çekerken, 23 il sürekli olarak nüfus kaybediyor. Büyük kentlerdeki nüfusun % 70'inin gecekondularda yaşadığı göz önüne alınırsa, merkezi semtlerin, taşralıların kabaran dalgaları altında nerede ise kaybolmakta olan adacıklar durumuna düştükleri görülür. Bu hızlı kentleşme ve nüfus artışı, düş kırıklığına uğramış engellenme, çatışma, gerilim ve hiçbir zaman gerçekleşemeyecek beklentilerin kabardığı trajik hayatların içten içe kaynadığı arayışların pusulasız sürdüğü mekanlarda, adeta bir kaosa dönüşmüş bulunuyor.

Zeytinburnu'nda yaşayan, fakat takıp-takıştırıp Bakırköy'de volta atan binlerce insan, günün birinde Ataköy'de yaşamanın çıldırtıcı arzusu ile kıvranıyor. Medya ayrıcalıklı sınıfların renkli ve mutlu hayatlarını önlerine sürüp arzu ve ihtiraslarını tutuşturuyor. Modern hayata kavuşmanın nasıl araç bolluğu, büyük servet ve yüksek statülerle elde edilebileceğini anlatıp duruyorlar. Bilinçlerini ve kararlılıklarını kaybetmeyenler kıran kırana bir yarışa girip bütün toplumsal norm ve değerleri parçalıyor, düş kırıklığına uğrayanlar ve umutlarını kesenler akıl sağlıklarını da tehlikeye sokup lahmacun kokusu, sigara ve bira fokurtusu altında her gün biraz daha bohem

bir hayata itilerek yürek parçalayan, suçu soyut ve belirsiz bir 'kahpe felek'e yükleyen acılı arabesk'in bilinç öldürücü sihirli atmosferinde derin bir boşluğa, çürüme, dejenerasyona itilip sürükleniyorlar.

İşte politik toplumun muhkem dayanakları olan; kurumları güçlü ve denetleyici devleti, ordu, bürokrasi, medya, üniversite, okul, on binlerce kişiye ninni söyleyen uyku tulumu stadları, tüketimi, arzuyu ve nefreti tahrik eden medyası, marjinalleri hoşnutsuz ve köksüz zümreleri ve lümpenleri ile kapitalizmin bütün dünyaya ve bizim gibi toplumlara armağan ettiği modern kent.

Ama modern kentte her şey umutsuz değil. Parçalanma yanında bütünleşme, dağılma yanında toparlanma, çürüme yanında dirilme belirtileri de var. Tabiattaki geçerli İlahi yasa modern kentte de kendini gösteriyor. Bir yanda kimi varlıklar ölürken, öte yanda yenileri doğuyor.

İşte bizim 'geri geliyor' dediğimiz din de, bu modern kentin kendisine gebe kalıp, doğumuna hazırlandığı dindir.

Öyleyse bu dini bize armağan edecek olan ve fakat şimdi derin acılar, büyük sancılar içinde kıvranan modern kent'e biraz daha yakından bakalım..

Üçüncü Bölüm

MODERNİZMİN MEKANI: KENT

Dinlerin Dölyatağı Şehirler

Bugün Din'le ilişkisi olmayan hiçbir şey düşünmüyoruz. Şüphesiz aynı durum Din ile Kent ilişkisi için de geçerlidir. Gerek kutsal metinler ve sözlü gelenek, gerekse arkeolojik ve antropolojik veriler, Din ile Kent arasında oldukça eski (kadim) bir ilişki olduğunu gösteriyor. İster sosyo-coğrafya bağlamında yatay, ister kent ve medeniyet tarihi bağlamında dikey olsun, Kent ile Din arasında böylesine zorunlu bir ilişki varken, ilginçtir, son iki yüz yılda bu pozitif fenomen paradoksal bir niteliğe büründürülerek, sanki kent hayatı ilerledikçe Din'in gerileyeceği yolunda garip bir düşünceye ulaşıldı.

Bunun önde gelen sebebi, insanın tarihsel etkinliklerini sekülerleştiren bilimin Din olgusunu, bilgi sosyolojisinin sunduğu yine seküler parametrelere bağlı kalarak açıklamaya çalışmasıdır. Modern sosyoloji ve antropoloji, hâlâ Din'i ilkel hayat süren kabilelerin veya feodal değerlerin ortaya çıkardığı bir inanç biçimi olarak tanımlamaya yatkındır. Lineer tarih görüşünün en ortodox temsilcilerinden biri olan Auguste Comte, insan tarihini "Teolojik-Metafizik ve Pozitif" olmak üzere üç ana döneme ayırıp, pozitivizmle birlikte insanoğlunun "Din" olgusunu aştığını öne sürüyordu. Acaba gerçekten ilk insan toplumunu, pozitif sebepleri izah

edemediği tabiat varlıkları ve olayları karşısında şaşkın duruma düşüren bu bilgi eksikliği ve onun yol açtığı derin korku mu natüralist veya animist inanış biçimlerine sevketti? Bu inandırıcı bir açıklama mı yoksa bugünkü konumundan geriye bakan bilim adamlarının kurgusal tasarım ve tahminleri mi? Kuşkusuz natüralizm, animizm veya totem inançlarıyla ilgili görüşler ne ölçüde yaygınlık kazanırsa kazansın, bütün bunların son tahlilde birer "kuram" oldukları akıldan çıkarılamaz. Ama ne garip ki, Batı'da "kuram" oldukları biline biline birtakım kurgu ve masallar birer hakikatmiş gibi bilimlerin baş köşesine oturtulmaya devam ediliyor.

Bugünkü antropoloji dünya üzerinde ilk kentlerin, bundan M.Ö. 4000-5000 yıllarında ortaya çıktığını söyler. Mezopotamya, İndüs, Nil deltası ve Orta Amerika'da kurulan ilk kentler ile tarım arasında yakın bir ilişki varsayılır. Bundan 12 bin yıl önce avcı ve toplayıcı olan hazır yiyici insanlar bir "tesadüf" eseri toprağı ekip biçmeyi öğrendi. Bu olay, ilk yerleşik hayata geçişin de başlangıcıdır. Çünkü tarımı öğrenen insan, toprağa ektiği şeyi biçmek için başında beklemek zorunda kalmış, sıcaktan veya soğuktan korunma zorunluluğu barınma ihtiyacını doğurmuş, ilk barınaklar böylelikle ilk köy, site ve kentlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Tarımın keşfinin en önemli sonucu geniş bir iş bölümüdür. Eskiden hazır yiyici olan insanın şimdi elinde üretim artışından dolayı bir artık ürün toplanmıştır. Demir pulluk gibi teknolojik gelişme ile ulaşım teknolojisinin tekerlekli araba ve hayvan kullanımı sayesinde sağladığı gelişme altın ve gümüş gibi değerli madenlerin birer değişim (mübadele) aracı olarak kullanılmasına da imkan sağlamıştır.

Bu safhayı doğal olarak politik örgütlenme izleyecektir. Üretim fazlasını ele geçiren, politik örgütlenmeyi sağlayan ve değişimin gerçekleştiği pazara sahip olan şehir, bundan böyle kır ve köy üzerinde hakimiyet kuracaktır. Bütün bu süreci kendi lehine tamamlayacak olay da, kolayca tahmin edileceği gibi tüccar sınıfının ortaya çıkması ve şehirlere damgasını vurmasıdır.

Bu, ilk kentlerin ortaya çıkışıyla ilgili Batı antropolojisinin bizi inandırmaya çalıştığı kurgusal kuramının özeti.

Acaba kuramın doğruluk derecesini neyle test edebiliriz? Bu soru ebediyyen cevapsız kalacaktır. Çünkü kesin verilerle doğrulanması mümkün olmayan bu görüş evrim gibi sadece bir kuramdır. Bir kavramsal model içinde kullanışlı olduğu sürece kabul edilir, kullanışlı olmaktan çıkınca bilimin çöp sepetine atılır. Batı biliminin çöp sepeti bir zamanlar el üstünde tutulan, bugünse bir kenara atılıp unutulan kuramlarla doludur.

Ancak kentlerle ilgili sadece Batılılar görüş beyan etmiyor. Çinlilerin ve diğer kültürlerin de konuya ilişkin izlenmeye değer görüşleri var. Onlar, Batılı sosyal bilimciler gibi "spekülatif kuramcılar" olmadıklarından, herhangi bir olayın özüne değinmekle yetinirler. Sözgelimi Tao'nun kentleri, insanın tabiattan kopup ona yabancılaşmasıyla açıklaması son derece anlamlıdır. Tao, kentleri; "tabiatın güzel, saf ve doğal yüzünü çirkinleştirmek isteyen insanın etkinliklerinden biri" olarak görür. Taoizm'in bilgece varsayımlarına göre, kentlerin sayısal ve hacimsel artışları kozmik düzenin son bulmasının bir habercisidir.

Uzak mesafeden de olsa benzer bir imajı İslâm'da bulabiliriz. Kimi Hadis kaynaklarına göre "Ahir Zaman" yani kozmosun sonunu haber veren işaretlerden biri, insanlar arasında "gayr-ı meşru cinsel ilişki (zina) ile bina artışı" arasında görülecek paralelliktir. Göğe uzanan (gökdelen) binaların sayıca artışı ile zina arasında kurulan ilişki hayli anlamlıdır. Ama bu, geleceğe ilişkin bir durum tespitinden başka, şehirlerle ilgili negatif bir anlam içermez. Çünkü şehir, İslâm kültürüne göre tanım gereği kaçınılmaz bir olgudur.

Biz daha önceleri, İslâmiyet'in temelde bir "Şehir Dini" olduğunu söylemiş ve gerek Kur'ân-ı Kerim ile gerekse Hz. Peygamber'in konar-göçer (bedevi) hayata sempati ile bakmadıklarına işaret etmiştik. Bu, ilahi mesajın insan realitesini göz önüne alıp şehir hayatını temel alan özelliğiyle ilgili olup bizatihi bir tercih değildir. Çünkü eğer Kur'ân, İlahi iradeye en elverişli hayat tarzının göçebeler arasında mümkün olduğunu varsayıp yerleşik insan toplumlarını konar-göçerliğe çağıracak olsaydı, bu, gerçekçi olmazdı. Nitekim belli başlı İslâm bilginleri, şehir hayatını zaruri kılan faktörü insanın "fıtraten medeni yaratılmış" olmasına bağlamaktadırlar. Fıtraten medeni yaratılan insan, tek başına yaşamayı gö-

ze alamaz, diğerleriyle birlikte ve bir arada yaşamak ister. Gerçekten de insanı harekete hazır hale getiren temel fizyolojik motivasyonlar (açlık, susuzluk, cinsellik, annelik vb.) yanında, "bir arada yaşama" dediğimiz sosyal motivasyonlar da vardır. "İnsan" sözcüğünün "unutkanlık"la birlikte bir arada yaşamaya eğilimli "Ünsiyet"i de içermesi bu açıdan dikkat çekicidir.

Şu halde Müslüman bilginlerin, toplumların ortaya çıkışını ve bir arada yaşamalarını gerekli kılan faktörleri tespit etme işinde, Batılılardan daha gerçekçi davrandıkları anlaşılıyor. Nitekim belli bir coğrafi mekanda birlikte ikamet eden, fizyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını elbirliğiyle karşılayan ve ortak bir kültüre sahip olan insanların meydana getirdiği bütüne "toplum" denmesi de bu gerekçelere dayanmaktadır.

Bu pozitif yaklaşım veya gerçekçi kabul, İslâm medeniyetini şehir merkezli kılmıştır. Burada Din-Şehir (Medine) ve Medeniyet ilişkisi üzerinde bir parça durmak gerekecek.

Nakib el Attas'ın da işaret ettiği gibi Din, Medine ve Medeniyet aynı kökten gelen sözcük grubudur. Arapça olan Medine kelimesi Farsça şehir veya bugünkü Türkçe kullanımıyla Kent'in karşılığı olmakla birlikte, gündelik dil ve bilimlere girmesi Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in 622'de Mekke'den hicretiyle başlamıştır. Hz. Peygamber, İlahî yönlendirme ile Mekke'den Yesrib'e hicret etmiş, ancak Arap yarımadasının bu hayli eski şehrine "Medine" adını vermişti. Bir görüşe göre Aramice veya İbranice olan Yesrib'i Medine ile değiştirmesinin sebebi neydi? Bizce sebep, artık özgür bir ortamda devam edecek olan son İlahi Tebliğ olan İslâm Dini'nin hayata geçecek olan mekânının yeni bir düzene kavuşacağının da vurgulanmasıydı. Din'in realize edildiği mekân Medine'dir ve Medine ile medeniyetin belirgin, örnek modeli olacaktı. Nitekim Medine ile insanların iç dünyalarında ve sosyal hayatlarında köklü değişiklere yol açan İlahi Tebliğ'in kendini somut olarak göstereceği ve benzer değişiklikleri ekonomiden politikaya, gündelik hayattan mimariye yaşayacağı bir mekana, özgür ve kutlu bir Şehir'e kavuştuğu tarihsel olarak doğrudur.

Bütün zamanlar için çekirdek bir örnek teşkil edecek olan Peygamber Şehri (Medinetü'n-Nebi) böylesine aşkın, kutsal ve İlahî değerlerin hayata geçtiği kutlu bir mekân olarak kurulmuş oldu. Dünün harabe, bakımsız ve kabile çatışmalarına sahne olan Yesrib, kısa zamanda Allah'ın rahmetinin

insanlar üzerinde tecelli ettiği bir Medine'ye dönüşmüştü.

Tarihsel olarak İslâmiyet'in göçebeler arasında veya feodal değerlerin hüküm sürdüğü kır veya köylerde değil, büyük şehirlerde boy attığını biliyoruz.

Müslümanlar, İslâmiyet'in yayılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren, ya yeni şehirler kurdular veya eski kültür ve medeniyetlere mekân olmuş şehirlere yeni bir kimlik vermeye çalıştılar. Şam, San'a, Kudüs, İskenderiye, Kurtuba, İstanbul vb. şehirler, Müslüman fetihlerden sonra bir kimlik değişimine uğradı. Ama Basra, Kufe, Bağdat, Samarra, Kahire vb. şehirler mimariden sosyal organizasyona, politikadan ekonomik örgütlenmeye kadar her alanda İslâmiyet'in kendini yepyeni mekanlarda realize ettiği şehirlerdir. Taif, Sevilla, Gırnata, İşbiliye, Buhara, Bakü, Taşkent, Şiraz, Horasan, Konya, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bursa, İsfahan, Tahran, Kum, Fez, Lahor ve daha yüzlerce şehir yüzyıllar boyu İslâm'ın şehir medeniyetinin canlı tanıkları oldu ve hâlâ o kimliği üzerlerinde taşımakta devam etmektedirler.

Dünyadaki bütün şehirlerin ilki kutsal mekân olan Mekke'dir. Çünkü bir başka çalışmamızda açıkça gösterdiğimiz gibi Mescid-i Haram'ın çekirdek yapısı olan Kâ'be, Kur'ân'ın tanıklığıyla yeryüzünde insanlar için kurulan ilk Ev'dir. Ve bu Ev'in etrafında kurulan Mekke de "bütün şehirlerin anası (Ümmü'l-Kurrâ)dır" (Bkz. Ali Bulaç, Şehir Dergisi, Kur'ân'a ve Sözlü Geleneğe Göre İlk Ev ve İlk Şehir, Eylül, 1987 sayısı).

Mekke sembolik değerlere dayalı kurulan ilk şehirdir. Bu konuda Mekke'ye Kudüs ve Medine eşlik eder. Her üç şehirde kutsal mescitler vardır, bu mescitlerin önemi ve kutlu özellikleriyle ilgili açık ayet ve hadisler vardır. Diğer bütün şehirler kutsal ve sembolik değerleri maddî ve manevî yönden içeriyorsa bile, çoğunun kuruluşu fonksiyoneldir.

Şu halde bize göre iki tip şehirden söz edilebilir:

1) Mekke, Kudüs ve Medine gibi kutsal ve sembolik değerlere dayalı olarak kurulan şehirler. Bu şehirler zamana karşı dayanıklıdır. Çünkü Mekke'de Kâ'be, Kudüs'te üç büyük Din'in kutsal hatıra ve eserleri ile Medine'de Peygamber Efendimiz'in mübarek mezarı ve mescidi (Ravza-i Mutahhara ve Mescidu'n-Nebi) olduğu süre-

ce, askeri ve ticari faktörler hangi oranda baskın ve etkileyici olursa olsun, bu şehirlere süreklilik sağlayan bu kutsal ve sembolik değerlerdir.

2) Fonksiyonel amaç ve düşüncelerle kurulan şehirler. Bunlar ya coğrafi konumlarından dolayı muhkem bir savunma yeri olarak seçilmiş veya ticaret yollarının kesiştiği kavşak noktalara denk düşmüşlerdir. Fonksiyonel şehirler, fonksiyonlarını sürdürdükleri sürece varlıklarını da korurlar. Ama fonksiyonlarını kaybettiklerinde, sözgelimi savunma açısından değerleri ortadan kalktığında veya ticaret yolları değiştiğinde bu şehirler zaman içinde söner, hatta günün birinde metruk birer harabeye dönüşürler. Bugün çeşitli nedenlerle harabe olmuş yüzlerce şehir bulmak mümkün.

Ama kuruldukları ilk günden beri, Mekke, Kudüs ve Medine gibi şehirler önemlerini ve dolayısıyla varlıklarını devam ettiriyorlar, bundan sonra da devam ettirecekler.

Bazan tarihte bunun aksi de mümkün olabilmektedir. Sözgelimi Münih, 8. yüzyılda Benedikten manastırı çekirdek alınarak kurulan bu şehir, zaman içinde ve özellikle kapitalizmin yükselişine paralel olarak bugün sembolik anlamını kaybedip fonksiyonel bir kente dönüşmüş bulunuyor.

Konya şehrinin tarihsel kimliğiyle ilgili durum ise daha ilginçtir. Can Hasan, Çatalhöyük ve Erbaba kazılarında elde edilen verilere göre İ.Ö. 8000-5000 yıllarında yerleşim alanı olarak kullanılan Konya, bugün fonksiyonel özelliklerinden çok, babası Bahaeddin Veled'le buraya gelip yerleşen (1228) Mevlânâ Celaleddin Rumi ile manevi ve kültürel bir merkez konumuna geçmiştir.

Şu halde Batılıların söylediklerinin aksine, hiçbir şehri ve tarihteki sürekliliğini, tek bir faktörle açıklamak mümkün değil. Şehirlere süreklilik kazandıran; zamana karşı dayanıklı olan sembolik ve manevi değerler olabildiği gibi, fonksiyonel özellikleri de olabilir.

Modern Kentlerin Süren Trajedisi

Şehir olgusu ne kadar eski (kadim) ise, modern kent olgusu da o

oranda yenidir. Bugün adeta içine tıkılıp hapsolduğumuz kent ile sanayi arasında doğrudan bağ kuranlar pek haksız sayılmazlar. 1750'lere gelinceye kadar hemen hemen bütün dünyada ve Avrupa'da orta halli şehirler vardı. Kır ile şehir arasında varolan demografik denge, nüfus hacmi açısından şehirlerin aleyhinde görünse bile, gerçekte tamamen lehindeydi. 18. yüzyıla kadar dünya nüfusunun ancak yüzde 2,5'unun şehirlerde, geri kalan yüzde 97,5'unun kırsal kesim ve köylerde yaşıyor olması, şehir ile köy arasında zaten olması gereken doğal dengenin bizzat bu dağılım tarafından doğrulanması ve kabulüydü. Ne var ki, bu yüzyıldan sonra İngiltere'den başlamak üzere demografik dengenin yapısında müthiş bir bozulma başgösterdi. Ve adeta 1759'lardan sonra bir şehir patlaması gözlendi. En başta sanayi bu şehir patlamalarında önemli bir rol oynadı; ama en az bunun kadar onbinlerce insanın hükümet tarafından zorla yerlerinden alınmaları ve şehirlerde iskan edilmeye zorlanmaları önemli bir sebep olmuştur. Kısa zamanda sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı belli başlı merkezler, büyük kentler olarak ortaya çıkmaya başladılar.

İşte tam bu safhadan sonra şehirlerin nitel yapısında köklü değişiklikler gözlenecektir. Daha önceki şehirlerin merkezinde tapınak, saray ve pazar (İslâm şehirlerinde cami, hükümet konağı ve pazar) yer almışken, bundan sonra kentler fabrika üretiminin ve bu üretim düzeninin işlemesini gözeten siyasal iktidarın gereklerine göre kurulacaktır. Yeni bir sınıf yeni bir iktidardır ve bu sınıf iktidarını mekanın ruhunu değiştirerek kök salacak, arkasından bütün dünyaya nüfuzunu yaymaya çalışacaktır. Geleneksel şehirlerin modern kentlere dönüşmesi, yeni sınıfın iktidar, sömürü ve modernleşme süreçleriyle yakından ilgilidir.

Bu olayda fabrika, devlet ve kent arasında zorunlu ilişki kurulmuştur. Bunun yanısıra sanayi kentlerinin gelişmesiyle psikoloji ve sosyolojinin birer sosyal bilim şeklinde ortaya çıkmaları arasında da dolaylı bir bağ var. Psikoloji insan ruhunun aşkın yönünü gündem dışı tutup sadece organizmanın tepki ve davranışlarını inceleyen, laboratuvar şartlarında (1870) gözlem ve deney konusu olan psikolojik olayları, matematiğin diliyle ifade eden bir bilim olarak, sanayi toplumunun karmaşık bireyini tanımak ve yönlendirmek istiyordu. Benzer amaçlarla sosyoloji de Auguste Comte'la fiziğin yöntemini izleyerek toplumu tanıma ve organi-

ze etmek hedeflerine yöneldi. Bireyi konu alan psikoloji yanında toplumu konu alan sosyolojiyle kent olgusunda siyasal iktidarın ve tabii yükselen sınıf burjuvazinin işini kolaylaştırdı.

Bu gelişme ile birlikte modern kent, modern devletin kendini sürekli kılmak istediği muhkem bir mekâna dönüştü.

Modern kenti devletle aynı değerleri paylaşan mühendislerin kurmaya başlaması tesadüfi değildir. Ellerindeki geçerli ve kullanışlı araçlar, cetvel ve pergel olan mühendisler modern kenti;

a) Kendisinden çıkar sağlanacak bir nesne,

b) İnsanın sürü içinde güdüleceği bir mekân olarak tasarladılar.

Modern pozitif ve sosyal bilimciler gibi mühendislerin de en belirgin özellikleri, kendilerinin de diğerleri gibi aşkın ilkeden yoksun olmaları ve kenti mekanik ve istatistiki bir olgu şeklinde algılamalarıdır. Metafizik derinlik, estetik, güzellik ve şiirden yoksun bu kentlerden beklenen tek şey fonksiyonel olmaları. Bu da kent tasarılarının rasyonel (mekaniki ve istatistiki düzen) kurulmasını gerekli kılıyordu. Oysa bütün eski kültürlerde şehir, kosmozun yeryüzündeki modeli olarak düşünülmüştü. İnsan kültüründe belirgin sapmanın gözlendiği eski Yunan'da bile sözgelimi kentlerin geometrik çizimini savunan Hippodamos'a göre geometrik yasalar, yalnızca tapınaklara değil, anıt, sokaklar, meydanlar, konut ve hatta yurttaşların hayatına bile uygulanmalıydı. Platon, geometri bilmiyenleri Akademi'ye almıyordu. Ancak Yunan'da geometrik çizime göre tasarlanan şehirler hangi oranda kozmosun suistimali kabul edilirse edilsin, yine de insan, şehir ve kozmos arasında kurulan ilişki; müteala olana, aşkınla ilişkileri (metafizik) endişeleri içeriyordu.

Modern zamanlara gelindiğinde ise sanayi kenti üzerinde karar sahibi olan siyasal iktidar, yerel yöneticiler ve bilim teknisyenliğinden başka manevi formasyonları olmayan uzmanların hiçbiri varlığın bir aşkın boyutunu hesaba katabilecek durumda değildi. Hatta aksine müteal olanın kentten kovulmasına özel bir dikkat gösterilmişti ki, sözgelimi Ankara'yı ideal bir site olarak tasarlayan genç cumhuriyetçiler, kentin kuruluşunda camiye yer vermemişlerdi. Bundan dolayı yeni bir toplumu yaratmanın aracı olarak düşünülen Ankara, uzun yıllar "Mabetsiz Şehir" olarak anıldı.

Oysa, kentlerin yoğun olarak yaşadığı temel sorunlar, tam da bu kent modelinden kaynaklanıyordu. Çünkü Ruskin'in insanın bu gezegendeki kadim macerasıyla ilgili işaret ettiği evrensel bir hakikat gözardı edilmişti: "Hiç kimse eğer metafizikçi değilse mimar olamaz."

Üretimin ve tekniğin ideolojisi olan modernizmin yerden mantar gibi bitirdiği kentler, sıkı rasyonel ve salt fonksiyonel kimlikleriyle insanın kendisini yabancılaştırdığı ve sürekli bunalttığı nesnel mekânlardır. Modern kentleri, geleneksel şehirlerden ayıran en belirgin özellik, organik olanın mekanik olana dönüşmesidir. Geleneksel şehirlerin organik mekânında insan ile tabiat arasındaki uyum mimarinin her detayına hakimdir. Bu, derin kozmik bir gerçekliğin, eko-sistemin duyarlı dengesini gözeterek kendini şehirlerde hissettirdiği doğal ve uyumlu durumuydu. Modernizmle organik olanın yerini inorganik alınca (A. Gehlen) her şeyin mühendislerin cetvel ve pergellerine göre tasarlandığı kent mekânları da mekanik bir kimliğe büründü.

Yukarıda kısaca işaret ettiğimiz gibi, Batı da bile geleneksel kentlerin merkezinde tapınak (Hıristiyanlıkla kilise) saray ve pazar yer alırken, 18. yüzyılda endüstrinin gelişmesiyle fabrikalar, sonraları fabrikaların ürettikleri ve üretimin organizasyon birimleri merkeze alındı. Endüstri ticari kentleri yaratmıştı, ama hemen peşinden disiplin ve sıkı düzeni de getirmişti. Arkasından fabrikaya yollar ve gecekondular eklendi. Şimdi de modern kentlerin görünürdeki özgür ve fakat gerideki sıkı düzenlerinde metro-iş-uyku yer almakta, temel malzemesi demir, çimento ve cam olan, Kürşat Bumin'in deyimiyle bu "gündüz boşalan, gece dolan bloklar", kibrit kutusu gibi evler, insana ve doğaya aykırı bir biçimde peşpeşe sıralanmaktadır.

Modern devletin, rafineleştirilmiş ceberrut yönetimini (derinlemesine nüfuz etmiş totalitarizm) hayatın her alanında kendini hissettirdiği bu kentlerde, kentin mekanik düzenine uygun hayat ve etkinlikler de mekanikleşmektedir. Sıkı rasyonel ve fonksiyonel modern endüstri toplumunun kuruluş ve işleyişi başka şekilde olamaz.

Geleneksel İslâm şehirlerinde, mimarinin esası çevrenin imarı etkinliğiyle aynı kökten gelen "umran"dır. İbn Haldun, neseb asabiyeti

ile motive olan konar-göçer (bedevi)lerin sonunda, yerleşik (hadari) umrana ulaştığını söyler. Umran, herhangi sıradan bir yerleşiklik değil, belli bir dünya görüşü ve kozmik bir bakış açısına sahip toplumun çevreyi imar etmesi eylemidir. Bu eylemde toplum şehirle birlikte kendinden çok şeyler katar, ama her etkinliğinde eko-sistemin o mucizevi ve fakat aynı oranda duyarlı, İlahî ve doğal dengesini gözetir, bunu adeta şehre taşır. Böylelikle hadariliğe "neseb asabiyeti" ile yönelen bedevi, artık "sebep asabiyeti"ne geçmiş olur.

Şehir ile doğa arasındaki dengenin koruyucu ve sürdürücüsü insandır. İnsanın bilinç düzeyi, metafizik boyutu ve duyarlılıkları umranda mekân, ışık ve malzemede hemencecik gözlenir. Renkler ve çizgiler onun ifade biçimleridir. Varlık dünyasının bir izdüşümü olan bu yeryüzü gezegeninde insanın konumu ve üstlendiği rol, sanıldığından fazla hayati ve merkezidir. Çünkü geleneksel İslâm öğretilerinde sık sık vurgulandığı gibi, insan atomlar ile galaksiler arasındaki kozmik düzenin tam orta yerinde bir konuma sahiptir ki, bir atomun hacim ve fonksiyon itibariyle insana konumu ile insanın en büyük galaksiye göre konumu arasında müthiş bir ilişki tasarlanmıştır. Bundan dolayı küçük kozmos (alem-i sağir) olan insan, büyük kozmos (alemi kebir = kâinat)un bir özetidir, yani zübde-i âlemdir. İşte bundan dolayıdır ki, insanın bozulması, kozmosun bozulmasıdır. Bu ikisinin ortak ifadesi İslâmiyet'in Büyük İnsanlık (İnsaniyet-i Kübra) sıfatıyla ve son vahyin dili ile insanı kainata yerleştirmesidir. Yaşamakta olduğumuz ekolojik sorunlar ve insanlığın içinden geçmekte olduğu derin kriz bunu açık bir biçimde doğrulamaktadır.

İnsanı, yeryüzünde Allah'ın halifesi kılan ve evrenin kaderini insanın karar ve eylemleriyle ilişkilendiren, başka hiçbir öğreti insanı bu kadar yüceltemez. İslâm, insana bu şerefli makamı bahşeden (Eşref-i Mahlukat) en büyük ve sahici öğretidir.

İnsan, bir Eşref-i Mahlukat olarak kendi mekanını tasarlar ve kentini kurar. Endüstrinin hormonal büyümeye uğramış kentleri inorganik veya mekanik nesneler yığınıdırlar. Bu hormonal ve mekanik özelliklerinden dolayı modern kentler hastadırlar. Bu kentlerde insana, varoluşun anlamını anlatacak hiçbir çağrışım ve entelektüel zenginlik yoktur. Her

şey, insan eseri olarak vücut bulduğu ve insan, ekonomik büyüme modelinin yönlendirdiği teknolojik araç ve gereçlerle çevrili olduğundan, önce doğadan ve kendi aşkın özünden, sonra da Allah'tan koptu, böylece dünyevi tabiatının kesif zindanında (zulumat) varoluşsal hakikate yabancılaştı.

Modern kent cesamete inanır. Her şeyin şiir, estetik ve manevi boyutundan yalıtıldığı bu kentte hedeflenen tek şey hacim ve cesamettir. Her bina ve kuruluş, mümkün olduğunca dev boyutlarda tasarlanır. Futbol stadyumları, asma köprüler, kültür merkezleri, hükümet binaları, hava alanları, limanlar, hastahaneler, hapishaneler, kongre binaları, plazalar, alış veriş merkezleri, resmi devlet daireleri ve tabii bu arada mazgal gibi insanın göz zevkini delip geçen ürkütücü ve çirkin gökdelenler. Babil'in kuleleri gibi bu yapılarda diller gibi duygular ve düşünceler de karmakarışıktır.

Böyle bir kent mekanında insanın kapılacağı ilk duygu, atomize olmuş, giderek küçülmüş önemsiz, güçsüz bir varlık olma duygusudur. Dev bina ve kurumların, gökdelen ve fabrikaların birbiriyle yarıştığı kent, insanı yutan azgın bir canavar görünümündedir. Bundan dolayı ki, modern kentin bireyi güçsüz ve önemsiz olmak yanında, yalnız ve umutsuzdur.

Bu, insan denizi ortasında hükmünü sürdüren müthiş bir yalnızlıktır. Varlık dünyasının en ilginç türü olan insanın tahammül edemeyeceği en büyük acı yalnızlık duygusu ve korkusudur. İnsan, ünsiyet sahibi bir varlıktır. Yani ancak kendisi gibi insanlarla bir arada yaşayabilir. Toplu halde yaşama arzusu ve ihtiyacı, birinci derecede sosyal bir motivasyon olarak bizim bütün davranışlarımızı etkiler. Bundan dolayı İslâm bilginleri yerinde bir tanımlama ile insana "fıtraten medeni yaratılmış bir varlık" demişlerdir. Ve bundan dolayı eşsiz bir özdeyiş olarak "yalnızlık Allah'a mahsustur" denmiştir. İnsanın içinde yaşadığı modern kaygı ve çatışmalar onun ünsiyet kabiliyetlerinin zayıflamasıyla yakından ilgilidir.

Modern kent kendi paradoksal yapısında insanı yalnızlığa mahkum eder. Aşırı bireyleşme, yarış, rekabet, bencillik, kazanç hırsı ve başarı tutkusu insanları birbirinden koparırken; modern devletin kadife görünüşlü demir şemsiyesi altında faaliyet gösteren objektif ve özerk kurumlar, bu

yalnızlık duygusunu yaşayan bireyin kişiliğini parçalıyor. Her bir kurum bu güçsüz ve tek tek bir hiç olan insandan apayrı, zorunlu ve mutlak roller ve görevler istiyor. Böylesine kişiliği, sosyal davranışları ve iç dünyası parçalanmış insanın sığınabileceği tek bir alan/yer kalmıştır, o da kendi "özel hayatı". Modern kentte özel hayat, sırların, zevklerin ve manevi hazların paylaşıldığı mahremiyet değildir, sınırsız ve sonsuz ıstırapların çölüdür. Bu çöl ıssızdır. Somut sosyal hayatında rehbersiz ve pusulasız olduğu gibi, bu kaygı verici çölde de birey rehbersiz ve pusulasızdır. Çünkü kıblesini kaybetmiş bulunmaktadır. Modern dünyada insanın özel hayatına bu kadar önem vermesi, bu elinde kalan son sığınağın da fethinden korktuğu için mi? Muhtemelen evet.

Ama trajik olana bakın ki, modern bilimler, psikiyatri, psikoloji, anketler, testler, medya vb. araçlarla devlet bu alana da sızmaya çalışıyor. Kişi özel hayatını kutsal bir alan olarak korusa ve her şeyden sakınsa bile, sahici (İlahi) bir rehberden yoksun olduğundan, bu sefer titreyerek herkesten korumaya çalıştığı bu iç dünyasında çeşitli nevrozlara, psikozlara, hallüsinasyonlara yakalanıyor. Akıl hastalıkları ve buna bağlı davranış bozukluklarının bu kadar artış göstermesinin bir nedeni kuşkusuz budur.

Modern kentin insanı yalnız olduğu kadar umutsuzdur da. Çünkü ne tek başına bir birey olarak modern topluma, devlete ve kurumlarına karşı koyabilecek güçtedir, ne de gerçek bir yol göstericinin (Hâdi) varlığından haberdar olabiliyor. Zihnen ve ruhen güçsüz (mustaz'af) duruma düşürülmüş bu insanı, eblehleştirici bir kültür ortamında her gün biraz daha umudunu kaybedip ya akıl hastası oluyor, ya alkol ve uyuşturucuya sığınıyor veya anlamdan ve amaçtan yoksun bu dünyaya başkaldırabileceği tek seçeneğe başvurup intihar ediyor.

Bazı Avrupa ülkelerinde her dört dakikada bir intihara teşebbüs edilmesi tesadüfi olmasa gerek. İntihara kalkışan insanlar, mezarın ötesini merak edip bir an önce varmak için değil, mezarın ötesi olmadığını düşündükleri ve hayatı anlamsız, saçma (absürd) buldukları için intihar ediyorlar.

Ama herkes intihar edebilecek güçte ve cesarette değildir kuşkusuz. Çoğu ve hatta tamamına yakını psikolojinin kişisel bir zaaf, çaresizlik olarak tanımladığı "kaçma" adlı bir savunma mekanizmasına başvuruyor,

kendini kopan bir tufanın ölümcül atmosferinden yalancı sığınaklara atıyor. İşte alkol ve uyuşturucu müptelasının insanı dehşete düşüren boyutlarda yayılmasının bir nedeni de budur.

Her şey ortada. Bireyi ruhen ve zihnen yoksullaştıran, iç dünyamızı çölleştiren modernizm, uygarlığın yanı başında insanı katlediyor. Ne ölçüde gerçeği yansıttığı hayli şüpheli olan istatistikler, genel intihar vakalarının yüzde 13 ile 17'sinin alkolden kaynaklandığını söylüyor. Hükümete 10 bin alkoliğin üç milyar liraya mal olduğu İngiltere'de buna rağmen içki reklamları için 10 milyar harcanıyor. Tespit edilebilen 1.200 büyük kazanın ve 10 bin yaralanmanın nedeni alkoldür. Bu nasıl bir toplum ki, bir yandan alkolün yıkıcı, öldürücü zararlarını telafi etmeye çalışırken, öte yandan alkol üretiminin arttırılması ve daha çok tüketilmesi için olağanüstü efor harcıyor. Bu olsa olsa ekonomik büyüme mitinin boyunduruğu altına girmiş Batı kapitalizminin sergileyebileceği bir paradoks olur.

İsveç'te çalışan 2.5 milyon insana karşı 4.5 milyon kişi alkolik olup uyur-gezer dolaşıyor. Çocuk doğurmayı unutmuş bu toplumun sağlık neresinde acaba?

1971'de 10 ton uyuşturucunun kullanıldığı ABD'de sadece Nahas kentinde orta dereceli okullarda okuyan öğrencilerin yüzde 53'ü esrar müptelasıydı. Lise'ye geldiklerinde uyuşturucu kullanan öğrencilerin sayısındaki artış yüzde 65'e çıktı. Yine 55 milyon kişinin tabii veya sentetik uyuşturucu kullandığı bu ülkede 1974'te kliniklere başvuranların sayısı 6 milyon hesaplandı. Vietnam'a niçin gönderildiğini bilemeyen 60 bin asker geri dönüşlerinde çözümü uyuşturucu kullanmakta bulmuştu. Ve halen her yıl doğan bebeklerin yüzde 11'i doğmadan önce annelerinin sigara, alkol ve uyuşturucu alışkanlıkları yüzünden zedelenmiş, sakatlanmış olarak özürlü doğmaktadırlar.

Acaba çevre kirliliği ve silahlanma yanında alkol ve uyuşturucu ile başka hangi kültürde insanoğlu, gelecek üzerinde böylesine tahrip edici bir ipotek kurmuş?

1985'ten 1990'a gelindiğinde vakalarda geometrik bir artış gözleniyor. Sözgelimi herhangi bir hastahaneye başvuranların yüzde 25'i alkolle ilgili

raporlar alıyorlar. Şimdi çok daha ucuz ve pratik bir uyuşturucu "crack" (veya başka bir hap, ilaç vs.) ABD'yi kasıp kavuruyor. Kokain ve kabartma tozundan elde edilen bu yapay uyuşturucuya ABD'nin yoksul kesimlerinde iki milyon kadın yakalanmış durumda. Daha bu uyuşturucuyla ilgili nasıl önlemler alınması gerektiği hakkında doğru dürüst bir fikre varılmamışken, arkasından amfatemin temelinde hazırlanan "ice" adlı başka bir uyuşturucu türü kitleleri kasıp kavurmaya başladı. Uyuşturucu bağımlılığı, bebek cinayetleri yanında öldüğü sanılan frengi hastalığını da geri getirdi.

İster bu yeni türleri olsun ister eskileri olsun, uyuşturucuya müptela kadınlar bu bağımlılığı çocuklarına geçiriyorlar ve 1990'da 400 bin bebek uyuşturucu bağımlısı olarak dünyaya gelmişti. New York City'deki Bronx Lebanon Hastahanesi'nde doğan 3 bin bebeğin yüzde 9'unun AIDS virüsünü taşıdıkları görüldü. Bu daha dünyaya merhaba demeden annesinin karnında AIDS'e yakalanan bebeklerin yüzde 35'i crack kullanan anneler tarafından dünyaya getirilmiş.

Alkol ve uyuşturucu yanında modern toplumun acılı insanlarını intihara veya cinsel sapmalara sürükleyen ya da her üç aileden birinin boşanmasına yol açan temel sebepler nelerdir? Kuşkusuz bütün zenginliklerine rağmen sanayileşmiş toplumlar dehşet verici bir yoksulluğu da içlerinde barındırıyorlar. Sosyal güvenlik sisteminin olmadığı ABD'de üç milyondan fazla insan başını sokacak, barınacak bir yuvaya sahip değil ve belli standartlar temel alınırsa milyonlarca insan "yoksulluk sınırı"nda yaşıyor. Meydanlarda, parklarda, metrolarda ve sokaklarda ömürlerini tüketen bu insanlar, ülkelerinin zenginliğinden değil, adil olmayan ve insanı hiçe sayan sistemlerinin acımasızlığından yararlanıyorlar. Bu bahtsız insanlar birkaç dolarlık uyuşturucu için, vücutlarını satmaktan başka çıkar yol bulamazlar. Bağımlı erkekler, kadınlarını veya kız kardeşlerini; anneler, daha henüz 12 yaşına basmış kızlarını bir uyuşturucu veya bir öğle yemeği karşılığında satıyorlar.

Ama bütün bu çürüme ve dejenerasyonun tek sebebi ekonomik yoksulluk değildir. Ekonomik gelir düzeyleri yüksek ailelerde de benzer cinsel sapmalara rastlanır. Nitekim bazı Avrupa ülkelerinde eşcinsellik harcıalem bir iş iken şimdi cinsel sapkınlık salgın bir hastalık gibi toplumda boy atmaya başladı.

Evet kadının erkeğe, erkeğin kadına cinsel mesaj veremediği, ailenin parçalandığı, evliliğin cinsel objeye ve karşılıklı çıkar ve fonksiyonelliğe ya da sosyal vizeye indirgendiği; bunun yanında araçların aşırı bolluğunda amaçların yok olduğu bu modern kent; o rutin, yeknesak ve bunaltıcı düzeniyle her gün biraz daha insanları boğuyor, çürütüyor, öldürüyor. Sistem, temel ideallerine kurban ettiği insanlar tarafından reddediliyor. Artık insan, hayatın devam etmesi ve tarihin yürümesi için geçerli bir sebep görmüyor. Bunu da çocuk doğurmamakla ortaya koyuyor.

1975'te dünya nüfusunun yüzde 30'una sahip Batılı ülkelerin 2020 yılında yüzde 15'e düşmeleri ve 2050 yılında yüzde 10'un altına düşecek olmaları neyin ifadesidir? Bu, modernlerin, kendi geleceklerine bizzat kendilerinin bir son vermek istemeleri değil mi? Ama başka seçenekleri yok, çünkü bu imhacı kültürün mutlak sonu intihardır.

Gerçekten bütün bunlar, modern kentin disiplinli mekânı içinde hapsedilen insanoğlunun yakalandığı büyük hastalıkların birer belirtisidir. Asıl sorun çok daha derinlerde yatıyor. Avustralyalı Konrad Lorenz'in ilginç benzetmesiyle, "modern kent kanserli tümöre birebir tekabül eder." Ona göre havadan, geleneksel şehir ile modern kentin birer fotoğrafları çekilse, birincisinin nasıl doğa ile ve kozmik düzenle bütünleşmiş olarak organik bir sıralama izlediği, buna karşı diğerinin doğayı istila eder vaziyette ve eko-sisteme tümüyle aykırı geliştiği kolayca görülür. Tıpkı bunun gibi mikroskop altında normal ve sağlıklı bir doku ile kanserli bir tümör arasındaki fark da böyledir. Modern kentlerin, göç ve aşırı nüfus ile sarılı oldukları hormonal büyüme, kanserli hücrelerin bünyeyi belli bir düzeyden sonra hızla sarması ve onu çökertmesi gibi gerçekleşiyor.

Endüstrinin bir nesnesi olarak ve tamamen insana ve doğaya aykırı kurulan bu mekanik kentler, bireyi yutan dev kurum ve hacimli görünümleriyle her türlü düşkırıklığı, kaygı, engellenme, çatışma ve umutsuzluğun yatağıdırlar. Bu özellikleriyle kentler, aşkın ilkeden yoksun rasyonel ve fonksiyonel yapılar yığını olarak siyasal iktidarın sürekliliğini, modern devletin varlığını korurlar. Bu da kaçınılmaz olarak en üst düzeyde geniş, etkili ve yaygın bir organizasyonu gerektirir.

İnsanın, kentin ve hayatın etki ve rasyonel düzenlenmesine inanan Herbert Gruhl, rahatlıkla Doğuda ve Batıda mutluluğun bir organizas-

yon sorunu olduğunu söylüyor. Rasyonel ve fonksiyonel organizasyon yoksa mutsuzluk var. İşte modern kentler, gayet duyarlı kurallara göre işleyen kurumlarıyla bu organizasyonu sağlamış bulunuyorlar. Ama her şeyin görüldüğü kentte mutluluk yok. Kurumların etkili organizasyonları sonucunda her taraftan kuşatma altına alınan insan, sonunda bir sosyal kukla olup çıktı. Bu sosyal kukla, kentin fonksiyonel kurgusunda belli merkez ve kurumlar aracılığıyla istendiği gibi yönlendiriliyor. Kuklayı göbeğinden kendilerine bağlayan merkezi güç ve iktidar seçkinleriyse bu oyuna çoğulcu demokrasi adını vermişler. Modern efsaneye göre, bu toplumun bireyleri, temel hak ve özgürlükleri korunmuş olarak çoğulcu ve çok sesli bir sistem içinde siyasal katılımda bulunuyor, seslerini duyuruyor, haklarının bilincinde özgür yaşıyorlar. Buna da objektif ve özerkleşmiş kurumlar örnek gösteriliyor. Oysa kurumların bu mutlak varlığı ile modern insanın bağımlılığı ilkel bir çoktanrıcılığın, geride kaldığı varsayılan paganizmin tekrar hortlamasından başka bir şey değil. Gerçekte ise bu durum insanın ölümüdür. Çünkü Gilson'un deyimiyle, "tanrılar kendi aralarında kavgaya tutuşunca, insanlar ölmek zorunda kalırlar." Bu, Hakikat'in Birliği'ni kaybeden modern insanın kendini kesret (tekâsür) içinde kaybedip özgürlüğüne veda etmesi, Üst Aşkın İlke'den kopup varoluşsal Hakikat'e yabancılaşması ve bunun doğal sonucunda ölmesi demektir.

Dördüncü Bölüm

KURUMLARIN ÇOĞULCU FETİŞİZMİ

Modern Hayatın Kaosu

Modern toplumu diğer toplumlardan -gerek çağdaşı toplumlar, sözgelimi Afrikalı ve Asyalı geleneksel toplumlar ve geçmişte yaşayan toplumlar- ayıran belirgin özelliği, onun teknolojinin mutlak hakimiyetine girmiş bulunan ekonomik karakteridir. Teknolojinin hakimiyeti altındaki modern ekonomik yapılanma, hem üretimde hem de malların ve hizmetlerin tedavül ve tüketiminde sonsuz sayıda değişikliği ve çeşitliliği öngördüğünden, buna dayalı sonsuz sayıda seçeneğe de elverişli bir sosyal ilişkiler ağı geliştirmek ve bunun karmaşık toplumsal ve siyasal çatısını kurmak zorundadır.

Batı toplumlarında ortaya çıkan çoğulculuğun, siyasal tercihlerdeki farklılığı ve çoksesliliği vurgulayan söylemi ne ölçülerde makul ve cazip görünürse görünsün, çeşitler içinde seçim yapma temeline dayalı bu özel ekonomik yapılanmadan ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Kuşkusuz adil bir İslâm toplumunda da yasama ve yürütmeye ilişkin geniş alanlı bir çoğulculuk öngörülmüştür. Yasamanın içtihat kurumunun işlerliği sayesinde farklı görüş ve yerinde eleştirilere açık olması ile bunun zaruri sonuçlarından biri olan muhalefetin meşruiyet bulması -en azından teorik olarak bu böyledir- yürütmenin her kademede sınanabilir ve sor-

gulanabilir özelliği hemen gösterebileceğimiz örneklerdir. Ne var ki bu, herkesin dışında ve İlahî bir kaynak tarafından temel ilkeleri ve çerçevesi tespit edilmiş ve tanımı yapılmış Hukuk'a uygunluğun yönetilenlerce yöneticilerin denetlenmesi, uyarılması ve yönlendirilmesine dayalı farklı bir çoğulculuktur.

Batıdaki yapılanma burjuvazinin kontrolü ele geçirmesiyle sivil bir karakter kazandı. Kazanmak zorundaydı, çünkü monarşik ve sivil olmayan bir siyaset (teokrasi ve mutlakiyet), teknolojinin her gün yenilik ve çeşitlilik olarak ekonomiye kattığı yerli yersiz metanın üretilmesine bazı sınırlandırmalar getirebilirdi. Sanayi devrimiyle burjuvazi bunun iyice farkına vardı ve mutlakiyetçi idareleri teknolojinin egemenliğine girmiş yeni ekonomik yapılanmanın doğasına aykırı buldu; çünkü her türlü sınırlandırma yeni ekonomik sınıfları ve sermaye gruplarının gelişmesini durdurabilirdi.

İlahî Hakikat'in toplumun bireyleri ve farklı katmanları arasında Hukuk'un Kaynağı kabul edildiği bir toplumda çoğulculuk, her gün yeni ve bir öncekiyle çelişen bir hakikat arayışını değil, Hakikat'in ve ondan neş'et eden Hukuk'un hayata geçirilişiyle ilgili şekil, üslup, uygunluk ve yöntemi içerir sadece. Bu da kendi başına despot ve keyfi yönetimlerin ortaya çıkmasına engel olan yeterli bir faktördür. Tarihte bunun aksi uygulamalar varidse bile, bizim sözünü ettiğimiz teorik hukukla ilgili bir meseledir. Eğer üretimin dizginsiz ve sersemletici bir alanda bireyleri hükmü altına aldığı bir toplum düşünülüyor ve buna özgürlüklerin serbestçe kullanıldığı çoğulculuk deniyorsa, İslâm toplumu, gerçek mahiyeti siyasal ve hukuki içtihat farklılığına ve açık katılıma dayalı olmayan böyle bir çoğulculuğa kapalıdır. Çünkü böyle bir çoğulculuk bireyi aptallaştırıcı, toplumsal dokuyu dağıtıcı tahripkâr bir araçtır ki, bu aracı en etkili yöntemlerle sözde demokratik toplumlarda, bütün bireylerin gerçek özgür karar ve tercihleri değil, bir avuç iktidar seçkini kullanabilmektedir. Bu anlamda Batı'nın sosyo-ekonomik temele dayalı modeli kaçınılmaz olarak din, hukuk, siyaset ve kültür temeline dayalı sahici çoğulculuğa kapalıdır.

Gerçekte Batı toplumlarında siyasal demokrasilerin bu anlamda bir kriz içinde olup olmadıkları pekâlâ sorulabilir. Sözgelimi ABD gibi

bir toplumda siyasal karar mekanizmalarını birtakım etnik ve dini lobilerin yanında çıkar grupları, çok uluslu şirketler, kartel ve tröstlerin (mesela Yahudi lobisi, silah ve petrolcülerin sistem üzerindeki etkisi) yönlendirdiği artık bilinen bir gerçektir. Acaba milyonlarca sözde özgür seçmenin Kongre'ye seçip gönderdiği üyelerin bu lobi ve iktidar seçkinlerine rağmen halkın gerçek taleplerine cevap verdikleri ve yönlendirilmeden karar alabildikleri düşünülebilir mi?

Bu toplumlarda çoğulculuk, her istediğini yaptırabilen bir avuç lobici ve seçkinin halka dağıttığı aldatıcı mavi boncuktan başka bir şey değildir. Milyonlarca seçmenin Kongre üyelerini bir dereceye kadar özgür iradeleriyle seçtikleri doğrudur, ama seçilen üyeler, lobici ve iktidar seçkinlerinin arzu ve öngörüleri doğrultusunda, fakat halkın çıkarı adına ülkelerini yönetiyorlar. Belki de son derece sofistike sistem ve enstrümanlarla seçmene istetilir ve istetilen şey sunulur. Bu olayda politikanın pazarlanması, (Max Weber'e göre demokratik düzenin yerleşmesinden bu yana "demagog" Batıdaki tipik siyasal önder olmuştur) iletişim araçlarının kullanımı, seçim kampanyalarına yapılan dev yatırımlar ve bunlara karşılık verilen söz ve taahhütleri, bir an için hesaba katmıyoruz. Ancak küçük bir örnek de olsa şunu zikredebiliriz: Demokratik ülkelerde basın özgürdür, ne var ki, Türkiye gibi bir ülkede bile mütevazi bir gazete çıkarabilmek için milyarlarla ifade edilebilen bir yatırım gerekmektedir ki, bu, bu özgürlüğü ancak yine seçkinlerin ve büyük mali güçlere sahip olanların kullanabildiğini göstermektedir. Dostoyevski "Fransa'da özgürlük vardır, ama bu özgürlüğü kullanmak için bir milyon frankınızın olması lazım" derdi.

Çoğunluğun seçtiği kimseler azınlığın denetiminde iş görüyorsa, siz böyle bir rejime istediğiniz kadar özgür ve çoğulcu demokrasi deyin, bütün bu süslü sözler, sadece kapalı kapılar ardındaki dünyada olup bitenlerden habersiz kitleleri aldatmaktan başka bir işe yaramaz.

Demokrasilerde siyasetin partiler yoluyla yürütülmesi, Max Weber'in işaret ettiği gibi çıkar gruplarıyla yönetim demektir. Parti liderleri, bağlılarına her türden makam ve çıkar dağıtmak zorundadırlar; partide, gazetelerde, kooperatiflerde, sosyal sigortada, belediyelerde ve tabii devlette. Bütün parti mücadeleleri, nesnel amaçlar için olduğu kadar, makam

patronajı içinde yürütülen mücadelelerdir. Partiler giderek yandaşları için bu biçimde geçim sağlama amacının bir aracı haline gelmişlerdir. (Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Çev. T. Parla, 1986, İst., s. 88-89)

Varolan şekliyle Batının önerdiği sosyo-kültürel ve politik modele en uzak duran çoğulculuktur; bu model olsa olsa o da sadece teoride "çoğunluk" ilkesine dayanır. Batı demokrasileri, vekalete dayanan, bazan demagojiye dönüşen (demogokrasi), Makyavelizmi geçerli bir yöntem seçen (başarı amaçtır, amaca ulaşmak için her araç mübahtır) ve çoğunluğu referans alan bugünkü durumlarıyla ciddi bir kriz içindedirler. Bu krizi ulusal ve uluslararası büyük mali güçlerin etkili faaliyetleri daha da derinleştirmektedir.

İslâm, özgün bir sosyal model olarak çoğunluk yönetimini değil, çoğulculuğu öngörür. Azınlık, genel toplam içinde yüzde 1 dahi olsa, çoğunluğun farklı irade ve projelerine karşı kendi dini ve hukuki irade ve projesini koruma hakkına sahiptir. Bu da doğal olarak bütün dini ve sosyal topluluklara dini ve hukuki özerklik tanımayı gerektirir. Bu anlamda İslâm; siyasal, kültürel ve politik modeliyle total(iter) değildir. Hayatı bir bütün olarak kavraması ve bağlılarına öngörmesi anlamındaki bütünlüğü sadece Müslümanlar için söz konusudur. Yoksa yahudi, hıristiyan, ateist veya başka görüş ve inanca sahip olanlara da kendi ilke ve uygulamalarını dayatması, zorla benimsetmesi anlamında totaliter olamaz. Herkes kendi dini inanç ve davranışında özgürdür. Bunun en somut örneği Hz. Peygamber'in yahudi ve müşriklerle imzaladığı Medine Vesikası'dır ki, buna göre bütün dini gruplar özerk olarak Site'nin yönetimine ve ortak savunmasına katılıyor; bu arada kendi dini ve hukuki referansına bağlı kalarak hayatını sürdürüyordu. Bu çoğulculuğun Osmanlıların son dönemlerine kadar ve bütün gayr-ı müslimlere de tanındığını söyleyebiliriz (Bkz. Ali Bulaç, Modern Ulus Devlet, Alternatif Bir Arayış: Medine Vesikası, 2. Baskı, 1995, İstanbul, s. 195 vd.).

Batıda demokrasinin bir ikizi olan çoğunluk fikrinin kaynağı Max Horkheimer'a göre rasyonalist metafiziğin ideal ve kavramlarının biçimselleşmesinde veya insani içeriklerinden koparılmasında yatar. Ortalama insanın gözünde çoğunluk, nesnel aklın yerini alan bir ilkenin

ötesinde bir şeydir. Çünkü "insanların çıkarlarını en iyi tartacak merci yine insanların kendileri olduğuna göre, bir topluluk için çoğunluğun kararları sözde üstün bir aklın sezgileri kadar değerlidir."

ABD Anayasası'nı yapanlar, "her toplumun temel yasasının çoğunluğun yasası olduğunu" söylüyorlardı. Webster'in argümanlarında çoğunluk "evrensel olarak kavranmış bir öğreti"dir.

Ancak Horkheimer, çoğunluğun günümüzde rasyonel temellerini yitirdiği ve akıl-dışı bir boyut kazandığı inancındadır. Ona göre Aydınlanma'nın ilerlemesi belli noktalarda hurafe ve paranoyaya sapma eğilimindedir.

"Her konuda kamu yargılarına başvurma biçimini alan ve çeşitli kamuoyu ölçme ve modern iletişim teknikleriyle uygulanan çoğunluk ilkesi, düşüncenin hizmet etmek zorunda olduğu egemen kuvvet haline gelmiştir. Yeni bir tanrıdır; ama büyük devrimlerin habercilerinin düşündüğü anlamda, yani varolan adaletsizliğe karşı direnen bir güç olarak değil, uyumsuz olan her şeye karşı direnen bir güç olarak... Halk çeşitli kısmi çıkarların kontrolü altına girdikçe, çoğunluk da kültürel hayatın hakemi olarak sunulmaya başlar... Bilimsel propaganda kamuoyunu karanlık güçlerin, aleti haline getirdikçe, kamuoyu da aklın yerini almaya başlar" (Max Horkheimer, Akıl Tutulması, Çev. O. Koçak, 1986, İst., s. 80 ve 83).

Bu söylenenlerden anlaşılan şu ki, bütün egemen ve karanlık güçler, kullanışlı bir araç olarak çoğunluktan yararlanmaktadırlar. Siyasal tercihlerin karar mekanizmalarını belirlemesi anlamındaki çoğunluk fikri de sonuçta Tocqueville'in deyimiyle çoğunluğun istibdadına yol açar. Çünkü model, 51'e karşı 49'un irade ve taleplerini hiçe sayma esasına göre kurulmuştur; oysa gerçek çoğulculuk, 99'a karşı dahi 1'e de özgür hayat hakkı tanımak, talep ve iradesini kaale almaktır. Bizce İslâm, böyle bir modele anlamlı bir referanstır.

Siyasetin manipülasyonu amacıyla çoğunluğun çoğulculuk olarak bu şekilde konulmasına ve kullanılmasına böylece değindikten sonra, şimdi asıl modern insanı tam bir manevi ve kurumsal kaosa sürükleyen çoğulculuk üzerinde duralım.

Modern toplumların pek övgüye değer buldukları çoğulculuğun, asıl derin tarihsel köklerden beslenen felsefi, kültürel ve bunların toplam bir sonucu olan kurumsal yanı üzerinde durmak gerekir.

Bilindiği gibi Antik-Yunan'ın ilginç sofist filozoflarından Protagoras, "İnsan her şeyin ölçüsüdür" demişti. Bu söz, genel felsefi bağlamında Mutlak'ın Hakikat'in Sahibi olduğu fikrinin inkârı olan göreciliğe anlamlı bir vurgudur. İnsanın yapıp ettikleri, tabiat, tarih, toplum ve kozmik düzen Mutlak bir ilkeden yoksun olunca, görecelik (rölativizm-izafilik) sonunda bir çok alanın kendi özerk ve objektif sınırları içinde mutlaklaştırılması sonucunu doğurdu. Şu ilginç tecelliye bakın ki, varlık dünyasında Bir ve Mutlak olanı reddedip birçok izafi varlığı ikame ettirmeye çalışan Batı göreciliği sonunda gelip sayısız mutlak fikrine dayandı. İslâmi terminoloji ile bu, Vahdet'in Kesret'e, Tevhid'in Şirk'e dönüştürülmesidir.

"Mutlak Gerçek yoktur", "Her şey izafidir" ve kendi alanında gerçekliktir görüşü, "genel kanıyı ve çoğunluğun tercihinin tek uzlaşma yolu" kabul edilmesiyle bugünkü siyasal demokrasilerin en güçlü dayanağını oluşturur. Bugünkü siyaset dilinde bunun karşılığı çoğunluk rejimidir.

Yunanlılar'ın sofist filozoflarınca savunulan bu çokluk/çoğulculuk felsefeleri, Roma'nın din, devlet ve inanç sistemlerinde de sürdü, güçlü idare ve hukukla pekiştirildi. Çok-dinli bir inanç sistemini (Senkretik) benimseyen Roma'lıların en tepede yücelttikleri tanrı Sezar'dı. Bu dini çoğulculuk, herkesi kendi inancıyla baş başa bırakıyordu, ama her dini cemaati kendi tanrıları yanında Roma tanrılarına da ibadet etmeye zorluyordu. Herkesin kendi dininde serbest olduğu Roma'da, Roma tanrılarına ibadet mecburiydi, çünkü tanrılar devletin sembolleri hükmündedir. Buna göre Roma tanrılarına ibadet etmeyi reddeden farklı dini cemaatler, devlete karşı gelmiş sayılırdı. İlk Hıristiyanlar "Kendi tanrılarına ibadet, Sezar'a itaat" formülünü geliştirdilerse de, Roma bununla yetinmedi ve hep onları Sezar'a da ibadete zorladı.

"Tanrı'nın şeylerini Tanrı'ya, Kayzer'in şeylerini Kayzer'e verin" ilkesini Roma'nın katı hiyerarşik ve bürokratik devlet düzeninde realize etmeye çalışan Hıristiyanlık, Kostantin'in onu resmi din kabul etmesiyle bunu başardı. Geçmişte aynı ilkeyi öne sürerek Tanrı'nın yanında Sezar'a (Kayzer) ibadeti reddeden Kilise, bu tarihten sonra Bizans'ta yeryü-

zü krallığının koruyucu çatısı altında kurumlaşmayı daha uygun buldu. Roger Garaudy'nın deyimiyle, Yunan ve Roma mirasına dayanan Batı, başından beri bir yeryüzü krallığı olmuş, Dostoyevski'nin de dediği gibi Kıta Avrupa'sında Katolik Kilisesi, yeryüzü krallığı adına İsa'yı satmıştır. "İsa ruhun özgürlüğüydü. Teknoloji ise, insana aldatıcı ve kör bir mutluluk adına özgürlüğünü elinden aldı." (Garaudy). Yeryüzü krallığı adına İsa'yı öldüren Kilise, ruhu böylece kuruttuktan sonra, modern dünya'ya artık insana ve topluma kurumların egemen olduğu zorba bir uygarlık armağan etti. Batı, eğer hâlâ özgürlük sorununu konuşuyorsa, bu ona sahip olmadığını gösterir. Çünkü kişi sahip olmadığı şeyi arar, ona sahip olmak ister.

Mutlaklaştırılmış Şeyler'in Kaosu: Modern Çoğulculuk

"Sezar'a ait şeyler"in, "Tanrı'ya ait şeyler"den ayrılması fikri ilk anda iki bağımsız alan fikrinin, dini/felsefesi gerekçesidir. Aslında Hz. İsa'ya atfedilen bu sözün kendisi temelde Tevhid (Hakikat'ın Birliği) dinini tebliğ etmekle yükümlü tutulan Hz. İsa'nın nihai öğretisini formüle etmekten uzaktır. Çünkü kozmik düzeni Birlik açısından gözleyen, ontolojik olarak çifte-gerçeklik fikrini yani iki Mutlak Hakikat'i kabul edemez. Nitekim İncil'de Hz. İsa'ya atfedilen bir başka söz bunun açık ispatıdır. "Bir insan aynı anda iki Memmon'a ibadet edemez."

Hıristiyanlık bu iki alan fikrini Descartes'a kadar savundu. Descartes da bu fikri kabul etti. Ancak onun yaptığı Kartezyen felsefesi içinde mutlaklaştırdığı bu iki alandan, "Tanrı'ya ait olan"ın insanın zihinsel ve bilimsel faaliyetinin içinden çıkarılıp atılması, bütün dikkat ve çabasını "bu alan"a yani "Sezar'a" ait fizik varlığa çevirmesidir. Buna göre, Hıristiyanlık ve Kilise, Tanrı'nın melekutu olan metafizikle meşgul olacak; seküler bilim adamları ve filozoflar ise fizik dünya üzerinde yoğunlaşacaklardı.

Bu, her ne kadar çatışmayı tatlıya bağlayan uygun bir formül gibi göründüyse de, sonuçta, insan zihninin faaliyet alanı dışına atılan metafiziğin, zamanla tümden ihmal edilip unutulmasına ve hatta inkârına yol açtı. Nitekim 19. yüzyıl pozitivistleri bunu yapmakta hayli başarılı oldular.

Pozitivizmden sonra fizik dünya bütün eşya, varlık ve nesneleriyle mutlaklaştırıldı. Artık metafizik, düşünen insanların korkulu rüyası olmaktan çıkmıştı. Ama sorun bitmedi ve Kartezyen felsefe ile örtüşen Newton'un mekanik evren görüşü; koskoca bir makina şeklinde tasavvur ettiği varlık aleminde birden fazla ve sonsuz sayıda mutlaklaştırılmış alanlar yarattı. Descartes'ta insan vücudu salt bir makina idi, Newton'da evrenin kendisi tanrı tarafından kurulmuş olan koskoca bir makina (veya bir saat) olarak yeniden tanımlandı.

Bu mekanik ve çok alan (çoğulcu) fikrinin etkileri, sanıldığından çok daha yaygın ve derin olmuştur. Sosyolojiden tıbba, fizikten psikiyatriye ve siyasetten ekonomiye kadar, sosyal ve tabiat bilimlerinin araştırdığı her alana uygulandı. Her ne kadar 20. yüzyılın başlarında atom-altı fizikle bu felsefe yıkıldıysa da, modern fizik dışındaki bütün alanlarda ve bilimlerde etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Fizik yanında epistemoloji ve etnolojide de yukarıda sözünü ettiğimiz Descartes, Bacon ve Newton'un formüle ettikleri modern paradigma büyük bir sarsıntı geçirmiş bulunuyor. Bu açıdan bakıldığında Einstein'ın fizikte yaptığını Levi Claud Strausse etnolojide, bir benzerini de Feyerabend epistemoloji alanında yapmaya çalışmaktadır.

Buna rağmen post-modernistlere göre artık "geleneksel" sayılan -ki bu Batı fiziği ve bilimi açısından gelenekseldir- paradigmanın etkisini daha uzun süre devam ettireceğini söyleyebiliriz. Batıda bile modern fizik, etnoloji ve epistemoloji alanında meydana gelen gelişmelerin diğer bilimlerde, siyaset, ekonomi, tıp ve bireyin psikolojik ve toplumsal hayatında yakın zamanda görüleceğini düşünmemek lazım. Hele rasyonalizmi ve pozitivizmi adeta yeni keşfetmenin engin heyecanını yaşayan bizim gibi ülkelerin aydın ve bilim adamlarının bunu kolay kolay kabul edecekleri hiç beklenemez.

Fizik, felsefe ve epistemoloji alanlarında Batıda ortaya çıkan yeni durum bir fecaatın üçüncü tekrarıdır. Descartes öncesinde Hıristiyanlık evreni ve hayatı iki mutlak alana, Descartes mutlaklaştırılmış fizik alana ve şimdi post-modernistler birden çok alana mahkum ediyorlar. Yani dualizm maddi monizme ve şimdi politeizm'e dönüşüyor.

Descartes, Bacon ve Newton'un evren tasavvurunda aşkınlık, manevi ve madde ötesi ilkeye yer yoktu. Tanrı evrene ve insana müdahil değildi. Tek tanrı fikrine inandığı halde Aristo'cu bir geleneği sürdüren Newton'a göre, koskoca bir saat olan evren bozulduğu nadir zamanlarda Tanrı müdahale eder ve bir defalığına bu saati kurardı. Her şey, bütün kozmolojik düzen; determinist ve mekanik mutlak yasalara göre işliyordu. İnsan bu her yerde işleyen determinist yasaları, evrenin mekanik düzenini keşfettiğinde Tanrı'nın yasalarını da keşfetmiş olacaktı. Kutsaldan boşaltılmış (profan ve seküler olan bu evrende kutsal ve manevi olana yer yoktu. Tanrı, belki de en üstün bir zekâdan başkası değildi. İç ve aşkın boyutundan yalıtılmış ve mümkün oranda rasyonelleştirilmiş bu mekanik evren görüşü, organik evren görüşünün yerine ikame edilmişti.

Şimdiyse madde denen somut bir gerçeklik olmadığı öne sürülüyor, atom-altı dünyanın sadece parça ve ışık dalgalarından, enerjiden ibaret olduğu söyleniyor. Newton'un maddeyi kendisine indirgediği atom parçalandı. Ve atom-altında muazzam bir hızla birbiri çevresinde dönen elektron, nötron ve protonlar var. Bunlar da parça veya ışık dalgalarından başkası değil. Bir anda, parçacık olan ışık dalgası, ışık dalgası olan parçacık olabiliyor. Her an enerji maddeye, madde enerjiye dönüşüyor.

Ancak ne modern atom-altı fizik, ne de post-modern epistemoloji bütün varlık aleminin tek bir ilkeden kaynaklandığını ve bütün varlığa aşkın (Münezzeh ve Müteal) bir varlığın ruh ve hayat verdiğini kabul etmiyor. Şimdi her şey kozmos öncesi kendi kaos ortamında ve çoğulcu mutlakiyetçiliği içinde bağımsız bir alana kavuşmuş olarak varlığını sürdürüyor. Hiçbir şey hiçbir şeye dönüştürülemez.

Her bir alan mutlak ve gerçektir. Objektif ve özerk varlıklar, kendi bağımsız ve özgünlükleriyle diğer varlıklar karşısında hayatiyetlerini koruyorlar. Her şey parça-bölük, dağınık, birbirine aykırı, çelişik ve mutlak.

Modern toplumun pek gurur duyduğu "çoğulculuk"un pratik ve sosyal hayattaki yansıması çoktanrıcılık (politeizm) ve şirk (paganizm) fikrinin tekrar geri gelmesi ve insanda hakim bir eğilim halini almasıdır. Schumacher, bunu şöyle tasvir eder:

"... bu demektir ki, çok sayıda şey 'kendi içlerinde iyi' olarak, bir amaca götürülen araçlar olmak yerine amaçların kendileri olarak kabul edi-

lebilir durumdadır. Hepsi de eşit mertebededir, hepsine ilk öncelik verilecektir. Eğer hiçbir haklılaştırma gerektirmeyen şeye 'mutlak' denirse, her şeyin göreli olduğunu iddia eden modern dünya gerçekte çok sayıda 'mutlaklara' tapınmaktadır... bilgi için bilgi, hareket hızı, piyasa büyüklüğü, değişim sürati, eğitim miktarı, hastane sayısı, vs. de aynı gözle değerlendiriliyor. Gerçekte bu kutsal ineklerin hiçbiri hakiki bir amaç değildir; hepsi de amaç rolü oynayan bir araçtır." (E.F. Schumacüher, Aklı Karışıklar İçin Kılavuz, s. 75).

Kısaca Tevhid'in mutlak inkarı ile Şirk'in ve Kesret'in mutlak kabulünün yol açtığı kaotik bir dünya... Bizce, modernizmin pek övündüğü çoğulculuk işte bu kaosun zihinsel, epistemolojik ve tabii kurumsal düzlemlerde itiraf ve kabulünden başkası değil. Varlığı tevhid eden Tanrı fikri yıkıldığı için, hayatın kendisinde de birlik ve bütünlük kalmadı.

Külli, nihai ve aşkın bir ilkeden bağımsız tasavvur edilen böyle bir evrende her şey anlam ve amaçtan, birleştirici bir ilke ve kökenden yoksundur. Bu yoksunluk bireyin ruhsal ve toplumsal hayatında da etkisini olduğu gibi sürdürüyor.

Bu, konunun epistemolojik ve bilimsel yönü ile ilgili bir sorun. Kuşkusuz bu post-modern epistemolojik telakkinin yansıdığı sosyal ve kurumsal temel sorunlar var. Varlık dünyasında yer alan her şey ister eşya dünyasında olsun ister zihinsel düzlemde ve pratik hayatta olsun, post-modern bakışın iddia ettiğinin aksine genel ve kesin bir kopma içinde değil. Varlık dünyasının hakiki ilkesi olan Birlik İlkesi olduğu kadar, çokluk ilkesi de kendi negatif konumunda görece bir gerçekliğe sahiptir. Yani hayat hakiki Birlik İlkesi'ne dayalı kavranabildiği gibi, parça-bölük çokluk ilkesine göre de kavranabilir. Birlik İlkesi'nin tezahürü birlik, bütünlük, uyum ve düzen iken, çokluk ilkesinin tezahürü de tam aksine dağınıklık, parçalanmışlık ve çelişkidir. Böyle parça-bölük bir evrende her bir şey diğerine aykırı ve düşmandır. Temeldeki kaos ve izafiyet, kendini olduğu gibi sosyal hayatta, siyasal, ekonomik ve kurumsal ilişkilerde de gösterir.

Bu temel ayırımdan hareket ederek, artık modern toplumun en büyük ve trajik gerçeği olan kurumsal çoğulculuğa ve bu çoğulculuğun birey ve toplum hayatındaki yıkıcı etkilerine geçebiliriz.

Kurumların Kaosu

Hakikaten bugün modern insanın karşı karşıya kaldığı temel sorunların başında, kişiliğinin bilimler ve kurumlar eliyle parçalanmışlığı gelir. Makro düzeyde her bir bilimin kendine özgü bir bakış açısı vardır. Sosyoloji, insanı sosyal bir varlık olarak ele alırken, psikoloji onu savunma mekanizmaları, dürtü, güdüleri ve tepkileriyle psişik bir yaratığa indirgemektedir. Tıp nazarında insan, belli yasaların düzeni içinde ve belli harici şartların etkisinde bozulan bir makinadan farksızdır.

Bir cinayet veya bir intihar vakasına karşı sosyolojiden tıbba, hukuktan psikolojiye kadar bir dizi bilimin her birinin kendine göre sabit tepki ve tanımlara sahip olması, insan hayatına son veren böylesine önemli bir olayın hangi temel faktöre veya faktörlerin bir araya gelişiyle açıklanması gerektiğini boşlukta bırakır. Bu, tam anlamıyla bir belirsizlik veya bir şaşkınlık halidir. Sıradan bir hastalığın teşhis ve tedavisinde modern tıbbın çatısı altında alt-uzmanlık dallarına ayrılan bölümlerin dahi aralarında bir sözbirliğinden bahsedilemez. Nöroloğun koyduğu teşhise, dahiliyeci katılmayabilir ve birine göre ortada ciddi bir sorun yokken, diğerine göre sorun oldukça ciddidir. Buna bağlı her bilimin ve onun bir alt uzmanlık dalının insana önerdikleri ile ondan talep ettikleri birbirinden farklıdır. Bu, her kafadan ses çıkan Babil Kulesi'ndeki kargaşayı hatırlatan trajik bir durumdur. 8 bin uzmanlık alanı veya bilimsel disiplinin her birinin kendine özgü bir hareket noktası, bakış açısı ve insan ile insana ilişkin varlık ve olayları resmetme kabiliyeti vardır. (Daha geniş bilgi için bkz. Ali Bulaç, Bilgi, Neyi Bilmektir?, 2 Baskı, İstanbul, 2005).

Modern devletin çatısı altında güvenli faaliyet alanlarına sahip sosyal ve siyasal kurumların durumunda da aynı kargaşayı gözlemek mümkün.

İşte modern toplumun çoğulculuğundan söz edilecekse aslında bu kurumların aşırı bölünmesi göz önüne alınmalıdır. Modern kurumlar oldukça karmaşık bir labirentin birbiri içine girmiş veya üstüne örtüşmüş düzenleriyle tam bir düzensizlik ve kaos durumunu yaratırlar. Tıpkı bilimlerde olduğu gibi, kurumların düzensiz düzenlerinde (karmaşık, sofistike yapıları) "her kurum bir uzmanlık alanına, her alan bir sektöre, her sektör belirli ve sınırlı bir fonksiyona, her fonksiyon bir pozisyona, her

pozisyon bir seksiyona ve her seksiyon da daha alt bölümlere ayrılmış" bulunmaktadır. Bütün bu kurumsal çoğulculuk, her aşama ve pozisyonunda insana ayrı roller yüklemekte, görev ve sorumluluklar vermektedir.

Endüstri, teknoloji, bilim, rasyonalite ve ekonomik ile enformatik rollerin çatısı altında toplandığı modern bürokrasi, herhangi bir dinin bütün rol ve görevlerine sahip olarak insanı total olarak kuşatmış bulunuyor. Total kuşatıcı vasfı rafine ve nüfuz edici totalitarizmini gizleyebiliyor. Her bir aşamada biraz daha parçalara bölünen ve genişlediği oranda müphemleşen bu evrende modern bilinç dediğimiz özel algı teşekkül eder. Bu bilinç, görünürde demokratik, bireye özgü, katılımcı ve özgürlükçü bir söyleme sahip olsa bile, gerçekte rafine bir despotizme sahiptir. Birey, mutlak anlamda kendisinden beklenen çok sayıda farklı rolün ağırlığı altında bir bu yana bir şu yana savrulup durmaktadır.

Arnold Gehlen, modern kurumlar ile hayvanlardaki içgüdüler arasında bir paralellik görür. Buna göre hayvanlardaki içgüdüler hangi rolleri görüyorsa, kurumlar da insan hayatında benzer rolleri üstlenir. Bu analojide karmaşık bir durum var, dinamizmi veya zaafı bu söz konusu karmaşıklığında yatmaktadır. Modern psikoloji içgüdülerin organizmada doğuştan ve otomatik olduğunu söyler ki, bu tanıma uygun olarak içgüdü davranışlarının niçin yapıldığını organizma bilmez ve davranışlar her türün bütün bireylerinde aynı görülür. Elbette her kurumun fonksiyonunu gerekli kılan makul bir gerekçe var. Ama insanın bilinen tarihinde, başlangıçta masum bir gerekçe ile ihdas edilen bir kurumun sonraları insanı yutmağa başladığı, onu tutsak aldığı da gözlenmektedir. Bu pozisyon ve gelişmesinde kurum artık insana karşı hayali bir varlığa dönüşür, onu bunaltır, üzerine bir kâbus gibi çöker.

Belki de insan elinin ve aklının ürünü olan kurumlar bizim dünyevi ikinci tabiatımız, kendi asli özümüz üzerine ördüğümüz beşeri kozamızdır. Hakiki özgürlük, dünyevi tabiatımızı aşma ile gerçekleşecekken, bilimler ve kurumlar ile ikinci bir engel ve onu aşma problemi ile karşılaşmış bulunuyor. Bizim İlahi (Asli) Tabiatımız, Altın Çağa vurgu, Dünyevi Tabiatımız ise sosyo-kültürel kurumlara vurgudur. Bu gidiş, zaman geçtikçe ve modernliğin tabii, kaçınılmaz ve geri çevrilemez olduğu yönünde-

ki fikir benimsendikçe; kalıcı tabiatımız kendi yarattığımız yanlış kültürün ve tarihsel durumun ürünü haline gelmekte, özgürlük ve felah umudundan uzaklaşmaktayız.

Kurumlardan elbette büsbütün bağımsız yaşanılamaz. Ama bireyin ve toplumun ilişkileri ile kozmik düzen ve ontolojik hakikat arasında tam bir uyumun olduğu zamanlarda geliştirilen kurumların insana az ve sınırlı zararları vardı; böyle durumlarda birey ile toplum, tabiat ve tarih arasında uygun bir örtüşme noktası olduğundan, dünyevi tabiatı aşma yolları açıktır; modern zamanlarda durum tamamen aksine olduğundan insan ile kurumlar arasında temel bir çelişki ortaya çıkmış, birey birinci dünyevi tabiatının mahiyetini öğrenemeden, ikinci dünyevi tabiatın bunaltıcı kuşatması altına girmiştir.

Bu temel gerçeğin sosyo-kültürel ve siyasal yansıması, cazip görüntüsüne rağmen aldatıcıdır. Bundan dolayı modern toplumlarda çoğulculuk (pluralizm), bağışlanmış saf demokratik bir haklar koleksiyonundan çok, yapısal bir sonuçtur. Dünyevi tabiatımızı, zengin bir entelektüel ve ruhsal çaba ile, kozmik düzendeki Bir İlkesi'ne irca etmemiz mümkün. Ama kurumlardan müteşekkil sosyo-kültürel tabiatımız için aynı şeyi kolay kolay başaramayız. Modern dünyada kurumların birey karşısında özerkleşmesi ile bireyi ve toplumu yaygın ve etkili biçimlerde denetlemesi bir tek kaçış imkânı olarak, bireyin kendi içine çekilmesine (ric'at), ona yabancılaşmış, anlamını kaybetmiş bir evrenden kaçmasına yol açmıştır.

Modern toplum anlamlı bir evren değil, karmaşık, parçalanmış ve fakat denetleyen ve sıkan/sıkıştıran koskoca bir makina veya bunaltıcı bir organizasyona, kapalı bir sisteme dönüşmüştür. Buna kalıcı hale gelen "Kabz hali" diyebiliriz. Özgürlük sorunları, davranış bozuklukları, sapma ve protestoların böylesine yaygın görülmelerinin asıl sebebi budur. Bunlar, böyle bir toplumda ortaya çıkar. Kurumlar düzeyinde sağlığını kaybeden sosyo-kültürel bir çevrenin bireyi de akıl ve ruh sağlığını kaybeder.

Bu oldukça çok sayıda, birbirinden tecrid edilmiş, her biri diğerine göre bireyden ayrı roller talep eden, özerk ve objektif kurumların denetleyici özellikleri karşısında birey, böyle bir dünyada "elbise değiştirir gibi rol ve kimlik değiştirmek" zorundadır.

Bu kargaşa ve belirsizlik dünyasında bireye gerçek ve sahici rolünü veya kimliğini kim hatırlatacak? Tamamiyle rasyonel ve fonksiyonel olan modern toplum bu soruya cevap aramaz.

Kuşkusuz iyi-kötü, bütün geleneksel toplumların bu hayati soruya verdikleri anlamlı cevapları vardı. Modern toplumun ise yok. Geleneksel toplumda, din, devlet, aile, eğitim, ordu, mesleki teşekküller ve bunlara bağlı rollerin birbirleriyle ilişkileri vardı; şimdi bunların her biri diğeri aleyhinde özerkleşti, koptu. Birey de bu çok sayıda özerk ve fonksiyonel kurumlar arasında kişiliği parçalanmış olarak yaşıyor.

Bugünün endüstri toplumunda insan kurumsal organizasyonların sosyal bir kuklasıdır; ondan daimi olarak itaat ve uyum talep edilir. Determine edildiği için aslında büyük zorluklar çıkarmadan itaat eder. Psikolojiye göre çevreyle intibak, sosyolojiye göre sosyalleşme, siyasete göre uyumlu ve itaatkâr yurttaş olma esaslı bir sorundur. Bu kavramlar, aslında sonsuz özgür olmak isteyen bireyin modern toplumun gereklerine göre evcilleştirilmesi, ehlileştirilmesidir. Kurumlar ve devletin onlarla gizli eşgüdümü, bireyin bütün karşı koyma gücünü aştığından, birey, için çekilme (ric'at) halinin bir sonucu olarak mistifikasyonlara ve bunun çeşitli varyasyonları olan sapmalara düşer veya dışa vurarak marjinal irrasyonel protestolara katılır. Bu kaçma eyleminin alkolizm, uyuşturucu, cinsel sapmalar, şizofreni veya yaygın intiharlar şeklinde tezahür ettiğini de unutmamak lazım.

Eğer birey, bir ric'at hali yaşayıp mistifikasyona uğramışsa hemen modern bilim ve kurumların bir parçası olan psikoloji, psikiyatri, klinikler harekete geçirilir. Alkol, uyuşturucu ve intiharlar şeklinde ortaya çıkıyorsa, sosyal bilimler, araştırma grupları, gönüllü-sivil kuruluşların yardımına başvurulur; marjinal sapmalara konulacak teşhis hazırdır: Uyumsuzluk.

Bütün bu karmaşık süreçte şu soru sorulmaz: Acaba modern toplumun kendisi uyuma elverişli mi?

Lukacs, toplumun anlaşılabilir kılınması için bir gerçeklik çağrısında bulunuyor. Lukacs'ın anlamadığı, toplumun anlaşılır kılınması, onun modern zihnin parametrelerine indirgenmesi ve metalik temelde sosyal mühendislerin şablonlarına uygun manipüle edilmesiyle aynı şey olduğu gerçeğidir. Modernizm, bu amaca varmak için her seferinde başgösteren

bütün huzursuzlukları bastırarak toplumun dışına itti; sonunda bütün muhalefet biçimleri marjinalleştirildi. "Muhalefetin marjinalleşmesi, çağdaş bireyselleşmenin mitosudur."

Herkes modern devlet ve onun sosyal organları olan kurumlar eliyle sıkı sıkıya kontrol edildiğini bilir, en azından hisseder; ama kimin kontrol ettiğini somut olarak bilemez. Sanki görünmez bir el, gizli ve fakat mutlak bir güç var ve bunun ağır gölgesi herkesin üzerindedir. En sıradan bir davranış bile medya ve kurumların ilgi alanındadır. Diyelim ki, Köln Şehrinin Dom Kilisesi meydanında canınız saatlerce öyle durmak istemiştir. Gelip size niçin böyle durduğunuzu sorabilirler; polis, eğer suç teşkil edecek bir şey bulamazsa bu sefer, ilginç (veya klinik) bir vak'a olarak sizi kurumlara havale eder. Bu sefer TV gelir, size sorar, arkasından psikologlar, sosyologlar, din adamları ve hukuk uzmanlarının görüşlerine başvurulur. Böylece ilginç bir vak'a olur. Çünkü bu koskoca makinada öyle durmak aykırı bir davranıştır.

Bireyler tek tek zayıf, çaresiz varlıklardır. Güçlerini sosyal sistemden alırlar; bu sosyal sistemde birey kendi sosyal varlığını müphem bulur, onu denetleyen, koşullandırıp programlayan güçleri de müphem bulur. Gizli veya açık herkes ve her şey programlı ve planlı bir yapının bir parçasıdır. Planlayan ve programlayanlar da planlanır ve programlanır. Toplumun bütün maddi, tabii ve beşeri kaynakları bir plan ve programa dahil edilmiştir. İyi düzenlenmiş bir hiyerarşi, yaygın ve özerk kurumların her yere uzanan muktedir elleri ve tabi modern devletin o yutan bürokrasi gücü sayesinde her şey planlandığı gibi yürür. Sosyal bir kukla yerine konan insan, modern toplumda artık gerçekten "ölü bir varlık"tır. Otomasyon ve rutinleşme onun sonsuz bir yeknesaklık içinde hep standart iş ve davranışlarda bulunmasını kaçınılmaz kılar. İşyeri, metro ve ev arasında geçen rutin bir hayat. Nesneler içinde bir nesne durumundaki bu edilgen insan için hiçbir umut yok. Müphem bir dünyada kendini aşan sayısız güçlerin kendisine uygun gördükleri rolleri üstlenip, anlamdan ve amaçtan yoksun bir kadere boyun eğmekten başka hiç bir çıkış yolu bulamaz.

Geleneksel toplumlarda sayısız olay ve fenomenin doğaüstü, aşkın, yani metafizik bir kökeni vardı. İnsan İlahi veya aşkın güçlerin emniyetli kontrolleri altında, evrende kendine uygun bir yere sahipti. Modern dün-

ya bütün metafizik gerçekleri ve din gerçeğini reddettiği için şimdi her şeyin biyolojik, fizyolojik, kimyasal ve matematiksel yani yalnızca maddi ve ölçülebilir (kantitatif) bir sebebi vardır.

Berger'in yerinde ifadesiyle bürokrasi, modern toplumda, geleneksel toplumda Din'in oynadığı rolü üstlenmiştir. Modern devlet, tanrısal bir güç, bürokrasi onun yöntemi ve tarzı konumundadır. Nasıl dini bakış açısından Tanrı, evreni kaostan kozmosa geçirerek her şeye mükemmel bir düzen verdiyse (bu görüş geniş ölçüde Yunan ontolojisinden kaynaklanır, İslâm'da evren mükemmel olarak ve "Kün (Ol)" emriyle yaratıldı."Ol" emri "kün"dür. Kün ile kâinat varlık buldu (kevn oldu) ve İlahi yasalar dahilinde kendi kozmik düzeni içinde (tekvin) kendi amacına yöneldi. Bu açıdan "kün", "kevn", "kâinat" ve "tekvin"in aynı kökte birleşmesi, varlığın da aynı köken birliğine bağlı olduğunun göstergesidir.), bürokrasi de aslında anarşik ve karışık olan toplumu, sosyal, ekonomik, kültürel ve ticari hayatı mükemmel bir düzene sokar.

Bürokrasi, Kartezyen ve mekanik evren görüşüne uygun olarak olayların analiz ve sentezini yapar, onları tasnif eder. Her şeyi belli bir düzen ve kurallar mecmuası içinde organize eder; dolayısıyla yenilikten çok tutucu ve istikrar yanlısıdır. Devlet çok sayıda kurumu birbirine bağlayan karmaşık ilişkileri organize ediyor. Ancak giderek kurumlar kontrolden çıkıp özerkleşiyor ve kendileri kontrol etmeye başlıyor.

Bu durumda birey pasiftir, edilgendir. İktidarsız olduğu duygusunu her aşamada hisseder, giderek yalnızlaşıp güçsüzleştiğini anlar. Kendisi bir yerde (bir kurumun başında veya etkili bir kademesinde) emrediyor ve organize ediyorsa, kendi kurumu dışındaki sayısız kurum önünde emir alan ve organize edilen konumda olur. Bir doktorun karakoldaki durumu ile bir polisin hastahanedeki durumu gibi.

Berger'e göre, bürokrasi bu gelişmesi ile insan hakları, Birleşmiş Milletler ve Evrensel Devlet fikriyle bütün dünyayı kendi gücü altına geçirme eğilimine yönelmiş bulunuyor. Bundan dolayı ki, Herbert Gruhl, "Doğuda ve Batıda mutluluğun sadece bir organizasyon sorunu olduğunu" söyler. Bu demektir ki, dünyayı küçük bir köye çevirme amacındaki modernite, gezegen ölçeğindeki organizasyon gücü ile bütün

ulusların ve halkların kültürel kimliklerine ve bağımsızlıklarına bir son vermeyi tasarlamaktadır.

Kurumların sayısındaki bu aşırı artış çoğulculuğa bağlı olarak, bu kantitatif (nicelik/kemiyet) ve salt maddi/mekanik evrende modernizasyon sürecine bağlı ise, bu demektir ki, kurumlar güçlerine güç katmaktadırlar. Modernizm sürdükçe kurumların varlığı ve artan güçleri de sürecektir. Teknolojik üretimin kaçınılmaz olarak dikte ettiği ve istediği yönde bireylerin toplamı olan toplum organize edilmek durumunda olduğundan, kurumların önemi de artmaktadır.

Bu süreçte bilgi ve bilimler kurumlara tam olarak eşlik eder. Çünkü her şey rasyonel ve fonksiyonel olmak durumundadır.Bu süreçte duygu, ruhsal tatmin vb. kavram ve taleplere yer yoktur. İnsanın insani, ruhsal ve manevi talep ve etkinlikleri, fonksiyonel olmadıklarından bir şekilde tasfiye edilir veya denetim altına alınırlar. Aslında temelde özgürlük de modernizmin bakış açısından rasyonel olmadığından mümkün değildir.

İşte böyle bir dünyada (veya modernizmin evreninde) birey, sosyal hayat ve çok sayıdaki kurumlarla olan gerekli ve fonksiyonel ilişkileri dışında, duygularını, kendine tayin edilmiş olan "özel hayatında" yaşayabilir. Ama özerk ve objektif çok sayıda kurumun bireye empoze ettiği biçimlerin çoğulcu dünyasında özel hayat kendi başına kurtarıcı olabilir mi? Bu, özel hayatın dış dünya ve sosyal çevre ile uygun bir örtüşme noktası bulmasına bağlıdır. Bunun da kesin manevi bir ölüme mi, yoksa sahici Din temelinde bir dirilişe mi dönüştüğüne ileride değineceğiz.

Şimdilik şu kadarını söyleyebiliriz: Eğer özerk ve objektif evrenler varsa ve bunlar mutlaklaştırılmışsa, tekrar tekrar vurguladığımız gibi bu, İslâm'daki Tevhid yani Hakikat'in Birliği'nin çok hakikate dönüştürülmesi şeklidir ki, anlamı modern insanın hayatında Vahdet'in yerini Kesret'in alması, başka bir ifadeyle Aydınlanmanın en büyük iddiası olan birey projesinin çökmesi demektir. Kesret çokluktur ve çokluk eğer Bir İlkesi'ne bağlı değilse kaosa yol açar.

İşte modern dünyada böyle bir kaos veya bir tufan hali yaşanmaktadır.

HEAVY METALCİLER'İN PROTEST MÜZİĞİ

Heavy Metalciler modernliğe ait tarihsel marjinal bir gruptur. Bugün var, yarın yoklar. Ancak ilginç bir veridirler ve modern toplumun her zaman bu türden grupları olacaktır. Bu açıdan özel bir başlık altında bunlar üzerinde durmak gerekir.

60'lı yılların sonlarına doğru zencilerin özgün müziği olan Blues'un köklü bir değişime uğramasının bir ürünü olan Heavy Metal müziği, geçen yüzyılın son çeyreğinde neredeyse bütün dünyayı kaplamış durumdaydı. Kimilerine göre gürültüyü bastıran gürültü, kimilerine göre bir hayvan gibi zincirlerinden boşanan modern bireyin en ekstrem çılgınlığı. Bu, aslında bildiğimiz ortalama kural ve düzeni olan bir müzik değil, özünde bireyin derin acısını ve bunun tezahürü olan bir protestosudur.

Rock'çılardan ayrılan ilk metalcilerin müzik ve sözlerinde görülen Ortaçağ mistisizmi ve dini söylemlerin yer alması, bu müziğin tümden din-dışı olmadığını gösterir. Hz. İsa, kurban, şeytan, kötülük, mitoloji, korku, dua vb. imajlar bu müziğin birer parçası durumunda. Toplumun değer yargılarına, yerleşik düzenine, bireyin kurumlar eliyle bir sosyal kukla gibi kullanılmasına, beton, demir, kablo ve dumandan ibaret can sıkıcı bir dünyaya karşı; Batı toplumunun alt-kültür grupları arasında yer alan metalciler isyan, şiddet, korku, vahşet, kural tanımazlık, kan, sex, cinsel sapmalar ve kötülüklerle kuşatma altına alınmış bir dünyaya daha büyük kötülük mesajlarıyla karşı çıkıyorlar.

Bu müziğin en belirgin özelliklerinden biri olan gürültü, kargaşa, hız ve gücün acımasız temsili, bir bakıma yarış, sürat ve güçten başka hiçbir

şeye inanmayan yerleşik toplumun müziğe indirgenmesidir. Gürültü, sanayi, fabrika ve motorlu taşıtların çıkardığı gürültü ile uygunluk içindedir.

Kural tanımaz metalcilerin konserlerinde dinleyiciler tek tek ve toplu halde çılgın gösteriler yapmakta, koltuksuz dev salonların loş ışıkları altında rituel hareketlerle bir tür ayine katılmaktadırlar. Müzik eşliğindeki bu müthiş ayinin ilerleyen dakikalarında parmaklıklara asılan, önüne gelen her şeyi yıkan insanların bu çılgınca tepinmeleri, konsantre oluşlarının doruk zamanına tekabül eder. “Kafes” sembolüne sık sık başvurulur. Burada kafes, demir (sanayi) tarafından insanın kuşatılmışlığını, zincirler ise kaçış ve kurtuluşun asla mümkün olmadığı bağımlılık ve tutsaklığı simgeler. İddialara göre bazı metalciler konser esnasında birtakım hayvanları, sözgelimi civcivleri boğazlamak veya seyircilerin üstüne kan püskürtmek suretiyle söyleme dehşetengiz bir boyut katarlar.

Heavy Metalcilerin kullandıkları takılar, ilkel kabilelerde görülen ve totem inancını anlatan nesneler, kemerler, deri elbise, zincir, kalın halkalar, siyah tişörtler ve çoğunlukla yırtık blucinler; bu alt-kültür grupları nazarında metalciyi mitleştirmeye, fetiş bir kimlik kazanmasına yardım eder.

Metalcilerin savundukları ve olması gerekir dedikleri her şey, aslında karşı çıkıp protesto ettikleri şeylerdir. Kafes, kuşatmaya, zincir tutsaklığa, demir sanayiye, gürültü fabrika ve modern kente karşı bir protestodur. Tanrı’ya inancını kaybetmiş bir dünyada Tanrı’nın ve insanın en büyük düşmanı şeytana tapmayı (Satanist) bir protesto biçimi seçme gibi... Sözcüklerin artık mesaj taşımadığı, düşüncenin öldüğü, halkın iradesinin seçkin iktidar grupları eliyle teslim alındığı, kısaca gezegenin tahammülsüz bir cehenneme döndüğü böyle bir dünyada, metalciler, Ozzy Osbourn’ın diliyle “Tanrı’ya nükleer silahlar için şükretmektedirler.” Bu, modernizmin kendi kendine layık gördüğü tanrısal bir cezadır.

Sex, şiddet, elektronik ve gürültünün buluştuğu bu müzikte, kaybolmuş kozmosun yerini kaos almıştır. Kaos, yani her şeyin saçma ve anlamsız olduğu hiçlik...

Nükleer savaşa karşı çıkan Megadeth (Olağanüstü Ölüm)ten çıkan sonuç daha çarpıcı: “Atom bombası, nötron bombası ve daha bir sü-

rü bomba. İnsanlar bu lanet olası saçmalıklardan ne zaman vazgeçecekler? Bunca insanın yaşama şansını sahiplenme hakkını nasıl kendilerinde bulabiliyorlar? Hiç kimse, hiçbir güç, insanlar, canlılar için mega-ölüm niteliğini taşıyan nükleer silahları kullanma hakkına sahip olamaz" (Blue-Jean Dergisi, Temmuz-1990).

Ancak ilgi çekici olan şudur: İngilizce ağırlıklı ve Batı değer yargıları üzerinde kurulan bu başkaldırı müziği, modern sistemi protesto etmek üzere yola çıkmışken, kısa zamanda çevreci hareket gibi sistem tarafından endüstriye dönüştürülen bir meta haline getirildi. Müzik endüstrisi, Heavy Metalciler adına geniş bir ekonomik pazar açtı. Çünkü bu protesto ruhu büyük kazançlar getiriyordu. Gitarlar, deri elbiseler, rengarenk takılar, blucinler, tişörtler, elektronik araçlar, metaller, plak, kaset vb... Bir yandan hakim ekonomi, bu temelde insani başkaldırıyı metaya çevirip kullanışlı bir piyasa oluştururken; modern devlet de, iletişim, kurumlar vb. araçlarla protestonun devlet, din ve iktidar içinde bir yere oturmasını sağladı. Kısaca, başkaldırı bir tehdit olmaktan çıktı, çevre gibi modern devlet ve ekonominin sürekliliğini sağlayan bir araca dönüştürüldü. Öyle ki, toplumdaki her yeni eğilim, hoşnutsuzluk veya oluşabilecek farklı bir kamuoyu, bu yolla modern topluma eklemlenebildi. Gerçekten de kanserli hücreler gibi hızlı bir yayılma gösteren Heavy Metalciler, bir yandan acılı insanın derin dramını su yüzüne vurup aldatıcı bir rehabilitasyon görevini yerine getirirlerken, diğer yandan modern devlet ve büyük ekonomik firmalar eliyle geniş pazarlarda büyük kazançların elde edilmesinde kullanılmaktadırlar.

Endüstri, politika ve değer ihracının en başarılı aracı galiba pop şarkıcı Michael Jackson'dur. Ne kadın ne erkek, ne siyah ne beyaz, ne Doğulu ne Batılı; kişiliksiz, renksiz, modernite tarafından oluşturulmuş sentetik, uydurma, türedi bir yaratık. Sıfatı imajına uygun: Mega Star.

POST-MODERNİZM KURTARICI OLABİLİR Mİ?

Genelde Müslüman dünyanın olmasa bile, Türkiye'de dar bir çevrede Müslüman aydınların gündemine girmeye başlayan post-modernizm konusuna kısaca değinmek gerekir. Bir zamanlar dar bir entelektüel çevrede konuşulan post modernizm, zaman içinde gündelik hayatı belirleyen gizli kodlardan biri oldu. Çoğu insan farkında olmadan veya ismini koymadan post modern tepkiler vermeye başladı.

Post-modernizm, Müslümanlar açısından "kullanışlı", bütün entelektüel ve kültürel argümanlarını Batıdan alan laik aydınlar açısından ise "cesaret kırıcı", hatta yerine göre "mide bulandırıcı" bir konu görünümündedir. Konuyla ilgili yayın ve araştırmalar zaman içinde büyük bir artış gösterse de, bizim söyleyeceklerimiz genel araştırma konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla ve oldukça sınırlı olacaktır.

Post-modernizm'in tam Türkçe karşılığı "modernizm ötesi" veya "modernizm sonrası" demektir. "Modernizm"i merkeze alan bu deyim, "öte" veya "sonra" sözcükleriyle tam doğrusal olmasa bile, yine de belli bir gelişme çizgisine atıf yapar. Buna göre, bugün dünya üzerinde yaşayan toplumları dört ana "gelişme grubu"nda toplamak mümkün:

1. Pre-modern toplumlar: Yani henüz modernizm aşamasına ulaşamamış bazı Asya ve Afrika toplumları.
2. Modernleşmekte olan toplumlar: Kimi Ortadoğu ve Latin Amerika ülkeleri. Türkiye, Mısır, İran, Pakistan, Brezilya vb.
3. Modern toplumlar: Doğu Avrupa ülkeleri'nden Rusya, Çekoslo-

vakya, Macaristan vb. ve bazı Batı Avrupa toplumları. İtalya, İspanya, Portekiz vb.

4. Post-modern toplumlar: Bunlar başta Amerika ve Japonya olmak üzere, Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa vb.

Post-modernist eleştirmenler, modernizmin temel varsayımlarından biri olan ilerleme ve doğrusal (lineer) tarih görüşünü eleştirseler bile, en azından verili bir dünyanın sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişme hızını göz önüne almak durumunda olduklarından, yine de "gelişme ve ilerleme" kavramlarına hatırı sayılır bir önem atfetmektedirler.

Genel bir kanı olarak, dünün Üçüncü Dünya Ülkeleri, bugününse artık Güney-Doğu ülkeleri kümesini teşkil eden yoksul toplumlarının modernleşmeleri gerektiği yolunda yaygın bir anlayış var. Bu kanaate göre, dünyanın Güney ve Doğu bölgesinde yer alan ülkeler modernleşmeli; buna karşılık modern toplumlar da post-modernizme geçmelidir. Fakat post-modernist toplumların yazarları, şimdi modernliğin insanoğlunun önüne getirip yığdığı gezegen ölçeğindeki derin bunalım ve karmaşık sorunlardan söz ederek, tarihsel anlamda modernizm kaçınılmaz olsa bile, hiç de iyi bir şey olmadığını söyleyip duruyorlar. Schumacher, "Küçük Güzeldir" kitabında, evrensel kirlilik ve imhacılığın gerçek nedeni olarak gösterdiği modernizme alternatif olarak, küçük ve orta ölçekte işletmeleri öngörür, bu modelin çağdaş ekonominin temel itici gücünü oluşturan büyümeye aykırı olsa da, mümkün olan tek ve makul bir çıkış yolu olduğunu savunur.

Yine İvan İllich, post-modern bir toplum tasarımı olarak, önce aşırı gelişme ve ekonomik büyüme fikrine karşı çıkar, Schumacher gibi, orta ölçekte üretim birimleri ve toplumlar öngörür. İllich, kapsamı ve sınırları belli olmayan rasyonelliğe karşı çıkarken, bu karşı hareketin teknolojiyi tümden inkâr etmeyi değil, insan yüzlü araçlarda kullanılması gerektiğini söyler.

İvan İllich, E.F. Schumacher, P. Feyerabend, Lyotard, Hassan ve Derrida gibi yazarlarda izlenebilen post-modernizmin, işi daha köklü boyutlarda ele alan epistemolojik tartışma konusu da var.

Post-modernizmi ister sosyal kurumsal yanı ister epistemolojik yanıyla

ele alalım, genelde bu hareketin Batıda ortaya çıkan aydınlanmacı felsefeye ve bizzat modernizme yöneltilmiş bir eleştiri olduğunu söylemek mümkün. Eleştiri sistemin içinden gelmektedir, modernliği var eden paradigmadan bir kopuşa atıfta bulunmaz. Müslüman entelektüellerin bu temel noktanın farkında olmaları gerekir.

"Yönteme hayır" deyip "ne olsa gider" fikrinden hareket eden Feyerabend'in deyimiyle Batının siyasi ve askeri gücünü arkasına alarak bütün dünya üzerinde despotça bir hakimiyet kuran modern bilim yönünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen birtakım dogmatik inançlar, post-modern bir eleştirinin de elverişli zeminini oluşturmuştur. Eşya dünyasını açıklarken izlenen bilimsel yöntemin dayandığı indirgemecilik, mekanik evren görüşü, her olgu ve sürecin diğerlerinden yalıtılan özgün bir karaktere sahip olduğu fikri, bilimin mutlaklaştırılması, aklın ve deneyin bilgi üretiminde geçerli yollar kabul edilmesi ile varlık dünyasının açıklanmasında belirleyici tek faktöre başvurulması bu yeni epistemolojiye eleştiri alanları açmış oldu. Bu eleştiriler, daha derine inip Descartes felsefesiyle ortaya çıkan kartezyen dünya görüşüne, yani varlığın obje/subje, ruh/beden, düşünce/varlık, din/dünya vb. ikilemlere de yönelmede gecikmedi.

Evreni tek faktörle (monizm) açıklama girişimleri eleştirilirken, akıl ve deney yanında alt-yapı'yı temel alan Marxizm de bunlardan payını aldı. Bu eleştiriler, sonunda bütüncül teorilerin ve aynı zamanda varlığa bütüncül bakma gereğinin inkârına kadar vardı. Buna göre, her teori kısmi açıklama gücüyle kabul edilebilir ve bu kabullerde rol oynayan faktör objektif doğru değil, subjektif tercihlerdir. Aynı çağda ve mekânda yaşayan insanlar farklı teoriler kabul edebilirler, teoriler birbirlerine irca edilemezler.

J.F. Lyotard gibi post-modern yazarlar, aydınlanma felsefesiyle birlikte bilgi'nin bilimsel bilgiyle aynı şey sayılmasının bugün en yüksek derecede gelişmiş toplumlardaki bilgi sorununa cevap veremediğini söylemektedirler. Bu, hayli önemli bir durum tespitidir. Teknolojik dönüşümler bilgi üzerinde derin etkilere sahiptirler; bu sayede araştırma ve kazanılmış öğrenmenin aktarımı iki esaslı işlev olarak ortaya çıkmaktadırlar. Modern toplumlarda bilgi satılmak üzere üretiliyor, yeni bir üretime konu olmak üzere tüketiliyor. Burada söz konusu olan sadece mübadeledir.

Bilginin kendisinin bir amaç olmaktan çıkıp kullanım değerine indirgendiği post-modern zamanda, yakın gelecekte büyük bir güç olarak ulusal devletlerin üretici kapasitesi alanında önceliğini koruyacak. Bu durum gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu daha da açacaktır. Ama artık bilgi, ulusal devletlerin denetiminden de çıkıp çok uluslu örgütlerin eline geçecektir. Şimdiden çok uluslu şirketler, sürdürdükleri dev sermaye dolaşımlarıyla ulus-devletlerin varlığını tehdit etmiyor mu? Telematik, bilgisayar ve internet bu süreci daha da hızlandıracaktır.

Lyotard açıkça şunu der: "Bundan sonra kalıcı ayırım bilgi ve cehalet arasında olmayacaktır artık, ancak tıpkı para konusunda olduğu gibi, 'ödeme bilgisi' ve 'yatırım bilgisi' arasında, bir başka deyişle, bir projenin işlevliğini sağlamaya adanan bilgi fonlarına karşı gündelik hayatın sürdürülmesi çerçevesinde mübadele edilen bilgi birimleri (işgücünün yeniden inşası) arasında olacaktır." Lyotard'ın hipotezi kısaca meşrulaştırım sorunudur. Toplum bilgisayarlaştırılıyor. "Bilimsel bilgi, bilginin bütünlüğünü temsil etmez, başka tür bir bilgiye ilave olarak, onunla rekabet ya da çatışma içerisinde bir bilgi biçimi olarak varolmuştur."

Lyotard'a göre bilim, teknolojinin yanı sıra egemen güçlere teslim olduğu çatışmalarda başat bir unsur durumuna geçtiği bir zamanda, çifte bir meşrulaştırım sorunuyla karşı karşıya bulunuyor. Sorun tam formunda ve eski halinde ortaya çıkıyor: "Bilginin ne olduğuna kim karar verecek ve hangi ihtiyaçların karara bağlanacağını kim bilecektir?" (J.F. Lyotard, Post-modern Durum, Çev. A. Çiğdem, İst., 1990).

Lyotard, sorunu doğru olarak ortaya koyuyor. Tabii Batıyı henüz "modernizm-öncesi evre"den izleyen Batılı olmayan toplumların aydınları ve bilim adamları için bu şaşırtıcı bir sorun. Onlar, her şeyin çözümlendiğinden ve tartışmanın bittiğinden kesin emin olarak, kendi toplumlarını modernizme doğru dönüştürmekle uğraşıyorlar. Oysa post-modernistler, onların aydınlık ufuklarını hoyratça karartıyorlar.

Peki, bu "mide bulandırıcı sorun" nereden çıktı?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel ve zihinsel bilgi üretiminde Batıda yaşanan derin kriz, Aydınlanma filozoflarının genel çerçevesini çizdiği modern paradigmanın da derin bir sarsıntı geçirmesine yol

açtı. Post-modernizm, geleneksel modern kabulün aksine, bilgilerimizin gerçeğe birebir tekabül etmeyip, gerçeğin hep yeniden üretildiğinin, bunun için de hep yeni modeller geliştirildiği ve bunun hep böyle devam ettiğinin itirafıdır. Bu, J. Baudrillard'ın gerçeklik ilkesi yerine "benzeşim" ilkesini koyduğu şeyin ta kendisidir.

Geleneksel Batı kültüründe Descartes'la temeli atılan ve pozitivizmle formüle edilen kişinin özne ve nesne şeklinde ayırımı ile öznenin ürettiği bilginin nesnenin objektif bilgisiyle tamı tamına örtüştüğü yolundaki kabul bütün sorunların baş nedenidir.

Bu anlamıyla indirgemeciliğe, tek yöntem fikrine karşı çıkan post-modernizm, modernizmle temel varsayımlarını sorgulama, hatta karşı çıkma girişimidir. Bu temel gerçeği, post-modernizme karşı çıksa da Habermas da kabul eder. Jameson, post-modernizmle kaygı ve yabancılaşmanın aşılacağı umudundadır. Jameson'a göre, sorun ciddidir; çünkü artık tanımadığımız efendiler hayatımızı sınırlayan iktisadi stratejileri etkilemeyi sürdürüyorlar. Bu, her alanda gözlemlenebilir beşeri bir duruma işaret etmektedir. Sözgelimi yeni mimari, yeni organlar getirmek, sinir sistemimizi ve vücudumuzu yeni boyutlara ulaştırmak yolunda bir emir konumuna çıkartılmıştır. Jameson, modernizmin büyük temaları arasında yabancılaşma, anomi, yalnızlık, toplumsal parçalanma ve tecridi sayar. Bu olgular çerçevesinde gelişen modern toplum öznenin ölümünden başka bir şey değildir. Yepyeni bir ahlâki ideal gerekir.

Burada post-modernizmle ilgilenenler arasında derin görüş ve ifade farklılıklarına tanık oluyoruz. Alman düşünür Habermas -ki onun büyük kaygısı modernliği kurtarmaktır-, umutsuz bir karşı çıkışı temsil ederek yine de sorunların modernizm içinde çözüleceğini düşler ve modernizmi bütün zamanlar için dondurmanın çarelerini ararken, Jameson ve diğerleri adeta bir kopmayı savunurlar. Daha çok, mimari, resim ve son zamanlarda epistemoloji alanında yoğunlaşan post-modernist eleştirmenler, eskiden bir merkezi olan ruhun şimdi merkezini kaybettiğini anlatmaya çalışıyorlar. Ama yine de bu, onların insanı birleştirici Bir İlke'ye çağırdıkları anlamına gelmiyor. Her alanda ve en başta epistemolojinin ana konusu olan bilgi konusunda da çoğulculuğu (aslında bu çoğulculuk değil, çokluk, yani Kesret'tir) savunuyorlar.

Bütün fenomen ve olayları bir ilkede toplayan birleştirici ve mutlak doğru yoktur. Her şey bir başka şeyden etkilenir; bir olaya neden olan şey, bir başka olayın sonucudur ve bunun aksi de mümkündür. Evrensel akıl yoktur, çok sayıda ve sınırsız akıllar vardır. Eşya dünyasında ve olaylar arasında “etkilenmeden etkileyen, belirlenmeden belirleyen bir cevher (töz)" tasarlanamaz. Hiç bir teori tek başına bütüncül açıklamalar sunamadığı gibi, teoriler arasında ortak doğrular da düşünülemez. Cevher olmadığından bilginin kaynağı da yoktur.

Post-modernistler, epistemolojiden tarih ve topluma yöneldiklerinde determinizme karşı çıkmalarının doğal bir sonucu olarak, tarihte bir amaç fikrine de karşı çıkarlar. Bu, onları ne çevrimsel (devrevi) ne de doğrusal (ilerlemeci) bir tarih görüşüne oturtmamıza imkân veriyor.

Epistemoloji, tarih, toplum, ekonomi, kültür vb. alanlarda tek faktör, evrensel öz veya cevher fikrine karşı çıkan post-modernistler, sadece bir tek şeye karşı çıkmıyorlar, o da çoğulculuktur. Esasında çoğulculuğa karşı çıkmamaları, evreni bir kaos şeklinde tasarlayan post-modern zihnin doğal bir sonucudur. Çünkü çoğulculuk ile, rölativizm tarafından ortak ve üst bir ilkeden koparılmış bu evren görünüşü arasında tam bir örtüşme vardır.

Söylemi bağımlı gören post-modernistlerin hiçbir söylemin total bir düşünce iddiasıyla tutarlı olamayacağını öne sürmeleri ile, modern topluma karşı çıkarken onun en önemli açmazı olan çoğulculuğu reddetmemeleri birbiriyle nasıl bağdaşabilir?

Şu soru önemlidir: Total olan her zaman despotik veya totaliter mi? Veya insani bütün etkinlikleri kavrama gücünde olan bir öğreti sadece bu özelliği dolayısıyla başka öğretilere mutlaka kapalı mı olmak zorundadır? Sözgelimi İslâm, sonuçta kendi içinde total bir öğretidir; ama totalitarist bir sosyo-kültürel modeli öngörmez. Çünkü İslâm'ın tarih içinde geliştirdiği modele göre, sadece Müslümanlar İslâmi öğretiye bağlıdır; Müslüman olmayan bütün azınlıklar dini, kültürel ve hukuki özerkliğe sahip olarak kendi öğretilerine bağlıdırlar. Müslümanlar da, belli bir asl ve usul içinde dini farklı biçimlerde yorumlama, tefsir etme ve kendi yorum biçimlerine göre yaşama haklarına sahiptirler. Eğer farklı yorum ve tefsir hakkı olmasaydı, farklı içtihat ve mezhep de olmazdı. Bir müçtehit, başkasının içtihadına uymak zorunda değildir.

Dinler arası ilişki açısından da bir Hıristiyan, Yahudi, Budist veya Taoist İslâmî paradigma ile yükümlü tutulamaz. Oysa Batılı sistem, temeldeki sosyo-ekonomik karakterinden dolayı görünürdeki çoğulculuğuna rağmen, gerçekte rafine bir totaliterizmi öngörür. Batı modelinin girdiği her yerde, bütün geleneksel ve dini öğretileri adeta yutarak yok etmesi ile, İslâm'ın girdiği her yerde bütün gayr-ı müslim gelenek, din ve öğretileri kendi bünyesi içinde yaşatması bunun açık örnekleridir. Bu durumda bilimde, bilgi üretiminde ve siyasal katılımda çoğulculuğu savunan post-modernistlerin asıl bu çoğulculuğu sosyo-kültürel alana kaydırmaları, bunun önşartı olarak da sosyo-ekonomik temelde yükselen ve başka söylemlere hayat hakkı tanımayan kurumların objektif ve özerk çoğulcu kimliklerine karşı çıkmaları gerekir. Bu konuda post-modernistlerin umut verici bir düşünce geliştirdiklerini bilmiyoruz.

Bu anlamda post-modernistler, kurumlar düzeyinde kişiliğin parçalanmasına yol açan çoğulculuğu epistemoloji alanına taşımakla sorunu daha da karmaşık bir hale sokuyorlar; İslâmi terimlerle ifade edecek olursak varlığın hakiki ve üst ilkesi olan Tevhid'in yerine Şirk'i ikame etmek istiyorlar. Bu, bütün sorunların temelinde yatan Vahdet'in Kesret'e dönüştürülmesi, kozmik dengeye ve fıtrata aykırı olarak İlahi Sünnet'in tersyüz edilmesidir.

Vakıa, post-modernistler, modernizmin kişiliği zedelediğini, bireyi kurumlar, rasyonelleşme ve fonksiyonel yapılarla yabancılaştırdığını (alinasyon) öne sürerken, modernizmin aşıldığı post-modern toplumda bütün bunların da aşılacağını varsayarlar. Bir an için, bu söylemin hastalıklı bir düzlemden sağlıklı bir düzleme geçiş ideolojisi olduğunu kabul edelim. Ancak bu düzlemin hastalıklarından nasıl kurtulunacak ve parçalanmış bireyin buraya ait kalıntı ve hastalık nedenlerinin sağlık yurduna taşınmayacağından nasıl emin olunacak? Kısaca, bu parçalanmış kişiliği tekrar birleştirip inşa etmek mümkün olacak mı? Bunun araç, imkân ve yöntemleri nelerdir?

Teorik olarak imkânsız gibi görünüyor. Çünkü parçalanmanın nedeni, epistemolojik kopuş ile insan zihni ve etkinliklerinin varlığın üst ilkesi'nden, Hakikat'in Birliği'nden kopuşudur. Post-modernistler ise, en başta Hakikat'in Birliği fikrini reddediyorlar, bir açıdan Tevhid'i inkâr edip

Şirk'in kurumsallaşmasını öngörüyorlar. Tek bir Tanrı yoksa, birden fazla tanrı vardır ve bir anda insanın kafasının içi gibi hayatı da paganist bir arenaya döner.

Pratikte post-modernistlerin önerdikleri hiçbir şey yok. Olsa olsa pratik (amel-eylem) adına post-modernistlerin Hollanda'daki Provo deneyimlerinden söz edilebilir. Modern toplumun bunaltıcı tekdüzeliğine karşı çıkan Provo hareketi, beyaz evlerden ve beyaz işyerlerinden müteşekkil bir dünya düşlüyordu. Fabrikaların ve zehirli gazların etkisinden uzak kurulan bu işyerlerinde ve evlerde otomatik makinalar ve sibernetik aygıtlar insan yerine her işi görüyor. İnsanlar ise, yapacak çok az şeyleri olduğundan neşe içinde ve elele yaşıyorlar, evlerinden işyerlerine beyaz bisikletlerle gidip geliyorlar. Yeni bir dünya cenneti arayışı... Ama yine bugünkü sorunların gerçek sebebi olan modern bilim ve saldırgan teknolojinin özüne dokunulmadan hatta yardımına başvurularak kurulan yalancı bir cennet...

Kendimizi böyle bir ütopyaya kaptırmamız için makul hiç bir sebep yok. Defalarca cennet'in ne olduğunu soran Bedevi'ye peygamberin türlü tarifler yapmasına karşılık tatmin olmaması ve sonunda "-Ey Allah'ın Resulü, cennet'te kırmızı tüylü deve var mı?" diye sorup "Evet" cevabını alınca tatmin olması gibi, Hollanda Provoları da kendi düşledikleri bir dünya cennetini post-modernizmin nihai ve mutlu bir aşaması olarak tasvir ediyorlar. Yine de kabul etmeliyiz ki, bedevi, Hollandalı post modernlerden daha gerçekçiydi.

Gerek epistemolojik, gerekse pratiğiyle post-modernistlerden "çok şeyler" öğrenecek durumda değiliz. Oportinist bir yaklaşımla modernliğe karşı çıkarken, post-modernizmi lojistik destek görmek de uzun vadede geçerli bir tutum olamaz. Biz bu yöntemi 19.yüzyıldan bu yana, Muhammed Abduh'tan Pakistanlı Abdüsselam'a kadar denedik ve aslında hata ettik.

Belki altı çizilmesi gereken şu olabilir:

Batı kendi geleneği içinde kendini üretiyor. Biz bir halkasında onu izlerken ve daha tam olarak anlamaya çalışırken, o bir başka halkaya geçiyor, biz yine gecikiyor, "geri" kalıyoruz. Bu aşamada Batıya karşı hiç

değilse bir süre için zihnimizi arındırmamız gerekir. Şu anda post-modernizm, determinizm, rasyonalizm ve üretilen bilginin pozitif dünyaya uygunluğunu öne süren pozitivizme karşı çıkıyor ve bizimle bu noktada örtüşüyor; ama biz bu hareketi kendi geleneği içinde asıl ait olduğu yere yerleştirmeliyiz. Bizim için aktüalitesi canlı ve ilgi çekici yanı, bu geleneğin kendi içinde bütün temel varsayımları ve parametreleriyle içine düştüğü çelişkiye dikkat etmek ve bunu ön plana çıkarmaktır. Yoksa modernizmde şifa olmadığı gibi, post-modernizmde de şifa yoktur. Çünkü yakın tarihimizin düşünce serüveninden gerekli dersleri çıkaramazsak, nasıl bugüne kadar modernizm, Müslüman dünyayı hedef alan despotik bir değişim ideolojisi rolünü oynadıysa, post-modernizm de aynı amaçlı rolleri oynayabilir. Tıpkı modernizm gibi post-modernizm de yepyeni ve kurtarıcı "bir felsefe ve ideoloji" olarak zihinlerimizin suistimale uğratılması yoluyla bilincimizi çarpıtabilir.

Post-modernizm, insanı ve evreni epistemolojik ve ahlâkî içeriğinden, İlahî, kutsal ve aşkın amacından koparma, ontolojiye içkin yeni bir kaos tasavvurunu ön plâna çıkarma fikrine dayanmaktadır.

Her ne kadar Schumacher gibi yazarlar, insanoğlunun tek kurtuluş çaresinin bugünkü modernizmden Din'e dönüşünde olduğunu söyleyip bunu modernizm-sonrası (post-modern) zamanın en belirgin ve kesin olgusu olduğunu söylüyorlarsa bile, biz yine de özünde doğrusal tarih görüşünü barındıran böyle bir gelişmeye sahici bir umut bağlayamayız. Çünkü eğer insanoğlu, Din'e dönmek istiyorsa, illa da böyle bir zamanı beklemek zorunda değildir; Schumacher'in de aşina olduğu Kutsal Kitap'ta dendiği gibi, herşey "hemen ve şimdi" mümkündür. Esasında bu Yeryüzü Gezegeni'nde yaşayan hiç kimsenin -ne insanların ne de hayvanların ve bitkilerin- artık herhangi bir zamanı bekleyecek vakit ve imkânları kalmamıştır.

Sorun son derece somut ve ortadadır: Ya kesin bir kopuş veya toptan bir yokoluş (helak). Bu açıdan bakıldığında hiçbir post-modern söylem bizi ve geleceğimizi kurtaramaz. Felahı asıl aramamız gereken kaynakta ve yerde aramalıyız.

Beşinci Bölüm

DİN GERİ GELİYOR

Bütün dünyada yaşanan köklü değişimi, savaşları, toplumsal çalkantıları ve yer yer gözlenen devrimci ayaklanma özlemlerini nasıl yorumlamalı? Dünyanın genel gidişini siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda gözleyerek izleyen stratejistler, araştırmacılar, sosyal bilimciler, think tank kuruluşları, politikacı ve analizciler yüzyılın bu son çeyreğinde baş gösteren büyük toplumsal olayları anlamakta bir kere daha güçlüğe düştüler. Hiç kimse elindeki politik ve maddi bilgiler yığınına bakıp olayların bu yönde gelişeceğini önceden tahmin ettiğini veya her şeyin yolunda ve beklendiği gibi yürüdüğünü söylemeye kalkışmasın. 1989-Aralık ayının başlarında Malta'da toplanan iki süper gücün lideri bile Doğu Avrupa'daki olayların nerede durabileceği yolunda birbirlerine sorular sordular: Bir dönem, yani Soğuk Savaş dtönemi kapanıyordu, peki yerini alan döneme ne ad verilebilirdi?

Yirminci yüzyıl, geçen yüzyıldan büyük miraslar devralmıştı; bilim, teknoloji, felsefe ve büyük sorunlarla yüklü siyasal, askeri miraslar. Geçen yüzyılın ortalarından itibaren başta Auguste Comte olmak üzere, pozitivizme, bilime ve teknolojinin gücüne inanmış bir çok bilim adamı ve yazar 20. yüzyılda dinin döneminin kapandığını, insanların bundan sonra "tanrısız" bir dünyada ve manevi güçlerin yardımına ihtiyaç duymadan kendi geleceklerini kendi elleri ve akıllarıyla belirleyeceklerini söylüyordu. Bu pozitivizm âmentüsünün ilk ve vazgeçilemez maddesiydi. Comte'a

göre modern teknolojinin yükselttiği fabrikalar, tanrısız ve pozitivist yeni dünyanın evrensel kiliseleri olacaktı, Karl Marx'a göre "Din bir afyondu" ve kendi kurtuluşu için gözünü açan proleterya onu elinin tersiyle bir kenara itmişti. Temelde bir pozitivist olan Max Weber de bu yüzyılla birlikte dinin fonksiyonunu kaybettiğini düşünüyordu. Çok daha önemlisi Alman filozofu ve aynı zamanda tımarhane kaçkını Nietzsche "tanrının öldüğünü" ilan ediyordu; bugünse Tanrı'ya inananlar Nietzsche'nin öldüğünü söylüyorlar.

Din Devrimlerin Sebebidir

Allah tarih boyunca insan toplumlarına kurtarıcı mesajlar iletti, gönderdiği elçiler ve kitaplar aracılığıyla kurtuluşun yollarını gösterdi. İlahi takdirin tecellisine bakın ki, Allah'ın engin rahmetinin kurtarıcı bir nefes gibi özgürlük, bağımsızlık ve adalet isteyen mazlum toplumların üzerinde hâlâ estiğini gösterme görevi, İlahi Vahy'in son tebliği olan Din'in müntesipleri Müslümanlara düşmüştü. Daima kendi sürekliliği içinde kavramamız gereken tarih, bu görevin niçin İslâm'a ve Müslümanlara verildiğine ilişkin bize önemli ipuçları verir.

Bir kere yukarıda da değindiğimiz gibi, bütün kutsal öğreti ve tebliğlerin özü olan Tevhid Dini, insanı Allah'tan başka bütün güçlerin haksız tahakküm ve baskı yöntemlerine karşı tam özgür ve bağımsız olmaya çağırır. Son İlahi Tebliğ olan İslâmiyet de bundan farklı bir mesaj içermiyordu: "Biz yalnızca Sana ibadet eder, yalnızca Senden yardım dileriz!" (1/Fatiha, 4). Nitekim bu Din'in tebliğcisi ve uygulayıcısı son peygamber Hz. Muhammed (s.a.), bütün zamanlar için yol gösterici olarak evrensel ilkeler vazetmiş, haksızlığa, sömürüye, baskıya, ahlaki yozlaşmaya ve ikiyüzlülüğe karşı zayıf toplumların izlemesi gereken mücadele stratejileri ve yöntemlerini (sünnet) göstermişti. Peygamberler zincirinin son halkası olan İslâm Peygamberi'nin ortaya çıktığı Arap yarımadasından başlamak üzere, doğuda İran'dan Çin'e, kuzeyde Orta Avrupa ve Afrika üzerinden Güney Fransa ve Alpler'e kadar uzanan fetihler kuşağı üzerinde İslâm, her girdiği yerde toplumsal ve siyasal devrimleri besledi, insan toplumlarına dayanışma adalet ve özgürlüğün sahici yollarını gösterdi.

Bu din, her zaman değilse bile, zaman zaman sultan ve halifeler tarafından

asıl mecrasından saptırılmış, bir baskı ve zulüm aracı olarak kullanılmış, zihinleri dumura uğratan bir uyuşturucu niyetine kullanılmıştı; ama her zaman özgürlükçü, adil ve haksever yönünü ön plana çıkaran, kitlelerin dikkatini onun otantik yüzüne çeken uleması da olmuştu. İslâm uleması, usulüne uygun biat almayıp başa geçen sultan ve halifelere görünürde itaat ettiler, ama her zaman "ideal halife"nin şartlarını yazmaktan ve hatırlatmaktan çekinmediler. Sultan ve halifelerin yüzyıllar boyu kendi iktidarları için bir siyaset aracı olarak kullandıkları bu Din'e geçen yüzyıldan beri aydınlar da sırtını dönmüşken, İran'da, Şii din ve kültür havzasında direnişçi ulema geleneğinin devamı olan Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde, 1979'da bir devrim gerçekleştirildi. Hiç kimse İslâm'ın bir devrime ilham olacağını düşünmüyordu; Sünni dünya, Şiiliğin uykuda olduğunu sanıyordu; modern dünyanın da ne İslâm'dan ne Şiilik'ten böyle bir beklentisi ve korkusu vardı. Varolan açıklama modellerini altüst eden, çok sayıda kavramın geçersizliğini ortaya çıkaran bu toplumsal olay birçok yönden üzerinde durulmaya değer.

Tarihe "İslâm Devrimi" olarak geçen bu halk ayaklanması üç temel unsuru ön plana çıkarıyordu:

1. Tarihsel bağlamı içinde saltanat rejimlerinin aldatma ve kandırmalarıyla kitlelerin zihnini uyuşturan bir araca dönüştürülmüş olan bu Din, hâlâ aynı kitlelerin imanlarıyla saklayıp koruduğu ve hiçbir zaman kendisinden umutlarını kesmediği en büyük ve kutsal bir değer olmakta devam ediyor. Din, büyük bir enerji biriktirir ve biriktirdiği enerjiyi hareket ettirir. Eğer din, yeniden tanımlanıp yorumlanacak olursa, devrimci dalgaların en etkili motivasyonu olmaya adaydır.

   Fransız devriminin "din-dışı" siyasal idealleriyle geleneksel hanedan yönetimlerini deviren laik ekiplerin İslâm dünyasının her yerinde işbaşına gelmesi, sultan ve halifelerin devlet içinde örgütlenmiş (resmi) ulemasının halkın bilincini din adına uyuşturma sürecine son vermiş, bu da görünürde bir "kayıp"mış gibi görünse de, sonuçta önemli bir "kazanç" olmuştur. Çünkü bu süreç "Hak" ile "Batıl"ı, "Hakiki Din" ile din kisvesine bürünmüş "Sahte Din"in birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştı. Bundan sonra yoksul kitle-

ler, özgürlük, adalet ve bağımsızlık vadeden Din'in yanında yer alacakken; krallar, emirler, şeyhler, askeri diktatörlükler ve onların fetvacısı ulema sahte din'in yanında yer alacaklardı. Din yeniden tanımlanıyor ve kitlelerin bilincine özgürlük ve bağımsızlığın büyük simgesi olarak geçiyordu. İslâm, dünya sistemiyle bütünleştiği oranda halk üzerinde baskı aracına dönüşmüş adaletsiz rejimler tarafından horlandıkça, halk gözünde büyümüş, Müslüman aydın ve ulemanın çağrıları da bir karşılık bulmuştur.

2. Geçen yüzyılın rasyonalist ve pozitivistleri, bilimsel ve teknolojik gelişmeden sonra Din'in artık insan hayatında hiçbir olumlu fonksiyona sahip olmadığını öne sürüyor, bütün toplumsal projelerini "din-dışı" varsayımlara dayandırıyorlardı. İslâm devrimi bütün bu varsayım ve görüşlerin herhangi geçerli bir sebebe dayanmadığını somut olarak ortaya koymuş oldu. İddiaların aksine Din, kitleleri motive ediyor, halkın vicdanında ve ruhunun derinliklerinde yatan özgürlük ve adalet duygularına çarpıcı cevaplar veriyordu. On binlerce insanın canını ortaya koyarak gerçekleştirdiği İslâm Devrimi'nin kendinden başka hiçbir ideoloji, doktrin veya siyasal felsefeye borcu yoktu. Kendi kavram ve ideallerini kendisi üretmiş, başka doktrinlerden ödünç şeyler almamıştı.

İşte bu tarihsel ve toplumsal şartlar altında 78 yaşında yaşlı bir din adamının liderliğinde gerçekleşen devrim -en azından heyecan seviyesinde-, diğer büyük devrimler gibi tutuşmuş bir ateş denizi gibi dalga dalga çevre ülkelere, oradan da bütün dünyaya yayıldı. Latin Amerika'da Somoza'yı deviren Nikaragualı devrimcilerin, diktatör Marcos'a karşı en ateşli konuşmaları yapan Filipinli Kardinal'in, Sovyet işgaline karşı cesaretle direnen Müslüman Afgan halkının, Lübnan'da ve işgal edilmiş Filistin topraklarında ayaklanan halkın ve nihayet kilisenin önderliğinde kırk yıllık dikta rejimlerine karşı ayaklanan Doğu Avrupalılar'ın İslâm devriminden etkilenmediğini kim öne sürebilir? Her büyük halk hareketinin veya devrimin belli bir etkisi olmuştur; İslâm devriminin de elbette bir etkisi olacaktı.

3. İslâm devrimi bir gerçeği daha somut olarak ortaya koydu: Bütün toplumsal hareketlerin gerçek hareket ettirici gücü elit sınıflar, okumuş aydın zümreler, sosyal bilimlerin geveze kuramcıları, toplumun öncülüğüne soyunmuş Jakobenci ceberrut kadrolar değil, halk yığınlarıdır. Kadın-erkek, genç-yaşlı, yoksul-esnaf, okumuş-okumamış halk. İslâm devrimine kadar yönetimlerin güçlü, orduların düzenli, sivil polisin teçhizatlı ve organizeli, uluslararası desteğin sağlandığı ve modernleştirme politikalarının izlendiği ülkelerde devrimlerden söz edilemeyeceği, hatta bu sürece iyiden iyiye giren çağımız uluslarının sergilediği genel konjonktürde devrimler döneminin kapandığı yolunda yaygın bir inanç vardı. Bunun boş bir inanç olduğu ortaya çıktı, en azından bu konuda son sözü söylememek gerekirdi.

Bir de bütün devrimlerin salt ekonomik (maddî) talepler sonucu ortaya çıktığı ve belli bir sınıf tarafından yapıldığı yolundaki yerleşik inanç da büyük sarsıntı geçirdi. İslâm devriminde monarşinin iktidar seçkinleri dışında, bütün toplumsal katmanlar yer almıştı. Kuşkusuz İslâm devriminde kitlelerin ekonomik talepleri vardı, ama bunların yanında ve bazan önünde özgürlük, bağımsızlık ve daha yaşanabilir bir dünyanın kurulması talepleri de vardı. Bir İran'lı bunu şöyle ifade ediyordu: "Şah zamanında yoksuldum, şimdi de yoksul sayılırım. Ama devrimden yana şikayetim yok, çünkü o zaman rejim hem beni yoksul tutuyor, hem de inançlarımı, kutsal değerlerimi aşağılıyordu. Bugünse benim inançlarımı paylaşan kimselerle aynı maddi seviyede yaşıyorum." Bu sözler, ekonomik refah vaadetse de, hiçbir siyasal öğretinin halka rağmen ve jakobenci yöntemlerle sürgit ayakta duramayacağını veya Şair'in deyimiyle "Ekmeğimiz azaldı ama onur ve haysiyetimiz arttı." dediği şeyin yani özgür ve bağımsız yaşamanın, dünya sistemine kafa tutmanın daha değerli olduğunu, olabileceğini göstermektedir.

Benzer şekilde 1990'ların başında büyük toplumsal patlamalara sahne olan Doğu Avrupa ülkelerinde de halkın büyük bir ekonomik sefalet içinde olduğu söylenemez. Hatta tam aksine genel konjonktürde bu ülkeler sanayileşmiş ikinci kuşak ülkeleriydi ve durumları Üçüncü Dünya'nın yoksulluğuyla mukayese dahi edilemezdi. Ama yine de despot rejimle-

re karşı kitleler, temel inançları ile özgürlük, insan hakları ve geniş siyasal katılım talepleri arasında ortak bir payda bularak ayaklandı, Kilise'nin öncülüğünde devrimler yaptı.

Kalkınma politikaları, toplumsal refah projeleri ve ulusal hedefler, bir halkın temel değer yargılarından beslenemiyorsa, uzun vadede baskı, terör ve dayatma, yukarıdan buyurma yöntemlerine başvurmak zorundadırlar. Ekonomik refah vaadleri, özgürlük ve bağımsızlıkla bütünleşemiyorsa, bir toplumu kölece dünya sistemine bağımlı kılıyorsa, er geç bünyeye dışarıdan empoze edilen yabancı bir maddenin bünye tarafından refüze edilip dışarıya atılması gibi, bu politikalar da o toplum tarafından reddedilip atılacaktır. İmam Humeyni bu gerçekten hareketle "Devrimler sadece ekmek için yapılmaz" diyerek, devrimlerin ekonomik boyutu yanında, diğer insani ve toplumsal boyutuna işaret ediyordu; tıpkı Hz. İsa'nın "İnsan yalnızca ekmekle yaşamaz" dediği gibi.

Nitekim Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi tarihin en görkemli bir döneminde ve hiç beklenemeyen bir hızla deviren ana faktör bu olsa gerek. Dünyanın beşinci büyük ordusu, Doğu ve Batı Bloku'nun tam desteği, Şah'ı böylesine aşağılanarak ve ülkesini ve tahtını bırakıp kaçarak devrilmekten kurtaramadı.

İslâm devrimi, devrimler kuramından toplumsal analiz ve politikalara, uluslararası denge stratejilerinden yerleşik kavramlara kadar her şeyi ve bir anda altüst etti. Sarsılmaz sanılan bir rejim en güçlü döneminde ve uluslararası tam desteğe sahipken devrilmiş, din adamları yığınların önüne düşüp cumhuriyet talep etmiş ve Batı sosyal bilimleri tarafından neredeyse müzelere kaldırılacak kadar ölü ilan edilen İslâm, dinî bir devrimi ateşleyip yeniden bütün dünyanın gündemine girmişti. Oysa Batının geleneksel kuramlarına göre, devrimler ya Din'e ve dinsel kurumlara karşı yapılıyor veya "din-dışı" ideallerin yönlendirdiği salt laik siyasal amaçlı devrimler ve ihtilaller, iktidarı devraldıktan hemen sonra Din'e karşı savaş açıyordu. 1980'lerden itibaren Din ve Devrim, İslâm ve Cumhuriyet bir araya gelmiş, biri diğerinin varlık sebebi durumuna geçmişti. Hatta İran vb. İslâm kuşağında yer alan toplumlarda, eğer artık bundan sonra bir devrim ihtimalinden söz edilecekse, Din olmadan devrim düşünülemeyecekti. Kadim bir sosyolojik yasa bir kere daha hayat bulmuştu: Din devrimle-

rin veya başka bir ifadeyle kalpte başlayıp hayatın her alanına sirayet eden köklü değişimlerin sebebidir. Devrimi sadece politik ve askeri bir değişim olarak el almamalı, Rudolf Bahro'nun deyimiyle, "İman kalbin reformudur" ve Martin Lings'in dediği gibi "Kişinin bir kere düşünceleri değişti mi, artık eskisi gibi yaşamasına imkan yoktur."

Kendi ibadethanelerinde yönetimin güçlenmesi, sömürücü sermaye sınıflarının kalkınma programlarının yürütülmesi için dua etmek ve yoksul kitlelere sabır, tevekkül ve kadere rızayı telkin etmekle meşgul olması ve münzevî yaşaması gereken "din adamları", şimdi dini kisvelerine, yaşlarına başlarına bakmaksızın birer devrimci kesiliyor, uluslararası sistemin analizini yapıp dünyanın süper güçlerine meydan okuyorlardı. Kabul etmek lazım, çağımız insanı böylesine politize olmuş bir din adamı imajına gerçekten yabancıydı.

İslâm devrimi şu olguları da ön plana çıkarmıştı: Kadın sadece evde kocasının mutfak ve yatak işlerine bakan ya da modernizmin kumanda ettiği salt tüketici bir nesne veya bir sex objesi değil, bir öznedir. Milyonlarca kadın -çarşaflı-, erkeklerinin önünde göğüslerini tanklara karşı siper ediyorlardı. Belki de tarihte ilk defa kadının o inanılmaz gücü böylesine açık bir biçimde dışa vurulmuştu.

Genciyle, yaşlısıyla büyük bir potansiyeli harekete geçiren İslâm devrimi, kültür ve politika alanında kuşak farkını da ortadan kaldırdı. Devrim sürecinde nesiller arasında ilginç bir dil ve iletişim kuruldu. Modern kültür ve onun tezahürü uygarlık, en büyük çelişkisini bu alanda yaşar. Hiç bir kuram, Batıda yaşlı insanları onlardan tümüyle kopmuş genç kuşaklarla bir paydada toplayabilecek kudrette değil. İslâm devrimi, böyle bir çelişkinin sadece Batıya ait olduğunu ve geleneksel Müslüman toplumların bütün katmanlarıyla birleştirici bir faktör olan Din'de bütünleşebileceklerini somut olarak gösterdi.

Kuşkusuz bütün bunlar, yüzyılımızın en büyük bir olgusuna ilişkin temel varsayımların köklü bir değişime uğramasına da yol açtı ki, bu da halk yığınları karşısında sanıldığının aksine asker faktörünün güçsüz ve çaresiz olduğu gerçeğiydi. Üçüncü Dünya ülkelerinde orduların ne büyük fonksiyonlara sahip oldukları herkesçe bilinir. Bu bağlamda ordular,

ülkeyi savunan silahlı güçlerden çok, kurulu rejimlerin birer teminatı olarak algılanır.

Halktan kopuk devrimci kadrolar ve örgütler, ne zaman bir eyleme kalkışacak olsalar, hemen karşılarında ülkenin en örgütlü gücü olarak orduyu bulmuş ve anında susturulmuşlardır. Bu, İslâm dünyası ve Üçüncü Dünya ülkeleri için söz konusu olduğu gibi, Doğu Avrupa ülkeleri için de söz konusuydu. Nitekim 1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya'daki ayaklanmalar böyle bastırılmıştı. Tabii bir de ordu faktörüne gizli polis örgütlerini de eklemek lazım. Nitekim İran'da 500 bin kişilik ordu yanında 50 bin civarında Savak ajanı vardı; Romanya'da da 170 bin kişilik ordu yanında Nikolay Çavuşesku'nun rejimini korumakla görevli 70 bin kişilik polis birliği (securitate) vardı. Ancak İran'da da, Romanya'da da ne ordu ne gizli polis, ayaklanan halk karşısında tutunamadan dağıldı. Dağıldı, ama verdirdikleri zayiat da çok oldu. İran'da devrim boyunca yüz bine yakın kişi hayatını kaybetti. Ama ordu ve gizli polis, sonunda şunu anladı, milyonlarca insanı katlederek bir devrim bastırılamaz. Esasında İran'da ve Romanya'da da gizli polisten önce çözülen ve halka katılan ordular oldu. Humeyni, halkın askerle çatışmasına izin vermedi, bunun çok yanlış bir yol olacağını düşünüyordu ve bu yüzden şunu diyordu: "Askerleri göğüslerinden değil, kalplerinden vurun." Bir askeri kalbinden vuracak şey, ona bir kadının çiçek atmasıdır. Halk ve özellikle kadınlar direniş boyunca hep askerlere çiçek attılar ve sonunda halk çocuklarından başka bir şey olmayan askerler, halkın safına geçtiler. Bir ülkenin başına gelebilecek en büyük felaket halkın askeriyle karşı karşıya gelmesidir. Elit ekipler ne düşünürsen düşünsün, asker halkın içinden gelir, halkın kendisidir. Türkiye'de "asker millet" deyimi, askerin milletin içinden gelen temel karakterine vurgudur.

Belki burada Şah'ın Savak'ı ve Cavidan grubu ile, Çavuşesku'nun Securitate adlı polis örgütünü karşılaştırmak mümkün. Savak daha önce değindiğimiz gibi yaklaşık 50 bin, Şah'ın özel muhafız alayı Cavidan ise 12 bin kişiden müteşekkildi; Çavuşesku'nun polis örgütü ise 70 bin kişilik koskoca bir ordu. Securitate, halktan tecrit edilen, son derece örgütlü ve lider kültüne olan pazarlıksız bağımlılığıyla ön plana çıkıyordu. Örgüte alınan her kişi, toplumsal kökeninden fiziksel yapısına kadar özel şartları haiz olmak zorundaydı. Bir tür Osmanlı Yeniçeri ocağını

andıran örgüt hemen hemen devşirme idi ve her türlü yetki ve cihazlarla donatılmıştı. Çoğunlukla öksüz ve kimsesiz olan bu kişilerin toplumla hiçbir yakınlıkları yoktu. Halk arasında eş dost, yakın ve akrabaları olmayan bu örgüt üyeleri, seri istihbarat yanında gözaltına alma, tutuklama, sorgu, işkence ve adam yok etme konularında yetkinleşmişti. Varlıkları, tek lider Çavuşesku'nun mitolojik varlığına bağlı olan Securitate, sonunda Aralık-1989'da başlayan halk ayaklanmasını bastırmak için bütün maharetini kullandı.

Savak ve Cavidan da aynı rolü oynamıştı İran'da. Ama Şubat-1979'a kadar Şah'ı koruyan Cavidan kanlı çatışmaların en kızıştığı son günde teslim olmak zorunda kalmıştı. Bu her iki olayda da halka karşı faaliyet göstermek üzere kurulan gizli polis örgütleri dramatik bir kaderi yaşadılar. Liderleri kaçmış veya tutuklanmış olmalarına rağmen, artık onlar için geri dönüş imkânları tümüyle ortadan kalkıyor, bu durumda da kendileri intihar ederken, mümkün mertebe ve çok sayıda masum insan öldürüyorlardı.

1980'ler ve 90'lar boyunca İran, Afganistan, Doğu Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da yaşanan devrim ve ihtilaller, ayaklanmalar ve direnişler; bütün baskıcı, otoriter ve halka karşı kurulan rejimlerin günün birinde yıkıldıklarını bir kere daha ortaya koymuş oluyor. İster salt ekonomik olsun ister ekonomiyle birlikte insan hakları, özgürlükler, bağımsızlık, siyasal katılım ve daha insanca bir hayat talebiyle olsun, eğer kitleler belli bir bilinçle ortak bir irade sergiliyorsa, artık o ülkede halka rağmen kurulan rejimlerin ayakta durması mümkün değildir. Bazı ülkelerde kendi toplumsal ve tarihsel şartları çerçevesinde devrim olur, bazı ülkelerde farklı toplumsal yapılar dolayısıyla devrimci tutum ve söylemlere sıcak veya sempatiyle bakılmaz, değişim uzun bir zamana yayılır. Aradan çeyrek asır geçtikten sonra mesela Sünni dünyanın İran tipi bir devrime sıcak bakmadığı, uzun zamana yayılmış bir toplumsal değişime daha yatkın olduğu anlaşıldı.

İlk Somut İşaretler

İslâm devriminin lideri Ayetullah Humeyni İslâmî ilimlerin okutulduğu Kum medreselerinde yetişmiş bir molla idi. Ve diğer ulema ve Müslüman

aydınlarla devrime "Bismi Rabbi'l-müstaz'afîn" yani "yeryüzünde güçsüz bırakılan müstaz'afların Rabbi olan Allah" adıyla başlamıştı. Devrime başlangıçta omuz veren Ayetullah Şeriatmedari, devrimin yılmaz öncülerinden Ayetullah Mahmut Talegani, Ayetullah Murtaza Mutahhari, Ayetullah Beheşti, Ayetullah Muntazari birer molla idi. Farklı konumlarına rağmen Dr. Ali Şeriati, Mühendis Mehdi Bazergan, Çemran, Celaleddin Farisi vb. aydınlar da dinin temel kavramları üzerinde bir toplumsal proje geliştirmişlerdi.

İslâm devriminden önce Mısır ve diğer Arap ülkelerinde örgütlü faaliyetlere geçen İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) ve bu örgütün unutulmaz isimleri; şehid Hasan el-Benna, şehid Prof. Seyyid Kutup, şehid Abdülkadir Udeh ve diğerleri İslâm düşüncesi ve ideolojisini savunmuşlardı. Suriye'de İslâm ile sosyalizm arasında ortak paydalar kuran Prof. Mustafa Sibai'nin İslâmiyet'ten başka nihai bir amacı yoktu. Ürdün merkezli Hizbu't-Tahrir ve onun kurucusu Takiyyuddin en-Nebhani, Pakistan'da Muhammed İkbal'den Ebu'l-A'la Mevdudi'ye kadar uzanan kuşağın ortak hareket noktası, İslâmiyet'in modern zamanların temel sorunlarına getirdiği çözümler üzerine dikkatleri çevirmekten başka bir amaç içermiyordu. 80'lerin başında Suriye'de Hafız Esad'ın dikta rejimine karşı Müslümanlar ayaklandı ve 1982'de Hama şehrinde 30 bin şehit verildi. Irak'ta Saddam Hüseyin'in kanlı rejimine Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr ve 79 arkadaşı karşı çıktı ve bu yolda şehit oldular. Cezayir ve Tunus'ta Müslüman gruplar özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine girişti, Lübnan ve Filistin'de uzun bir süreden sonra yine Müslüman örgütler önderliği devraldı. Sovyetler'in acımasız Kızıl ordusu tarafından işgale uğrayan Afganistan'da kurtuluş savaşının sorumluluğunu Müslüman ve mücahid teşkilatlar üstlendi.

Kuşkusuz İslâm dünyasını İslâmî direniş, ayaklanma ve devrimler derinden sarsarken, dünyanın diğer bölgelerinde de Hıristiyanlık ve onun vazgeçilemez kurumu Kilise de boş durmuyordu.

Latin Amerika'da Hıristiyanlığın ilk üç yüz yılına dönüşü temel alan Özgürlükçü Teologlar bütün devrimci mücadelelerde yer aldılar. Nikaragua'da rahipler bir elde İncil bir elde silah, Amerikan'ın desteğinde

baskı rejimlerini kuran faşist diktatörlüklere karşı savaştılar, Kiliselerini devrim odağı haline getirdiler. 1987 yılına gelindiğinde dünya Din olgusunun o inanılmaz gücüyle bir kere daha yüz yüze geldi. Amerikan hegemonyasının Güney Asya'daki sarsılmaz karakolu sanılan Filipinler'de; Kardinaller'in öncülüğünde diktatör Marcos devrildi. Ve 1989'a kadar Akino'yu devirmek isteyen altı büyük ayaklanmaya yine Kilise izin vermedi; her defasında halkı karşı-devrimcilere geçit vermemek için direnişe çağırdı.

Batı Avrupa'nın ve ABD'nin sanayileşmiş toplumlarında Kilise'nin faaliyet ve etkinlikleri zaten her zaman vardı. Son yıllarda Yunanistan ve Batı Almanya gibi ülkelerde Kilise anti-Amerikancı hareketlere destek veriyordu. Hollanda'da savaş karşıtı rahipler havaalanına girip Türkiye'ye satılan uçakların lastiklerini patlatıyor (Şubat-1989), üzerlerine "yoksul Türk halkına silah değil, ekmek ve barış gerekir" diye yazıyorlardı. İtalya, Almanya, Hollanda vb. ülkelerde Kilise politik hayatın tam göbeğindeydi. ABD'de ise her başkanlık seçimlerinde en çok konuşulan konu din'di ve 1988'lerin sonunda bu ülkede geçerli Hıristiyanlık mezhepleri dışında 455 kişi peygamberliğini ilan etmişti.

Amerikan kıtasının kuzey ve güneyinde, Asya'da, İslâm dünyasında ve Batı'da din'in son yıllardaki yükselişini herkes görüyor, izliyordu. Ama hiç kimse Doğu Bloku'nda genelde Din'in halen sahip olduğu politik potansiyel hakkında doğru dürüst bir tahminde bulunamıyordu. İslâm devriminden sonra Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman topluluklar arasında Tacikistan, Azerbaycan vb. yerlerde büyük ayaklanmalar olmuş ve binlerce kişi hayatını kaybetmişti. Peki acaba Sovyetler'in diğer Hıristiyan cumhuriyet ve eyaletlerinde, Doğu Avrupa ülkelerinde durum neydi? Acaba bu yüzyılın ikinci yarısından beri bu ülkelerde işbaşına geçen Marxist rejimler, dini duyguları tümüyle öldürmüş müydü? Gerçekten katı ve alternatifsiz bir ateist eğitim insanlara ve özellikle genç kuşaklara Tanrı'yı unutturmuş muydu? Sovyet Anayasası sıtma, veba vb. bulaşıcı hastalıklar yanında dinle mücadeleyi de Komünist Parti'nin öncü rolleri arasında zikretmişti. Çin Halk Cumhuriyeti, Tibet ve Müslüman bölgelerde katı bir tutum izliyordu ama, 1960'larda yapılan bir nüfus sayımı, Müslümanların neredeyse toplam nüfusun yüzde 10'una ulaştıklarını, üstelik diri bir dini

bilinç taşıdıklarını gösteriyordu. 1988 ve 89 yıllarında ise Çin'den ayrılıp bağımsızlıklarına kavuşmak isteyen Tibetliler'i onların dini liderleri Malay Lama'dan başka kimse harekete geçirmiyordu. Hindistan'da yaşayan Lama, Tibetliler'in hem dini liderleri hem de devrim öncüleriydi.

Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un Glastnost ve Perestroika politikaları uygulandıktan sonra, Ortodoks Kilise'si bir anda ön plana çıktı. Yüzyıllardan beri bağımsızlığını ilan eden Kilise, bu yeni dönemde kendi Sezar'ını bulmuş, Mihail Gorbaçov'u desteklemişti. Nitekim Gorbaçov da yeni kurulmakta olan dünyada kendine ortak Avrupa Evi'nde uygun bir oda ararken, Sovyet Rusya'yı Avrupa'ya bağlayan en güçlü faktörün Hıristiyanlık olduğunu söylüyordu. Artık Sovyetler Birliği'nde İncil'e küfretmedikleri için Hıristiyanların öldürüldüğü, 1937 Anayasa'nın amir bir hükmü olarak dine karşı acımasız mücadelelerin verildiği Lenin ve Stalin dönemleri kapanmış, din'in uluslararası politikanın merkezine çekildiği ve yüceltildiği bir dönem başlamıştı. Nihayet bu süreç 26 Eylül l990 günü Sovyetler Birliği Parlamentosu Yüksek Sovyet'in dini bütün faaliyetleri tamamen serbest bırakan kararı ile doruk noktasına ulaşmış bulunuyordu.

Kuşkusuz Sovyetler Birliği'ndeki din olgusu hakkında ne ölçüde bilgilere sahip idiysek, Doğu Bloku'nun diğer ülkelerinde de o ölçüde bilgilere sahiptik. Ancak 1989'da Doğu Avrupa'da patlak veren olaylar, Kilise'nin bu ülkelerde ne büyük bir güce ve yönlendirici bir konuma sahip olduğunu göstermiş oldu. Doğu Almanya'da meydanları dolduran milyonlarca insan, önce Kilise'nin önünde toplanıyor, arkasından ilahiler okuyarak gösteriye geçiyorlardı. Polonya'da ise 80'li yılların başlarından beri komünist rejime karşı kararlı bir muhalefet yürüten Dayanışma Sendikası'nın en büyük gücünü, Katolik Kilisesi'nden ve Papal 2. Jean Paul'dan aldığını biliyoruz. Lenin Tersanesinde işçi sınıfının devrimci ilahiler okuyup Marxist rejimi ve onun iktidar tekelini elinde bulunduran Komünist Partisi'ni protesto etmesinden başka hiçbir olay, Din'in komünizm karşısındaki zaferini ve gücünü böylesine çarpıcı gösteremezdi. Macaristan, Çekoslovakya ve Bulgaristan'da din kitleleri motive eden, dikta rejimlerine karşı özgürlüğü ve insan haklarını savunan bir konumdaydı. Bulgaristan'da Komünist Partisi'nin iktidar tekeline son verildiği ve 35 sene iktidarda kalan Todor Jivkov görevden uzaklaştırıldığı halde, 25 Aralık

1989'da Sofya'nın geniş meydanında ilk defa kutlanan Noel ayini bir anda rejim aleyhtarı gösterilere dönüşmüştü.

Çekoslovakya'da işbaşına getirilen yazar Vaclav Havel'e göre kuşkusuz "önce söz vardı" ve her zaman bütün toplumsal değişimleri gerçekleştirecek olan; sözün gücüydü. Hz. İsa'nın İncil'de geçen bu sözüne yapılan atıf aynı zamanda Doğu Bloku'ndaki değişimin de ilham kaynağıydı.

Ama hiç şüphesiz Doğu Bloku'nda Din'in sahip olduğu olağanüstü gücü en çarpıcı ve somut biçimde ortaya koyan Romanya'daki ihtilal oldu. Hiç kimse Din'in önderlik edeceği bir hareketin böylesine kanlı bir ihtilale dönüşeceğini tahmin edemezdi. İhtilali ilk ateşleyen olay, Macar asıllı ve 37 yaşında genç bir rahip olan Lazslo Tokes'in Temaşver'den sürülmek istenmesi oldu. Bu genç ve gözüpek rahip uzun zamandan beri 70 bin kişilik polis örgütüyle korunan Çavuşesku'nun dikta rejimini en sert bir dille eleştiriyor, vaazlarında kiliseye dönük baskılara, Macar asıllılara uygulanan baskıcı ve ayrımcı politikalara, köylerin yıkılmasına karşı çıkıyordu. İhtilalden hemen sonra kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nde (UKC) yer alan Tokes'ten başka, Romanya'nın en çok tanınan ve açık sözlü muhaliflerinden olan Doina Cornea'nın Katolik Kilisesi'yle bağlantılı faaliyetlerini, dini metinlerin genç kuşak arasında okunması için gösterdiği çabaları eklemek gerekir. Yine cesur bir kadın olan Cornea gibi 39 yaşında modern çağların ahlâkçısı ve çağdaş Romen edebiyatının öfkeli şairi Mırcea Uinescu'yu da unutmamak gerekir ki, bu zikrettiğimiz kişiler UKC tarafından kurulan geçici hükümette yer almışlardır. Ve ne ilginç ki, ihtilalle birlikte ilk kurulan siyasi parti Ulusal Hıristiyan Köylü Partisi adını almıştır.

Ancak Romen ihtilalinin bütün bunlardan daha ilginç ve anlamlı olan yanı, onun gerçek dini boyutunu vurgulayan Nikolay Çavuşesku ve eşi Elena Çavuşesku'nun kurşuna dizilip idam edildikleri (26 Aralık 1989) haberinin Romanya TV'sinde veriliş şekliydi. Heyecanlı spiker devrimcilerin "Diktatör Çavuşesku'yu İsa'ya armağan olarak idam ettiklerini" söylüyordu. Bu sözler, sanki bundan böyle bütün ateist veya dini özgürlükleri kısıtlayan din-dışı ve baskıcı laik rejimlerin, Din karşısında yenilgiye düştüklerinin duyurusuydu.

Romanya'da öteden beri Kilise'nin direnişini kıramayan Çavuşesku, ihtilalciler tarafından alelacele yargılanıp kurşuna dizilerek İsa'ya armağan edilmişti. Benzer bir değişim 6 milyon Müslümanın yaşadığı Yugoslavya'ya sıçramakta gecikmedi ve 1991'lerde çözülen sistem Bosna-Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya gibi Müslümanların ağırlıklı olduğu bağımsız cumhuriyet ve özerk bölgelere bölündü. Ancak, Sırplar, Batıdan aldıkları destekle "Bizler Balkanları Müslümanlardan temizleyeceğiz" diye Bosna-Hersek'e saldırdılar ve yaklaşık 250 bin Müslümanı katlettiler. Sırplar, öldürdükleri insanların göğüslerine bıçakla haç çiziyorlardı. Ne ilginç ki, Bosna-Hersek'te ilk devlet başkanı bir İslâmcı olan Alia İzzetbegoviç'ti ve Avrupa basını ve kuruluşları "Biz Avrupa'nın göbeğinde bir İslâm devleti istemiyoruz" diyerek, bu ikinci Endülüs soykırımını hareketsiz durarak destekledi. Aynı tarihlerde asıl Enver Hoca'nın Komünist Partisi'nin iktidara gelişinin hemen ertesinde 10 bin Müslüman ve Hıristiyan din adamının acımasızca katledildiği Arnavutluk'un, iç dünyasında çatlamalar meydana geldi ve sistem göçüverdi. O Arnavutluk ki, yıllardan beri Avrupa'nın ortasında ve fakat dünyadan yalıtılmış ve sanki uzayda kendi başına bir gezegendeymiş gibi her türlü iletişim ve enformasyondan yalıtılmış ve baskı altında yaşayan lokal bir ülkeydi. Nüfusunun kahir çoğunluğu Müslüman olan bu ülkeyi gelecekte ne bekliyor?

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: 19. yüzyıldan devralınan ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar savunulan yaygın görüşün aksine Din, insan hayatından çekilmiyor, tam aksine bütün görkemiyle geri geliyor. "Din geri geliyor" deyimi sadece "edebi bir ifade"dir. Yoksa din her zaman yerli yerinde duruyordu. İnsan bilincini merkez alırsak, dinin gelişi veya gidişi, bilinçle ilgilidir. İster devrimci ister değişimci olsun, 21. yüzyılın en büyük hadisesi din olacaktır.

Bu müthiş gelişin ilk politik habercisi 1979'da İran'da gerçekleşen İslâm devrimi olmuştu. İslâm devrimi ilk adımdı. Devrimin önderi Ayetullah Humeyni, 1989 Haziran ayında vefat etti ve fakat 10 yıl boyunca tarihi sanki mecrasından kaydırıp bir başka yöne çekti. Humeyni'den sonra yönetimi Rafsancani ve kendisi gibi realist düşünen ekibi devraldı. Bu yeni dönemde, İslâm devriminin ilkelerden çok pragmatik gerçeklere önem veren konjonktürel ve reel faktörler eşliğinde süren bir sü-

rece dönüştürülmek istendiği yolunda görüşler savunuldu. 1997'de Muhammet Hatemi seçildi, İran büyük çalkantılar yaşadı, devrime ilk destek verenler sonraları muhalif konuma geçti. Ancak şöyle veya böyle, en azından yarı-resmi El-Ehram'ın emekli başyazarı ve CIA danışmanı Muhammed Hasaneyn Heykel ve benzerlerinin, ya da sonraları rejim karşıtlarının İran'da beklediği Bonapart veya Stalin işbaşına geçmedi. Silahlı bir örgüt olan Mücahidan-ı Halk da hiçbir başarı kaydetmedi. Kaldı ki, Humeyni'den sonra durum nasıl bir şekil alırsa alsın, İslâm devrimi kendisinden sonraki dünyanın siyasal tarihine büyük bir miras bırakmıştır. İslâm Devrimi'nin önemli olan anlamı, onun mezhebi (Şia) ve ulusal (Fars) kimliğini aşan dini ve evrensel olan yeni bir gelişmenin ilk ipucu olmasıdır.

Bugün İslâmiyet ve Hıristiyanlık iki evrensel din olarak yeniden gündeme girmiş, milyonlarca insanı motive eden, onları baskılara, çürümelere ve sömürüye karşı direnişe, yeniden ahlaki arınmaya çağıran bir konuma yükselmişlerdir. Ama kuşkusuz sadece direnişe çağırmak yetmez; kitleleri ayağa kaldıran bir Din'in onlara sahici ve kalıcı çıkış yolları, sosyal, ekonomik ve politik tutarlı modeller önermesi de lazım. Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm, Budizm, Şintoizm vb. Doğulu dinler, kâmil anlamda birer din olmaktan çok birer kültür, salt manevi öğreti, hatta yarı-ölü veya yer yer tam ölü kültürler durumundadırlar. Batıda, İslâmiyet'e karşı bu ölü kültürleri sahici alternatifler olarak sunmanın engelleyici rol oynayacağını düşünenler vardır.

Bugün yaşayan üç büyük ilahi kökenli dinden Yahudilik ise, tebliğci değildir, başka dinlerden insanlara kapalıdır. İnsanlığın büyük bir bölümü onun manevî öğretilerinden habersizdir, Yahudilerin de bu öğretiyi geniş kitlelere götürme gibi bir misyon veya çabaları yoktur. Geriye İslâmiyet karşısında beşeri öğretiler bağlamında Batının bugün bütün dünyaya dayattığı liberal kapitalizm ve onun absürd dünya görüşü, din bağlamında da Hıristiyanlık kalıyor. Hıristiyanlık, İslâmiyet gibi ve ondan mülhem olarak Latin Amerika kıtasından Avrupa'ya kadar yeniden halk yığınlarının vicdanını harekete geçiriyor. Ama tarihsel kimliğiyle sosyo-ekonomik, maddi ve politik alternatifler üretmeye elverişli değildir. Hıristiyanlığın bir toplumsal projesi yoktur; bundan dolayı sonunda gelip

dayanacağı nokta "Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" ilkesinin doğal sonucu olarak kendi tarihini tekrar yaşamaktır. Yani ya Katolik kilisesinde olduğu gibi, kralları Tanrı'nın serfleri ilan edip onlarla sosyal düzeni paylaşacak veya Ortodoks Kilisesi'nde olduğu gibi kendine bir Sezar bulup onunla bütünleşecektir.

Hıristiyanlığın tarihte karşılaştığı en önemli sorun, içinde yaşadığı dönemin hakim dini, felsefi eğilimlerinden çokça etkilenmesi, geniş ölçüde konjonktüre boyun eğmesidir. Yeniden toparlanma girişimini sürdüren modern zamanların Hıristiyanlığında da benzer bir durum gözlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak Perviz Manzur'un yerinde işaret ettiği gibi, çağdaş Hıristiyan teologlarının çoğu kesinlikle hiçliği savunurlar ve bugünkü Hıristiyanlığı kuşatmış olan bunalım havasını teneffüs edenler için hidayet sözünün mahreci ortada yoktur.

Yine de kabul etmeli ki, Hıristiyan dünyasında dini kendi sahih kaynaklarına irca etmek, Bultman gibi Hıristiyanlığı mitolojilerden arındırmak isteyen samimi yazar ve teologlar var. Latin Kilisesi, Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılını referans alıyor. Ne var ki sahih ve ilahi bir dini paradigmaya ulaşma söz konusu olduğunda Hıristiyanlık önünde ciddi problemler ortaya çıkıyor. Çünkü tarihsel olarak, bu dinin Yahudi, Yunan, Roma ve Pagan geleneklerden fazlasıyla etkilendiğini biliyoruz. Reform hareketi ile buna seküler bir ilavede de bulunuldu. Her şeyden evvel Hıristiyanlık eğer saf ilahi özüne dönecekse bu kadim gelenek ve etkilerden kendini arındırması gerekir ki bu da onun ikinci kere köklü bir reformasyona uğraması demektir. Ancak bu seferki reform ona yeni ilavelerde bulunmamalı, aksine ona yapılan ilaveleri ayıklayıp atmalıdır. Sözgelimi Çekoslovakya devlet başkanı Havel de dine dönüşü kaçınılmaz görenlerden. Ama İsa'nın "Tanrı'nın oğlu" olduğu dogmasına bir türlü inanamadığını söylüyor (V.Havel, Uzaktan Soruşturma, s.169). Havel haklı, çünkü sahih ve kamil bir dine göre Tanrı'nın oğlu olmaz, Tanrı insanda bedenlenmez; aksine O aşkın, münezzeh ve yücedir. Nitekim Hıristiyanlığın özünde böyle bir inanç yoktur, yani Hz. İsa, kendini Allah'ın kulu ve elçisi olarak takdim etti. Bu inanç sonraları Hıristiyanlığa eklendi.

Buna göre Hıristiyanlık için tek sahici yol, kendi ilahi özüne ve İsa aleyhisselam'ın saf tebliğine dönüp İslâm'la tek söz (Kelime-i Tevhid) üzerinde birleşmek, son ilahi mesajın bütün zamanlar ve toplumlar için geçerli ilkeleriyle örtüşme imkânlarının neler olabileceğine daha yakından bakmaktır. Biz Müslümanlar, hiçbir ilahi kökenli din veya öğretinin manevi önemini inkâr etmiyor ve değersiz görmüyoruz. Bu, dinlerin tarihteki sürekliliğini sağlayan birlik fikrine uygun düşmez. Nitekim Hıristiyanlar, saf özlerine döndüklerinde, Said Nursi'nin deyimiyle tasaffi ettiklerinde İslâm'la buluşurlar. Burada sorun, Allah'ın kendi mesajını her dönemde tekrar etmesi, bir öncekini tamamlayıp bozulmalardan arındırması ile İslâm'la artık son tebliğin yapılıp sona ermesidir. İslâm, kemal ve hitamdır. Yani Hıristiyanlık ve Yahudilik ile diğer bütün ilahi kökenli dinlerin doğrulanması, arındırılması ve tamamlanmasıdır. Bu açıdan, aralarında hiçbir ayırım (2/Bakara, 285) yapmadığımız diğer peygamberlerin ve bu arada Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.)nın kardeşi olan Hz. Muhammed (s.a.s.) "Hatemu'n Nebiyyin" yani son peygamberdir.

Son yıllarda Hıristiyan dünyasında ve özellikle Katolik mezhebi bünyesinde Hıristiyan öğretinin yeniden canlandırılması yönünde, kayda değer felsefi ve entelektüel faaliyetlere rastlanmaktadır. Sözgelimi, Hıristiyan inancını Yeni-Thomasçı bir temel üzerinde yeniden yükseltme çabasında olan E. Gilson, hemen ilk akla gelen isimdir. E. Gilson, St. Thomas'a dönüşü güçleştiren yol üzerindeki hakiki engel Kant'tır, der. Ona göre zihnimizi derinden zedeleyen pozitivizm, metafiziğin "sebep" kavramı yerine "ilişki"yi geçirmiştir. Yeniden dine dönüşü sağlayacak olan köklü bir zihinsel dönüşümdür; bu sağlanırsa Katolisizmde ifadesini bulan yeni St. Thomasçılık kurtarıcı bir rol oynayacaktır (E. Gilson, Tanrı ve Felsefe, Çev., M. Aydın, 1988, İzmir).

Bu iddialara karşı Batıda çok sayıda itiraz var. Max Horkheimer bunlardan biridir. Şöyle der: "Thomasçılığın başarısızlığının nedeni, bir yarı-doğru olmasıdır. Yeni-Thomasçılar, öğretilerini yararlı olup olmadıklarına bakmadan geliştirmek yerine, uzman propagandacılarıyla egemen toplumsal güçlerin değişen ihtiyaçlarına uyarlamışlardır. Son yıllarda aldığı yenilgiye rağmen gelecekte yine ortaya çıkabilecek olan modern otoriterizm hizmetine girdiklerini gördük. Yeni-Thomasçılığın zayıflığı, uygu-

lanabilirlikten yoksun olmaktan çok, pragmatik amaçlara kolayca boyun eğmesinde yatmaktadır. Bir doktrin, yadsımayı dışarıda bırakan yalıtılmış bir ilkeyi mutlaklaştırırsa, farkında olmadan konformizme de kapılarını açmış olur." (Max Horkheimer, Age., s. 130).

Bu doğrudur ve bizim "Hıristiyanlık kendi tarihini tekrar edecektir" şeklindeki görüşümüzü teyid etmektedir. Çünkü geçmişte Hıristiyanlığı konforizme düşürüp ardından katılaştıran bu olgudur. Ona karşı çıkan Protestanlık ise daha kötüsünü yaptı, Max Weber'in deyimiyle devleti tanrısal bir kurum, dolayısıyla şiddeti de bir araç olarak tam bir meşruluğa kavuşturdu. Protestanlık özellikle otoriter devletin meşrulaştırıcı dini felsefesidir. Şu halde modern dünya içinde daha muhkem yerler elde etmenin dışında, bu Hıristiyan mezheplerinin kurtarıcı çabaları olamaz derken, kendi dinimiz adına subjektif bir tercihte bulunmuyoruz. Bu din ve mezhepler, ne kendi tarihlerini, dini ve kurumsal tecrübelerini sorguluyor ne de tarihteki ilahi vahyin sürekliliğine inanıp son ilahi Tebliğ'i teyid ediyorlar. Böyle olunca, zaten onların geniş katkılarıyla kurulmuş modern dünyaya nasıl sahici alternatifler oluşturabilirler?

Modern zamanlardaki genel dini uyanış, bu uyanışta güç kazanan Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâm'ın özel ve kendilerine özgü durum ve konumları ile her üç dinin potansiyel imkanları ve şansları konusu bundan sonraki zamanın en önemli gündem maddelerinden biri olacaktır. Dinin devrimlere ilham olması, bölgesel ve etnik çatışmalarda bir meşruiyet aracına dönüştürülmesi, yeni dini söylemlerin modern dünyaya daha eleştirel bakması ile dinler arasında baş gösteren diyalog hareketleri dinleri fazlasıyla önemli kılmaktadır. İran İslâm devriminin Sünni dünya üzerinde belli bir etkisi oldu, ama başka Sünni bir ülkede tekrarlanmadı. Ancak Sünni veya Şii, İslâm dünyasında Müslümanlar büyük bir çeşitlilik içinde dünyanın çok yönlü sorunlarıyla çok yakından ilgili olduklarını gösteriyorlar.

İslâm, kendi tarihini yeniden yaşamak zorunda olmayan bir Din'dir. Çünkü ister bugünkü konumunu, ister tarihteki durumunu olsun, kritik edecek sahih kaynaklara, yani Kur'ân-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in Sünnet ve Sireti'ne sahiptir. O, her zaman kendini yeniden üretebilir, ta-

rihi sorgular, kendine çağının gerçeklerini kavrayan sahih bir konum biçebilir. Hem İslâmiyet'in bugün yüklendiği mesaj, yalnız İslâm dünyasının değil, sanayileşmiş Batı toplumlarının da sorunlarına çözümler öneriyor. İktidar seçkinleri tarafından yabancılaşmanın, çaresizlik ve umutsuzluğun içine itilmiş, dev kurumlar karşısında atomize olmuş modern insanın da Allah'ın son mesajı olan İslâmiyet'e kulak vermekten başka çıkış yolu yoktur. İslâm, ister Doğuda ister Batıda olsun, bir avuç gizli veya açık oligarşik güç tarafından maddî, ekonomik, siyasal, ruhsal veya zihinsel alanlarda güçsüzleştirilen acılı insanların kurtuluş umududur.

Bir fetret (aralık) döneminden sonra Din geri geliyor. Dünyanın yakın geleceğini de İslâm'ın nuru aydınlatacak, Bediüzzaman Said Nursi'nin büyük bir cesaret ve özgüvenle söylediği gibi "Gelecekte İslâm'ın sedası en yüksek seda olacak"tır.

DİN'E YÖNELİŞİN ANLAMI

"... Dünyanın içinde bulunduğu buhranın nedenini, herhangi bir politik sistemden veya belli bir ekonomik örgütlenmenin herhangi somut bir türünden çok daha derin bir yerde aramak gerekiyor. Sanıyorum, dünyanın doğusu da, batısı da, birçok bakımdan farklı da olsalar, aynı ortak sıkıntı içindeler. Daha iyi bir alternatif arayışı bunun ışığı altında başlatılmalıdır. Bu buhranın yapısı ve nedenleri neler olabilir? Bana öyle geliyor ki, bu "geç dönem"den, kişiliksiz, anonim, sorumsuz ve denetimsiz ilerleyen bir güç ("Mega Mekanizması" gücü) ile birey olarak insanın temel ve asıl çıkarları arasındaki çatışmalar dönemi diye söz etmekle Vaclav Belohradsky bunu güzel formüle etti... Bu buhranın çağdaş uygarlık ruhu ile, yani metafizik kesinliğin kaybolması, transandanın yaşanması, her türlü kişilik ötesi ahlâksal otoritenin, hatta her türlü yüceliğin kaybolmasıyla belirlenen çağdaş uygarlık ruhu ile doğrudan bağlantılı olduğu kanısındayım. Garip, ama sonuçta mantıklı: İnsan kendisini dünyanın en yüce anlamı ve her şeyin ölçüsü olarak görmeye başlayınca, dünya insani boyutlarını kaybetmeye ve kendini insan elinden kurtarmaya başladı. Modern çağda, tarihte eşi görülmemiş şekilde yaşadığımız Tanrı'dan yüz çevirme olayını (bildiğim kadarıyla ilk ateist uygarlığı yaşıyoruz) karmaşık düşünsel ve kültürel nedenleri var: Yaşadığımız buhranın ardında bir yerlerde, her şeyi bilip kendine tabi kılacağına inanmış modern insanın insan merkezciliğini hissediyorum. Ve bana öyle geliyor ki, dünyanın daha iyiye yönelmesi isteniyorsa her şeyden önce insan bilincinde bir şeyler değişmeli, günümüz insanının insanlığı değişmeli; insan ne yapıp edip düşünmeli; tüketimden baskı ve reklama, televizyon tarafından yönlendirilmeye kadar totalitarizmin gizli açık her türlü mekanizmasında meydana gelen bu korkunç kaynaşmadan

kendini kurtarmalı; nereye gittiği bilinmeyen dev bir makinanın önemsiz bir parçası olma rolüne karşı çıkmalı; dünyaya karşı taşıdığı sorumluluğu yeniden içinde duymalıdır -bu da kendisinden daha yüce bir şeye karşı sorumluluk duymak demektir. Modern bilim ("bilimsel dünya görüşü" sahiplerinden farklı olarak) bunu kabul ediyor, fakat çare bulamıyor: Bu yeni sorumluluk duygusunu harekete geçirmek onun alanı dışında bir iş, öyle bir sorun bilimle, teknikle çözülmez. Belki biraz ters düşecek ama görülen şu ki, ancak ve ancak herhangi "dünya dışı" bir otoriteye -doğanın veya evrenin düzenine, ahlâki düzen ve onun kişiler üstü kaynağına, mutlak olana-saygıyla temellendirilen ahlâki ve fikri bir yönelim dünya üzerindeki yaşamın rastgele bir "Mega-İntihar"la son bulmamasını, dayanılabilir kılıp gerçek insani boyutlara ulaşmasını sağlar..." (Vaclav Havel, Uzaktan Soruşturma, s.12-13).

Kendisinden hayli uzun bir alıntı yaptığımız V. Havel, -ki kendisi yüzyılımızın önemli tanıklarındandır- Batı kültürünün temel yapı taşı durumundaki insan-merkezli hümanist dünya görüşünü, profan evren tasavvurunu reddediyor, kurtuluşun mümkün olan tek yolu olarak "Tanrı'ya dönüşü" öneriyor. Benzer bir soruyu daha önce Andre Malraux şöyle sormuştu: "Değerleri dinden başka bir şey üzerine bina edildiği halde uzun bir süre yaşaması mümkün olan böyle bir uygarlık olabilir mi?"

Evet, Malraux ve Havel gibi artık yüzlerce kişi aynı soruyu soruyor: Biz herhangi bir Tanrı inancına bağlı olmadan yaşayabilir miyiz? Şu halde modern zamanlarda Müslüman bilgin ve düşünürlerin ortaya koyduğu gibi, çağımızda "Dine dönüş", uzun bir zaman profan, seküler ve laik yaşamayı sürdüren insanın bütün deneylerinin trajediyle sonuçlandığını görüp tekrar Allah'a dönüşüdür. Tarih de açıkça gösteriyor ki, ateizm ve nihilizm gibi inanç türleri marjinal olup, tarihe asıl damgasını vuran dini inanç ve kutsal geleneklerdir.

İster Doğuda ister Batıda, dünyanın bütün aktif bölge ve ülkelerinde sosyal ve politik olayların arka-planında Din'in etkili bir faktör olarak yeniden gündeme gelmiş olması, insan ırkının algı biçimleri, bilinç ve düşünce köklerinde derin bir dönüşümün başlamakta olduğunun bir göstergesidir. Bu önemli dönüşüme doğru bir teşhis koymak gerekir. Sadece

verili gelişmelerden hareket edilmesi bile, bize yakın gelecekte Din'in bütün ülkelerin hayatında belirleyici bir rol oynayacağını göstermeye yeter. Bu teşhisin konulmasını zorlaştıran bazı engeller var. Bunların başında seküler paradigmanın hâlâ geçerliliğini koruması, aydınların ve eğitim kurumları ile medyanın köşe başlarını tutan güçlerin süregelmekte olan alışkanlıkları vb. faktörler zikredilebilir. Ancak gezegen ölçeğindeki olaylara farklı gözden bakabilenler, bu büyük dönüşümün heyecan verici belirtilerini görebilirler.

Yüzyıllardan beri Hıristiyan alemi, dini törenlerin bir biçimi olarak Noel bayramını kutlar. Ancak ister Avrupa ve Amerika'da, ister Sovyetler'de ve Doğu Avrupa'da son yıllarda kutlanan Noel bayramlarında oldukça farklı bir heyecan ve coşku gözlenmektedir. 1989'da bütün Doğu Bloku'nu derinden sarsan köklü sarsıntıların gerisinde Din'in ne büyük bir rol oynadığını, örgütlü liderliğin Kilise tarafından Polonya'dan başlamak üzere bütün Doğu Avrupa ülkelerinde engellenemez bir yayılma ile olayları yönlendirdiğini yukarıda gördük. Gözlemciler, sonunda komünizm karşısındaki en güçlü rakibin Batı kapitalizminden çok, Kilise'nin olduğunu itiraf ettiler. Bu, ateizmin Din tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmasıdır. Kilise, sonunda kapitalizm ile bütünleşmekten çok sahici bir çıkar yol bulamazsa bile, onun sistem içindeki alternatifini teslim aldı. Elbette, bu müthiş mücadelenin Hıristiyan alemindeki manevi lideri Papa olacaktı. Geçmiştekinden çok daha yaygın bir etkiye sahip olarak Papa, bir vaazıyla 1 milyar katolik'i harekete geçirebilecek en büyük güçtür.

Nitekim II. Jean Paul'un Doğu Avrupa için görevlendirdiği geçici Büyükelçi Başpiskopos Françesco Colasuonno, Vatikan'ın temsilcisi olarak Moskova'ya giderken bu gerçeği şu cümlelerle ifade ediyordu. "Bizim istediğimiz ve beklentimiz; Hıristiyanlık inancının dirilmesi yeniden temel alınarak Avrupa'nın birleşmesidir. Bu birleşmenin sınırları Urallar'a kadar uzanır. Papa konuşmasında, Avrupa'nın Hıristiyanlık mirası üzerine birleşeceğini ve yine Doğuyu Hıristiyanlaştıran Aziz Cyril ve Methodius'u Aziz Benedict'i birlikte veliler olarak ilan etti (Herald Tribune, Nisan-1990).

Şimdiden yakın geleceğin Birleşik Hıristiyanlığa gebe olduğunu söyle-

mek mümkün. Talat Halman'ın deyimiyle, ateist komünizm Hıristiyanlığı ikiye bölmüştü: Mü'min Batı ile "resmen dinsiz" Doğu. Şimdi, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Doğu Avrupa dinsizlik siyasetinden vazgeçtikçe "tek bir Hıristiyan alemi" oluşuyor. Bunun en ilginç öncü gelişmelerinden biri, uzun yıllar sindirilmiş olan Ukrayna Katolik Kilisesi'nin yeniden etkinliğe kavuşmasıdır (S. Talat Halman, Milliyet, 1 Ocak 1990).

Ukrayna Kilisesi Bolşevik devriminden sonra, ateizmi resmi politikanın bir parçası durumuna getiren Sovyet rejiminin baskılarından kendine düşen payı almıştı. Ama hiçbir zaman tümden susmuş değildi. 1935'lerde Stalin, Hitler'e karşı Sovyet devletinin yanında ulusal birliği sağlamak şartıyla Ukrayna Kilisesi ile gizli bir anlaşma yapmıştı. Din ile siyaset arasında pragmatist ilişkiler kuran Kilise bu rolü benimsemekte sakınca görmemişti. Nitekim, 1941'de Hitler, Rusya'ya saldırdığında Metropolit Serge, halkı devletin yanında işgalcilere karşı direnişe çağırdı. Bu, tarihin en acımasız diktatörü ateist Stalin'in dahi Din'in meşruiyetini onaylamak zorunda kaldığını gösteren önemli bir olaydı.

Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Doğu Almanya'da Kilise, benzer stratejiler içinde olmasa bile, legal olmayan muhalefetle ilişkilerini her zaman canlı tutmuştu.

Bazı gözlemcilere göre geleceğin dünyasını üç ana siyasal ve kültürel tipolojiye ayıracak üç kuşak şimdiden belirlenmiş görünüyor. Avrupa'dan ABD'ye kadar uzanan "Hıristiyan kuşak"; Uzak Doğu'nun Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm, Budizm ve Brahmanizm din ve kültürlerinden oluşan "Asya kuşağı" ile Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan "İslâm kuşağı." Asya kuşağının dini ve kültürel bağlamlarda Batıya ve onun liberalizm ve Hıristiyanlıktan oluşan modernizm ideolojisine karşı koyabileceği anlamlı bir tepkisi yok. Bu kuşak içinde yer alacak ülkeler, Çin, Japonya, Hindistan vb. dünya sisteminin kendilerine verecekleri pay oranında ekonomik ve politik çıkarlarını gözeterek İslâm'ı, Batı ile bloke etmek üzere bir parantez içine almak isteyecekler. Ama yine de bir Haçlı, bir Asya dinleri ve bir Hilal ittifakı gerçeğini ortadan kaldıramaz bu. Çünkü seküler ideolojilerin bıraktığı derin boşlukları bugün Dinler dol-

durmaya adaydırlar. İnsanoğlunun görünürde başka seçenekleri de yok.

Bu yeni süreçte, her üç dini yapılanmayı en çok ve orta vadede uğraştırabilecek tek önemli faktör ulusalcı akımlardır. Gelecekte dinler birbirlerine karşı mücadele yürütürlerken, enerjilerinin önemli bir bölümünü ulusalcı (milliyetçi) akımlara ayıracaklardır. Ancak dünyanın iletişim, teknoloji ve bilgi ile küçük bir köye dönüşmekte olduğu zamanımızda ulusalcılık kalıcı ve sahici paradigmalar üretemez. Bu komünizm gibi akıntıya karşı bir tavır alıştır. Üstelik oldukça yanlış ve tehlikeli... Dinler tam da ulusalcı akımlarla mücadele etmek üzere donatılmışlardır. Çünkü ulusalcılık özü itibariyle materyalizmdir; ister ulusu meydana getiren temel bir faktör olarak ırk(soy), etnik köken, coğrafya (vatan)yı, renk veya dili esas alalım, bunların tümü bir ulusun maddi-tarihsel nicelikleriyle doğrudan ilgilidir. Şu veya bu ikincil faktörler sonucu "bir arada" yaşamak durumunda olan insanları "başkalarına karşı ve onların dışı"nda "biz/ler" diye ayırmak, bütün insanları Hakikat'in Birliği fikrinde toplamak isteyen Tevhid'i parçalamak olur. Milliyetçilik, fizyolojik materyalizmdir; çünkü "bizim milli çıkarlarımız"ın temel referansı tek tek bireylerin fizyolojik güdüleridir. "Biz" ve "ötekiler" veya "başkaları" fikri, bugün evrensel ölçeklerde ortak sorunları olan bütün insanların sahici çıkış yolu olamaz. İnsanoğlu yaşadığı bu derin krizde çevre, kalkınma, dizginsiz üretim vb. sorunlar gibi ulus ve ulusal devlet sorununu da aşmak zorundadır.

İnsanın kendini "maddi" olana indirgemesi doğal olarak "bencillik"le bütünleştiğinde başkalarıyla arasında kuvvetli bir ayırıcı kimlik koyar. Bu, bencil ve ayırıcı ideoloji, özünde bütün insanlığı Hakikat'in Birliği'nde toplama amacındaki birleştirici ve bütünleştirici Din'le karşı karşıya geldiğinde son tahlilde erdem ulusal olanın değil, Dinî olanın yanında yer alır. İnsan, bu dünyada Dr. Ali Şeriati'nin deyimiyle tarih, tabiat, toplum ve benlik zindanını aşmak durumundadır. Milliyetçilik insanı kör bir zindana hapseder ve topluluğu kendine tapınmaya çağırır.

Bu büyük dönüşüm sırasında diğer bütün seküler ve profan ideolojiler gibi milliyetçilik de aşılacaktır. Çünkü karşı karşıya gelinen sorunlar bir ulusun, bir ırk, renk veya bir toplumun salt sorunları değil, küresel boyutlarda, gezegen ölçeğindedir. Bu safhada, kurtarıcı mesaj evrensel

olmadıkça genel bir yankı bulamaz.

Komünizmin çöküşünden nasıl milliyetçi ideolojiler kendilerine paylar çıkaramazlarsa, kapitalizm de kendine bir pay çıkaramaz. Aksi, gerçekten yanıltıcı olur. Ancak uluslararası propaganda bu evrensel gerçeği gözardı etmek için kapitalizm veya liberal ideolojiyi Din'in yerine geçirmeye çalışıyor.

Komünizm çöktüyse, onun çöküşünü kaçınılmaz kılan en temeldeki faktörler aynıyla kapitalizm için de geçerlidir. Sovyet rejiminde George Orwel'in tasvir ettiği "büyük ağabey" bireyin ve toplumun gündelik hayatı üzerine bir kâbus gibi çökmüş idiyse, kapitalist dünyada ve özellikle ABD'de bu kâbus rolünde holdinglerde somutlaşan "büyük ağabey" vardır. Sovyet devleti büyük bir holdingti. Batı kapitalizminde de fetiş rolde kendine kutsallık atfeden holdingler, çok uluslu şirketler, lobiler, dev kuruluşlar vardır ve her biri koskoca bir devlet boyutunda büyüme gösteriyor. Bu dev holdinglerin soyut çatısı altında sıkı bir düzen içinde çalışan binlerce kişinin sıradan insanla ilişkisi ile, Sovyet bürokratının ilişkisi arasında çarpıcı benzerlikler bulunabilir.

Her iki sistemde de temel sorun güvensizlik, kopma, iletişim yokluğu ve yabancılaşmadır. Bunun doğal tezahürleri, nevrotik davranış bozuklukları, uyuşturucu, alkol, cinsel sapkınlıklar, şizofrenik içe kapanmalar, intihar veya cinnet getirip toplu cinayetlere başvurmadır. Masum çocukları öldüren bir vatandaş, böylelikle sistemi çocuk öldürerek kahredeceğini düşünüyor ki, bu, psikologların ABD'deki cinnet ve cinayetlere koydukları genel teşhistir.

Sovyetler'in devlet kapitalizmine karşı ABD'nin kapitalist devleti var. Her iki sistemde eleştirilemez kutsal değerler var. Birinde resmî ideoloji ve parti, diğerinde kâr ve para. Kutsal olanı eline geçiren toplum üzerine bir kâbus gibi çöker. Sovyet komünizmi, yöntem ve araçlarında Batı kapitalizmi karşısında yenilgiye düştü, yoksa temel dünyevî ve felsefî varsayımlarıyla değil. Bunlar kapitalizm ile komünizm arasında ortak hedefler ve mutlaklaştırılmış değerlerdir.

Komünizmin çökmesine rağmen, bu değerler bizim verili dünyamızın somut gerçekliğini yönlendirmeye devam ediyorlar. Ancak, her alanda

bunlara karşı yükselen itirazlar var. Ve çoğu kimse, insan fıtratının derinden beslediği bu protesto ve itirazlara anlam vermekte hayli güçlük çekiyor. Nedeni ise oldukça basit: Modern zamanların verili toplumunda gözünü açan çağdaş insan, dünyanın hep böyle olduğuna ve zaten bundan başka şekilde olmayacağı düşüncesine fazlasıyla inandı. İşte asıl en büyük yanılgı bu batıl inançta saklıdır.

Oysa bütün tarihsel zamanlar içinde, modern zamanlar sadece birer bid'at, türedi bir dönem sayılır. Ve daha önemlisi bütün görkemine rağmen modern dünya hiç de "yeni" veya tamamen kendine "özgü" değildir. Modernizm bir taklittir. İlahi ve doğru olanın beşeri ve sahte bir takliti. Modern dünyanın öncülüğünün Şeytanın elinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eski bilgelerin güzel deyimiyle "Şeytan daima Allah'ı taklit eder." Modernizm de bütün temel felsefi varsayımları, vaad ve gerekçeleriyle ilahi olanın tersinden bir tekrardır.

Eğer insanlar mücevhere bir değer atfediyorlarsa, onun özünü teşkil eden hakiki değere önem veriyorlar. Ellerindeki nesnenin sahte bir mücevher, kötü bir taklit olduğunun farkına vardıklarında hemen onu atarlar. Şeytan sonsuz hayat va'di, ebedi barış, huzur, mutluluk, bilgi ve insanî gerçek yeteneklerin yeşerip çiçeklenmesi gibi temel ilahi vaadleri, dünya hayatına tutku ile bağlanma, silahlanma, ilerleme, kalkınma, gelişme, bilim, dürtüsel özgürlük vb. sloganlarla hakiki olanın sahte bir takliti olarak insanlara sunar, kendi yoluna çeker.

İşte tarihin tam bu anında insanoğlu ilk defa ve ortak çizgilerle modernizmde somutlaşan bütün bu söylem ve ideallerin doğruluğundan şüphe duymaya başladı. Bu, Hakiki Dini yeniden arama ihtiyacının da somut göstergesidir. Ama tabii bu arayış veya somut olarak Din'e yönelişte üzerinde durulması gereken önemli problemler var.

Önce şöyle bir gözlemde bulunuyoruz:

Bütün dünyada ve herkesçe gözlenen "Dini gelişme"nin 21. yüzyılda nasıl bir istikamet izleyeceği kimileri için merak konusu iken, kimileri için tedirginlik vericidir. Bu gelişmeden yarar ve zarar umanların üzerinde birleştikleri nokta, Din'e karşı aldırışsız görünen 20. yüzyıla göre 21. yüzyılın Din'le iç içe geçeceği gerçeğidir.

İnsanoğlunun uzun tarihsel yürüyüşünde her entelektüel, toplumsal ve politik yeni gelişmeye karşı sert tepkiler yanında, daha toleranslı ve kabule hazır tepkilerin ortaya çıkması gibi, bu yeni dini olgu karşısında da lehte ve aleyhteki tepkilerin birlikte tezahür etmesi doğaldır.

Dini gelişmenin belirgin bir hız kazanmasına yakın vadeden bakanlar, bu gelişme ile siyasi ve iktisadi çıkar hesapları arasında "umut verici örtüşme noktaları" buluyorlar. Son iki yüzyılın tedrici seküler ve son yüzyılın radikal-laik siyasal yapılanması içinde sosyal statülerini ve iktisadi konumlarını sağlamlaştırıp varlıklarını bugüne kadar sürdürenler de aynı gelişmeden tedirginlik duyuyorlar. Her iki kesim de, tarihin kırılma anında ortaya çıkan bu yeni olguyu hakettiği konumunda algılamakta güçlük çekiyorlar. Oysa içinden geçmekte olduğumuz bu özel tarihsel süreçte insanoğlunun adeta yeniden keşfetmekte olduğu dini heyecan ve entelektüel bakış açısının çok daha derin ve kapsamlı boyutları var ki, bunlar ancak evrensel düzlemlerde kavrandıkları zaman tam olarak anlaşılabilirler.

Hiç kuşkusuz tarihin en büyük yalanlarından biri, Batılı bilimlerin zihnimize enjekte ettiği sosyal determinizm yalanıdır. İlerlemeci ve evrimci bir tarih görüşünün entelektüel, sosyal, ekonomik, siyasal ve uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde, anahtar parametre konumuna yükselttiği bu yalana kananlar, Din'in bunca ekonomik, teknolojik ve enformatik gelişmeye rağmen nasıl olup da hâlâ insan kitlelerini birinci derecede meşgul eden bir konu haline gelmesini anlamıyorlar. Din'e ve onun beslediği geleneksel değerlere karşı radikal bir gelişme ve hegemonya kurma eylemi olan modernizmin geçerli olduğu dünyada, Din'in çoktan antropolojik devirlere özgü bir değer olarak tarihin zengin müzelerindeki yerini alması gerekirdi. Ne var ki, bu ilerlemeci beklentiler ters bir istikamete yönelmiş bulunuyorlar. Din, etkisini kaybedeceğine aksine her gün biraz daha sıradan insandan bilim adamına, işçiden siyasetçiye her kesimden insanın ve zümrenin ilgi alanına giriyor.

Bu insani ve evrensel olayın F. Capra'nın "büyük dönüşüm", R. Garaudy'nın "tarihin kırılma anı" dediği şeyle yakından bir ilgisi var. Modern dünyada yer alan bireyin ruhsal, zihinsel ve sosyal ilişkilerine, toplumların ve ülkelerin geçirmekte oldukları derin siyasal, ekonomik ve

maddi değişime genelde gezegenin karşı karşıya kaldığı sorunların niteliğine global bir gözle bakabilenler, insanoğlunun derin bir dönüşümün yeni ve sancılı bir evresinden geçmekte olduğunu gözleyebiliyorlar. F. Capra'ya göre fosil yakıt yataklarının tükenme sinyallerini vermesi, erkek-egemen bir dünyanın eril karakterine karşı feminist bir söylemin güç kazanması ile mekanik bir evren görüşüne karşı daha organik bir görüşü içeren yeni bir paradigma bulma ihtiyacının herkesçe hissedilmeye başlanması, bu ancak her üç bin yılda bir görülen büyük dönüşümün ilk habercisidir. R. Guenon, M. Lings, T. Burckhardt ve R. Garaudy de seküler, profan ve aşkın ilkeden yoksun modern dünya görüşünün ilk uygulanmaya başlandığı Batıdan başlamak üzere siyasi, teknolojik ve bilimsel araçlarla istila edip denetim sağladığı her yerde sıfırı tükettiğini savunuyorlar.

Benzer bir analizi kendi alanlarında R. Bahro, İ. Illich, P. Feyerabend ve başkalarının da yaptığını söylemek mümkün. Hepsinin ortak vurgusu, bugünkü dünyanın temel kurgusunu oluşturan modern paradigmanın bizleri ve gezegenimizi kesin ve ölümcül bir sona doğru götürdüğü gerçeğidir. Ana sorun, kutsal ile profan, aşkın olan ile seküler olan veya Din ile "din-dışı" olan arasındaki kesin bir tercih konusudur.

Din, bize araç bolluğu yerine kutsal ve anlamlı bir amacı armağan ediyor. Modernizm ise "araç bolluğu içinde amacı yok ediyor." Peki ama birey, anlamdan ve amaçtan yoksun bir dünyada daha ne kadar yaşamaya tahammül edebilecek? Alkolizm, uyuşturucu madde bağımlılığı, yaygın fuhuş, cinsel sapmalar, intiharlar, nevrotik davranışların kitleselleşmesi modern toplumlarda; siyasal rejimlerin despotizmi, işkence, insan hakları ihlalleri, sosyal adaletsizliklerin Makyavelist yöntemler veya zorba rejimlerle bastırılması, gelişmekte olan ülkelerde; açlık tehlikesi, yaygın hastalıklar, kötü beslenme, eğitimsizlik ve yaklaşık bir milyar insanın konuttan bile mahrum yaşaması ve özellikle sistemin kenarında yaşamaya zorlanan yoksul ülkelerde modernizmin yol açtığı üniversal sorunların vehametini gösteriyor. Kuzey-Batı ile Güney-Doğu arasında her gün biraz daha büyüyen iktisadi ve teknolojik uçurum, çevre kirliliği, gezegenin doğal dengesinin temel bir sarsıntı geçirmesi ile iki süper güç arasında imzalanan karşılıklı silah indirimi anlaşmalarına rağmen, dünyayı otuz defa toptan yok edecek silahların halen vâr olmasının birinci derecedeki

sorumlusu modernizmdir. Bütün bunlara ruhsal çöküntüler, toplumsal çatışmalar ve medyanın giderek bireyi feci bir entelektüel yetersizliğe itmesi gibi başka önemli olguları da ekleyebiliriz.

Bilimler, teknoloji ve siyaseti ile modernizm, bireyi nesneler arasında bir nesneye, parçalanmış bir kişiliğe ve makinanın iz-düşümü salt bir bedene indirgedi. Her şeyin fonksiyonel amaçlarla ve rasyonel olarak tasarlandığı bir dünyada makro-kozmosun çarpıcı ve anlamlı bir numunesi yani mikro -kozmos olması gereken insan, modern zamanlarda sosyal bir kuklaya dönüştürüldü. Tarihteki benzerlerinden çok daha ceberrut bir kimlik kazanmış olan modern devlete söz geçirenler, ellerindeki o müthiş bürokratik mekanizma sayesinde, "insan mutluluğunun sadece bir organizasyon sorunu" olduğunu düşünüyorlar. Oysa bürokratik ve kurumsal objektif ve özerk saldırganlığa karşı birey tepki gösteriyor.

Teknolojinin egemenliği altına girmiş bulunan ekonominin ve ekonominin egemenliği altındaki modern devletin (teknoloji-ekonomi-siyaset üçgeni), ellerine pergel ve cetveller tutuşturduğu mühendislerin planladığı modern kentteki hayat ise, tepeden tırnağa fecaattir. Batının yeryüzünde kurduğu bu görkemli krallık için insanlık gerçekten büyük bir bedel ödedi ve halen ödemeye devam ediyor. İşte anlamdan ve amaçtan yoksun ruhsuz bir dünyaya Din, Batı tarafından öldürülen Mesih'in kutlu nefesi olarak yeniden İlahi Bir Nefha (Ruh) üfürüyor. Ve bu İlahi Nefha'nın otantik olanı, Hz. İsa Mesih (a.s.)in de tebliğini içeren son İlahi Öğreti İslâm'dan başkası değil. Batı, Hz. Mesih'in öldürüldüğünü düşünür, İslâm göğe yükseltildiğini. Mesih'in mesajı tamamlanmış olarak İslâm'la bir kere daha ve son defa yeryüzüne indi.

Yol Üstünde İki Pusu

Temelde sorun profan ile kutsal, seküler olan ile İlahi (Aşkın) olan, kısaca Modernizm ile Din arasında bir sorundur. Modern zamanlarda büyük, derin ve evrensel bir dönüşümü haber veren Din, modernizmin alternatifi, onun panzehiri sahici bir paradigma konumundadır. Yakın vadedeki bütün siyasal çıkar hesaplarının ötesinde Din, gezegenimiz ve üzerinde yaşayan bütün canlıların kaderiyle yakından ilgili bir söylem geliştirmektedir. Her büyük ve köklü değişim öncesinde olduğu gibi, ta-

rihsel çevrimin bu kritik evresinde de bu hayati Dini dönüşüm bazı tehlikelerle karşı karşıyadır. Söz konusu tehlikeler iki ana grupta toplanabilir:

Modernizmin Manipülasyonu

Bundan şunu kastediyoruz: Evrensel anlamda kurtarıcı bir mesaj içeren Din, modern güçler tarafından, yine modernizm lehinde ve ona yeni bir yaşama şansı kazandıracak bir fonksiyona dönüştürülebilir. Çağımızda bunun bol örneklerine rastlamak mümkün. Hemen akla geleni, çevre sorunlarının ilk gündeme geldiği yıllarda çevrecilerin geliştirdiği köktenci ve kapsamlı muhalefetin bugün geldiği noktadır. Yazık ki, bugün çevre hareketleri modern ekonomi ve teknolojinin güdümüne giren bir "çevre endüstrisi"ne dönüşmüştür.

1960'lı yıllarda sorumsuz güçlerin elinde imhacı ve despot yöntemlerle geliştirilen sanayinin gezegen ölçeğinde yol açtığı tahribat anlamlı ve insan yüzlü bir muhalefete ilham veriyordu. Bir süre sonra sistem, çevrecilere belirli bir alan tanıyarak onları kendi içinde "yararlı bir muhalefet"e dönüştürdü. Şimdi endüstri, çevre merkezli yeni bir gelişme gösteriyor; öyle ki, sanayileşmiş ve elektronik çağa girmiş ülkeler, yoksul ülkelere çevre korumacı, ekolojist söylem ve muhalefetleri ihraç edip bunun yanında çevre endüstrilerini de pazarlamaya başladılar. Batı tahrip ettiği çevreyi, şimdi yine kendisinin geliştirdiği pahalı endüstrilerle nötrolize edebileceğini söylüyor, bizi çevre yatırımlarına teşvik ediyor.

Bir önceki bölümde gösterdiğimiz gibi Heavy Metalcilerin de başına gelen çevrecilerden farklı olmadı. Önceleri modern dünyanın kurumlarına, teknoloji ve yeknesak düzenine bir protesto ruhu ile karşı çıkan bu marjinal gruplar, şimdi muazzam bir endüstriyi harekete geçirip geniş kitleleri sisteme dahil ediyorlar.

Dünya sisteminin büyük güçleri Din olgusu karşısında da aynı strateji içindedirler. Bir yandan Doğu Bloku'nu çökertme yolunda Din'i etkili bir siyaset aracı şeklinde kullanırken, öte yandan İslâm dünyasında "İslâmizasyon" veya "Ilımlı İslâm"la Din'i nötralize etmenin yollarını arıyorlar. Yarın öbür gün bizim söylediğimiz bütün sloganları onların dilinden dinleyebiliriz. Burada amaç, "İslâm'a karşı bir İslâm"ın fonksiyonel

bir rol yüklenmesidir. En büyük tehlike kendisi "din-dışı" iken, modernizmin Din'e sahip çıkmasıdır. Bu politika bizi faizsiz kuruluşlarla banka sistemine, Hakiki Şeriat Donları ve Mayolar'la (Haşedon-Haşema) plajlara götürür. Formül gayet masumanedir: "Faizsiz Banka, Günahsız Zina, Alkolsüz Bira."

Ürdün Kralı Hüseyin'in sloganı şuydu: "El-İslâm hüve'l-hall." Yani "İslâm tek çözümdür." Kral, İslâmizasyon politikası bağlamında şunları söylüyordu: "Biz İslâm'a geri dönüş yapmıyoruz, aksine ona doğru ilerliyoruz..." Bu çarpıcı sloganlar karşısında ne denebilir? Ancak unutulmamalı ki, profesyonel mankenlere uzun elbise giydirip "İslâmî defileler" düzenlemek ne kadar İslâmi ve meşru ise Kral'ın da sloganları o kadar İslâmi ve meşrudur.

Modernizmin nasıl masum ve rafine gerekçelerle hayatımızda yer ettiğini herkes kolay kolay farkedemez. Bazen en "İslâmi" görünen taleplerin arka-plandaki yönlendirici gücü modernizmdir. Sözgelimi bir Müslüman hanım yazar, İslâm'da kadına tanınan hakları anlatıp Batı kültürünün kadını nasıl yozlaştırdığını sıralarken, şöyle bir cümle kullanabiliyorsa, o gerçekte modernizme karşı görünüyor olmasına rağmen bir modernisttir: "Aydın bir Müslüman kadın çocuk yapmaya karar verdiği zaman..." Modernizm rahatlıkla İslâmi kılıklara girebilir. Genç, yüksek öğrenim görmüş ve aydın bir Müslüman hanım, kocasından eve otomatik bir çamaşır makinası almasını isterken şu masum ve makul gerekçeyi öne sürer: "Haftada birkaç saatimi çamaşıra ayıracağıma, dışarıda İslâmi tebliğe ayırayım. Teknoloji bize bu imkânı sağlıyor." Bu "masum ve makul" gerekçe, gerçekte hiç de masum ve makul değil, ama "rasyonel ve fonksiyonel" bir gerekçe olup modernizmin ta kendisidir. Bundan sonra iki çocuktan fazla doğurmak istemeyen, lokantalardan yemek getiren, fazla kilolarını spor veya güzellik salonlarında atmakla uğraşan "türbanlı feministler ile sakallı modernistler"den oluşmuş çekirdek ailelere tanık olabiliriz. Aslında şöyle bir çevremize, hatta kendimize baksak "İslâmi modernizasyon"un nasıl içimize, evlerimize, hayatımıza sızdığını göreceğiz.

Bu anlamda modernizm temelde zihinsel bir sorundur ve Berger'in deyimiyle özel bir bilinç yapısı olarak ortaya çıkmaktadır. Şu halde mo-

dernizme karşı öncelikle zihinsel seviyede alternatif düşünce ve çözümler geliştirmek durumundayız.

Ancak sistem kendini savunacak mekanizmalar geliştirmekte geri kalmıyor. Uluslararası düzeyde modernizme karşı gelişebilecek İslâmi bir protestoya karşı, Batı kapitalizminin iç sıkıntısını dışarıya atabileceği bir menfez konumunda Doğu dinlerini, bize göre birer tarihsel kültürden başka hiçbir anlamı olmayan Taoizm'i ve Budizm'i önümüze sürüyor, bu büyük dini gelenekleri tahrife uğratıyor. Bu, kapitalizme rehabilitasyon sağlama yanında hakiki İslâm'a karşı sahte bir dini alternatif geliştirme çabasından başka bir şey değil. Müslümanlar, bu yakın planda sergilenen manipülasyonları, son İlahi Mesaj'ı derin kültürel ve entelektüel boyutlarda ve evrensel sorunları göz önüne alarak anlatmak suretiyle aşabilirler. Çünkü sorun, sadece ulusal sınırlar içinde yaşayan bir ülkenin sorunu değil, bütün insanlığın, gezegenin sorunudur. Ve üstelik biz biliyoruz ki hayatın kendisinden kaçmak bir çözüm değildir ve gerçek muhalifler modern sisteme katılmadan hayata katılabilir ve alternatif hayat biçimleri yaşayabilirler. Bunun referansı Sünnet'e dönüştür.

Geleneğin Manipülasyonu

Yazık ki, Müslüman aydınların çoğu, son İlahi Mesaj'ın ismi olan İslâmiyet'i evrensel boyutlarda ve bütün ulusları kapsayan bir öğreti şeklinde algılamıyor, tam aksine mesajı kendi milli/ulusal telakki ve gelenekleriyle daraltıyorlar. Son yıllarda buna geniş ölçüde yardım eden ve katılan sözde kutsal geleneğe sahip çıkan ve çoklukla Batıda faaliyet gösteren Doğulu entelektüeller oldu. Bugüne kadar Batı hümanizması karşısında bu entelektüellerin Din adına kutsal gelenekleri savundukları ve modernizmle uzlaşmadıkları sanılıyordu. Oysa, asıl modernizmin İslâm dünyasında yol açtığı siyasi, beşeri, maddî ve kültürel tahribata karşı İslâmi bir direniş baş gösterdiğinde, bu entelektüellerin nasıl Batılılarla aynı dili konuşup Müslümanların haklı direnişini "fundamentalizm" diye saldırdıkları görüldü.

Bu garip jargon kullanımına Müslüman çevreler tarafından dikkatle izlenen S. Hüseyin Nasr diliyle tanık olmamız pek şaşırtıcı olmadı. İran Şahı

ve kızkardeşi Eşref'le yakın bağlantılarını bilenler, İslâm devriminin S. Hüseyin Nasr'a büyük şeyler kaybettirdiği şüphesine kapılıyorlar. Ancak yine de Nasr'ın gerçekten az yetişir seçkin bir entelektüel ve İslâm'ın ilim, düşünce ve irfan mirasına olan özgüveni takdire şayandır.İslâm'ın zengin kültürel, bilimsel mirasına Tasavvuf'u ve Şia öğretisini temel alarak sahip çıkan S. Hüseyin Nasr, "Modern Dünyada Geleneksel İslâm" adlı kitabında Batı modernizmine karşı çıkan bütün İslâmi akımları bir kalemde "fundamentalist" diye silip bir kenara atıyor, sadece kendisinin temsil ettiği Gelenekselci akımın meşru olduğunu söylüyor.

S.H. Nasr, bizi ilginç bir tarih görüşünden hareket ederek tarihte ne olduysa gelenek adına olduğundan "meşru ve doğrudur" cinsinden garip bir düşünce ile tarihin kırkambarını olduğu gibi kabul etmeye çağırıyor. Bu, Yahudi öğretinin "Eğer gelenekse doğrudur" ilkesini teyid eden ilginç bir yaklaşımdır. Onun tarih görüşünde İlahi ilkelere uygunluk veya sapma diye bir problem yoktur. Bir şeyin meşruiyetini tayin eden şey, tarihte yaşanmış ve gelenek tarafından korunmuş olmasıdır. Oysa bu tarihin kırk ambarında; saltanat ve hilafet rejimleri, hukuk ihlalleri, kardeş katli, Yunan metafiziği, Hind mistisizmi, İskenderiye Neo-Platonizm'i ve eski İran dinlerinin hurafeleri de var ki, bunlar bir çok sözde İslâmi ve dini akımda derin izler bırakarak geleneği meydana getirmişlerdir. Kur'ân üzerinde ok talimi yapan halifeler, Kerbela törenlerinde vücudunu dağlayan insanlar, bilginleri katleden, derilerini yüzen sultanlar da bu geleneğin birer parçasıdır. Gelenekselcilere kalırsa, Alamut Kalesi İsmaililiği, Noktavilik, Hurufilik, Ebu Zekeriya er-Razi ve İbnu'r- Ravendi'nin deist görüşleri, tasavvuf adına çıkmış ne kadar marjinal fırka ve tarikat varsa gelenek içinde meşru bir yere sahiptirler. Elbette bu sözünü ettiğimiz kadim kültürlerin hikmet özünü araştırıp Kur'ânî vahy ile yeniden tanımlamak isteyen Farabi, İbn Sina, Biruni, Suhreverdi, İbn Rüşd, Molla Sadra vb. filozof ve sûfilerin eşsiz ve yararlı çabalarını İslâmi gelenek dışında tutmuyoruz. Ama bunları ve diğerlerinin düşüncelerini test edebilecek bazı temel, nihai ve sabit kriterlere ihtiyacımız var ki, bizce bu da Kur'ânî vahyin kendisi ve onda yer alan ölümsüz hüküm ve ilkelerdir. Gelenekselci kuramcılar ve onların hevesli izleyicileri şu gerçeği unutuyorlar: Eğer gelenek hep doğru olarak kendi orijinal ve ilahi saf menbaına uygun aksaydı,

Müslüman dünya bugünkü utanç verici durumda olmayacaktı. Şu içinde bulunduğumuz kölece taklit, yoksulluk, sefalet, eğitimsizlik, baskı rejimleri, askeri yönetimler, insan haklarının hiçe sayılması vb. binlerce felaket gökten zembille inmedi.

S.Hüseyin Nasr, bütün bunları sorgulayanları yargılıyor; fundamentalizmin Hıristiyan tarihine ait bir miras ve tanımlama olduğunu çok iyi bildiği halde Müslüman dünyanın gerçek kültürel, ekonomik ve siyasal bağımsızlığını isteyenleri "fundamentalist" olarak tanımlıyor. Ona göre modernizme karşı sahih ve Kur'ân'la doğrulanan gelenekle değil, ne olursa olsun yaşanmış ve tercübe edilmiş gelenekle karşı çıkılacaktır. Oysa modernizmin bütün dünyada ve bütün gelenekleri çökerttiğini gözlüyoruz. Modernizm karşısında gelenekle değil, Kur'ânî vahy ve onun yol göstericisi İlahi Öğreti ile durulabilir. Bir gelenek bu Öğreti ile doğrulandığı oranda kabule şayandır ve modernizm karşısında bir alternatif oluşturabilir.

Yaşadığımız modern zamanlarda genelde Din ve özelde son İlahi Tebliğ olan İslâmiyet, her halükârda en çok konuşulan, insan zihnini meşgul eden bir konu olacaktır. Ancak unutulan nokta şudur: Modern zamanların Müslümanı tarihin derin dehlizlerinden Din'i olduğu gibi alıp bugüne taşımıyor, aksine onu adeta yeniden keşfediyor. Bundan dolayı hiç kimse bugünkü insanlığı ve toplumu tutup tarihin karanlık dehlizlerine geri götürmeyi düşünmüyor. Din'in modern insanın ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel taleplerine sahici bir cevap vermesi, çağdaş konumuyla örtüşmesi bundan dolayı kaçınılmazdır. Siyasal bağımsızlık, sosyal adalet ve anti-sömürücü boyutu olmayan bir din, gelenekçi ruhların geçmişe takılıp kalan basit bir nostaljisi durumunda kalır. Bu anlamda Gelenekselcilerin bize önerdiği Gelenek, statükoyu meşrulaştırmaktan başka hiçbir yere varamayacak olan tehlikeli bir dini manipülasyondur.

İslâm dünyasının önündeki iki büyük tehlikeden biri Batıyı kölece taklit ise, bir diğeri de kendi geleneğini kölece taklittir.

Din'in Millileştirilmesi

Bu bakış açısı, İslâmiyet'i gelenek içinde birtakım ulusların ulusal karakteri ve tarihsel tecrübeleriyle özdeşleştirme hatasına düşüyor. 10. yüzyıldan bu yana -herhalde bunun tek istisnası Bogomil mezhebine bağlı

iken 1463'te 39 bin aile ile Müslümanlığı kabul eden Bosnalı Müslümanlar olmalı- eğer doğru dürüst kitlesel anlamda bir Müslümanlaşma hareketi gözlenmiyorsa, bunun bir nedeni de Araplar'ın, İranlılar'ın ve Türkler'in bu din üzerinde kurdukları tekeldir, onu kendi adlarına ipotek etmeleridir. Çağımızda herhangi bir gayr-ı müslimin gözünde Müslümanlığı kabul etme ile Araplaşma, Farslaşma veya Türkleşme arasında pek büyük bir fark yoktur. Çünkü Müslüman olsa, isminden başlamak üzere bütün yerel ve geleneksel kimliğinden soyunup Arap, İranlı veya Türk geleneğini benimsemesi gerektiğini düşünüyor. Müslüman olmak sanki cübbe, sarık, şalvar, çarşaf giymekmiş, Garaudy'i Carudi, Cat Stevens'i Yusuf İslâm yapmakmış gibi. Her yeni Müslüman olmuş bir Avrupalı'ya Doğu dillerinden bir isim vermek herkesin pek hoşuna gidiyor, ama Hz. Peygamber'in pek sevdiği hanımı Hz. Maria (r.a.)'nın ismini Meryem diye değiştirmediğini unutuyorlar. Fransa'da sonradan Müslüman olmuş bazı Fransızlar, öldüklerinde cenazelerini Fransa'da değil, Kuzey Afrika ülkelerinin birinde gömüyorlar. Oysa mezarlık bir toprağa mühür vurmak, oraya kök salmaktır.

Benzer bir etki İslâm fıkhında da gözlenir. Necd bölgesi, Basra, Kûfe, Şam ve Bağdat gibi özel yörelerin sosyo-ekonomik ve tarihsel şartlarında teşekkül eden bir hukuk; bütün dünya uluslarına kutsal metinmiş gibi adeta zorla benimsetilmek isteniyor, o hukukun teşekkülünde yerel ve yöresel şartların payı hiç hesaba katılmıyor. Böyle bir hukuku her yerde uygulamak için herhalde yönetimi "fıkıh despotları"nın eline veren totaliter ve zorba bir devlet kurmak gerekecek. Münzel Şeriat, temel çerçeveyi belirleyen içtihatlar dışında özel bir yöreye ve zamana ait fetva ve çözümlerin evrenselleştirilmesi İslâm'ın yaşanabilirliğini kısıtlıyor.

Arap, İran ve Türk tecrübesinin kutsal bir gelenek formu içinde İslâm adına sunulması ve asıl Kur'ânî vahyin bundan ayrı tutulmaması modern zamanlardaki İslâmi tebliğin önündeki en büyük engellerin başında gelmektedir. İlahi mesajı bu ulusal ve geleneksel ek kimlik ve karakterlerden arındırıp onu bütün insanların dini konumunda sunmalıdır. İslâm'ın başka karakterlere, dil, örf, gelenek ve folklora da açık olduğunu anlatmak zorundayız. Bu, Müslüman halkların kendilerine özgü kimliklerini inkâr etmeleri demek değil, başka halkların ve insan topluluklarının da İslâm

içinde meşru ve zengin bir gelenek oluşturabileceklerini kabul etmeleri demektir. Eğer bir Alman, Müslüman olacaksa, ne ismini ne hamburgeri bırakıp "İslâmi yemek" adına köfte ve lahmacun yemek, ne de bizim gibi giyinmek zorundadır. Gelenekleri tashih edip yeniden inşa edecek olan, geçmiş gelenekler değil, onların temel paradigması durumunda olan Kur'ânî vahy ve onun yaşanan tecrübesidir. Eğer İslâm adına savunulacak meşru bir Gelenek'ten söz edilecekse, bu, sadece Kur'âni vahyin en doğru tecrübe ve pratiği olan Peygamber Sünneti olur. Ne bütünüyle (yani sorgusuz sualsiz) Geunonyen gelenek ne de İslâm tarihinin kırkambarı olan teamül ve görenekleri Kur'ân ve Sünnet'in yerine ikame edilemez, onlarla eşit düzeyde ele alınamaz.

İnsanoğlunun büyük bir çevrimi tamamlamak üzere olduğu ve bunun belirtisi olarak derin bir krizden geçtiği zamanın bu evresinde İran Şiiliği, Türk Sufiliği veya Arap Selefîliği, bütün insanlara seslenen İlahi Öğreti'nin tek açıklama ve ifade formu olamaz. Bunların her biri İslâm mirasın bir mecrasıdır, ama tek mecrası ve bütünü değildir. Başka bir ifadeyle, bunlar ve diğer fırka ve mezhepler bizim tarihimizin güzel ve zengin mirasını meydana getirirler, bu anlamda ne tarihsel mirasa, ne de geleneğe karşı çıkılamaz. Ama tarih de, gelenek de aşılmak durumundadır. Aksi halde kültürün ve hatta insanın tarihsel yürüyüşündeki süreklilik kesilmiş olur.

Kaldı ki, salt geleneğe dönüş, kadîm siyasi ve askeri çatışma tohumlarını yeniden yeşertmek ve bugün her zamankinden çok birlik olmaya muhtaç İslâm ümmetini yeni bir fitne ve kaos ortamına sürüklemek olur.

Kur'ân, her yeni gelen peygamberin kendisinden önceki peygamberlerin mesajını doğruladığını, yabancı unsurlardan ve bozulmalardan tashih ettiğini ve tamamladığını söyler. Günümüzün Müslüman ulema ve aydını da, Kur'ânî vahyi temel alarak, kendi geleneğini doğrulamak, yabancı unsur ve çürümelerden temizlemek ve böylelikle ona kendisi de katkılarda bulunup sonraki kuşaklara aktarmak zorundadır (Daha geniş bilgi için bkz. Ali Bulaç, Tarih, Toplum ve Gelenek, İstanbul, 1996).

Geçmişte ve bugün bir çok topluluk ve kabile kendi geleneğini aşamadığı için çürümeye uğradı. İşte Afrika'daki kabileler, tanrılarına insan adayan Aztekler, bitkisel hayat yaşayan yerliler ve başkaları. Çürüme; gelenekte tekrara düşüldüğü zaman başlar.

Şunu unutmamak lazım: İslâm dünyasının ve İslâm'ın uyanışı, kendilerini Müslüman tanımlayan ülkelerin uyanışı demek değildir; eğer öyle algılanacak olursa, bu, İslâm milliyetçiliği olur, tanım gereği Batıya ve Doğuya düşmanlığa dönüşür. Oysa "Batı da, Doğu da Allah'ındır." (73/ Müzzemmil, 9). Biz Batıya coğrafya ve halkıyla değil, bugünkü sorunların nedeni olan kültürünün temel parametreleri ve tahakkümcü politikaları dolayısıyla karşıyız. Yoksa onlar da Adem'in çocuklarıdır, yaratılışta eşlerimizdir ve İlahi Tebliğ'e muhtaçtırlar.

İslâmi uyanış, Hakikat Bilgisi'ni ve Hikmet'i kaybeden modern insana yeni bir arayış imkânının belirmesidir. Buysa Müslüman dünyanın olduğu kadar, Doğunun ve Batının kısaca bütün dünyanın muhtaç olduğu şeydir. İslâmiyet'i, Ortadoğu uluslarının dini olarak görmek ve göstermek isteyenler, bu evrensel kurtuluş mesajını coğrafi ve tarihi bir bölgenin bilinen sınırları içine hapsederek bloke etmek hatasına düşmektedirler. Nitekim bunun en canlı kanıtı, İslâm'ın ulus/millet kavramını aşan ve ümmeti doğru ve nihai bir amaç kabul eden manevi birlik fikridir.

Ancak şurası da kaydedilmeye değer bir konu ki, bugün İslâm dünyası dediğimiz geniş coğrafi bölgenin Doğu ve Batı arasında ara bir yerde olması ile 1990'lara kadar tam kapitalizm ve tam sosyalizm şeklinde bölünen iki karşıt kutuptan uzak durması, İslâm'ın itidal, orta yol ve vasat ümmet idealinin hâlâ bereketli etkisini gösteriyor olmasını ifade eder. Müslüman halkların gönüllerinde yatan asıl tercih, işte tam bu orta yol-vasat ümmet idealidir.

Elbette İslâm'ın bugün Ortadoğu dediğimiz bölgenin yaygın ve etkili dini olmasının bir başka anlamı var. Nasıl kadim geçmişte Doğu ile Batı arasında bu gölgede ortaya çıkan kültürler bir aracılık görevi yaptılarsa, Müslüman dünya da bunu geçmişte yaptı; Çin, Hind, İran, Babil, Mısır ve Yunan'dan hikmet ve ilimleri topladı, kendi sahih paradigmasıyla yoğurdu, yeniden tanımladı ve Batıyı da bundan yararlandırdı. Bugün de Doğu ile Batı arasında itidal rolünü oynayacak kurtarıcı bir kültüre ihtiyaç duyuluyor. İşte İslâm dünyası, bu her iki dünyanın aşırılık ve kutuplaşmalarından uzak, orta yol bir irfan olarak aynı tarihsel ve evrensel bir uyanışı gerçekleştirmeye adaydır.

Altıncı Bölüm

DİN VE MODERNİZM

Mümkün ve Sahici HedeflerBugün gezegen ölçeğinde bizlere empoze edilen değerlerin sahici değerler olup olmadığından kim tam olarak emin olabilir? Bizi kendi öngörüleri doğrultusunda konumlandıran modern dünya, bize sonsuz çeşitlilikte hedefler sunuyor. Değerlerin parçalandığı bu sistemde gözlenen bu çoğulculuğa rağmen, gerçekte her şeyin tek boyuta indirgendiği anlamdan ve amaçtan yoksun bir dünyada yaşıyoruz. Sayısız gibi görünen alternatiflerin temelde toplandığı tek bir alternatif var; o da araç bolluğunun her türlü amacı yokettiği modern bilinç yapılanmasıdır. Sonsuz gibi sunulan çeşitlilikler, sonunda gelip tüketimdeki çeşitliliğe dayanıyor.

Buna rağmen insanların modern bilinç konusunda yeterli düşüncelere sahip olduğu söylenemez. 150 yıldır adım adım Batıyı izleyen bilim ve düşünce hayatımızın, bugün artık Batıda ayyuka çıkmış böyle bir konudan habersiz olması düşündürücü olsa gerek. Kuşkusuz bunun anlaşılır, ama mazur görülemez sebepleri var. Biz özdeşim (idantifikasyon) denen savunma mekanizmasının zebunu olmuş veya Celâl Ali Ahmed'in güzel deyimiyle "Batı felaketine uğramış (Garbzedegi)" nevrotik bir toplum olarak Batıyı hep tek bir yüzüyle, o da yüceltilmiş (sublimasyon) yönüyle tanıma yolunu seçtik. Yücelttiğimiz Batının bu "olumlu yüzü" belki de bizim özlemlerimizin dışavurumudur. Ama artık gezegen ölçeğinde büyüyen ve bizi de yakından rahatsız eden sorunlar, iki yüzyıldır acenteliğini

yaptığımız değerlerin hiç de evrensel, kesin doğru ve kurtarıcı olmadıkları gerçeğini önümüze koyuyor. Henüz aydını, sanatçısı, bilim adamı ve politikacısı ile büyük bir güvenle -belki de büyük bir tevekkülle demek daha doğru olur- tutunduğumuz bu iple hiçbir kuyuya inilmeyeceğini anlayıp kabullenecek durumda bile değiliz. Ancak gelişen olaylar artık bazı şeyleri sorgulamamızın zamanının geldiğini, hatta geçtiğini gösteriyor.

Modernizmi mutlaklaştıran batıcı aydınların temelde bir öz-güven sorunu var. Kendi kişiliğinden vazgeçip bir başka kişilikle kendini özdeşleştiren bütün hastaların ortak sorunu budur. Bilinçlerinin derinliklerine kök salmış bu güvensizlik duygusunu nasıl aşabilecekler? Elbette bu sanıldığı kadar kolay bir şey değil. Temelde sorun derin ve zihinsel olduğundan, öncelikle büyük bir entelektüel ve moral cesareti gerektirir. Onlarda her şey olsa bile, işte bu cesaret yok. Kendi bilinçlerinin dibine de herhangi bir projeksiyon tutamazlar; çünkü Freud'un benliği kategorilere ayıran hurafesine tam iman ettikleri için, o bölgenin kapalı, bilinemez ve karanlık bir mahzen olduğunu düşünürler. Bu, kişinin yakalandığı bir hastalıktan şifa bulma umudunu kendi eliyle yok etmesi gibi bir başka hastalık arazıdır.

Dünya, Batının yol açtığı ekonomik, askeri ve siyasi rekabet sonucunda iki büyük savaşa sürüklendikten sonra, bütün sorunların Batılı paradigma içinde çözümlenebileceği yolundaki yaygın kanının geçerliliği ve doğruluğu konusunda ilk defa ciddi bir kuşkuya düştü. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bu iki savaşta (İkinci Dünya Savaşı'nın toplam bilançosu 57 milyon ölü) ekonomik ve askeri rekabeti ölümcül kılan Batının bilim ve teknolojisiydi. Son iki yüzyıl içinde çıkan 500 savaşın yüzde 95'i ya Batıda veya Batının müdahil olduğu yerlerde çıkan savaşlardır. Bu nasıl bir uygarlık ve düzen ki, ancak savaştan beslenebiliyor!

Teknolojinin emrine giren ekonomi ve ekonominin emrine giren modern devlet, insanın bilimsel yetenek ve etkinliklerini en optimum seviyede harekete geçirerek, dünyayı kan, ateş ve ölüme boğmuştu. Mehmed Akif'in "tek dişi kalmış canavar" diye tanımladığı uygarlığın yanı başında insan kurban edilmişti. Gel gör ki Adorno'nun deyimiyle Hitler'in iktidara gelişinden Hiroşima ve Nagazaki soykırımlarına kadar uzanan yılların tarihi, aklın alabileceği en vahşi çöküş fantazilerini bile aştı (1955'te bu

sözleri söyleyen Adorno'nun argümanlarına üç sene sonra Fransızlar'ın Cezayir'de katlettiği 1.5 milyon Müslümanı da eklemeliyiz. Ve Avrupa, 1982'de tam da göbeğinde Bosna-Hersek'te ikinci bir Endülüs soykırımını seyretmekle yetindi. Endülüs'te üç milyon Müslüman katledilmişti, Bosna-Hersek'in bütün Müslüman nüfusu 2,5 milyondu). Çok yakın bir geçmişteki dehşeti içine bastırıp unutmaya çalışan bilinç, bugün bu felaketi daha şimdiden küçümsemeye çok yatkın. Adorno'ya göre, Batılılar, bu felaketi ekonomik-teknik ilerleme yolunda başa gelen üzülesi bir işletme kazası gibi görmeye ve geçiştirmeye hazırlar.

Ama bu bir kaza değildi, çünkü herkes şunu gözledi ki, en büyük bilimsel ve teknolojik sıçramalar savaş ihtimalinin arttığı zamanlara rastlıyordu. Dünya ölçeğinde faaliyet gösteren bilim adamı, uzman ve araştırıcıların yüzde 80'ine yakın bölümünün silah sanayiinde görev yapıyor olması, savaş ve bilim arasındaki dehşet verici ilişkiyi göstermez mi?

Bilimin modern zamanlarda olağanüstü başarılar kazandığı kesin bir gerçek. Kantitatif alandaki bu başarı ve birikim, kalitatif (keyfiyet/nitelik) yoksullukla atbaşı yürüyor olsa bile gerçek budur. Halen Batıda hızla artarak süren bilgi üretiminde bir dakikalık sürede üretilen bilgi hacmi 22 ciltlik AnaBritanicca ansiklopedisine tekabül etmektedir. İnternette bir tuşla herhangi bir konuda binlerce sahife indirmek mümkün. Bir bilgi (malumat) çağında yaşadığımız muhakkak, ama bilgelik (hikmet ve irfan) çağında yaşamadığımız da muhakkak. Bu belki de insanoğlunun tarihinde ilk defa görülebilen bir durumdur. Belirli türüne özgü bu bilgi üretiminin kendi başına üstün bir başarı olduğu doğrudur; ne var ki, silah sanayiine kattığı büyük güç ve ona sağladığı gelişme imkânlarının bilgi üretiminin bu özel türüne ait olduğu da doğrudur. İşte bunun kaçınılmaz sonucu olarak, şu anda bütün gezegeni ilk birkaç saat içinde 30 defa toptan yok edecek çeşitli silahlar konumlandırılmış ve kullanıma hazır halde bekliyor.

Geçmişte iki süper güç arasında karşılıklı silah indirimi vb. anlaşmaların imzalanmış olması; ne savaş ihtimalini tümden ortadan kaldırdı ne de nükleer silahların kullanılmayacağına ilişkin bir umut verdi. Güçlüler güçsüzlerin nükleer güç sahibi olmasını istemiyor. Asya, Afrika ve Ortadoğu'da kurulu dünya düzenine başkaldıran herkes, günün birinde bu silahlarla

yok edilebilir, gerekirse ülkesiyle birlikte haritadan ve tarihten silinebilir. Körfez Savaşı, Saddam Hüseyin'in başına gelenler ve Irak'ın işgali bunun en canlı kanıtı.

Bilimin silah endüstrisine sağladığı katkılar yanında insanın genel ekolojik dünyasında yaptığı yıkımlar da önemlidir. Yine belki de tarihte ilk defa insanoğlu (insanın Batı ve Kuzey sakinleri) kendi etkinlikleriyle kozmik düzenin Üst Bir İlkesi'ne dayalı eko-sistemin duyarlı dengesini böylesine imhacı araç ve yöntemlerle feci bir sarsıntıya uğrattı. Hava, su, toprak ve sosyal çevreyi saran bu feci kirliliği insanla beraber her canlı hissedip yaşıyor. Şimdi söz konusu olan sanayinin bölgesel ve spesifik kirliliği ve tahribi değil, Arnold Gehlen'in yerinde deyimiyle, "organik olanın yerini inorganik olanın alması" ve buna bağlı olarak gezegendeki canlı hayatın ölümcül tehditlerle karşı karşıya gelmiş bulunmasıdır. Fosil yataklarını hoyratça kullanan teknoloji, sonunda yerine ikame edilemez kaynakları tüketmekle kalmadı, kendi gereklerine uygun biçimlendirdiği kentleri de kanserli hücreler yığını haline getirdi.

Durum, gelişmenin fiziksel sınırlara gelip dayandığını gösteriyor. Yapılan tahminler kesine yakın somut bir tehdidi ortaya koyuyor.

Modernitenin önerdiği kalkınma projesi, insan emeği yanında gezegenin de yağmalanmasını kaçınılmaz kılar. Bugün için dünyada 9 milyar hektar tropikal orman var, her yıl 11 milyon hektar orman yok oluyor. Bu demektir ki bu kaybı telafi etmek için her yıl bir milyar ağaç dikilmeli. Çünkü orman kaybı geometrik bir artış göstererek sürüyor. İlginç bir örnek olması hasebiyle Türkiye'ye bir göz atacak olursak, dehşet verici bir manzara ile karşılaşırız. 1970'te ülkenin yaklaşık üçte ikisini kaplayan 54 milyon hektar ormanlık alan 1990'da 20 milyon hektara düşmüş. Bu feci olayda orman yangınları önemli amil olmuştur; ama asıl amil gıda, içecek, baharat, ilaç, boyacılık, parfümeri, çiçekçilik, mobilya ve bürokrasi ile medya sektörünün kâğıt tüketimidir. Diğer ülkelerde de yaşanan dramlar Türkiye'dekilerden farklı değil ve herkesin gözü önünde belki de tarihin en büyük ağaç katliamı Brezilya'da artan bir hızla sürüp gitmektedir. Brezilya, belki önümüzdeki dönemde dünyanın büyük güçleri arasında yer alacak, ama bu gücü Amazon ormanlarını tahrip ederek elde edecektir ki, bu ormanlar gezegenimizin akciğerleri hükmündedir.

Batı modeline uygun bugünkü üretim hızı aynı tempoda devam edecek olsa, yerine ikame edilemez durumda olan petrol, kömür ve doğal gaz gibi yakıtların 650 yıllık ömürleri var. Bu üretim hızı yüzde 2'ye çıkacak olsa bu süre 130 yıla, yüzde 5'e çıkacak olsa 70 yıla inecektir. Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, diğer bütün ülkelerin en büyük hedeflerinin büyüme hızını arttırmak, yani daha çok üretmek olduğunu biliyoruz. Kalkınmakta olan bir ülke, siyasal ve ekonomik başarısını, hatta meşruiyetini büyüme hızını arttırmakta görüyor. Şu halde bugünkü üretim artışının durması bir yana, mevcut hızını korumayacağı gibi artan bir hızla arttıracağını ve dolayısıyla kaynakların çok daha erken bir tarihte tükeneceğini söyleyebiliriz. Bu yakın vadedeki somut ve gezegen ölçeğindeki tehlikeyi haber vermek için kahin olmaya veya felaket tellallığı yapmaya gerek yok.

Dünyanın akciğeri durumunda olan Amazon ormanlarını acımasızca tahrip eden Brezilya'da, 140 milyonluk nüfusun ancak yüzde 20'si araba kullanabiliyor. Bir de nüfusun Batıdakine benzer oranlarda araba kullandığını düşünelim. Durum ne olacak? Ve bu kaçınılmaz bir gidiş görünümündedir. Çünkü hiç kimse Batılı hayat standardı doğrultusunda kışkırtılan Brezilyalılar'a ve diğer ülke insanlarına "Araba kullanmayın, gezegenin ekolojik dengesi altüst olacak" diyemez. Bu uyarının en başta sanayileşmiş ülkelere yapılması gerekir. Bu ülkelerde yaşayan insanların ise mevcut refah standartlarından vazgeçmeye hiç niyetleri yok. Pek yakında 2,5 milyar nüfusa ulaşan Çin ve Hindistan da bu tüketim çılgınlığına katılacaktır.

Peki, çözüm, sanayileşmiş ülkeler dünyanın kaynaklarını hoyratça kullanıp refah içinde yaşarlarken, dünyanın geri kalan milyarlarca insanının yoksulluk, açlık ve "geri bırakılmışlığa razı" olmalarında mı yatıyor? Şüphesiz hayır. Demek ki, gezegen ölçeğinde bir çözüm yolunun bulunması gerekir ve bu çözüm Batının vaadettiği hedeflere göre "radikal" olmak zorundadır.

Kim ne derse desin yeryüzünde bir "dünya cenneti" kurma vaadiyle yola çıkan modern bilim ve teknolojiye duyulan inanç; silahlanma yarışı, kitlesel yoksulluk, çevre kirliliği ve yabancılaşma ile sarsılmış bulunuyor. Modern hayat temelde bir yarış ve rekabet olduğundan hızlı bir tempoyu öngörür. Tempoya ayak uyduramayanlar veya katılmak istemeyenler

dünya sisteminin dikte ettirdiği acımasız kural ve yöntemler sonucu doğal seleksiyona uğratılarak yok edilir. Bu, mantıksal kurgu gereği birey, toplum ve ülkeler arasında baş gösteren sonu gelmez çekişme ve çatışmalar, gerek toplumsal gerekse uluslararası bütün huzursuzluk ve çatışmaların nedenidir. Buna kaygı, çatışma, engellenme ve düş kırıklıklarının yol açtığı bireysel gerilim ve hastalıkları da ekleyebiliriz. Yarış ve rekabetin tek meşru amacı başarmak, üste çıkmaktır. Bu yolda hiçbir ahlâki, manevi ve kutsal ilke ve kurala itibar edilemez. Bunlar engelleyici oldukları sürece insanların vicdan ve zihinlerinden kazınıp atılmaya mahkûmdurlar.

Şu ilginç duruma bakın ki, 14 veya 15 milyar yıllık ömrü olduğu sanılan gezegenimizde canlı hayatın 2,5 milyar yıl önce başladığı kabul edilse bile -ki bu konuda öne sürülen bütün rakamlar daima kuşkuludur- yaklaşık 12 bin yıllık yerleşik (?) hayatı olan insan, son üç-dört yüzyıla kadar bu gezegeni "sağ-salim" korumasını bilmiştir. Kendi türünün tarihinde insan, ilk defa bu tarihten sonra ve dünyanın Batı Yakası'nda giriştiği "yeni -veya nevhuzur ya da bid'at-" faaliyet şekliyle gezegeni bugün bu trajik noktaya getirdi. Bunun sorumluluğu kuşkusuz ilerleme, ekonomik büyüme, gelişme, kalkınma vb. özünde kültürel imhacı modelleri egemen kılan Batılı Beyaz Adam'a aittir. İşte bizim 150 yıldır gözardı ettiğimiz; Batılı Beyaz Adam'ın bu imhacı yanıdır. Batılı, gezegeni imha edecek araçları üretecek serveti elde ederken bütün kıtaları yağmaladı, yeraltı ve yerüstü servetlerine el koydu, değerli madenlerini, altın ve gümüşlerini, beşeri değerlerini de kendine transfer etti. Sömürgecilik ve köle ticareti tarihi, bunun canlı tanığıdır. Batı sadece "hümanizm" değildir, aynı zamanda evrensel ölçeklerde soygun, cinayet, sömürü, kirlilik ve imhacılıktır. Şimdi bu sonuçların temeldeki kültürel hümanizmle olan bağlantıları üzerinde durmanın tam zamanıdır.

Batı, zihnimizde yarattığı illüzyonik bir dünyada bize mutlu bir gelecek vaat ediyor. Ne var ki, modern tanımıyla mutluluk "refah"la aynı şey. Dünyanın bugün derinden bağımlı olduğu uluslararası ekonomik ve siyasal düzen içinde bize vaat edilenin gerçekleşmesi hiçbir zaman mümkün olamayacak. Sanayileşmiş ülkelerin buna izin vermemesi bir yana, dünyanın potansiyel maddi ve beşeri kaynakları, fiziksel sınırları buna izin vermez. Şu halde François Partant'la birlikte bu "kalkınma modeli"nin as-

la mümkün olmadığını ve bütün dünyaya önerilecek makul ve sağlıklı bir proje olmadığını söyleyebiliriz.

Brezilyalı Araujo Castro'ya göre, varolan dünya nüfusunun Amerikalılar düzeyinde kaynaklardan yararlanabilmesi için Demir üretiminin 75, Bakır'ın 100, Kurşun'un 200, Kalay'ın 250 kez artması lazım. Yine Hindistan, Hollanda seviyesinde gübre kullanacak olsa, toplam dünya gübre çıktısının 3,5 katını kullanması gerekir ki, bu fiziksel açıdan mümkün değildir.

Tarım ve sanayi alanındaki bu imkânsızlıklar diğer alanlar için de geçerlidir. Çok daha düşük alan ve ölçeklerde bile, Batı modelinin dayattığı modernleşme politikalarının realizasyonu imkânsızdır. Küçük bir örnek olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Batılı standartlarda modernleşebilmesi için, 1986 birim fiyatlarına göre asgari 35 milyar dolar gerekiyordu. Modernizasyon sürekli bir büyüme olduğuna göre o günün Türkiye'sinin toplam dış borcuna tekabül eden bu rakam çok değil, ülke herhangi bir savaşa girmeden 10 yıl içinde komik duruma düştü, modernizasyon için bir o kadar daha kaynak gerektiği telaffuz edilmeye başlandı. 150 milyar doları telaffuz edenler oldu. Yerinde demode olmaya mahkûm böyle bir savunma sistemi için Türkiye vb. ülkeler daha ne kadar fedakârlık yapıp kaynak ayırabilir ki?

Modernizasyon kesintisiz bir süreçtir. Sürekli değişim ve araçlarda yenilenme... Modernizm bu tahrip edici mantık üzerine kurulmuş. Sistem her gün önümüze "yeni yeni ihtiyaçlar" koyuyor ve bunları ne pahasına olursa olsun karşılamamızı istiyor. Gerçekte ise, ilk insandan beri ihtiyaçlar hep aynıdır, değişen onların yeniden tanımı, paketleniş biçimi ve tüketime sunulurken kullanılan yöntemlerdir. Daha düne kadar normal çamaşır makineleri ihtiyaç karşılıyorken, bugün herkese telkin edilen, otomatik çamaşır makinelerine sahip olmak... 1990 rakamlarına göre -ki rakamlar veya yıllar önemli değildir, önemli olan sistemin işleyiş mekanizmasının sonuçlarıdır- Almanya'da her evde bu makinelerden vardı; Türkiye'de ise ancak evlerin yüzde 6'sında bulunuyordu. Yine Almanya'da evlerin yüzde 33'ünde bulaşık makinası varken, Türkiye'de bu rakam yüzde 2'lerde seyrediyordu. Türkiye gibi "gelişmekte" veya "kalkınmakta" olan bir ülke için hedef, her eve bir otomatik çamaşır makinesi ve bir bulaşık maki-

nesidir. İşte bu sürece modernizm deniyor. İki binli yıllara kadar cep telefonu yoktu, birden piyasaya girdi ve herkesin cep telefonu oldu. 2005 rakamlarına göre 70 milyonluk Türkiye'de 30 milyon cep telefonu var. Dünyada ise 2004 yılında satılan cep telefonu 692 milyon adet, bu rakam 2005'te 710 milyona çıkıyor. Dünyada cep telefonu abone sayısı 1,7 milyar (Zaman, 16 Mayıs 2005). Bu milyonlarca kullanıcı hayatlarının cep telefonu olmadan süremeyeceğini düşünmeye başladı. Telefon veya başka bir şeye, piyasanın doyması söz konusu değil. Çünkü her birkaç yılda bir modeller, aksesuarlar, fonksiyonlar değişiyor, yeni nesiller piyasaya sürüldükçe müşteri buluyor.

Bilimin anlamı üzerinde sorular soran Max Weber, bilimsel çalışma-ların hep eskiyeceğini, bunun bizim ortak kaderimiz ve amacımız oldu-ğunu söylüyor, arkasından şu garip fikri öne sürüyor: "Başkalarının bizden daha ileri gideceklerini ummadan çalışamayız. İlke olarak bu ilerleme sonsuza kadar sürecektir." Bu yüzyılın başında bu iddiaları öne süren Weber'e bizim katılmamız düşünülemez. Çünkü yukarıda da değindiğimiz nedenlerle, dünya ölçeğinde böyle bir sürecin tamamlanması bir yana, devam etmesi bile imkânsızdır. Bu durum kaynak kullanımında ortaya çıkan dengesizlikte açıkça gözlenmektedir. Sözgelimi ABD'nin nüfusu, toplam dünya nüfusuna göre yüzde 3'tür; ama dünya kaynaklarının yüzde 54'ünü kullanıyor. Bu, sanayileşmiş Batı ülkeleri için aynıyla söz konusudur ve giderek demografik denge Batı aleyhinde değişirken, kaynak kullanımı ve dağılımında lehinde gelişmektedir. 1975'te dünya nüfusuna oranla Batı ülkelerinin nüfusu yüzde 30'larda iken, 2000 yılında yüzde 15'e ve 2025 yılında yüzde 10'lara düşeceği hesaplanmaktadır. Ancak nüfus payı giderek ufalan bu ülkeler halen kaynakların yüzde 80'ini kullanmaktadırlar. Peki, aç, sefil ve umutsuz insan yığınlarının ortasında savurgan, sorumsuz ve duyarsız bir hayat süren zenginlerin içinde yaşadığı şato sürgit kendini koruyabilir mi?

Ve işte böylesine temelden adil olmayan uluslararası ilişkiler sistemine, dünyanın zenginleri "dünya düzeni" deyip tek sorunun, bu düzeni sürdürecek istikrarın bozulması tehlikesi olduğunu söylüyorlar. Irak-Kuveyt bunalımı üzerine ABD Başkanı George Bush şöyle diyordu: "Biz yıllarca uğraşıp dünyada bir düzen kurduk. Bu düzeni değiştirecek

hiç bir girişime izin veremeyiz." Evet, bunun ABD ve Batılı zenginlerin kurdukları bir düzen olduğu doğrudur. Ama bu, yoksul, aç ve baskı altında yaşayan milyarlarca insanın göğü inleten feryatlarına, her gün biraz daha derinleşen acılarına kulaklarını tıkayan bir baskı ve sömürü düzenidir. Ve bu daha ne kadar sürecektir? Değişeceği zamana kadar insan ve gezegen hangi bedelleri ödeyecektir?

Bu eşitsizliğin giderilmesi gezegen ölçeğinde köklü ve adil yepyeni bir düzenin kurulmasına bağlı. Ne var ki, diğer bütün ülkelerin Batılılar'ın standartlarında kaynak kullandığını bir an için düşünsek bile, sonuç yine trajiktir; çünkü daha ilk bir hafta içinde gezegendeki bütün canlı hayat stop edecek, bitkiler, hayvanlar ve insanlar zehirlenecektir. Bir daha tekrar edelim, şimdiki hesaplar, eğer sadece Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan, Batı Avrupa ülkeleri düzeyinde fabrikaya sahip olacak ve araba kullanacak olursa gezegenimizdeki hayatın birkaç hafta süreceğini göstermektedir.

Kaldı ki, elimizdeki somut veriler, Batılıların böyle bir dünyaya asla izin vermeyeceklerine işaret etmektedir. Bu durum son iki yüzyıllık tarihin en somut gerçeğidir.

Dünya kaynaklarının yüzde 54'ünü kullanan Amerika'da sadece 7 bankanın Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden elde ettiği kâr 1972 yılında yüzde 22 iken, bu rakam 10 yıl içinde yani 1982'de yüzde 60'a çıkmıştır. Yoksulların aleyhinde ve zenginlerin lehinde bir ekonomik gelişme modeli.

Paul Kennedy'nin verdiği bilgilere göre, 18. yüzyılın ikinci yarısında (1750) Hind kıtası toplam 24,5 puan sanayi üretimiyle, aynı dönemde 23.2 puan olan Avrupa'nın toplam üretimine göre 1.3 puan önündeydi. 20. yüzyılın tam başında yani 1900'de ise Hint kıtasının payı 1.7'e düşmüş, Avrupa'nınki ise 62'ye çıkmış. Benzer bir durum Osmanlı sanayii ile Avrupa sanayii arasındaki mukayesede de görülür. 1856 yılında Paris'te düzenlenen sanayi sergisinde Osmanlı sanayi malları ikinci sırada iken, sonraları hızla geri sıralara düşmüş, bugünkü duruma gelinmiştir.

Bütün bunlar gelişmenin artan bir hızla Batının lehinde ve Batılı olmayan ülkelerin aleyhinde seyrettiğini göstermektedir. Bu süreç devam ettikçe de aradaki mesafenin kapanacağı elbette beklenemez.

Şu halde bizim modernizm ideolojisinde somutlaşan modern dünyaya ve onun temel felsefi ve politik varsayımlarına yönelttiğimiz itirazların yeterli ve haklı nedenleri var.

Özünde Batı-merkezli olan ve son tahlilde Batının çıkarlarını kollayan bu model, evrensel bir çözüm olamaz. Temel varsayımları ve illüzyonik vaadleriyle bütün dünyanın Batı standartlarında modernleşmesinin, gezegenin potansiyel yakıt kaynakları ile yeraltı ve yerüstü servetleri açısından imkânsızdır; bu hedefler gezegenimizin tahammül gücünün çok çok üstündedir. Burada sözü edilen fiziksel sınırların zorlanmak istenmesidir. Bunun tam bilincinde olan sanayileşmiş ülkeler, bugün varolan Kuzey-Güney ve Batı-Doğu ayrımının, yan yana süren zenginlik ve yoksulluk dengesinin böyle kurulmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Çünkü onların refah ve kalkınmışlıklarının güvencesi ve devamı diğerlerinin açlık ve yoksulluklarının devamına bağlıdır. Bu model ve uluslararası eşitsiz denge varoldukça da, çevre daha feci boyutlarda tahrip edilecek, canlı hayat tehdit altına girecek, kısaca gezegen üzerinde yaşanamaz hale gelecektir. Sürekli büyüme, tahrip ve imhadır. Üstelik Batı, bütün gezegeni zorla modernleşme sürecine tabi tutmaktadır. Ülkeler isteseler bile bu sürecin dışına çıkamazlar. Çünkü modernleşme süreci ve bilumum modernizasyon politikaları Batının çıkar ve avantajlarının korunup gelişmesine yaramaktadır. Mesela Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer, "Neue Ruhr/Rhein Zeitung" adlı gazeteye yaptığı açıklamada, "Türkiye'nin modernleşmesinde Almanya'nın da temel çıkarları olduğunu" söylemişti ki, bu doğrudur (AB Haber 07.05.2005 Ajanslar).

Bireysel ve ruhsal alanda ise, bir yandan araç bolluğu amaç yokluğunu doğurup insanı salt üreten ve tüketen bir özne, nesneler içinde determine edilen bir nesne durumuna düşürürken, öte yandan toplum mekanikleşiyor, kendi iç yalnızlığı içinde birey kolayca güdülen ve programlanan sosyal bir kuklaya dönüşüyor. Aşırı servet sahibi sınıfların yükselen iktidar gücü karşısında kendi içine kapanmayı ve gerçeklikle ilişkilerini kesmeyi geçerli yol seçen bireyler, nevrotik veya psikotik her türlü ruhsal sapma ve hastalığa düşüyor. Çeşitli sapma ve davranış bozuklukları ile her türden bağımlılık bunun somut göstergeleridir.

Bu anlamda sorun yeni bir referans ve değerler sisteminin kurulup

gezegen ölçeğinde hayata geçirilmesidir. İşte bizce son İlahi Vahy olan İslâm, böylesine sahih bir hedefin yollarını gösteren kurtarıcı bir dindir.

Modernizm'in Dünya Görüşü'nden Din'in Alem Tasavvuru'na

Çalışmamızın bu son bölümünde "Din" ve "Modernizm"e ilişkin düşüncelerimizin genel bir özetini vereceğiz.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Din ve modernizm temelde uzlaşmaları mümkün olmayan iki olgudur. Her ne kadar Peter Berger, asıl gerilim ve çatışmanın "din ile modernizm arasında değil, din ile sekülerlik arasında olduğunu" söylüyorsa da -bir yere kadar doğrudur-, modernlik ile sekülerliğin nerede ve nasıl aralarının ayrılacağı konusu önemlidir.

Dünyanın ve evrenin iki farklı tasavvuruna dayanan bu karşıtlık, insan, hayatın anlamı, dünya ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde karşılaşılan bütün sorunlarda kendini gösteriyor. Bir başka gözlem daha: Son üç yüzyıllık tarihsel gelişme içinde modernizm dine karşı adım adım güçlenirken, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Din modernizme karşı gücünü toparlayarak, modernizmin içine ittiği krizin farkına varan insanların dikkatini üzerine çekmeye başladı.

Bizce geleceğin hakim eğilimini genelde Din belirleyecek, modern yaşama tarzını besleyen ideolojiler, öğreti ve felsefeler etkinliklerini tedricen kaybedeceklerdir. 70 yıllık ödünsüz ve kaskatı bir uygulamadan sonra Doğu Bloku'nu kendi demir çatısı altında tutan Marxist ideoloji ve sistemin çökmesi bunun ilk belirtisidir. Batı dünyasından pompalanan propagandanın aksine, Komünist Bloku'nun dağılması ve milyonlarca insanın özgürlük talep etmesi, kapitalizmin veya dünyayı tımarhaneye çevirmeye koyulmuş liberalizmin başarısı değil, tam tersine Batılı modelin hangi ölçülerde ciddi bir kriz içinde olduğunun göstergesidir. R. Havemann'ın işaret ettiği gibi, kapitalizm, yaklaşmakta olan -hayır, çoktan yaşanmakta olan- büyük krizin üstesinden gelmekten acizdir, çünkü kriz onun krizidir, onun nihai krizidir; bunun insanlık batmaksızın çözümlenmesi ancak Kapitalizmden ayrılmayı başarırsak mümkündür (R. Havemann, Age. s. 55).

Marxizm veya Komünizm, Kapitalizm'e ve Liberalizm'e karşıt bir

tez olarak ortaya çıkmıştı. Ancak bunca deneyden sonra şu anlaşıldı ki, bu sistemin sakıncalarını bertaraf etmek için "sistem-içi alternatifler" bir çözüm değil. Kapitalizm, Marxizm'in tedavi edemediği ölümcül bir hastalığın her organı sardığı şifasız bir bünyedir. Marxizm, sistem-içi bir alternatif olduğu için kapitalizm karşısında başarılı olamadı. Çünkü temelde onun dünya tasavvurunu vareden üretim, kalkınma, büyüme modeli, ulus devlet, ilerleme, pozitivizm, bilimsel yöntem, evrim vb. parametrelerine hiçbir itiraz yöneltmiyor, aksine sahip çıkıyordu. Şimdi sorun, modern dünyayı derinden yönlendiren bu üniversal sistemi bütün temel felsefi, kültürel, maddi ve beşeri varsayımlarıyla reddeden yepyeni bir evren tasavvurunun insan bilincinde kök salıp sahici bir alternatifin geliştirilmesinde düğümleniyor.

Aydınlanma ile Avrupa düşünce hayatında ilk legalitesini kazanan modernizmin ana durakları arasında rasyonalizm ve pozitivizm var. Bu iki köklü zihinsel değişimin tamamlanmasından sonra ancak bireyciliği tümüyle egemen kılacak güç teknolojisinin ortaya çıkışı mümkün olmuştur. Bunun da tarihi oldukça yenidir. Nitekim buharlı motorların makina ile üretimi 1848'de, elektrikli ve yapmalı motorların makina ile üretimi 1890'da gerçekleşebilmiştir. Ama asıl büyük sıçramanın 1940'ta elektronik ve nükleer enerjili araçların üretimiyle sağlandığını biliyoruz. Demek oluyor ki, kültürel dönüşümün pratikte tezahürü eski sayılamaz. Ve eğer gözlemlerimizde yanılmıyorsak, şimdilerde şiddetle yükselen protesto ve itirazlar modernizmin yakın gelecekte sendeleyeceğini doğruluyorsa, modernizmin fiili hakimiyeti çok uzun sürmeyecektir. Bu, tabii eğer gezegenimiz toptan imha edilmekten kurtarılabilirse, diğer kadim din ve geleneklerin halen süren ömürleriyle mukayese edildiğinde pek de uzun sayılmayan bir süredir.

Modernizmin insan ırkının ve yaşlı gezegenimizin başına evrensel ölçekte bir felaket getirmeden ve pek yakın bir gelecekte sona ereceğini söylemek hayli güç. Ancak bugün yaşanan trajedilerini yakından inceleyenlerin ortak gözlemi, modernizmin sonun başlangıcına girdiği yönündedir. Buna rağmen hâlâ modernizm konusunda ortak bir kanaatin oluşmamış olması garip değil mi? Bırakın başkalarının veya karşıtlarının onu tam olarak tanımlamasında karşılaştıkları zorluğu, bizzat modern dünyanın önce-

kilere göre iyi bir dünya olduğunu ve gelecekte daha iyi olacağını söyleyenlerin de bu konuda ortak düşünce ve kanaatleri yok. Bu açıdan gerçekten modernizm garip bir olgudur. Bizce garip olması onun uzun insanlık tarihi boyunca türedi (bid'at) olmasının tabii sonucudur.

Marion Levy, canlı ve cansız güç kaynakları arasında giderek büyüyen oranı modernizmin belirleyici vasfı sayar. Berger'e göre ise, dünyanın teknoloji aracılığıyla değiştirilmesi olgusudur. Bu olguya teknoloji yoluyla ekonominin değişmesinde kök salmış bir kurumlar büyümesi ve difüzyonu diyebiliriz. Daha önce, Gehlen'in modernizmi organik olanın yerini inorganik olanın alması şeklinde tanımladığına değinmiştik. Galbraith ve daha bir çok yazar, modernizmi ideoloji ve sosyal-politik sistem farkını ortadan kaldırıp Doğu ve Batı toplumlarını benzeştiren dikte edici yeknesaklık kuramı ile açıklarlar. Bu anlamda teknolojinin hakimiyetinde bir ekonomi ve ekonominin temel parametrelerine göre organize edilmiş yeni bir toplum biçimi söz konusudur.

Benzer teknolojik ve pratik ilkelere bağlı kalınarak Frankfurt'ta kurulan bir fabrikanın eğer aynısı Moskova, Yeni Delhi, Pekin ve Mekke'de kurulmuşsa, salt teknolojik, idari ve ekonomik alanlarda benzer sorunlara yol açacağı doğrudur. Ne var ki hayatın pratik dönüşümünü amaçlayan bu fabrika, kendisiyle ilgili birinci ve belki ikinci derecedeki personel ve kişileri kendi gereklerine uydurur; ama ideoloji farkını hiçbir zaman sıfırlayamaz. Biz salt ideoloji esasında teknolojinin güç gösterisi ve egemenliğine karşı sahici alternatifler olamayacağını ve hatta ideolojileri teknolojilerin üretip beslediğini düşünebiliriz. Ancak yine de basit anlamda ideolojileri birer karşı koyuş şeklinde anlayacak olsak dahi, modernizm yanlısı olduğu kadar ona karşı çok sayıda ideoloji hâlâ varlığını sürdürüyor. Şu halde teknolojik ilerleme, ideolojilerin sonunu getirdi demek hayli yüzeysel bir değerlendirmedir. Özünde bu da teknolojiyi mutlaklaştıran bir ideolojidir.

Gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta var, o da şudur: Modern zamanların genel ideolojik kimlikleri geçen yüzyılın sistematik ve şematik ideolojilerinden farklıdır. Sözgelimi 19. yüzyıl düşüncesi olan Marxizm, herkesin zihninde şekil itibariyle tam bir ideolojidir. Çünkü bir madde, tarih, toplum, insan ve iktisat görüşü var. Zihin böyle bir ideo-

lojiyi anlamakta güçlük çekmez. Sebebi, Marxizm'in her şeyi kendi içinde yerleştirdiği bir şematiğe sahip olmasıdır. Ve tabii diğer bir sebebi kapitalizme saldırı üstüne saldırı düzenlemesidir.

Ancak ideolojiler, her şeyi birebir mütekabiliyetle açıklama iddiasında olan şematik öğretilerden ibaret sayılamaz. Eğer pratik sonuçlarıyla ideoloji farklı bir dünyaya özlem, genel durumdan rahatsızlık ve en önemlisi bir karşı koyma ise, bu anlamda bugün insanları etkileyen ideolojilerin sayısını dahi tespit etmek güçtür.

Daha önceki bölümlerde kurumların modern toplumda sahip oldukları özerkliğin giderek baskıcı ve parçalayıcı bir kimliğe büründüklerini anlatmıştık. İşte modern toplumun çoğulculuğuna tekabül eden kurumların bu özerk ve objektif baskılarına karşı baş gösteren "mutlakçı subjektivizm" duygusallığı önplana çıkaran en önemli sonuç olarak ideolojilerin varlığını besler. Anton C. Zijderveld, bu olaya "rasyonelleşebilen duyguların ideoloji olarak adlandırılması" adını verir. Bu anlamda ideoloji, duygusal ve irrasyonel bir tarzda taraf tutarak belirli görüşlerin rasyonel yollardan savunulması, rasyonalizasyon şeklinde tezahür etmesi olur. Nitekim kurumların ağır baskısı ve toplumsal krizlerin arttığı dönemlerde ideolojiler de önem kazanır. Burada ideolojiler Din gibi kuşatıcı ve bütüncül çözümler önerirler, ama hiçbir zaman Dinin yerini tutamazlar.

Bu olayda bazılarını yanıltan, son tahlilde modernizmin besleyici güçleri durumunda faaliyet gösteren bilimcilerin de ideolojilerin el attığı konulara el atmasıdır. Eğer bir ideoloji, bir karşı-koyma hareketi olarak varolana karşı genel bir hoşnutsuzluğu dile getirip aksi şeyler öneriyorsa, bilimler de ilgi alanları içinde ortada bir problemin olduğunu kabul ederek olaya el koyar, ilgilenir ve çözümler önerir. İşte "ideolojiler öldü" diyenler, bütün insan sorunlarının bilimler tarafından çözülebilecek teknik sorunlar olduğunu düşünenlerdir. Ama yine de insanlar bilim adamlarından çok, ideolog, karizmatik lider veya dinî önderlerin sözlerine kulak veriyorlar. Ve nihayet ideolojilerin ölümünü ilan eden bir ideolojidir.

Yaşadığımız dünyada modernizm, sorunların sebebi olduğundan, ideolojiler üretmeye devam edecektir. Bu sorunları, modernizmin bir kurumu olan üniversitenin ve onun çatısı altında faaliyet gösteren bilim adamları ve uzmanların çözebileceği ise hiç beklenemez.

Modern toplumun rasyonel ve fonksiyonel işleyişine karşı giderek daha çok kendi içine çekilerek kurtuluş ve kaçış yolu arayan bireyin duygusal dünyasına bilimlerin el atması, sorunların daha da ağırlaşmasına yol açmaktan başka sonuç vermiyor. Sosyoloji, psikoloji, psikiyatri ve fizyoloji bu özel ve içsel alanla ilgileniyorlar; ama unutmamalı ki, bunlar sonuçta birer modern bilimdirler ve kendi nesnel modellerini inşa etmek üzere bireyin iç dünyasını keşfetmeye uğraşıyorlar. İç dünyanın bu duygu dolu evrenini nesneleştirmek mümkün değil. 1870'te ilk defa psikolojiyi labratuvara sokan Wilhelm Wundt'tan ve psikolojiyi biyoloji ve fiziğin yöntemlerine endeksleyerek felsefeden koparan hareketten bu yana, bireyin zengin ruhsal ve duygusal dünyasıyla ilgili ciddi hiçbir şey söylenmemiştir. "Nefs" kavramını tanımayan, ruh'u alan-dışı bırakan bir bilim insan hakkında ne söylerse söylesin, bütün söyledikleri yanlış ve eksiktir.

İlahi Öz'ün insandaki izdüşümü olan Ruh (Nefha-i Ruh)u inkâr eden veya Aristocu bakış açısından onu organizmanın fonksiyonu durumuna düşüren psikoloji ve psikiyatri ile birlikte diğer insan bilimlerinin en başta insan gerçeğine yabancı disiplinler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü insanın manevi ve sosyal gerçeğinin esaslı koordinasyonunda Ruh, Nefs, Kalp ve Akıl önemli rollere sahiptirler. Ve bunlar insanın dominant gerçekleridir.

Psikoloji ve psikiyatri bilimsel parametreleriyle bireye rasyonel ve fonksiyonel yaklaşmayı esas aldıklarından, sonuçta modern toplumda bireye ayrılan bu son sığınakta insanı avlamak istemektedirler. Bu açıdan bakıldığında psikiyatriden fizyolojiye kadar insanla ilgilenen bu bilimler iki yüzlü bir manipülasyon içindedirler. Siyasal iktidarla olan ilişkileri bir yana, salt bilimler olarak insan hakkında konuşamazlar. Çünkü duygusal hayat neden-sonuç ilişkilerine dayalı analize veya sabit bilimsel modellere elverişli bir araştırma alanı değildir.

Şimdiki durumda insan, elinde kalan son sığınağı olan özel hayatını, iç dünyasını; modern kurumlara ve modern bilimlere karşı korumaya uğraşmaktadır. İşte ideolojilere ve dinî hareketlere süreklilik sağlayan tam da bu koruma mücadelesidir.

Buna rağmen Din ile ideolojiyi aynı şey sayma hatasına düşmemelidir. İdeoloji (ide-fikir) sonuçta tamamen "insanî-beşerî" olmak zorundadır ve

referansları insan zihninin çabalarına dayanır. Din ise ilahi kökeni olan Vahyî Bilgi'ye dayanır. İdeoloji, son sınırında bir dünya görüşüdür; Din ise dünyayı da içine alıp onu aşan bir evren/alem tasavvurudur. İdeoloji somut ve gözlemlenebilir dünyanın (Alem-i Şuhud) sınırlarını aşamaz; Din bu dünya ile birlikte Alem-i Gayb'ın içine de yolculuk imkânıdır. Çünkü görünen görünmeyenin, bilinen bilinmeyenin şifre ve sembollerle tezahürü, tecellisidir.

Fikir (ide) ve onun sistemli bilgisi (loji), yani ideoloji, bizi Hakikat'in Bilgisi'ne ve Sahici Mutluluğa götüremez. Çünkü zaten fikir, Bu Varlık Düzeyi'nde kazanılan bilincin ürünüdür. Hakikat ve onun bizi çağırdığı doğrular, bizim ve bu Varlık Düzeyi'nin üstünde, dışında ve ondan bağımsız olarak, ancak onunla aynı kaynaktan fışkıran Vahy'e içkindir. Bu açıdan salt-fikir (ideoloji) Budist deyimle beyhude bir çabadır ve aşılması gerekir.

İslâm'ın önündeki en büyük tehlike onun salt ideolojiye indirgenmesi, bütün manevi, ahlâki, entelektüel ve kozmik boyutlarından yalıtılarak politize edilmesidir. Siyaset kendi meşru amaçlarında İlahi ve manevi kaynaklardan beslenirse Nebevi gelenek (sünnet)teki gibi güzelleşir, kurtarıcı olur, adalet ve özgürlüğe hizmet eder; ama dini güdümüne alırsa hayatı karartır, zulüm, baskı, Makyavelizm, ikiyüzlülük ve sömürüye dönüşür. Unutmamalı ki, manevi ve Nebevi gelenekten koparılmış siyaset, kendini "İslâm" şeklinde de takdim etse, o seküler bir amaca (Hubbu el-Hayatu'd-Dünya) hizmet eder.

Ne Din siyasete alet edilmeli, ne siyaset Din'e. Böyle bir durum, sonu çifte-gerçeklik olan bölünmeyi kabul etmektir. İki alan fikri ise batıldır. Bu bağlamda Müslümanlar siyasete yüce ahlâkî ve manevi boyutlar katmalı, ona meşru ve sahici hedefler göstermeli. Bu konuda Nebevi gelenek en güzel örnektir. Üstelik bunu Müslümanlar, sadece kendileri adına değil, başkaları adına ve başkalarıyla birlikte istemeli ve yapmalıdırlar. Bunun geleneğimizdeki adı "Hilfu'l-Fudûl" yani Erdemliler'in İttifakı'nda yer almak ve "Medine Vesikası ile tamamlamaktır.

Modern insanın temel sorunları salt siyasetle çözümlenemez. Başından beri göstermeye çalıştığımız gibi sorun, çok derinlerde ve evrensel boyutlardadır.

Gerçekten insan ölüyor.

Bu trajik sonun somut belirtilerini görebilmek için, modern dünyaya farklı bir gözle bakmak gerekir.

Bugün herkeste az çok bir mistifikasyon hali yaşanıyor. Bunun ekonomik gelir düzeyi yüksek çevreler arasında daha çok görünmesi doğaldır. En başta uyuşturucu kullanımı, anarşizm, amaçsız terör, gnostisizm, irrasyonel hareketler, yalancı peygamber, mesih, mehdi vb. sayısız şarlatanın, müzik yıldızının milyonlarca insanı peşlerinden sürüklemesi hep bu mistifikasyon veya içe çekilme (ric'at) halinin birer tezahürüdürler. Dış dünyadan umudunu kesen insan, eğer kurumların baskısı yanında düşkırıklığına uğramış, engellenmiş ve bir çatışma içine girmişse, son çare olarak içine çekilecektir.

Böyle bir durumda iki şey mümkündür: Ya birey kendi iç zenginliğinin derinliklerinde ilahi bir ışığı yakalayıp Din'e yönelir ve o ışık doğrultusunda hakiki kurtuluş yolunu keşfeder veya marjinal sapmalara düşerek başka davranışlar dünyasına girer. Şimdi, özellikle Batı sanayi merkezlerinde en çok gözlenen ikincisidir. Bundan dolayı her zamankinden daha çok ve özellikle modern dünyanın zengin ve iyi eğitim görmüş insanları, üstelik kalabalık kitleler halinde astroloji, fal, büyü, ruh çağırma, kehanet vb. irrasyonel akımlara katılıyor veya alkol, uyuşturucu kullanıyorlar. Hırpani kıyafetlerle gezme, cinsel sapkınlıkların her türü, radikal protestolar, antimodernistler, de-modernistler, aktivistler, anarşistler ve daha yüzlerce akım ve davranış biçimi münbit bir toprakta boy atıyor, mantar gibi bitiyor.

İçe çekilmenin bir başka sonucu da, gerçekle ilişkileri bir ölçüde kesilenlerin nevroz veya tamamen kopanların, tümden kendi içlerine kapanmaları sonucunda psikoz türü sayısız hastalığa yakalanması olgusudur. Yine tarihin hiç bir döneminde akıl hastalıkları bu dehşet verici boyutlarda olmamıştı; hem de eğitim seviyesinin (sözüm ona) en yüksek olduğu bir zamanda ve refah toplumlarında.

Sanki insan tam da bilincinde olmaksızın asıl Din'in kendisini çağırdığı kozmik düzenin ruhuna derin bir özlem duyuyor. Modern dünyanın kaosu, önce zihin ve bilinç bölünmesinde başlar. Kurumların çoğulculuğu, mesleki ve teknik işbölümü ve nerede biteceği bilinemeyen uzmanlaşma, insan kişiliğinin en esaslı iki gerçeğini, zihnini ve bilincini parçaladı. Bundan dolayı birey, modern dünyada kendini köksüz, ano-

nim, yalnız ve yersiz, yurtsuz bir kaos ortamında hisseder. Bu herkese ve fakat hiç kimseye ait olmayan anonim dünyada köksüz, yalnız ve çaresiz insan. Böyle bir toplumda (Hıristiyan Batıda) din de artık toplumsal gerçek bir bağ değil, şahsileşmiş ve bireyin kendi içine çekilmiştir. Thomas Luckmann'ın inandırıcı argümanlarla gösterdiği gibi, Kilise ile kurumlaşmış Hıristiyanlığın en büyük dezavantajı onun da bu çoğulcu dünyada kurumlar içinde bir kurum olmasıdır.

Oysa Hakiki Din'in tanımlayıp bizi kendisine çağırdığı evrende kendimizi evimizde hissediyoruz. Bu ev, dünyanın bizzat kendi geçiciliği (fani) değil, ama toplumun sevgi, yardımlaşma duyguları, komşuluk, aile, akraba (Sıla-i Rahim) vb. manevi kurumlarının bize armağan ettiği sıcak, güvenli bir evdir. Böyle bir evde ne insan topluma, ne toplum insana yabancılaşır. Geçici olduğumuz bir dünyada kendi evimizde yaşıyor olmanın o eşsiz güvenlik duygusu... Biz bu evde yaşıyoruz ve çevremizi kuşatan her bir varlık yerli yerinde gerçek ve kozmik bütünlük içinde uyumlu. Bizi kendisiyle birlikte evrensel bir ahenge katılmaya çağırıyor. Her bir nesne İlahi Hikmet ve Hakikat'e işaret eden bir şifre (Âyet). Şimdi ise modern toplumun her an biraz daha hızlanan temposu bize köksüz ve sıradan varlıklar olduğumuz duygusunu veriyor. Modern kent, bu açıdan köksüzlüğün, kişinin ebedi ruhunun istikrarını altüst ettiği bir kaos ve kargaşa ortamıdır.

Sosyal bilimciler, modern toplumun bariz vasfının ve hatta geçmiş toplumlara göre belirgin üstünlüğünün rasyonellik olduğunu söylemekten pek hoşlanırlar. Bu, felsefi olmaktan çok fonksiyonel olanın tercihi anlamında bir rasyonelliktir. Çünkü bir yönüyle "belirli bir amaca gidilirken, en uygun şartlarda en uygun araçların seçimi demek olan rasyonellik" ancak fonksiyonel olanın değerli kabul edilmesidir. Bu da her şeyi fonksiyon sağladığı oranda değerli görme eğilimini önplana çıkarır. Amacın asla önemli olmadığı böyle bir eğilimde, yararlı olan, tercih nedeni olur. Ekonomiden siyasete, gündelik davranışlardan uluslararası hukuk düzenine kadar kendini egemen kılan bu tehlikeli tutum, bugün bütün sömürü, eşitsizlik, baskı ve adaletsizliklerin nedenidir. Buna mukabil birey ve küçük gruplar bu mutlaklaştırılmış ve kendisi bizatihi tartışmasız değer konumuna yükseltilmiş rasyonelliğe karşı ilginç tepkiler gösteriyorlar.

Çok sayıda ruhsal sapma, marjinalleşme, duygusal mutlakçılık ile özünde farklı tepkiyi barındıran her türlü ideolojiye gösterilen bağımlılık, modern toplumun irrasyonel olana ne kadar açık ve elverişli olduğunun somut belgesidir. Bireyler ve marjinaller, rasyonel ve fonksiyonel koşullandırmaya, insanların şartlı refleks, şartlı tepki ve vasıtalı şartlanma türünden psikolojik tekniklerle denetlenmesine karşı çıkıyor, özgürlük istiyorlar. Bireysel özgürlüğün her zamankinden çok, özellikle bu çağda bu kadar hakim bir eğilim olarak önplana çıkmasının anlamı bu olsa gerek.

Çünkü alternatifsiz bırakılan modern birey, örgütlü toplum ve ondan çeşitli rollere girmesini talep eden kurumları karşısında, ya kendisinden istenenleri yerine getirip boyun eğecek veya protesto edecektir. Protesto, hâlâ direniyor olmanın son ifade biçimidir. Çoğulcu görünümüne rağmen modern toplum, sosyo-kültürel farklılığa asla elverişli değildir. Modern demokrasilerin çoğulculuğu salt siyasaldır, kültürel ve toplumsal değildir. Sistem ve dünya bir bütün olarak derin bir totalitarizme doğru gidiyor. Ancak Anton C. Zijdverd'in dediği gibi protestolar da amaçsızdır. Amaçsız olmalarına karşılık yine de birer eğilime atıfta bulunurlar.

Sözgelimi, uyuşturucu kullananlar, rutinleşen sıkıcı ve tekdüze bir hayattan kaçarlar. Temel eğilimleri, uğradıkları düşkırıklığı sonucu kendi içlerine kapanmaları, gerçeklikten uzaklaşmalarıdır. Bu kaçış farklı bir dünya arayışıdır da. Zaman zaman vecd hali içinde sahici olmayan bir iç tatminin manipülasyon hali.

Mehdi ve Mesihlerin peşlerine düşenler ise, daima kurtarıcı arayanlardır. Ruhlarının derinliklerinde bir karizma özlemi var. Rasyonelliği inkâr ettikleri oranda duygularını serbest bırakırlar. İşte bu ruh hali, kişiliği her türlü dış müdahale ve kontrole açık tutar; mehdiler, mesihler ve İsa'nın yalancı elçileri bu boşluktan içeri sızıp kişileri kontrol etme imkânını buluyorlar.

Cinsel sapma eğiliminde olanların birinci derecedeki uğraşıları sürekli tatminsizliğin onları farklı bir tatmine yöneltmesidir. İçinde yaşanılan sosyal çevrede kişiler, her kanaldan ve her durumda sürekli ve aşırı uyarıldıklarından bir süre sonra artık cinsellik gerçek anlamını kaybeder. Sözgelimi yolda, işyerinde, alışverişte, medyada ve her yerde sürekli olarak cinselliğini sunan kadınlarla içiçe yaşayan bir erkek, sonunda başta

karısı olmak üzere hiç bir kadından cinsel mesaj alamaz olur. Kadın kolay ulaşılır hale geldikçe cinsel cazibe olmaktan çıkmaktadır. O zaman bir çıkar yol olarak basın ve TV kanalları yoluyla pornoya başvurulur, böylelikle cinselliğini yitirmiş insanlara uyarıcılar verilir. Oysa bu cinselliğin son kırıntılarını da alıp götürmekten başka bir sonuç vermez. Çünkü modern dünyada cinsellik yaşanmıyor, tüketiliyor. Bu durumda cinsellik, eşcinsellik türü biçimlere kayar; eşcinsellik seviciliğe yol açar ve işte böylelikle cinsel sapmalar genel bir eğilim halini alır. Aile kurumunu içerden çökerten bu genel hastalıklı eğilimin modern toplum içinde çözümü yoktur. Kimi zaman yerleşik ve çoğunlukla ikiyüzlü toplumsal ahlâka, devlet tarafından dayatılan değerlere karşı bir protestoya yönelen bir amacı da olabilir. Bazan standartlaşmaya karşı bir farklılaşma eğilimi şeklinde de görülebilir. Bu cinsel kimlik değişimi ve cinsel protesto hareketleri insanın tür olarak derin bir dönüşüme uğrayabileceğinin habercisidir.

Son olarak Hippi ve hirpani marjinallerin protesto biçimine geliyoruz. Bunlar da her türlü yapı, kurum, sınır, düzen ve limite karşı gündelik giyim-kuşamları ve aykırı davranışlarıyla bir muhalefet sürdürüyorlar.

Elbette bütün bunlardan ayrı ve daha sistematik protesto hareketleri var. Sözgelimi yeşiller, çevreciler, feministler vb. Geçen bölümlerde bu hareketlerin içeriklerine değindiğimizden burada tekrar etmiyoruz.

Bu anlattıklarımız örgütlü ve kurumsal yapısına rağmen modern toplumun, gerçekte ne büyük protesto ruhuyla dolu olduğunu yeterince gösteriyor. Sanıldığının aksine modern birey, içinde yaşadığı dünyadan hiç de hoşnut değildir. Ancak içine kapatıldığı bu hapishaneden kurtulmak için sahici bir çıkış yolu da bulamıyor. O "Allah'ı unuttu, Allah da ona kendi özünü, nefsini unutturdu." Bir kurtuluş olarak içine çekildiğinde, ya manipülasyon peşinde olanların tuzağına düşüyor veya gerçeklikle ilişkilerini kestiği için nevroz ve psikoz türünden akıl hastalıklarına yakalanıyor. Uyuşturucu, alkolizm, şiddet, saldırganlık ve intiharların en çok modern toplumlarda büyük artış göstermelerinin gerçek nedeni budur.

Ama yine de modern toplum Din'e dönüşün de imkânını hazırlayan elverişli bir ortamdır. Bu, birey kendi içine çekilirken dışarıdan onu kendi fıtratının ilk ve hakiki çağına çağıran bir mesajla karşılaşma şartına

bağlı bir imkândır. Hıristiyanlık bu alandaki şansını kaybetmiş bir dindir. Çünkü o, bir yandan modernizmin temel varsayımlarını sorgulamıyor, öte yandan bir kurum olarak diğer kurumlar arasında modern toplumun ara kurgusunda yer alıyor. Sonuçta kendi tarihini tekrar etme durumunda olan Hıristiyanlık, ateizmin bunaltıcı dünyasından kaçan modern insana tarihsel tabiatı ve tahrif edilmiş kutsal kaynakları dolayısıyla sahici bir çözüm öneremez. Hıristiyanlığın gösterdiği yükselişin gelip dayanacağı nokta, Katolik koluyla kendi kurumsal yapısını güçlendirmek, (teokrasi); Protestan koluyla modernizmin daha da gelişmesine yardımcı olmak (laiklik) ve Ortodoks koluyla kendine yeni Sezar bulup onun koruyucu kanatları altına girmektedir (Bizantinizm). Kökeni ilahi olmakla birlikte salt bir ırkın blok dini olan Yahudiliğin zaten evrensel ve kurtarıcı bir mesajı yoktur. Doğu dinleri ise birer ölü kültür ve gelenek olarak Batı elinde bir süre rehabilitasyon görevi görebilir ve en çok İslâmiyet'e sahici olmayan alternatifler olarak bir süre zihinleri uğraştırabilirler.

İşte insanoğlunun geçtiği tarihin bu kırılma anında, son İlahi Vahy olarak İslâmiyet tek alternatif durumundadır. Çünkü bu Din'in kutsal kaynakları tahrif edilmemiştir; kendi tarihini aşabilecek potansiyel imkân ve araçlara sahiptir ve en önemlisi, halen henüz moderniteye tam olarak teslimiyeti kabul etmeyip direniş göstermektedir.

Ancak Müslüman dünyanın önünde ciddi bir sorun var. O da, modern dünyaya niçin itiraz ettiğini yeterince sarih bir dille ifade edememesi ve farkını somut olarak ortaya koyamaması sorunudur.

Eğer Müslümanlar kendileri ile modernite arasında kesin bir çelişki olduğunu tam olarak kabul ediyorlarsa, bu durumda ilk yapmaları gereken şey, onlara dünyanın farklı veya İslâmi bir tasavvurunu yapmalarına yardımcı olacak kendi bakış açılarını yeniden gözden geçirmek olmalı. Bilinen şu ki, batılılaşma akımlarına radikal yöntemlerle karşı çıkanların zihinleri bile, bir ölçüde kirlidir. Halbuki Batının dünya görüşü ile Kur'ânî vahyin ışığında belirginleşen âlem tasavvurunun herhangi bir ortak paydada toplanması mümkün değildir. Batı, Hakikatin Doğru Bilgisi'nden herhangi bir şeyi alıp modernizasyon projesinde kullanmaz. Böyle bir şey yapacak olsa bu, saf ilahi olanı alıp seküleştirmek şeklinde olur. Nitekim Sicilya ve İspanya üzerinden Müslümanlardan aldığı her şeyi sonuçta Hikmet boyu-

tundan arındırıp sekülerleştirdi. Bundan dolayı vahyin aydınlatıcı ışığında İlahi Hikmet temeline dayalı eşya dünyasını ve olayları kavrama durumunda olan Müslümanların Batıdan paradigma seviyesinde öğrenecekleri veya alabilecekleri bir şey olamaz. Batı, zengin ve büyük beşeri bir tecrübedir, bu tecrübe görmezlikten gelinemez. Onunla ilişki içinde olmak lazımdır. Ama kurucu paradigma, kök-fikir başka yerdedir. Çünkü Batı tanım gereği cahiliyyedir. "Cahiliyyenin kimi faziletleriyle amel edilebileceği" doğrudur; ancak unutmamalı ki, burada söz konusu olan cahiliyye, özünde bir yönüyle Hanif veya eski bir Tevhid geleneğini koruyup sürdüren erdemlerdir. Bu erdemlere anlamlı bir atıf olarak Hz. Muhammed (s.a.): "Hikmet mü'minin yitiğidir; her nerede bulursa onu alır" (Tac. 1/46) buyurmuştur. Batı, temel felsefî varsayımlarıyla insanı Tanrı karşısında yücelten, evreni profanlaştıran ve en önemlisi tüm ilahi ve aşkın ilke ve bilgiyi reddeden bir paradigma olduğundan, özünde herhangi ilahi kökenli bir erdem barındırmak şöyle dursun, tam aksine son kırıntısına kadar ona karşı mücadele eder. Metafiziğin tümüyle bilimlerden ve hatta felsefeden arındırılmasını amaçlayan pozitivizm ve onun türevlerinin böyle bir amacı vardır.

Modernizm projesini temelden reddetme durumunda olan Müslümanların bu projenin asıl iklimi olan Batı'dan öğrenecekleri tek bir şey olabilir; o da insan ırkının bir kolunun yaşadığı bunca acılı ve maliyeti hayli yüksek bir tecrübeden gerekli dersleri çıkarmak ve paradigmatik intikal ve iktibaslardan kaçınarak bazı alanlarda ve konularda kat edilmiş bir mesafeyi bir kere daha ve yeni baştan kat etmek üzere vakit kaybetmemek olabilir.

Dün, "Batının askeri ve teknolojik bilgi birikimini, fen ve sanatlarını alalım, ama kültür, ahlâk ve medeniyetini almayalım" diyen İlk Nesil İslâmcılar nasıl yanıldılarsa, bugün Batının bilimsel birikimini kullanıp kalkınma ve sanayileşme yoluyla güçlü bir İslâm toplumu kurma düşü görenler de aynı şekilde yanılmaktadırlar. Modernizm sevdasına kapılanlar hep Japon kalkınma modelini örnek gösterirler. Japonya'nın böylesine "dahice bir formül"le kalkınıp süper ekonomik bir güç olduğu doğrudur; ama kendi ulusal gelenek ve kültürünü koruduğu tümüyle yalandır. Kaldı ki Japonlar, Batının icat ettiği araçları özüyle taklit etmekten öte yaratıcı hiçbir katkıda bulunmadıkları gibi, bu ulaştıkları zenginlik seviyesinde her şeyleri ile modernler gibi dejenere bir toplum olup çıktılar. Şunu da unutmamak lazım, bugün insanoğlunun ve gezegenin içinden geçmekte

olduğu derin krizin ortaya çıkmasında Japonlar'ın da büyük payları görmezlikten gelinemez. Batı modernizmi bir felaket projesidir ve bu projenin temel parametreleri içinde şu an içinde bulunduğumuz feci durumdan kurtulmamız, açlık, yoksulluk, eğitimsizlik, derin eşitsizlik ve bağımlılık gibi sorunlarımıza çözüm bulmamız mümkün değildir.

Ve hatta sanayileşmiş zengin ülkelerin, yani kısaca modernlerin dünyanın genel sorunlarıyla ilgili inisiyatif ve söz sahibi olmalarının -ki sözü ve insiyatifi hiç başkasına bırakmazlar, gerektiğinde ve sıkça bu alanda orantısız güç kullanmaktan çekinmezler- nasıl daha büyük felaketlere sebep olduğunu ahlaki ve vicdani zeminlerde dile getirmek lazım. Çünkü açıktır ki, modernlerin yönetimindeki bu gezegen hızla bir uçuruma doğru yuvarlanmaktadır. Kendi gelecekleri adına Batı modernizmine karşı bütün dünya halklarında etkili bir bilinç, evrensel bir ahlâk ve töre oluşmadıkça, bu ölümcül gidişin önüne geçilemez. Nasıl bir şehrin idaresi sefih (beyinsiz) bir valiye terkedilemezse, gezegen de dünya nüfusunun sekizde birine terkedilemez. Tabii bundan asıl amaç, bizim onlardan daha zengin ve muktedir olmamız değil, insan ırkı ve gezegenimizin geleceğinin selametidir. Adaleti tesis etmek, eşitsizliğe ve haksızlığa son vermek ve gezegenin kaynaklarını yağmalamaktan kurtarmak ön şarttır.

Bu çerçevede Müslümanlar, eğer İslâm adına statükoyu reddediyorlarsa, kitlelere sahici hedefler göstermek zorundadırlar. Yoksa iki yüz senedir batıcıların temeldeki hedeflerini paylaşıp bunları İslâmi terim ve söylemlerle savunacaklarsa, böyle bir toplumsal proje saydığımız nedenlerden dolayı hem mümkün ve hem de arzulanabilir olmadığından acılı insanları aldatacak, bu kez onları İslâm adına daha büyük bir düş kırıklığına uğratacaktır. Bu açıdan bakıldığında temelde kalkınma, sanayileşme, ekonomik büyüme, refah toplumu, GSMH'yı arttırma vb. temel modernist kavram ve hedeflere eleştirel bakmayan İslâmi akımlara iltifat edilmemesi; İslâm'ın gelecekte gezegen ölçeğinde yepyeni ve sahici bir uyanışa önderlik etmesinin garantisidir. Bu, açlık, yoksulluk ve bilgisizlik içinde yaşamak demek değildir. Schumacher'ın dediği gibi bu gezegen, hepimizin insanca yaşamasına yeter. Ne açlık ve yoksulluk, ne servet ve refah. Bütün büyük bilge ve peygamberlerin işaret ettiği insan yüzlü, mutedil, orta yol (iktisadi) bir hayat...

İslâm, temelde Tevhid ve Adalet'e vurgudur. Bunlar da güç, iktidar ve servetin temerküz ettiği refah toplumlarında değil, Peygamber sünnetini model seçen özgür ve bağımsız bir felah toplumunda hayat bulurlar. Şu halde bir başka kitabımızda da değindiğimiz gibi sahici hedef Refah Toplumu'na değil, Felah Toplumu'na ulaşmaya çalışmaktır (Bkz. Ali Bulaç, İnsanın Özgürlük Arayışı, 3. Blm).

Eğer Batının dört yüzyıl yaşadığı ve bizim yaklaşık iki yüzyıl yaşadığımız bunca acı tecrübelere rağmen hâlâ bugün modern dünyayı mümkün kılan temel parametrelere bağlı kalınarak, farklı, alternatif ve tabii "İslâmi" bir toplum kurulabileceği düşünülüyorsa, burada çok ciddi bir zihinsel kayma var demektir. Asıl yapılması gereken bu iki dünya tasavvuru arasındaki giderilemez farklılığın bilincinde olmaktır.

Din'in bizi çağırdığı evren (alem) tasavvurunda bütün varlığın merkezinde Allah vardır. Hakikat'in Birliği olan tek bir Allah'a inanmak, aynı zamanda bütün varlığın bir ilke ve kaynaktan neşet ettiğini kabul etmektir. Modern paradigma, dünya hayatını, dünya hayatı sevgisini (Hubbu el-Hayatu'd-Dünya) varlığın bütününden ve kozmik hakikatinden koparıp insanı kapalı bir sistemin içine hapseder ve fakat insanı merkeze aldığını öne sürer. Modern dünya dinamizmini ve gücünü nefsin istek ve tutkularından (heva) alır. Bu ise insanın en temel sorunudur.

İnsanın evrenin merkezi olması ile varlığın asıl merkezi olan Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi (Halife) olması arasında derin bir fark var. Seküler bir dünya tanım gereği kutsalı olmayan, profan ve kapalı bir dünyadır. Oysa yeryüzünün ve gökyüzünün Nur'u olan Allah'a iman olan Tevhidî bakış açısı içinde her bir nesne kutsal, ilahi ve aşkın/müteal bir amaca referanstır. Böyle kutsal, canlı (organik) bir evrende her bir varlık, bizi kendisiyle beraber Hakikat'in Birliği ve Mutlak Bilgi'nin kaynağı ve sebebi olan Bir Üst İlke'nin yüceltilmesine (Tesbih) davet eder. Zamanın başlangıcından şu ana kadar sürmekte olan Yaratıcı Eylem'in İlahi Tecellilerini temaşa etmek varoluşun anlam ve amacını öğreten bir lütuf ve imkândır. Modern telakki profan ve seküler bir dünya görüşü içinde herşeyin boş, amaçsız, anlamdan yoksun ve dolayısıyla saçma olduğunu telkin eder ki, bunun doğal sonucu ruhsal ve entellektüel bir kilitlenme, ufkun daralması ve dünyanın bizatihi kendisinin insana kapkaranlık (zulumat) bir zindan olmasıdır. Eğer

mezarın ötesinde, yüce huzurunda kendisiyle karşılaşacağımız bir Allah yoksa -ki O göklerin ve yerin yaratıcısı, sahibi ve Rabbidir-, dünyada zulüm, baskı, sömürü, vb. her şey mümkündür.

İnsan böyle bir dünyada çaresiz, rehbersiz, kendi başına terkedilmiş, yalnız ve umutsuzdur. Hayatına erdemli kurallar değil, güdü ve dürtüler yön verir. Temel faaliyeti, hayvanlar gibi salt bir organizma olarak yeme, içme, çiftleşme, uyuma, kısaca üretme ve tüketmedir. Artık bu bağlamda insan, insan olmaktan çıkmış, insan-altı bir varlığa dönüşmüştür. (Esfel-i Safilin/Belhum Adall).

Nasıl bütün varlık aleminde aynı kaynaktan hayat gücünü alan her bir varlık diğer varlıklarla pozitif ilişkiler içindeyse, insan toplumunda da her insan diğer insanlarla dayanışma, infak, yardım, cömertlik, vb. pozitif ilişkiler içinde olmalıdır. Modern felsefe, bütün dünyayı liberal bir pazara veya arenaya çevirerek her başarı ve kazancın ancak ölümcül rekabet ve yarışla elde edilebileceğini varsayar ki, bunun sonucu yoksul ve zayıfların hayat haklarından mahrum bırakılması; sömürü, yağma, aldatma, baskı ve hilelerle bir avuç insanın karunlaştırılmasıdır. Uluslararası hukuk ve ilişkileri haklının değil kuvvetli olanın tayin etmesi bundandır. Bilgi, Servet ve Güç modern toplumun tapındığı üç fetiş (teslis) olduğundan, bu üç faktörün temerküz ettiği sınıflar ve ülkeler, sonunda kaçınılmaz olarak sömürü, baskı, tahrip ve imhaya yönelirler. Modern dünyanın acılı tablosunda milyonlarca insan açlıktan ölüyor, milyarlarcası yoksulluk sınırında yaşıyor; baskı rejimleri zenginler tarafından destek görüyor, maddi ve beşeri kaynaklar, çevre ve gezegen yağmalanıp tahrip ediliyor.

Böyle bir proje bütün insanların ve toplumların sahici hedefi olamaz. Eğer üniversal bir kabul görmüşse bu, insanoğlunun kendi tarihinde bir kırılma anını yaşadığını gösteriyor.

Modernizm, kantitatif felsefesiyle limitçidir, ama "Mizan (İlahi Denge ve Ölçü)"a yabancıdır. Oysa Mizan ruhunun terkedilmesiyle kaos ve kargaşa başladı. Uluslararası düzen, siyasi ve ekonomik eşitliğe karşı kurulmuş; ulusal-sosyal düzenlerde adalete riayet edilmediğinden sınıflar arasındaki uçurum ve düşmanlık büyüyor; eko-sistemin ruhu olan Mizan bilinci olmadığından tabiatın dengesi sarsıntı geçiriyor ve bütün bunların

doğal bir izdüşümü olan bireyin iç dünyası sonu gelmez kargaşa, çatışma ve huzursuzluk içinde çalkalanıyor.

Kur'ân'ın işaret ettiği Mizan (55/Rahman, 7-8) evrensel ve kozmik denge bilinçtir. Modernite gözümüzü buraya çeviriyor. Oysa biz bu Yer'in garipleri (Gurbette yaşayanları) olarak Dünya (el-Hayatu'd-Dünya)ya yabancılaşıp bizi simgesel dili ve anlamlı şifreleriyle (Ayetler) İlahi Bilgi, Hikmet, Güzellik ve Hakikat'e çağıran Tabiat'a yakınlaşmalı, bütün Varlık Alemi'nin ahengine katılmalıyız. Bunun önşartı modernitenin Dünya Görüşü'nden İslâm'ın Evren (Âlem)Tasavvuru'na geçebilmektir. Bu galaksi değiştirmek gibi bir şeydir. İnsanın böyle bir zihinsel sıçramaya veya köklü bir dönüşüme ihtiyacı var.

Tarihin bu kırılma anında hepimizin yaşadığı, bir tufan halidir. Çevrimin bu son zaman diliminde Nuh'un Gemisi'ne binmekten başka çare yoktur. Ve inşaallah bu isimli kitabımızda gösterdiğimiz gibi, çevrimin bu son zaman diliminde Nuh'un Gemisi son İlahi Vahy'in tebliği olan Kur'ân-ı Kerim'in tanımladığı İslâm'dır.

İslâm, çevrimin son öğretisidir.

Herkesin öncelikle şu soruyu kendine sorması gerekir: "-Biz O'ndan yani Allah'tan ayrı varolabilir miyiz?" Elbette hayır. Öyleyse "Biz Allah'a aitiz (O'ndan geldik) ve O'na döneceğiz" (2/Bakara, 156). Eğer insanın yeryüzündeki tarihi, çevrimin tamamlanması ile son bulacaksa -ki Allah belli bir vakte (Ecel-i Müsemma) kadar bizim burada yaşayacağımızı ve varlığa belli bir süre/ömür biçtiğini söylüyor- bu durumda İkindi Vakti'nin Son Habercisi olan Peygamberimiz, İlahi Mesajı zamanın uygun ve elverişli olmayan şartlarında öğretti ve nihai kurtuluşun yolunu gösterdi. Çevrimin bu safhasında zamanın uygun olmayan şartlarını bu öğretiyle aşmaktan başka imkan yoktur. Bundan dolayı İslâm sahici bir kurtuluş, yani Dünya hayatını tutku ile sevmek (Hubbu hayati'd-Dünya) olan modernizm değil, Hakiki Felah olan ed-Din'dir...

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Auguste Comte, *Pozitivizm İlmihali,* (Çev. P. Erman), 2. Bsk. 1986, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir,* TTK., 1963, Ankara.

Albert Champdor, *Mısır'ın Ölüler Kitabı,* (Çev. S. Tansuğ), 1984, İstanbul.

A. Einstein, *Dünyamıza Bakış,* (Çev. S. Eyüboğlu, A. Erhat, V. Günyol, C. Çapan, İ. Öztürk, Y. Anday) 2. Bsk. 1987, İstanbul.

Ali Bulaç, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı,* 2005, İstanbul.

- *İnsanın Özgürlük Arayışı,* 2. Bsk. 1990, İstanbul.

- *Kur'ân'a, Sözlü Geleneğe ve İslâm Kaynaklarına Göre İlk Ev ve İlk Şehir,* Şehir Dergisi, Eylül 1987, İstanbul; Kâ'be'nin Bilinen Tarihi ve Sembolik Anlamı, İlim ve Sanat Dergisi, Sayı: 17, İstanbul.

- *Tarih, Toplum ve Gelenek,* İstanbul-1996.

Dr. Ali Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm,* (Çev. A. Yüksel), 1984, İstanbul.

- *İnsanın Dört Zindanı,* (Çev. H. Hatemi) 1984, İstanbul.

- *Dine Karşı Din,* (Çev. H. Hatemi), 1987, İstanbul.

Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslâm* (Çev. S. Şaban), 1987, İstanbul.

Altay Ünaltay, *Doğu'da ve Batı'da Din-Devlet İlişkisi,* 1990, İstanbul.

Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum,* (Çev. C. Cerit), 1985 İstanbul.

Andree Michel, *Feminizm,* (Çev. Ş. Tekeli), 1984, İstanbul.

Andre Malraux, *İnsanlığın Hali,* (Çev. N. Baydar), 1961, İstanbul.

Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm,* (Çev. A. Küskün), 1990, İstanbul.

Barrington Moore Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri,* (Çev. Ş. Tekeli-A. Şenel), 1989, Ankara.

Celâl Ali Ahmed, *Garpzedeler,* (Çev. B. Tuna), 1988, İstanbul.

Cihan Aktaş, *Ailenin Gerekliliği ve Modernizmin Evsizliği,* 1992, İstanbul.

Claud L. Strausse, *Yaban Düşünce,* (Çev. T. Yücel), 1984, İstanbul.

Gilles Kepel, *Tanrı'nın İntikamı,* (Çev. S. Kırmızı), 1992, İstanbul.

D. Mehmet Doğan, *Batılılaşma İhaneti,* 1990, Ankara.

Daryus Shayegan, *Yaralı Bilinç,* (Çev. H. Bayrı), 1991, İstanbul.

Descartes, *Metot Üzerine Konuşma* (Çev. K. S. Sel), 1984, İstanbul.

- *Felsefenin İlkeleri,* (Çev. M. Karasan), 1988, İstanbul.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, *Ortak Geleceğimiz,* 2. Bsk. 1989, İstanbul.

E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe,* (Çev. M. Aydın) 1986, İzmir.

E. Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları,* (Çev. E. Aytekin), 1986, İstanbul.

Ersin Gürdoğan, *Kirlenmenin Boyutları,* 1989, İstanbul.

E.F. Scumacher, *Küçük Güzeldir,* (Çev. O. Deniztekin), 2. Bsk., 1989, İstanbul.

- *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz,* (Çev. M. Özel), 1990, İstanbul.

Ezra Pound, *Konfüçyüs,* (Çev. A. Yücel), 1981, İstanbul.

Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri,* (Çev. B. Doktor), 1984, İstanbul.

- *Siyah Deri Beyaz Maske,* (Çev. C. Koytak), 1988, İstanbul.

F. Bacon, *Denemeler,* (Çev. A. Göktürk), 1983, İstanbul.

Françis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?* (Çev. ve edisyon Y. Kaplan), 1992, Kayseri.

Francois Portant, *Kalkınmanın Sonu,* (Çev. F. Başkaya), 1985, Ankara.

F. Guattari, *Üç Ekoloji,* (Çev. A. Akay), 1990, İstanbul.

Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık,* (Çev. A. Açıkgenç-M.H. Kırbaşoğlu), 1990, Ankara.

Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Büyük Dönüşüm,* (Çev. M. Armağan), 1989, İstanbul.

G. Deleuze-F. Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni,* 1, (Çev. A. Akay), 1990, İstanbul.

G. Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı,* (Çev. C. Çapan), 1969, İstanbul.

H. Marcuse, *Aşk ve Uygarlık,* (Çev. S. Çağan), 1968, İstanbul.

- *Tek Boyutlu İnsan,* (Çev. A. Timuçin-T. Tunçdoğan), 2. Bsk. 1975, İstanbul.

Ivan Illich, *Okulsuz Toplum,* (Çev. T.B. Üstün), 1988, İstanbul.

- *Şenlikli Toplum,* (Çev. A. Kot,) 1988, İstanbul.

İbn Haldun, *Mukaddime,* I.II. (Çev. S. Uludağ), 1982, İstanbul.

İsmail Coşkun, *Modernleşme Kuramı Üzerine, Sosyoloji Dergisi* (Ayrı Bsm.), 1989, İstanbul.

İsmet Özel, *Üç Mesele,* 1987, İstanbul.

İlhan Günören, *Buda ve Öğretisi,* 1981, İstanbul.

J.F. Lyotard, *Postmodern Durum,* (Çev. A. Çiğdem), 1990, İstanbul.

J. Mansvelt Beck, *Çevre ve Üçüncü Dünya,* (Çev. K. Canatan), l990, İstanbul.

J.P. Sartre, *Varoluşçuluk,* (Çev. A. Bezirci), 1980, İstanbul.

J.K. Galbraith, *Kuşku Çağı,* (Çev. N. Himmetoğlu-R. Aşçıoğlu), 1980, İstanbul.

- *Ekonomi Kimden Yana,* (Çev. B. Çorakçı N. Himmetoğlu), 1988, İstanbul.

- *Amerikan Kapitalizmi* (Çev. Y. Tavşanlı-N. Ergüven), 1963, İstanbul.

Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı,* 1990, İstanbul.

Karl Marx, *1844 Felsefe Yazıları,* (Çev. M. Belge), 1986 Ankara.

Karl Polonyi, *Büyük Dönüşüm,* (Çev. A. Buğra), 1986, İstanbul.

Karl Jospers, *Felsefe Nedir?,* (Çev. İ.Z. Eyuboğlu), 1986, İstanbul.

Konfüçyüs, *Konuşmalar,* 2. Bsk. (Çev. M. N. Özerdim), 1974, Ankara.

Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent,* 2. Bsk. 1990, İstanbul.

Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,* 1990, İstanbul.

Max Horkhaimer, *Akıl Tutulması,* (Çev. O. Kaçak), 1986, İstanbul.

Mircae Eliada, *Kutsal ve Dindışı* (Çev. M. Ali Kılıçbay), 1991, Ankara

- *İmgeler Simgeler,* (Çev. M. Ali Kılıçbay), 1992, Ankara

Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu,* (Çev. Z. Aruoba), 1985, İstanbul.

- *Sosyoloji Yazıları,* (Çev. T. Parla), 1986, İstanbul.

Muhammed Selaheddin, *Özgürlük Arayışı ve İslâm,* (Çev. N.A. Asrar), 1989, İstanbul.

M. Foucault, *Deliliğin Tarihine Giriş,* (Çev. E. Batur-N. Barın), 1982, Ankara.

- *Cinselliğin Tarihi,* I-II, (Çev. H. Tufan), 1986/1988, İstanbul.

Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet,* 1990, Ankara.

Necat Berberoğlu, *Ekonomik Açıdan Çevre Kirliliği Sorunu,* (Kollugyum Tebliği), E.İ.T.İ.A., 1981, Eskişehir.

Necmi Zeka (Jameson-Lyotard-Habermas), *Postmodernizm,* 1990, İstanbul.

Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji,* (Çev. E. Levi), 1986, İstanbul.

O. Spengler, *Batı'nın Çöküşü,* I, (Çev. G. Scognamillo), 1978, İstanbul.

P.K. Feyerabend, *Yönteme Hayır,* (Çev. A. İnam), 1989, İstanbul.

P. Berger-B. Berger-H. Kellner, *Modernleşme ve Bilinç,* (Çev. C. Cerit), 1985, İstanbul.

P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü,* (Çev. B. Karanakçı), 1990, Ankara.

Perviz Manzur, *İslâm ve Batı,* (Çev. Y. Z. Cömert - İ. Durdu), l990, İstanbul.

Paul Curus, *Buda'nın Öğretisi,* (Çev. T. Uçgun), 1984, İstanbul.

R. Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi,* (Çev. A. Z. Ünal), 1989, Ankara.

- *İslâm ve İnsanlığın Geleceği,* (Çev. C. Aydın), 1990, İstanbul.

R. Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı,* (Çev. N. Avcı), 1979, İstanbul.

- *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri,* (Çev. M. Kanık), 1990, İstanbul.

Robert Havemann, *Yarın,* (Çev. E. Özbek), 1990, İstanbul

Rudolf Bahro, *Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?* (Der. ve Çev. T. Bora), 1989, İstanbul.

R. Aron, *Sanayi Toplumu,* (Çev. A.O. Güner), 1984, İstanbul

- *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri,* (Çev. K. Alemdar), 1986, Ankara.

R. Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi,* (Çev. H. İnal), 1975, İstanbul.

S. Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat,* (Çev. N. Avcı), 1982, İstanbul.

- *Modern Dünyada Geleneksel İslâm,* (Çev. S. Ş. Barkçin-H. Arslan), 1989, İstanbul.

S. Nakib Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri,* (Çev. M.E. Kılıç), 1989, İstanbul.

S. Kierkegeard, *Korku ve Titreme,* (Çev. N. Ekrem Düzen), 1990, İstanbul

Thomas Luckmann, *Modern Toplumda Din ve İnsan,* (Çev. M.E. Köktaş), İzmir İ.F. Dergisi, V. 1989, İzmir

T.W. Adorno, *Toplum Üstüne,* (Çev. M.Y. Öner), 1990, İstanbul

Vaclav Havel, *Uzaktan Soruşturma,* (Çev. L. Çalışkan), 1990, İstanbul

Ziyauddin Serdar, *İslâm Medeniyetinin Geleceği,* (Çev. D. Aydın), 1986, İstanbul.